

2012/3

INLEIDING

TOT DE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TAAL

DOOR

DR. J. TE WINKEL,

Hoogleraar te Amsterdam.

SLOTGEDEELTE.

CULEMBORG. — BLOM & OLIVIERSE.

1904

Geschiedenis
DER
Nederlandsche Taal

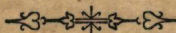
VAN
Dr. J. TE WINKEL,
Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam.
Naar de tweede Hoogduitsche uitgave
met toestemming van den Schrijver vertaald door
Dr. F. C. WIEDER,
Met eene dialecten kaart.

Prijs **f 2,50.**

De
Grammatische Figuren

IN HET
Nederlandsch,
DOOR
Dr. JAN TE WINKEL,
Hoogleeraar.

Tweede verbeterde en met eenen
bladwijzer vermeerderde uitgaaf.

Prijs **f 2,50.**

Kleine Geschiedenis

DER

Nederlandsche Letterkunde

DOOR

R. K. KUIPERS,

*Leeraar aan het Gymnasium en de
Hoogere Burgerschool te Gorinchem.*

Derde herziene
en vermeerderde druk.

Prijs f1,50.

Van Dichters
en Schrijvers.

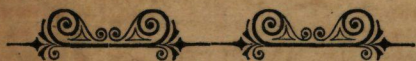
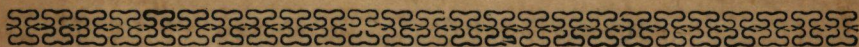
Studiën en Schetsen van
Nederlandsche Letterkunde,

DOOR

Dr. A. S. KOK.

2 deelen.

Prijs f4,—.

De Klemtoon

IN DE

Nederlandsche Taal,

DOOR

J. H. GAARENSTROOM.

Prijs f1,50.

Schetsen voor
Nederlandsche
Opstellen,

ten behoeve der * * * *
* * * * * Leerlingen van
Hoogere Burgerschoolen
* * met 5-jarigen Cursus * *
door TACO H. DE BEER.

Prijs f0,50.

Biographisch
Woordenboek

DER
Noord- en Zuidnederlandsche
Letterkunde

DOOR
J. G. FREDERIKS en
JOS. VAN DEN BRANDEN.

Tweede omgewerkte druk.
2 deelen.

Vroeger f 14.25.

Thans f 4 —.

Woordenboek

DER

Frequentatieven

IN HET

Nederlandsch

DOOR

DR. A. DE JAGER.

2 deelen.

Vroeger f 25 —.

Thans f 7,50.

„Noord en Zuid”.

Tijdschrift ten dienste van Onderwijzers bij de studie
der Ned. Taal- en Letterkunde,

ONDER REDACTIE VAN
TACO H. DE BEER.

EN MET VASTE MEDEWERKING VAN
J. E. TER GOUW, A. M. MOLENAAR en B. SCHELTS VAN KLOOSTERHUIS.

28ste Jaargang.

Prijs f 5,50.

Jaargang 4 tot en met 27 voor slechts f 25,—
in plaats van f 123,50.

INLEIDING

TOT DE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TAAL

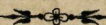
DOOR

DR. J. TE WINKEL,
Hoogleraar te Amsterdam.

SLOTGEDEELTE.

CULEMBORG. — BLOM & OLIVIERSE.

1904

Bedenkt men nu, dat er drie soorten van klemtoon te onderscheiden zijn: 1°. het accent van de lettergreep (syllabaaraccent), waardoor één der klanken (gewoonlijk de vocaal) van eene lettergreep met meer nadruk wordt uitgesproken dan de andere, 2°. het woordaccent, waardoor ééne lettergreep van een woord meer nadruk krijgt dan de andere, en 3°. het zinaccent dat één woord uit den zin krachtiger doet uitspreken, dan de andere, dan zal men begrijpen, dat versterking van de expiratorische energie moet leiden tot vergrooting van den afstand tusschen de kracht, waarmee de klanken, lettergrepen en woorden met hoofdtoon en die met bijtoon worden uitgesproken, zoodat — daar alles betrekkelijk is — de bijtoon uiterst zwak kan worden, ja zelfs in toonloosheid kan overgaan, naarmate de hoofdtoon wordt versterkt. Toonversterking kan met toonverhooging gepaard gaan, maar ook al doet zij dat niet, dan nog kan zij, zooals men gemakkelijk inziet, van grooten invloed zijn op de klanken, lettergrepen en woorden met bijtoon.

In den zin dalen woorden met bijtoon daardoor af tot den rang van pro- of enclitica, wat niet kan nalaten invloed te oefenen op de kleur hunner klanken. Zoo vinden wij reeds in het oudste ons overgebleven Germaansch naast de pronomina *ek* (in 't On. en Os.), *mec* (in 't Ags.) en *me* (in 't Os.), die aan 't Gr. *ἐγώ ἐμέεε*, Lat. *ego*, *me* beantwoorden, de jongere vormen met *i*: *ie* (in Ags. en Os.), *ih* (in Ohd.), *ik* (in On. en Nl.), *mik* (in On. en Os.), *mih* (in Ohd.), waarin *i* bij enclisis of proclisis door verzwakking van klemtoon uit *e* is ontstaan. De nieuwere talen zijn daarin nog veel verder gegaan. Bij ons komen *ik*, *mij*, *wij*, *jij*, *het*, *des* bij in- of proclisis als (*o*)*k*, *mə*, *wə*, *jə*, (*ə*)*t* (*ə*)*s*, (b.v. 's *konings*, 's *morgens*) voor. Het lidwoord *een* is *ən* en de possessiva *mijn*, *zijn*, *haar* luiden, als er geen nadruk opvalt en zij proclitisch verbonden worden met de woorden, waarbij zij behooren, *mən*, *zən* en *ər*. Zoo hoort men zelfs in de spreektaal de uit de schrijftaal terecht verbannen onbeholpen vormen *Pietson huis* = *Piet zijn huis*, en *Better* of *Joder japon* d.i. *Bet haar* of *Jo haar japon*, waarbij de eigennaam vooruitgezonden wordt, om dan vervolgens de bezitting te noemen van den door den eigennaam aangewezen persoon.

Door proclisis heeft de oude praepositie *en* (= in of op) door met de volgende woorden verbonden te worden hare *e* verloren

bij *enernst*, *enijver*, *eneeven*, waardoor de vreemde woordvormen *nernst* (nu nog over in *naarst-ig*), *nijver* en *neven* in onze taal ontstonden. Kwam datzelfde *en* proclitisch vóór een met medeklinker beginnend woord als *weg*, dan ontstond uit het Mnl. *enwech* eerst het Mnl. *eweck* (vgl. Eng. *away*) en later door aphaeresis *weg*. Ook het ontkennend partikel *en* verloor die *e* bij *enwaar* (naast *ten ware* = *het en ware*), dat eerst *emaar*, later *maar* werd, en wel reeds in het Middelnederlandsch. Zoo is ook *geen* ontstaan uit *egeen* voor *engeen*, *negeen* (Os. *negén* en *nigén*).¹⁾

Evenals de pro- en enclisis in het Middelnederlandsch nauwkeuriger in het schrift is afgebeeld, dan in het Nieuwnederlandsch, vertoont ook het Middelhoogduitsch er meer voorbeelden van, dan het Nieuwhoogduitsch. Terwijl men in het Mnl. vormen als *in* voor *icne* telkens aantreft, vindt men in 't Mhd. herhaaldelijk vormen als *swer*, *swaz*, *swenne* voor *so wer*, *so waz*, *so wenne*. Men denke verder aan vormen als *zen*, *zes* voor *zi den*, *zi des* en aan uitdrukkingen als *selfu Got* (= *so helpe in Got*), te vergelijken met Mnl. *semni* (= *so helpe mi*) en den lateren bastaardvloek *selleweken* (= *Gods heilige d.i. heilige weken*). Het Nieuwhoogduitsch kent nog *am* (= *an dem*), *beim*, *im*, *vom*, *zum*; *ans* (= *an das*), *aufs*, *durchs*, *fürs*, *ins*; *zur* (= *zu der*), zooals wij *ten* en *ter* gebruiken voor *te den* en *te der*.

Dat omgekeerd ook woorden, die op zich zelf verminkt zouden geworden zijn, door proclisis ongeschonden konden blijven, blijkt uit de Hd. pronomina *mir*, *dir*, *wir*, *ihr*, *er*, die op 't eind eene *r* (uit *z*) hebben, welke zich in het Gotisch als *s* vertoont (in *mis*, *thus*, *weis*, *jus*, *is*), evenals *der* en *wer* en de Ohd. adverbia op *ór* (Got. *ós*). Die *z* is in alle Westgermaansche talen geapocopeerd evenals iedere andere slot-*z* volgens de Westgermaansche apocope-wetten der slotklanken (*auslautgesetze*), en in 't Mnl. luiden die woorden dan ook *mi*, *di*, *wi*, *gi*, *i*, *de* (of, in analogievorm, *die*) en **we* (verdrongen door den analogievorm *wie*). Door proclisis vormden zij met werkwoorden of andere woorden als het ware eene syntactische koppeling, waarvan zij het eerste lid uitmaakten.

¹⁾ In *neg*, met *g* uit *h*, zie men hetzelfde woord als het Got. *nih* (= en niet). Het komt ook voor in 't Ohd. *nihhein*, Mhd. *nechein*, *nehein*, zoodat het Hd. *kein* wel op dezelfde wijze ontstaan zal wezen als ons *geen*; maar Kluge acht dat — ook door aphaeresis — ontstaan uit Ohd. *dihhein*, Nhd. *dechein*: de samenstelling van *ein* met een nog altijd raadselachtig *dih* of *dich*.

Hunne *z* werd daardoor het slot eener eerste lettergreep in plaats van het slot van een woord en was alzoo niet aan de apocopewet onderworpen. Er moet dus een tijd geweest zijn, waarin vormen met *z* bij proclisis gebruikt werden naast andere vormen zonder *z* bij enclisis of bij sterkere accentuatie. In het Hoogduitsch hebben blijkbaar de eerste vormen de laatste verdrongen, in de andere Westgermaansche talen had het omgekeerde plaats.

Hadden deze woorden in het Hoogduitsch dus het behoud hunner later tot *r* geworden *z* aan hunne betrekkelijke toonloosheid ten opzichte van andere woorden in den zin te danken, ook in vele andere gevallen is de vorm der woorden, die ten slotte als de blijvende gestempeld werd, het gevolg van de klemtoonbetrekking, waarin zij gewoonlijk tot andere woorden in een' zin stonden. De veranderingen, die zij in die betrekking (*sandhi*) ondergingen of nog bij voortdoring ondergaan, zijn dus almede het gevolg van het zinaccent. Wij schrijven: *hij gaat uit, als zij uitgaat*, maar daar zoowel in den hoofd- als in den bijzin de klemtoon op *uit* valt, zal menigeen zeggen *hij gaad uit, als sij uitchaat*. In dit geval verhindert de analogie, dat het ww. *gaan* in *chaan* verandert en de derde persoon den uitgang *d* aanneemt (of behoudt), maar waar in geïsoleerde gevallen de analogie het niet heeft verhindert, zijn zoo door de *sandhi* blijvende klankveranderingen ontstaan.

Het spreekt wel van zelf, dat in de zoogenaamde agglutineerende talen, waarin de verschillende woorden van één zin samengekoppeld kunnen worden tot ééne enkele woordkoppeling en het zinaccent dus nog grooter rol speelt, dan in de Indogermaansche talen, de *sandhi*verschijnselen nog veelvuldiger zullen optreden. Niet alleen wijzigde zij daar de begin- en slotmedeklinkers, maar ook de vocalen in het midden der woorden, die een' invloed op elkaar begonnen te oefenen, welke bekend is onder den naam *vocaalharmonie* of neiging om overeenstemming te brengen in de vocalen der verschillende lettergrepen van een zelfde woord. Dit taalverschijnsel treffen wij vooral aan bij die agglutineerende talen, die op de grens der flecteerende staan en zelfs tot op zekere hoogte grammaticaal als flecteerende talen zouden kunnen worden behandeld. Die *vocaalharmonie* doet zich voor bij verschillende negertalen, maar vooral bij de groote groep der Oeral-altaïsche talen, waar zij reeds schijnt opgetreden te zijn in den tijd vóór de splitsing in verschillende onderafdeelingen en afzonderlijke

talen, schoon zij zich niet in alle even consequent en algemeen heeft ontwikkeld. ¹⁾

Nauw hangt zij daar samen met het eigenaardig karakter der accentuatie. In de meeste Oeral-altaïsche talen toch valt het accent op het hoofdwoord van een woordcomplex. In de Ugro-Finnische talen (Majjaarsch, Finsch, enz.) is dat regel zonder, in het Mongoolsch en andere talen regel met uitzonderingen. De andere deelen van een woordcomplex, die als bepalingen kunnen beschouwd worden — of ook als praepositionale (strikt genomen postpositionale) suffixen — op de grens van naamvalsuitgangen staande, hebben geenen of slechts zwakken bijtoon. Bij agglutineerende talen kan zulk eene accentuatie ons niet verwonderen: waar woorden zinnen of halve zinnen zijn, vallen woorden zinaccent samen. Men zou het eene logische of rationeele accentuatie kunnen noemen. Wordt nu de vocaal der zwaar geaccentueerde lettergreep in het Oeral-altaïsch vóór in den mond (palataal) uitgesproken, dan gaan de achter in den mond (gutturaal) uitgesproken vocalen der minder geaccentueerde lettergrepen in overeenkomstige palatalen over en omgekeerd. Zóó is het b.v. in het Finsch. De vocaal der hoofdlettergreep werkt alzoo met het accent samen om van de verschillende woordbestanddeelen eene harmonische eenheid te maken.

Reeds in overouden tijd begonnen, heeft zich dit verschijnsel in historischen tijd steeds uitgebreid. In de 12de eeuw heette in het Majjaarsch b.v. „aan den dood” nog *halál-nec*, „in het land” nog *wruzág-bele*; maar tegenwoordig *halál-nak*, *ország-ba*. Toen waren *nec* en *bele* nog leden der samenstelling, nu zijn ze naamvalssuffixen voor den datief en den illatief. Het Majjaarsch gaat daarbij nog wat verder dan het Finsch: het verwijdt niet alleen de onderlinge afwisseling van gutturalen en palatalen, maar neemt de ronding (labialisatie) ook aan de vocalen der bijlettergrepen als de hoofdlettergreep eene ongeronde (dentale) palataalvocaal (*e* of *i*) heeft, ofschoon daar aan eene ongeronde gutturale vocaal (*a* of *y*) zoowel eene geronde gutturaal (*o* of *û*) als eene ongeronde (*a* of *y*) kan gepaard gaan, en aan eene geronde gutturaal vocaal (*o* of *û*) iedere gutturaal (dus *o*, *û*, *a*, *y*), aan eene geronde

---

¹⁾ Zie daarover Dr. Alex. Giesswein, *Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft*, Freiburg i.B. 1892, p. 26—30.

palataal (*ö* of *ü*) iedere palataal (dus *ö*, *ü*, *e*, *i*). Zoo kan b.v. in het Majjaarsch het suffix van den allatief *hoz* onveranderd blijven, als de hoofdlettergreep eene gutturaal (*a*, *y*, *ú* of *o*) heeft, maar wordt het *höz*, als eene geronde palataal (*ö* of *ü*) in de hoofdlettergreep voorkomt, en *hez*, wanneer men daarin eene ongeronde palataal (*e* of *i*) vindt.

Het Turksch-Tatarisch gaat bij de vocaalharmonie nog wat verder, en het Jakutisch (in Siberië) zelfs zóóver, dat in hetzelfde woord óf alleen ongeronde gutturalen (*a*, *y*) óf alleen ongeronde palatalen (*e*, *i*) of alleen geronde gutturalen (*ú*, *o*) of alleen geronde palatalen (*ü*, *ö*) kunnen voorkomen en bij uitzondering ook eene geronde en ongeronde gutturaal (*ú* en *a*). ¹⁾

Bij het *syllabaar-accent* is wijziging in de accentuatie oorzaak geweest van *diphthongering*. In de meeste talen namelijk zijn twee soorten van klemtoon te onderscheiden: de stoottoon („gestoszne Ton”) en de sleeptoon („schleifende oder geschleifte Ton”). Bij den eersten is er slechts van één gelijkmatigen ademtucht sprake, wat den Duitschers aanleiding gegeven heeft eene lettergreep met dien toon in beeldspraak „eingipflig” (ééntoppig) te noemen. Bij den tweeden neemt de kracht der uitademing een oogenblik af, om daarna weer toe te nemen. De Duitschers noemen eene lettergreep, waarbij de toon tweemaal een hoogtepunt bereikt „zweigipflig”, onverschillig of die toon zich daarbij de eerste maal (zoals meestal het geval is) sterker verheft dan de tweede maal of omgekeerd. Eene *a* met stoottoon is dus *á*, eene met sleeptoon, *aa* of *áá*. In het beschaafd Nederlandsch zal men meestal stoottoon

---

1) Umlaut met deze vocaalharmonie gelijk te stellen, zoals wel eens gedaan wordt, gaat m. i. niet aan, daar, zoals wij vroeger reeds gezien hebben, de palatalisering daarbij door middel van den tusschen beide klinkers in staanden medeklinker tot stand komt. Toch is de uitkomst van beide verschijnselen min of meer dezelfde. Gutturale vocalen worden er palatale door en ongeronde worden zoo gelabialiseerd. In het Keltisch schijnen umlaut en vocaalharmonie naast elkaar te moeten worden aangenomen ter verklaring van het feit, dat niet alleen, zoals bij den umlaut, voorafgaande vocalen door het timbre van eene volgende vocaal worden gekleurd, maar ook volgende vocalen de klankkleur van eene voorafgaande aannemen. In elk geval kan men het geen umlaut noemen, wanneer het Latijnsche *baculus*, in het Iersch opgenomen, daar *bachall*, het Lat. *catholicus* daar *cathlac*, het Lat. *apostolus* daar *apstal* en het Lat. *epistola* daar *epistil* wordt. Van invloed der accentuatie, die in het Oeral-altaïsch zoo nauw met de vocaalharmonie in verband staat, kan hier echter geene sprake zijn.

hooren, maar in onze dialecten zijn sleeptonen niet zeldzaam. Een Amsterdammer van den ouden stempel laat na de *a* nog eene tweede zwakkere *a* hooren en zegt ongeveer *sgúap* voor *scháp*. Een Fries spreekt *skiep* met zeer korten, bijna niet meer herkenbaren *i*-klank na de voorgaande lange *i* uit. Een Noordhollander spreekt zijn *skeep* uit als *skeejp* met een aan de *e* verwanten *i*-klank achter de eerste *e*, enz. Ontwikkelt zich nu uit dien onduidelijk geworden natoon onder den invloed van den volgenden medeklinker of uit andere oorzaak eene duidelijke vocaal van andere hoedanigheid dan de eerste, of wijzigt zich de eerste helft van eene vocaal met sleeptoon, terwijl de tweede onveranderd blijft, dan is uit een' monophthong een tweeklank ontstaan.

Zoo is de Oudgerm. lange *ô* door reeds oorspronkelijk of na verloop van tijd met sleeptoon uitgesproken te worden overgegaan in *ôë* (in 't Ohd *ua* of *uo*), en *zôó* (of als *úë*) zal zij bij ons ook in de middeleeuwen uitgesproken zijn. Later is zij weer tot *û* gemonophthongeed, maar onze schrijfwijze met twee letterteekens bewaart nog de herinnering aan die vroegere dipthongering. Zoo is de lange *i* in de Westnederfrankische tongvallen en daardoor ook in onze beschaafde spreektaal met sleeptoon uitgesproken, eerst als *ii* (waaraan onze schrijfwijze *ij* misschien nog herinnert), later als *ei*. In het Hoogd. gebeurde hetzelfde en werd ook de schrijfwijze *ei* aangenomen. In het Engelsch ging het evenzoo, maar daar bleef de spelling conservatief. Zoo is ook de Oudgerm. *û* bij ons, na in *ü* te zijn overgegaan, gediphthongeed tot *ui*, waarmee wijziging van klank gepaard ging. In 't Hoogd. werd *û* tot *au*, in 't Eng. tot *ou*: Nl. *huis*, Hd. *haus*, Eng. *house* met wijziging der *û* van den sleependen éénklank *ûu*.

Daarentegen is accentversterking van één der beide klanken, waaruit de lettergreep bestaat, oorzaak geweest van de vele *monophthongeringen*, waarover wij reeds spraken en ook van assimilatie of syncope van medeklinkers. Zoo is reeds zeer vroeg in het Germaansch de klemtoon op den klinker van de lettergrepen *anh*, *inh*, *unh* oorzaak geweest, dat de *n*, na eerst nog den klinker genasaleerd te hebben, wegviel, waarbij dan de klinker verlengd werd en de lettergrepen *âh*, *ih*, *ûh* ontstonden. Zoo verdween in sommige Germaansche talen, met name in het Saksisch, Angelsaksisch en Friesch tegenover het Gotisch en Oudhoogduitsch, de nasaal ook, ten gevolge van het zwaar accent op de voorafgaande

korte, maar nu verlengde vocaal, wanneer op die nasaal eene harde spirant volgde, zoodat b.v. in het Angelsaksisch *omsle* tot *ósle* werd, *onsti* (gunst) tot *ósti en doorumlaut tot *ést*, *onther* tot *ódher* (ook bij ons *aar* en *ader* voor *ander*, zooals b. v. in *elkaar*), *somfte* tot *sófte* (ook bij ons *zacht*, weer verkort uit *zaacht* voor *zaaft* uit *samfto), *tonth* tot *tódh*, *fimf* tot *fíf* (ook bij ons *víjf*), *sinth* (weg) tot *sídh*, *munth* tot *múdh* (ook bij ons *Muiden* en *IJselmuiden* naast *IJselmonde*) en *uns* tot *ús* (ook in 't Friesch gekleurde Amsterdamsch van Bredero *uys*).

Voor al het *woordaccent* heeft in alle talen den grootsten invloed uitgeoefend, en wel verschillend naarmate van de lettergreep, die in de eene of andere taal bij voorkeur geaccentueerd werd. In dat opzicht stemmen de talen met overeen. In het Semietisch ligt de klemtoon liefst op de laatste lettergreep. In het Hebreewsch heeft deze altijd den klemtoon, want nauwelijks kan men zeggen, dat enkele suffixen, die als enclitica worden achtergevoegd, door hunne toonloosheid dien regel verbreken. Wél doen zich gevallen voor, waarin dit woordaccent eene lettergreep naar voren geschoven wordt onder den invloed van zinaccent of sandhi. Ook in het Syrisch heeft de laatste lettergreep den toon, als deze ten minste op eene niet slechts geschreven, maar ook uitgesproken consonant uitgaat, zoo niet, dan heeft de voorlaatste lettergreep het accent.

In het oudste Indogermaansch daarentegen heerschte wisselend accent, d. w. z. bij het eene woord was de afleidings- of buigingsuitgang niet geaccentueerd, zoodat het accent dan op de wortel-lettergreep viel, bij het andere woord wél. Zoo kon ook hetzelfde woord in den eenen buigings- of vervoegingsvorm den klemtoon op den wortel, in den anderen vorm op den uitgang hebben. Bracht nu het accent verandering in den vorm der woorden te weeg, dan konden daardoor woorden van dezelfde familie of buigingsvormen van hetzelfde woord ook nog op andere wijze dan door den uitgang van elkaar verschillen. In het algemeen kan men zeggen, dat eene geaccentueerde lettergreep haren klinker behield of zelfs rekte. Dat laatste gebeurde bepaaldelijk aan het einde van een woord vóór een enkelen medeklinker. In ongeaccentueerde lettergrepen werd reeds in het Oudgermaansch, wanneer de klemtoon onmiddellijk voorafging of volgde, de duidelijke vocaal tot eene onduidelijke (ə), om daarna zelfs meestal

geheel te verdwijnen. Vandaar naast elkaar uit eene zelfde korte vocaal drie klanktrappen: gerekt, normaal en onduidelijk of gesyncopeerd, of volgens de Hoogduitsche terminologie: Dehnstufe, Normalstufe, Schwundstufe. Duidelijk komen zij uit in de verbuiging van het Grieksche woord *πατήρ*, dat in den Nom. gerekte *ê* aan het eind van het woord heeft, in den Acc. *πατέρα* de oorspronkelijke *e*, maar in den Gen. *πατρός* de *e* geheel mist. Korte en gerekte *o* staan zoo naast elkaar in den Gr. Acc. *ἡγεμόνα* en den Nom. *ἡγεμόν*. Uitstooting van de korte *e* vertoont de Aorist *πέσθαι* tegenover het Praesens *πέτεσθαι*. Korte en gerekte *a* vinden wij naast elkaar in de Dorische vormen *ιστάμι* met lange en *στατός* met korte *a* (eig. Schwundstufe; vgl. ook Latijn *stāre* en *stātus*). Volgde op de *e* eene *i* (*j*) of *u* (*w*), dan ontstonden daaruit op den normaaltrap de tweeklanken *ei* en *eu*; maar bij syncope van de *e* bleven op den zwaksten trap alleen *i* en *u* over. Vandaar in het Grieksch het Praesens *λείπειν*, *φύγειν* naast den Aorist *λεπείν*, *φυγείν*. Men noemt deze klankwisseling quantitatieven „ablaut” tegenover den kwalitatieven, waarover wij in de vijfde paragraaf reeds spraken.

Voor al in het Germaansch speelt deze ablaut eene groote rol, en het is eene der grootste verdiensten van onzen LAMBERT TEN KATE, daarop het eerst te hebben gewezen. JACOB GRIMM, die eerst eene eeuw later daarop het volle licht liet vallen, en evenals Ten Kate deze klankwisseling ten grondslag legde aan zijne vergelijkende studie der Germaansche talen, erkende dan ook volmondig de verdienste van zijn grooten voorganger ¹⁾. Aan de verklaring van den ablaut waagden zij zich echter nog niet. Dat deed het eerst FRANZ BOPP met de uiteenzetting van zijne graviteitswet, volgens welke er eene neiging tot het bewaren van een evenwicht in de taal zou bestaan en alzoo zware uitgangen den wortelklinker zouden verzwakken, lichtere uitgangen dien zouden

1) J. Grimm, *Deutsche Grammatik II* p. 67 (uitgave van W. Scherer p. 66): »Ten Kate hat die ablaute zuerst in ihrer Wichtigkeit hervorgehoben, nur die vocalunterschiede nicht strenge genug, am wenigsten die der consonanten beobachtet.» Van Ten Kate sprekende, zegt ook Hermann Paul, *Grundriss der german. Philologie* 2te Aufl. I (1896) p. 37: „Von durchschlagender Bedeutung ist die Erkenntnis, dass der Ablaut nicht nur durch die Konjugation, sondern auch durch die Wortbildung hindurchgeht, und dass kein willkürliches Ueberspringen aus einer Reihe in die andere stattfindet.»

verzwaren of verlengen. Van de quantiteit der uitgangen hing dus, volgens hem, de ablaut af. Deze verklaring echter was niet bestand tegen de latere critiek; maar nieuwe pogingen, door A. HOLTZMANN met zijne theorie der vocalische assimilaties, en door TH. JAKOBI gedaan, mislukten evenzeer. Men kwam eerst op den goeden weg, toen WILHELM SCHERER als een der eersten en vervolgens ook o.a. VERNER en BRUGMANN op den gewichtigen invloed van het accent hadden gewezen. De voornaamste stap ter verklaring is m.i. echter eerst gedaan, toen men nauwkeurig tusschen kwalitatieven en quantitatieven is gaan onderscheiden, want toen eerst heeft men kunnen aantonen, dat — welke ook de oorsprong van den kwalitatieven ablaut moge zijn — de quantitatieve, zool niet geheel, dan toch grootendeels op accentverschil berust. Men bedenke echter, dat de ablaut reeds uit den voor-Germaanschen tijd dagteekent en dat bij de wijzigingen, die sommige vocalen in het Germaansch hebben ondergaan, ook de quantitatieve ablaut in het Germaansch den schijn kon aannemen van kwalitatief te zijn.

Aan de Indogerm. klankwisseling $\hat{a} : a$ beantwoordt in het Germaansch, daar $\hat{a}$ in δ is overgegaan: $\delta : a$, d.i. $oe : a$ in 't Nederlandsch; en daarmee is dus geheel samengevallen de Indogerm. klankwisseling $\delta : o$, daar o in 't Germaansch a werd. Voorbeelden van dezen ablaut in onze taal zijn: *voeren* en *varen*, *noemen* en *naam*, *boeten* en *baten*, *woeden* en *waden*, *zoeken* en *zaak*, *hoeve* en *have*, *hoen* en *haan*, *snoer* en *snaar*, *goed* en *gade*, *groeien* en *gras*, *stoep* en *stap* enz. De Indogerm. klankwisseling $\hat{e} : e$ werd (door den overgang van $\hat{e}$ tot $\hat{a}$ in het Westgermaansch) bij ons $\hat{a} : e$, zooals in *gaaf*, *gave* en *geven*, *maat* en *meten*, *(aange) naam*, *(voor)naam* en *nemen*, *schaar* en *scheren*, *spraak* en *spreken*, *vraat* en *vreten*, *waag* en *wegen*, *waar* en *wezen*, *wafel* en *weven*, *wraak* en *wreken*, *zwaar* en *zweren*, *(land)zaat* en *zetel*, enz.

Of er ook eene klankwisseling $\hat{i} : i$ en $\hat{u} : u$ mag worden aangenomen, is de vraag. OSTHOFF en BECHTEL ontkennen het, daar zij meenen, dat in het Germaansch iedere $\hat{i}$ ontstaan is uit ej of je en iedere $\hat{u}$ uit ew of we . In elk geval is dat zeer dikwijls gebeurd, en wanneer dat gebeurd is, moeten wij in $\hat{i}$ en $\hat{u}$ normaalklanken zien van de e -rij, terwijl dan i en u (de ge vocaliseerde j en w) vóór of na zich de e verloren hebben en dus den zwak-

sten trap (schwundstufe) der *e*-rij vertegenwoordigen. Hoe het zij, in het oudste Germaansch reeds komt de wisseling *î: i* (d.i. Nl. *ij: e* in open, *i* in gesloten lettergrepen) en *û: u* (d.i. Nl. *ui: o*) voor, o.a. in: *bijten, beet, bitter, bits en gebit; blijken en blik; dijnen, ter dege, dicht en dik; drijven, dreef, drift en dribbelen; grijpen en greep; kijven en kibbelen; knijpen, kneep en knip; krijten en kreet, mijden en mis; nijpen en neep; rijden, rit en ridder; rijgen, regel en richel; rijten en reet; rijven, rif en reven; schrijden en schrede; slijpen, slepen en slip; slijten, sleter en beslissen; snijden, snede en snit; splijten, spleet en split; stijgen en steeg; strijken, streek en strik; lijf (ook blijven) en leren; smijdig, smeden en smid; wijten, wijs, weten en wis, enz. De ablaut *û: u* (Nl. *ui: o*) vertoont zich bij: *buigen, boog en bocht; sluipen en slop; sluiten en slot; zuigen en zog; snuiten en snot; duif en offer, enz.* Is de *eu* niet tot *û* samengetrokken, maar *eo* (en in 't Nl. *ie*) geworden, dan hebben wij natuurlijk met een ablaut der *e*-rij te doen, die zich als *eo: u* en in onze taal als *ie: o* voordoet, bv. bij: *bieden, boden, bod; zieden en zootje; gieten en goot; genieten en genot; klieven en kloof; kiezen en kost; verliezen en los; vriezen en vorst (voor frost); liegen en logen; bedriegen en bedrog, enz.* Natuurlijk kunnen ook woorden met *eu* en *u* (umlautsklanken der *o* in open en gesloten lettergrepen) klankwisselend met *ui* of *ie* in betrekking staan, zooals *duiken met deuk; sluiten met sleutel; kruipen met kreupel; rieken met reuk; bieden met beul; schieten met scheut; kiezen met keus of keur; verliezen met leus; mnl. tien met teug en teugel, vliegen met vleug en vleugel; liegen met leugen; en verder buigen met bukken; druipen met druppel; klieven met klucht; genieten met nut; schieten met geschut; kiezen met te kust; mnl. tien met tuk en tucht; vlieden met vlucht; vliegen met vlug, enz.**

Bij de vervoeging der werkwoorden doet zich zoowel kwalitatieve als quantitatieve klankwisseling voor, en in de Germaansche talen onderscheidt men daarnaar zes klassen van wat Jacob Grimm naar dien ablaut het eerst „sterke” werkwoorden heeft genoemd, die vroeger bij ons „ongelijkvloeiend” heetten. Alleen voor het Gotisch is daarbij nog eene zevende klasse te voegen met den kwalitatieven ablaut *ê: ó*, waarbij zich het Praeteritum nog bovendien van het Praesens onderscheidt door reduplicatie, zooals bij *létan, Praet.*

lailót. In de andere Germaansche talen missen de werkwoorden van die klasse de klankwisseling, maar bij deze en verscheidene andere heeft het langer dan elders handhaven van de reduplicatie-lettergreep een schijnbaren ablaut veroorzaakt. Uit het Praet. *lelet* is daar *leët, *lét* en eindelijk — althans in 't Nl. — *liet* ontstaan naast het Praes. *létan*, dat in het Westgermaansch tot *lâtan*, Nl. *laten* werd.

Van de zes klassen der sterke Germaansche werkwoorden hebben er vijf den Indogerm. kwalitatieven ablaut *e: o* (die in 't Germaansch later *e: a* werd) ter onderscheiding van het Praesens en het enkelvoud van het Praeteritum, die beide in 't Indogerm. geaccentueerd waren. Het meervoud van het Praet. en het Part. Perf., waarin de Indogerm. klemtoon na de wortellettergreep viel, vertoonen dus den zwaksten vorm van den kwantitatieven ablaut. De Iste kl. heeft *e* gevolgd door *j* en daarmee samengesmolten tot *i* (Nl. *ij*), bv. *stigan* uit *stejgan (Nl. *stijgen*), *staig* uit *stajj (Nl. *steeg*), *stigum* uit *stjgum (Nl. *stegen*), *stigans* uit *stjgans (Nl. *gestegen*). De IIe kl. heeft *e* gevolgd door *w* en daarmee samengesmolten tot *u* (Nl. *ui*) of overgegaan tot den tweeklank *eo* (Nl. *ie*), bv. *beodan* uit *bewdan (Nl. *bieden*), *baud* uit *bawd (Nl. *bood*), *budum* uit *bwдум (Nl. *boden*), *budans* uit *bwдans (Nl. *geboden*). De IIIe kl. heeft *e* bij de meeste werkwoorden gevolgd door liquida + consonant, bv. *geldan* (Nl. *gelden*), *gald* (Mnl. nog *gald*, Nnl. naar analogie van 't mv. *gold*), *gldum en daaruit *goldum* (Nl. *golden*), *gldans en daaruit *goldans* (Nl. *gegolden*); of *bindan*, reeds in 't oudste Germaansch met *i* voor gedekte nasaal, uit *bendan (Nl. *binden*), *band* (Mnl. *band*, Nl. *bond*), *bndum en daaruit *bundum* (Nl. *bonden*), *bndans en daaruit *bundans* (Nl. *gebonden*). De IVde kl. heeft *e* gevolgd door eene enkele liquida of nasaal, bv. *neman* (Nl. *nemen*), *nam*; maar *nënum* (Nl. *nâmen*) met lange vocaal is niet uit *nnum* te verklaren. Die vorm wordt eerst begrijpelijk ¹⁾, wanneer men een' grondvorm met geaccentueerde reduplicatie-lettergreep aanneemt: *nënum*, waarbij dan bij syncope der tweede *n* en rekking van de geaccentueerde *e* een vorm *nënum* kon ontstaan. Het Part. *nomans* (Nl. *genomen*) is ontstaan uit den zwakken vorm *nmans*. De Vde kl. heeft *e* gevolgd door eene

1) Zie V. Michels, *Indogermanische Forschungen* IV (1894) p. 64 vlgg.

enkele muta of spirant, bv. *lesan* (Nl. *lezen*), *las*, *lêsum* (Nl. *lâzen*) uit *lêsum, *lesans* (Nl. *gelezen*) uit *lêsans. De VIde kl. eindelijk onderscheidt zich van de overige door eene andere vocaal, quantitatief afwisselend in normalen en gerekten vorm: Indogerm. *a*: *â* of *o*: *ô*, uit welke beide in 't Germaansch de klankwisseling *a*: *ô* (Nl. *a*: *oe*) ontstond, bv. *faran* (Nl. *varen*), *fôr* (Nl. *voer*). De klanken van het Praet. Plur. (= aan dien van den Sing.) en van het Part. Perf. (= aan dien van het Praesens) zijn m. i. nog niet afdoende verklaard. Misschien is soms de Germ. *a* hier te beschouwen als zeer vroege verzwakking van Indg. *â* en heeft men dan oorspronkelijk een qualitatieven Indogerm. ablaut *â*: *ô* gehad.

Het wisselend accent, waaruit de ablaut ten deele te verklaren is, heeft zich niet in alle Indogerm. talen evenzeer gehandhaafd. Reeds in voorhistorischen tijd hebben het Keltisch, het Italisch (Latijn) en het Germaansch vast accent aangenomen door den klemtoon zoover mogelijk naar voren te brengen. Mag men in de sterke ontwikkeling van het expiratorisch accent bij de volken, die deze talen spreken, het teeken zien van grooter wilskracht en sterker overtuiging, dan bij andere volken, dan mag misschien de neiging om juist aan het begin van de woorden de stem krachtiger uit te stooten voor een bewijs van onstuimigheid in het openbaren van die wilskracht gelden.¹⁾

Bij de Germanen heeft zich dat naar voren gebracht accent over het algemeen niet weer verplaatst. Reeds in voorhistorischen tijd viel dat accent bij naamwoorden met of zonder praefix op de eerste lettergreep. Werkwoorden namen in alle vervoegingsvormen het accent op den verbalen stam, die in den oudsten tijd, toen de praefixen er nog niet nauw mee verbonden waren, tevens de eerste lettergreep was. In later tijd hebben nieuwer woordfor-

---

1) Ook door Herman Hirt wordt tegenover H. Zimmer groot gewicht gehecht aan het feit, dat de drie Westelijkste Indogermaansche talen, die met elkaar in het naar voren brengen van het accent overeenstemmen tegenover bijna alle andere, ook tevens het expiratorisch accent veel meer hebben ontwikkeld, dan alle andere. Zie *Indogermanische Forschungen* IX (1898) p. 290—294. Daarentegen moet opgemerkt worden, dat van de Slavische talen twee, het Czechisch en het Sorbisch, ook het accent naar voren hebben gebracht zonder daarbij het sterk muzikaal accent, dat aan alle Slavische talen eigen is, te hebben prijsgegeven.

maties door nominale afleiding van werkwoorden en verbale afleiding van nomina wel allerlei uitzonderingen op dien regel doen ontstaan, en tegelijk de neiging in de hand gewerkt om den klemtoon te leggen op de wortellettergreep of het „zakelijk deel”, waarop LAMB. TEN KATE zelfs kon meenen, dat hij in de Germaansche talen steeds rustte, omdat bij de meeste woorden ook nu nog de wortellettergreep tevens de eerste is; maar het veelvuldig voorkomen van den klemtoon op de voorvoegsel der nomina (men denke bv. bij ons aan *antwoord*, *bijstand*, *oorzaak*, *voorzorg*, *weerstand*, enz.) bewijst toch, dat in het Germaansch niet het streven heeft bestaan om het gewichtigste deel van het woord te accentueeren, maar het allereerste deel.

Zelfs woorden, door de Germanen uit andere talen overgenomen, verloren onder hen hun oorspronkelijk accent, en namen het op de eerste lettergreep, wat dikwijls tevens vormvermindering ten gevolge had. Onze eigene taal levert verscheidene voorbeelden van accentverplaatsing bij woorden, die door onze voorouders hetzij reeds in de eerste eeuwen onzer jaartelling, hetzij later doch in elk geval vóór de 10de eeuw uit het Latijn zijn overgenomen, zooals *aker* (Lat. *agrárium*), *beker* (Lat. *bicárium*), *kelder* (Lat. *cellárium*), *kolder* (Lat. *collárium*), mnl. *morter* of *mortel* (Lat. *mortárium*), mnl. *paenre* (Lat. *panárium*), *pijler* (Lat. *pilárium*), *spijker* (Lat. *spicárium*), *vijver* (Lat. *vivárium*), *zolder* (Lat. *solárium*), *outer* of *altaar* (Lat. *altáre*), *okker* (*noot*) (Lat. *nucárius*), *opper* (*man*) (Lat. *operárius*), *sprokkel* (*maand*), mnl. *sporkel* (Lat. *spurcália*), *monster* (Lat. *monastérium*), *trechter* (Lat. *trajectórium*), *reefter* (Lat. *refectórium*), *dormter* (Lat. *dormitórium*), *zeker* (Lat. *secúrus*), *deken* (Lat. *decánus*), *keten* (Lat. *caténa*), *zegen* (Lat. *sagéna*), *metten* (Lat. *matutína*), *pelgrim* (Lat. *peregrínus*), *tol*, mnl. *tolne* (Lat. *telonéum*), mnl. *pellet* (Lat. *palliolum*), *kemel* (Lat. *camélus*), *venkel* (Lat. *foeniculum*), *kervel* (Lat. *caerifólium*), *schotel* (Lat. *scutélla*), *vlegel* (Lat. *flagéllum*), *zegel* (Lat. *sigillum*), *pepel* (Lat. *papilio*), *munt* (Lat. *monéta*), *venster* (Lat. *fenéstra*), *oogst* (Lat. *Augústus*), *kers* (Lat. *cerásea*), *aalmoes* (Lat. *eleemósyna*), *paard* (Lat. *paraverédus*), *duren* (Lat. *duráre*), *ijken* (Lat. *aequáre*), *vormen* (Lat. *formáre* en *firmáre*), enz. Ook in lateren tijd komt accentverplaatsing bij uit het Fransch overgenomen woorden nog eene enkele maal voor, als bij *baanderheer* (ook *banjer*), *bastaard*, *mosterd*, enz. en veel meer in het Hoogduitsch, dat o.a. ook nog

herold, pinsel, dutzend heeft, tegenover ons *heraut, penseel, dozijn*, met Fransche accentuatie. ¹⁾

Een bijtoon op eene der latere lettergrepen van een woord heeft zich in de Germaansche talen, en met name in het Nederlandsch, dan ook maar betrekkelijk zeldzaam kunnen handhaven. Dat hij tamelijk dikwijls voorkwam, bewijst het Oudgermaansch, ook zelfs nog de Middelhoogduitsche poëzie; maar later wordt hij al zwakker en zwakker. Toch hoort men hem in het Hoogduitsch nog meer dan in het Nederlandsch, waar tegenwoordig, behalve bij lange samenstellingen, nauwelijk van bijtoon sprake kan zijn, ofschoon het rijm van onze middeleeuwsche gedichten bij nu volstrekt toonlooze lettergrepen, als de laatste van *coninc*, de voorlaatste van *dienare, heimelike, sonderlinge*, enz., die nu door apocope der slot-*e* ook de laatste lettergrepen geworden zijn, op het eertijds nog hoorbare van zulk eenen bijtoon wijst.

Ook het Oudkeltisch had, evenals het Germaansch, den klemtoon op de eerste lettergreep teruggetrokken en wel, behoudens enkele afwijkingen, volgens denzelfden regel wat de praefixen betreft als in het Germaansch. Later heeft daarentegen zich de bijtoon er wat meer doen gelden, zoodat het nieuwere Keltisch niet meer aan den regel voldoet, en zelfs het Kymrisc al vroeg bij voorkeur de voorlaatste lettergreep, ook hij veellettergrepige woorden, is beginnen te accentueeren.

Voor het oudste Latijn moet men ook terugtrekken van den klemtoon op de eerste lettergreep aannemen, omdat alleen daaruit verschillende gevallen van klankverzwakking (zooals bij *peperci* naast *parco*, *inimicus* naast *amicus*) verklaard kunnen worden, die zich zelfs bij uit het Grieksch overgenomen woorden (zooals b.v. *Tarentum* uit *Τάραντρον*) voordoen. Later echter heeft zich in het Latijn de bijtoon zoodanig ontwikkeld, dat hij hoofdtoon werd. Vandaar in den historischen tijd de regel, dat die nieuwe hoofdtoon valt op de voorlaatste lettergreep of, zoo die kort is, op de voorlaatste.

¹⁾ Opmerkelijk echter is het, dat zoowel in het Hoogduitsch als in het Nederlandsch zoovele geaccentueerde uitgangen uit het Fransch zijn overgenomen, die den vollen klemtoon behouden hebben, zooals bij ons *-ier, -es-eel, -ij, -age, -eeren*, en dat daardoor zelfs de echt Germaansche uitgang *in* bij ons (maar niet in het Hoogduitsch) den klemtoon heeft verkregen; vgl. *koningin* met den klemtoon op de laatste tegenover Hd *königin* met dien op de eerste lettergreep.

In de Romaansche talen schijnt de expiratorische kracht van het accent nog te zijn toegenomen, waardoor dan in het Fransch de steeds toonlooze slotlettergreep geheel verviel of als toonlooze, ja niet eens uitgesproken en alleen in het schrift bewaarde *e* overbleef, en in de voorvoorlaatste korte de klinker werd gesyncopeerd. Het gevolg daarvan was, dat het Fransch den klemtoon nu steeds op de laatste op voorlaatste lettergreep heeft. Zoo, werd *amdre* tot *aimér*, *exemplum* tot *exémpl(e)*, *amabilis* tot *aimáble*, *prahendere* tot *préndre*, enz. Niet alleen leidde de accentuatie hier tot apocope van tallooze slotklinkers, maar ook tot syncope in de lettergreep, die onmiddellijk op den klemtoon volgde. Bovendien dien werd in het Fransch ook geregeld de klinker der aan den klemtoon voorafgaande lettergreep gesyncopeerd, als het een oorspronkelijk korte klinker was, zooals bij *bonté* uit *bonitátem*, *pitíe* uit *pietátem*, en verkort als het een (niet door positie) lange was, zooals bij *ornement* uit *ornáméntum*. Volgens dien regel moest *illorum* (met korte *i*) tot *leur*, *illuic* tot *lui*, *eccillos* (= *ecce illos*) tot *ceux*, *eccilla* tot *celle* en *eccilluic* tot *celui*, *ecciste* tot *cet*, *eccista* tot *cette* worden. ¹⁾

Overigens is het aantal woorden met *aphaeresis* van den beginklinker in 't Fransch zeer gering, omdat zulk een klinker, als het eene *a* was, in dat geval bewaard bleef, en andere toonlooze klinkers dikwijls in *a* zijn overgegaan. Voor *aphaeresis* moet men zijne voorbeelden liever in het Italiaansch zoeken. Men vindt er dan o. a. *badia* (Mlt. *abbadia*), *bottega* (Lat.-Grieksch *apotheca*), *gaggia* (Lat.-Gr. *acacia*), *pechia* (Lat. *apiccia*), *bríaco* (Lat. *ebrius*), *véscovo* (Lat.-Gr. *episcopus*), *chiesa* (Lat.-Gr. *ecclesia*), *sciame* (bijenzwerm, Lat. *examen*), *spedire* (Lat. *expedire*), *state* (Lat. *aestatem*), *stivale* (Lat. *aestivale*, ook door ons als *stevél* overgenomen), *leccio* (vgl. Lat. *ilex*), *nemico* (Lat. *inimicus*), *gli* (Lat. *illi*), *stesso* (vgl. Lat. *iste*), *lezso* (vgl. Lat. *olere*), *cagione* (Lat. *occasionem*), enz. Zelfs levert het Italiaansch voorbeelden van *aphaeresis* eener door onuitgesproken *h* voorafgegane vocaal, zooals bij *rondine* (Lat. *hirundinem*), *spedale* (Lat. *hospitale*), *verno* (Lat. *hibernus*), enz.

---

1) Dat ook *illum* tot *le*, *illa* tot *la*, *illos* tot *les*, *ecce hoc* tot *ce* werd, ofschoon daar de verdwenen eerste lettergreep eigenlijk klemtoon moest hebben, is vermoedelijk aan het proclitisch gebruik dezer woorden en ten deele ook aan »ausgleich» toe te schrijven.

Nog sterker dan in het Italiaansch doet de aphaeresis zich in het Nieuwgrieksch voor, waar de neiging om aanvangsklinkers weg te laten nog zelfs in den tegenwoordigen tijd schijnt toe te nemen. Opmerkelijk althans is het, dat een woord als *εἰσπράκτορας*, dat eerst kan gevormd zijn na de vestiging van het koningschap in Griekenland, reeds tot *σπράκτορας* is verminkt ¹⁾.

Het accent, dat in de Romaansche talen en het Nieuwgrieksch de oorzaak was van het verloren gaan van zoovele beginklanken, moest natuurlijk in het Germaansch, waarin het accent zich op die klanken had teruggetrokken, eer iedere andere vocaal doen verloren gaan, dan juist die beginvocaal. Alleen praefixen van werkwoorden, die geen klemtoon hadden, konden hunne aanvangsklinkers verliezen, en daarvan zijn dan ook wel enkele voorbeelden. Zoo heeft het Os. *tógian*, bij ons over in *betoogen*, eene begin-*a* verloren blijken Got. *at-augjan*, dat „voor oogen brengen” beteekent. Zoo wordt ook ons *toonen* uit een ouder *at-awnian verklaard. Verder lieten in de Nederlandsche schrijftaal sommige, in de Friesche of Frieschgekleurde tongvallen alle werkwoorden het toonlooze voorvoegsel *ge* vallen, nadat het eerst tot *e* was verzwakt, zooals in de Saksische dialecten; maar veel meer voorbeelden van aphaeresis eener vocaal zal men noch uit onze taal noch uit de Germaansche talen in het algemeen kunnen aanhalen, want is het waar, dat *van* is ontstaan uit Indogerm. *apóno, bij uit Idg. **a(m)bhí*, en *bei(de)* uit Idg. *ambhói of *ubhói + het lidwoord, dan moet dat toch reeds gebeurd zijn in het Oergermaansch, toen de klemtoon nog niet op de eerste lettergreep was teruggetrokken.

Natuurlijk komt in de Germaansche talen, en zoo ook in de onze, de aphaeresis wèl voor bij verscheidene woorden, die uit eene vreemde taal zijn overgenomen, daar juist de zucht om ook bij die woorden den klemtoon op de eerste lettergreep te hebben eene daaraan voorafgaande toonlooze vocaal kon doen vervallen. Overigens is het ook niet onmogelijk, dat bij die woorden de aphaeresis reeds had plaats gehad in het Vulgaarlatijn of Romaansch, waaruit

¹⁾ Zie Albert Thumb, *Indogerm. Forschungen* VII (1896) p. 14: »Die Aphärese ist weit verbreitet, ja scheint allgemein neugriechisch zu sein»; en p. 18: »*εἰσπράκτορας* ist ein offenbar erst in ganz neuer Zeit (Konstituierung des Königsreichs) eingedrungenes Wort, und doch ist es rasch der Umbildung (*σπράκτορας*) verfallen: die Form zeigt, dass die Bedingungen der Aphärese immer noch wirken».

zij zijn overgenomen. Zulke woorden zijn *bisschop* (ook Ags. *bisceop*, Ohd. *biscof*) uit het Gr.-Lat. *episcopus* of Vulg.-lat. *ebiscopus*; *voogd* (ook Ohd. *fogat* en *pfogat*, in onzen *Roman van Torec* vs. 1367, 1386 *vogaat*, dat ik in 't Gloss. verkeerd verklaarde) uit Lat. *advocatus* of Vlat. **avogádus*; *rijst* (ook Fr. *riz*, Ital. *riso*) uit Gr.-Lat. *oryza*; *muts* (ook Hd. *mütze*), nog Mnl. *amutse* uit Mlt. *almutia* (kanunnikskap); *pul*, nog Mnl. *apulle*, uit Lat. *ampulla*; *sperge* (ook Hd. *sparge*) naast *asperge* (zooals in 't Fransch) uit Gr.-Lat. *asparagus*; *plompe* (waterlelie) nog Mnl. *aplompe*; *mangel* naast *amandel* (vgl. Ital. *mandola*) uit Gr.-Lat. *amygdala*; *juin* naast *ajuin* uit Fr. *oignon* (= Lat. *unionem*); *sjalot* (ook Hd. *schalotte*) uit Fr. *échalotte* (vgl. Ital. *scalogno* uit *Ascalonium*, d. i. Ascalonsche ui). Ook een klinker met voorafgaande *h* is soms weggefallen, zooals bij *Spanje* uit Fr. *Espagne* voor *Ispania*, *Hispania*, en in 't Middelnederlandsch bij *samiet* (ook Mhd. *samît*, Nhd. *sammet*) uit Fr. *samit*, Mlt. *samitum* voor Lat.-Gr. *hexamítum* (d. i. zesdraadsch, naast *diemet* uit *dimitum*, tweedraadsch); bij *spetael* (ook Mhd, Nhd. *spital*, Ital. *spedale*) uit Lat. *hospitale*, en bij het zeventiendeëeuwsche *story* (ook Eng. *story*, Ital. *storia*) uit Lat.-Gr. *historia*.

De lettergreep *de* of *di* is, vooral vóór *s*, in onze oudere taal dikwijls verdwenen, maar terwijl bij de substantieven, waarbij dat gebeurd is, andere oorzaken kunnen hebben meegewerkt, moet men bij de werkwoorden uitsluitend aan het accent als oorzaak denken. Zoo vindt men in het Mnl.: *storbeeren* voor het Lat. *disturbare*, *strueeren* voor het Lat. *destruere*, en *sconfeeren* voor het Lat. *disconficere*, dat wij nog steeds, tot *schoffeeren* geassimileerd, zijn blijven gebruiken. De aphaeresis kan echter reeds plaats gehad hebben in het Romaansch, waaruit wij die woorden overnamen. Het Italiaansch toch heeft tot op dezen dag *sturbare*, *struggere* en *sconfiggere* en bovendien vele andere woorden met dezelfde aphaeresis als *sbrogliare*, *scaldare*, *scavalcare*, *sconfidare*, en *sfidare*, *smembrare*, *spiacere*, enz.

Leidde de Romaansche accentuatie tot aphaeresis, in het Germaansch moest het naar voren brengen van den klemtoon vooral apocope ten gevolge hebben. Dat is reeds in overouden tijd gebeurd volgens vaste wetten, die bekend staan als de Germaansche verminkingswetten der slotlettergreep („Auslautgesetze”). De oudste van deze, namelijk die der apocope van nasaal en dentaal, dag-

teekenen misschien reeds van vóór de accentverandering. De *n* nu, hetzij die oorspronkelijk was of voortgekomen uit eene oudere *m*, die in 't Germaansch, evenals in 't Grieksch, op het eind der woorden in *n* overging, viel op het eind der woorden geregeld (met uitzondering van een straks te noemen geval) weg, schoon nog lang een merkbaar spoor achterlatend in nasaleering van den voorafgaanden klinker. Zoo was de *n* (uit *m*) van den Acc. Sing. Masc. reeds verdwenen bij het Got. *wulf* uit *wolfo voor *wolfon (Idg. *wlqom, vgl. Lat. *lupum*); van den Nom. en Acc. Sing. Neutr. bij het Got. *waurd* uit *wordho voor *wordhon (Idg. *wrdhom*, vgl. Lat. *verbum*); van den Gen. Plur. Masc. en Neutr. bij het Gotisch *wulfê*, *waurdê* uit *wolfên, *wordhên (met den uitgang *ên* voor *ém*, Skr. *âm*). Ook de *n* (uit *m*) van den Gen. Plur. Fem. is verdwenen, reeds bij Got. *gibô* uit *gebôn (Idg. *ghebhâm*) en de oorspronkelijke *n* van het *n*-suffix der zoogenaamde zwakke verbuiging, in den Nom. Sing. Masc. Fem. en Neutr. en den Acc. Sing. Neutr.: vgl. Got. *hana*, *tuggô*, *namo*. Is de *n* van Got. *in*, *than*, *hwan* en dus ook van ons *in*, *dan*, *wan(neer)* klankwettig bewaard, zooals wel niet te betwijfelen valt (vgl. Lat. *in*, *cum*, *tum*), dan moet men aannemen, dat na korte geaccentueerde vocalen de *n* niet wegvalt¹). Eenlettergrepigheid kan hier de oorzaak niet zijn, want ook van monosyllaben met langen klinker is de *n* verdwenen, b. v. bij Got. *thô* voor *thôm (Idg. *tâm*, vgl. Lat. *istam*).

Voor de dentalen (*t* en *th*) geldt dezelfde regel als voor de *n*. Na korte geaccentueerde vocaal is de *t* gebleven in Os. *that*, *hwat*. Nl. *dat*, *wat* (Idg. *tod*, *qod*, vgl. Skr. *tád*, Lat. *quod*) terwijl zij na toonlooze eenlettergrepige vormen als Got. *hwa* en *tha* in *thei* voor *thaci* verdwenen is. Verder zijn overal de slot-dentalen in het Germaansch geapocopeerd, zooals bv. de *th* van de derden pers. sing. Optat., b. v. in 't Got. *wili* (Mnl. soms nog *wele*) uit *welith (vgl. Lat. *velit*), Got. *bairai* uit *beroith* (Idg. *bheroit*. Skr.

¹) Zie voor de verklaring van het bewaard blijven der slot-*n* in dit geval en van de slot-dentale in hetzelfde geval W. L. van Helten, *Eine ausnahme der consonantischen apocopegesetze* (in *P. B. Beiträge* XV p. 473—480). Dezelfde verklaring wordt daar ook voor het bewaren der *z* als *r* bij *mir*, *dir*, *wir* enz. voorgeslagen, doch het feit, dat het Hoogduitsch daarin alleen staat, ofschoon in alle andere Germaansche talen deze woorden evengoed met klemtoon gebruikt worden, maakt dat ik voor dat verschijnsel eene andere verklaring aannam.

bhárut, vgl. Gr. *φῆροι*, dat ook de *t* verloren heeft). Zoo heeft ook de derde persoonl. pur. van het Praet. de *th* geapocopeerd, bv. bij 't Got. *bérun* (Idg. *bhérnt*), enz. Voor apocope bij substantieven denke men aan de *t* van oude ablatieven, als het Got. adv. *hwathró*, enz. met den uitgang *-thró*, Idg. *trád*, zooals bij Lat. *extra* voor *extrád* en bij alle ablatieven in 't Latijn, die in het oudste ons overgeleverd Latijn nog de later ook daar geapocopeerde *d* hadden bewaard. Ook zijn alleen door die apocope in aanmerking te nemen woorden als Ohd. *nevo*, Nl. *neve*, *neef* te vergelijken met Skr. *nápát* en Lat. *nepos* (stam *nepót*), enz.

Veel jonger is de apocope van de slot-*z*, die zich bovendien ook alleen maar tot de Westgermaansche talen heeft bepaald, maar bewaard is in het Gotisch, waar zij tot *s* is verscherpt, en in het Noordgermaansch, waar zij tot *r* is overgegaan. Zoo verdween de *z* als uitgang van den Nom. Sing. Masc. b.v. bij Os. *dag*, *stén*, tegenover Got. *dags*, *stains*, Runisch *dagaR*, *stainaR*, On. *dagr*, *steinn* (geassimileerd uit *steinr*); van den Nom. Plur. Fem. bij Os. *gebha*, Ohd. *gebá*, Ags. *giefa*, tegenover Got. *gibós*. ¹⁾ van den Acc Plur. Masc. bij Ohd. *taga*, Mnl. *dage*, tegenover Got. *dagans*; ²⁾ van den Gen. Sing. en Nom. Acc. Plur. der sterke consonantstammen, b.v. Ohd. *naht*, *fater* (met onregelmatigen Plur. *futera*), Os. *naht* (met onregelmatigen Gen. *nahtes*), *fader*, Mnl. in den Plur. soms nog *nacht* en in den Gen. Sing. dikwijls *vader*, tegenover Got. *baurgs*, *bróthrs* (met onregelmatigen Plur. *bróthrus*, *bróthrus*) enz. Ook bij de vervoeging der werkwoorden ontbreekt in 't Westgermaansch de slot *s*, die wij b.v. in 't Got. *wileis* (vgl. Lat. *velis*), tegenover Ohd. *wili*, nog vinden; maar door de verschillende analogieveranderingen spreekt daar het verschijnsel niet zoo sterk. Voor adverbia denke men aan de comparatieven, die in het Oergermaansch

1) Ook de Nom. Plur. Masc., die in 't Got. *s*, in 't On. *r* heeft, mist in 't Ohd. en Mnl. de *s*, maar heeft die in 't Ags. en Os.; vgl. Ohd. *tagá* of *taga*, Mnl. *dage* met Os. *dagos*, Ags. *dægas*, On. *dagar*, Got. *dagós*. Misschien is dus met Wilhelm Scherer, voor Ags. en Os. een andere uitgang aan te nemen, die een' grondvorm *dagósas doet vermoeden. De *s* van den Gen. Sing., die in het geheele Germ., behalve bij de sterke consonantstammen, bewaard is, was oorspronkelijk geene slot-*z*, zooals wij straks zullen zien.

2) Niet slechts *s*, maar *ns* is dus geapocopeerd. In On. Os. en Ags. wordt de Nom. als Acc. gebruikt. De Acc. Plur. Fem. is in alle Germaansche talen gelijk geworden aan den Nom.

op *is* (*iz*) uitgingen, als Got. *mins* (voor *minniz uit *minuiz), dat in Ohd. en Ags., evenals bij ons, *min* luidt, enz.

Dat ook de oorspronkelijke klinkers der laatste lettergreep in het Germaansch zeer geleden hebben, zelfs wanneer een medeklinker daarop volgde, spreekt van zelf. Was het vooral LESKIEN geweest, die (in 1872) de apocopewet der slotmedeklinkers in hoofdzaak zóó had geformuleerd ¹⁾, als zij nu wordt aangenomen, de wetten der klinkerverminking zijn, sedert RUDOLF WESTPHAL, die ze in 1853 voor het Gotisch aanwees ²⁾ en WILHELM SCHERER, die ze in zijn bekend werk (1868) nader ontwikkelde, het onderwerp van veel studie geweest; en allengs zijn zij duidelijker en juistere geformuleerd door mannen als SOPHUS BUGGE (1870), AUGUST LESKIEN (1872), WILHELM BRAUNE (1876), HERMANN PAUL (1877), EDUARD SIEVERS (1877 en 1878) en anderen, ook nog in lateren tijd, ofschoon er over deze wetten nog niet in alle opzichten eenstemmigheid bestaat. ³⁾

Als eene der oudste verminkingen mag men wel aannemen het wegvallen van den korten klinker aan het einde eener derde lettergreep, waardoor b.v. de uitgang *so* van den Gen. Sing. Masc. en Neutr. reeds in voorhistorischen tijd tot *s* werd en dus b.v. uit Oudgerm. *dagoso een Os. *dagas*, Mnl. *dages*, Nnl. *daags* ontstond. Zoo ging eene slot-*i* verloren bij den tweeden en derden pers. enk. en den derden pers. meerv. van het Praes. Ind., die in het oude Indogerm. op *si*, *ti*, *nti* uitgingen, zoodat Got. *nimis*, *nimith*, *nimand*, Mnl. *nemes*, *nemet*, *nemen* (zonder *d* en vermoedelijk eerstpersoonsvorm) staan voor *nemesi, *nemeti, *nemonti, ook blijkens de vervoeging in 't Grieksch en Sanskrit. Ook is eene *i* verdwenen bij het Part. Praes., blijkens Got. *bairand*, vergeleken met Skr. *bharanti*, en bij partikels zooals ons *over*, Got. *ufar*, maar Skr. *upari*.

Wat jonger is de apocope der korte slot-*a* (uit Idg. *o*) en slot-*e*, vooral wanneer die na het wegvallen van eene *n* nog eenigen tijd genasaleerd was gebleven of wanneer op de *a* of *e* der laatste lettergreep nog een medeklinker volgde; maar toch is ook reeds

¹⁾ In de *Verhandlungen der Leipziger Philologenversammlung von 1872*.

²⁾ Zie R. Westphal in Kuhn's *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*, II p. 161 vlgg.

³⁾ Vgl. de voorstellingen bij Karl Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der Idg. Sprachen* I § 659—662, Friedrich Kluge, *Grundriss der germ. Philologie* I (1890) p. 353—366; 2e dr. (1897) p. 445—425 en Wilhelm Streitberg, *Urgermanische Grammatik*, Heidelberg 1896 § 144—152.

tamelijk vroeg iedere korte *a* of *e* verdwenen. De Nom. Sing. Masc. der *o*-stammen heeft in de woorden, die het Finsch aan het Germaansch in overouden tijd ontleende, die vocaal nog bewaard, bv. bij *ansas* (balk), *rengas* (ring), en ook in de oudste Noorsche runenopschriften wordt die vocaal nog gevonden, b.v. bij *dagaR*, *stainaR*, maar het Gotisch heeft reeds *ans*, *dags*, *stains*, 't On. *hringr*, en de West-Germaansche talen hebben die woorden zonder *a* of *z*. De Nom. Acc. Sing. Neutr. en Acc. Sing. Masc. der *o*-stammen heeft in het Germaansch-Finsch en in de runenopschriften ook nog de daar vroeger door *n* (*m*) gevolgde vocaal bewaard, b.v. in het Runische *staina* en het Finsche *golttha*, tegenover Got. *stain* en *gultth*. Eene slot-*e* verdween o. a. bij *fimf* (Nl. *vijf*), dat reeds in 't Got. *fimf* uidt, tegenover Gr. $\piέντε$, Lat. *quinque*; — bij den Voc. Sing. der *o*-stammen, b.v. Got. *dag*, *wulf*, die, blijkens het Latijn (b.v. *lupe*) op *e* moest uitgaan; en bij den tweeden persoon enk. van den Imperatief, b.v. Got. *hilp* (Nl. *help*) voor *helpe. Niet onwaarschijnlijk is het, dat *a* en *e* het eerst zijn verdwenen na lange lettergrepen met klemtoon en eerst later na korte geaccentueerde syllaben. Men heeft althans gemeend, dat te mogen opmaken uit Gotische samenstellingen als *weindrugkja* (wijnrinker), *arbinumja* (erfgenaam) en andere, waarvan het eerste lid geene slot-*a* meer heeft, terwijl die in samenstellingen nooit ontbreekt, indien de eerste lettergreep kort is.

Ook geldt die wet, vermoedelijk voor het geheele Germaansch, ten opzichte van de korte *i* en *u*, die na eene lange geaccentueerde lettergreep weggevallen, maar na eene korte bewaard zijn; vgl. Os. *stedi*, *meri*, *hugi*, Ohd. *turi* (Nl. *stede*, *meer*, *heug*, *deur*) met Os. *gast*, *wurm*, *brád*, *dád*, *nód* (Nl. *gast*, *worm*, *bruid*, *daad*, *nood*), en Os. *sumu*, *fridhu*, *sidu*, *fehu* (Mnl. *sone*, Nnl. *zoon*, *vrede*, *zede*, *vee*) met Os. *dódh*, *flód*, *luft*, *hand*, *scild*, *thorn* (Nl. *dood*, *vloed*, *lucht*, *hand*, *schild*, *doorn*). ¹⁾

¹⁾ Het Gotisch heeft den schijn van met dezen regel niet overeen te stemmen. De *i* is daar niet alleen na lange voorafgaande lettergreep geapocopeerd, maar dikwijls ook na de voorafgaande korte; daarentegen heeft de *u* daar den schijn van zich altijd, dus ook na voorafgaande lange lettergreep, te hebben gehandhaafd. Van Helten, *P.B. Breiträge* XV p. 455 vlgg. heeft echter op Got. *tagr* (Gr. $\deltaάκρυ$) en *súts* (Gr. $\acute{\eta}\deltaύς$) gewezen, om aannemelijk te maken, dat ook dáár dezelfde regel geldt als in 't Westgermaansch, en dat vormen als *dauthus*, *flódus*, *luftus*, *thaurnus*, *lustus* daar analogievormen naar de *u*-stammen met voorafgaande korte lettergreep zijn.

Over het verloop bij de lange slotklinkers en tweeklanken heerscht nog verschil van meening, ofschoon het zeker is, dat ook daarbij over het algemeen door den invloed van het accent verkorting heeft plaats gegrepen. Nam men nog niet zoo lang geleden op voorgang van LESKIEN algemeen aan, dat reeds in den Oergermaanschen tijd alle lange klinkers en tweeklanken, waarop een woord uitging, verkort waren, behalve wanneer het nasaalvocalen geworden waren onder den invloed van eene te voren daaropvolgende nasaal, in de laatste jaren is er bijzonder de aandacht op gevestigd, dat de vele uitzonderingen, welke op dien regel voorkwamen, eene te ingewikkelde en te gekunstelde verklaring vereischten, om den regel als eene taalwet aannemelijk te doen zijn. In aansluiting aan FR. HANSEN, ¹⁾ die ook voor 't Oergermaansch twee soorten van accent (sleeptoon en stoottoon) aannam en betoogde, dat, evenals in het Litauwsch, ook in het Germaansch verkorting van lange slotlettergrepen alleen plaats had gehad, als zij met stoottoon waren uitgesproken, ontwikkelde HERMAN HIRT ²⁾ eene, o. a. ook door WILHELM STREETBERG krachtig in bescherming genomen, nieuwe theorie van de verkorting der lange slotklinkers. Neemt men aan — zij het dan ook niet met mathematische gestrengheid — dat een met stoottoon uitgesproken lange klinker dubbel zooveel tijd vereischt als een korte, en dat voor een met sleeptoon uitgebrachten langen klinker driemaal zooveel tijd noodig is, dan zal, naar HIRT's meening, als het naar voren brengen van het woordaccent op beide lange klinkers denzelfden invloed oefent, de lange klinker met stoottoon een korte klinker worden, maar de lange met sleeptoon een lange blijven, maar nu met stoottoon uitgesproken. Vandaar dan in 't Gotisch verkorting van de *á* tot *a* bij *waurda* (woorde(n), N. A. Plur. N.) en *airtha* (aarde, N. Sing. F), en, na wegval van de *m*, bij *airtha* (A. Sing. F) en *salbóda* (zalfde) voor ouder *wordá, *erthá*, *erthá(m)*, *salbóddá(m)*; verkorting van de *ó* tot *o*, die later *a* werd, bij *nima* (ik neme) voor ouder *nemó; verkorting van de *í* tot *i* bij *wili*, *némi* (hij wille, name, 3 P. Sing. Opt.) en *mawi* (maagd), *thiwi* (dienstmaagd) voor ouder **welí(th)*, **némí(th)*, *mawí, *thewí; en verkorting van de *ai* tot *a* bij *bairada*,

¹⁾ In *Kuhn's Zeitschrift* XXVII (1884) p. 612 vlgg.

²⁾ In *Indogerm. Forschungen* I (1892) p. 495 vlgg. en elders, vooral in zijn werk *Der Indogerm. Akzent*, Strassburg 1895.

bairanda (3 P. Sing. en Plur. van 't Med-Pass. van *bairan*, dragen) voor *beredhai, *berondhai (vgl. Gr. *φέρεται*, *φέρονται*), enz.

In de Westgermaansche talen zijn ook de in 't Gotisch nog lang gebleven slotklinkers allengs verkort, later toonloos geworden, en in den jongsten tijd zelfs grootendeels verdwenen. Is het Engelsch in dezen het verst gegaan en daarin alleen door het Afrikaansch-Hollandsch van Zuid-Afrika geëvenaard, ook ons Nederlandsch is in die richting een groot eind gevorderd, meer dan het Hoogduitsch. In het Middelnederlandsch zijn (evenals trouwens in het Middelhoogduitsch) bijna alle eindvocalen (natuurlijk als zij den hoofdtoon hebben) toonloos en onduidelijk geworden en na de middeleeuwen zijn bijna al die *e*'s aan 't eind der woorden verdwenen, met name de slot-*e* van den eersten persoon van het Praesens Ind. der werkwoorden, van den Dat. Sing. en van den Nom. Sing. van bijna alle zwakke substantieven, behalve van enkele persoonsnamen; verder van de meeste vrouwelijke *â*-stammen, de mannelijke en onzijdige *jo* stammen en van de meeste dier *i*- en *u*-stammen, die de slot-vocaal nog als toonlooze *e* in het Mnl. hadden gehandhaafd.

Werd in het Gotisch de laatste lange vocaal van een woord door een volgenden medeklinker gedekt, dan bleef zij lang, ook al werd zij met stoottoon gesproken, in tegenstelling tot het Litauwsch, waar dezelfde regels voor gedekte als voor ongedekte slotvocalen golden. Het Westgermaansch echter heeft gaandeweg ook *die* lange klinkers verkort, ja ze ten slotte grootendeels toonloos gemaakt, evenals de oorspronkelijk korte klinkers. De Gotische uitgangen *ôns* en *ans* van de meervouden der zwakke substantieven, de uitgangen *an*, *jan*, *ên* en *ôn* van de infinitieven, de uitgang *an* van het Participium hebben reeds in 't Middelhoogduitsch en Middelnederlandsch de toonlooze *e* en zijn dus alle aan elkaar gelijk geworden; ja zelfs van dien uitgang *en* wordt de *n* alleen in de Saksische (slechts ten deele in de Friesche) streken van ons land uitgesproken, maar niet meer in de Frankische en daardoor evenmin in de beschaafde spreektaal van Holland. De toonlooze *e* is daar echter nog gebleven, maar het Engelsch en het Afrikaansch-Hollandsch hebben ook die bij den infinitief prijs gegeven.

Het Westgermaansch onderscheidde zich ook reeds vroeg van het Gotisch door syncope der *i* en *u* in de middelste open lettergreep van drielettergrepige woorden, wanneer daaraan eene lange lettergreep voorafging, die den klemtoon had. Vandaar, dat in

alle Westgerm. talen vóór den praeteritumsuitgang *da* (Ohd. *ta*) der zwakke *jan*-werkwoorden de *i* alleen bewaard is als de wortel-lettergreep kort was, b.v. Ohd. *nr̥ita*, *frum̥ita* tegenover *h̥orta*, *teilla*, *suoh̥ta*, *branta* (= *brannta*), *starcta*, enz. Nieuwhoogduitsch en Nederlandsch zijn nog verder gegaan en hebben overal de toonloos geworden *i* uitgestooten, Syncope der *i* van den uitgang *itha*, b.v. bij *lengte*, *hoogte*, is veel jonger en zelfs in 't Mnl. nog niet algemeen. Een oud voorbeeld van syncope der *i* van den comparatiefuitgang *iro* is *heer*, reeds in 't Ohd. *h̥erro* uit *h̥érriro*. Ook *a* en *o* hebben in hetzelfde geval syncope ondergaan, doch niet in alle Westgerm. talen even regelmatig het meest in het Angelsaksisch, en ook veelvuldig in ons Nederlandsch.

Zoo zijn dan in alle Germaansche talen, en niet het minst in de onze, door den invloed van het accent talrijke eenlettergrepige woorden ontstaan uit meerlettergrepige. Met het oog daarop behoeft het wel geen betoog meer, hoe geheel averechtsch de, ook door SPIEGHEL overgenomen, stelling van BECANUS was, dat talen, die het rijkst zijn aan een lettergrepige woorden ook het meest haar oorspronkelijk karakter bewaard hebben. Zijne beruchte gevolgtrekking, dat het Nederlandsch daarom de oudste taal der wereld zou wezen en ongetwijfeld door Adam en Eva in het Paradijs zal gesproken zijn, wordt dan ook tegenwoordig nog maar alleen als curiosum, als een staaltje van erbarmelijk taaldilettantisme uit het verleden aangehaald, schoon wij — omdat Becanus inderdaad een zeer geleerd en vernuftig man was — er liever een bewijs in moeten zien van den grooten afstand, die de geheele taalwetenschap onzer eeuw van die der 16de eeuw scheidt. Toch klonk die stelling ook reeds aan vele van Becanus' tijdgenooten als wonderspreuking in de ooren en vond zij ook reeds [bij menigeen onmiddellijk tegenspraak. JUSTUS LIPSIVS voerde er tegen aan, dat het Chineesch dan wel voor de taal der paradijsbewoners mocht gehouden worden, omdat daarin alleen eenlettergrepige woorden voorkomen. ¹⁾.

¹⁾ In een' brief aan Mr. Henricus Schottius; zie Justi Lipsii *Epistolarum selectarum chilian*, Lugd. Bat. 1618 p. 775: »At argumentum ejus alterum: Antiquissima quae simplicissima: talis est lingua nostra, ergo et prius. Quod simplicissima ex eo patet quia tota fer e monosyllaba: et verum est exanimanti. Quid tum autem? Antiquissima? negatur. Si in rerum natura. et genitura manes, fateor simplicia praecire: non idem in sermone si cum altero comparetur. Neque enim iste talis a natura est, sed ab

Voor dat Chineesch, evenals voor de andere monosyllabische (of isoleerende) talen: het Anamietisch en het Birmaansch of de Achterindische talen, en het Tibetaansch, stonden WILHELM VON HUMBOLDT, AUGUST POTT, A. H. SAYCE, enz. in de 19de eeuw nog op hetzelfde standpunt als Becanus voor het Nederlandsch. Zij namen aan, dat die talen van oudsher monosyllabisch geweest waren en dus noch samenstelling door agglutinatie, noch woordvorming door afleidings- of buigingsuitgangen hadden gekend. Na hen is nu en dan de vraag gerezen, of dat wel waarlijk zoo zou zijn, en in den laatsten tijd heeft AUGUST CONRADY op grond van een uitgebreid onderzoek zelfs de stelling verdedigd: de Indo-Chineesche talen behooren oorspronkelijk tot de agglutineerende talen, al hebben zij ook eenen van andere agglutineerende talen zeer verschillende ontwikkelingsgang gehad, die, met buiging begonnen, in isoleering geëindigd is, en dat wel ten gevolge van een sterk woordaccent, want daardoor zijn de meerlettergrepige woorden tot ééne lettergreep samengedrongen en heeft zich zoowel de klankmelodie ontwikkeld als de isoleering ²⁾.

In de Romaansche talen heeft het accent vooral ook op de medeklinkers gewerkt, reeds in het Vulgaarlatijn, waarin onmiddellijk na den klemtoon de tennes in medial zijn overgegaan. Vandaar dan ook, dat verscheidene woorden, die uit dat Vulgaarlatijn in de Germaansche talen zijn overgegaan, die klankverandering tegenover het oudere Latijn vertoonen, b.v. met *d* voor *t*: Nl. *abdij* uit Vl. *abbadia* (Lat. *abbatia*, oorspr. Syrisch), Mnl. *bodelinc*, nu *beuling* uit Vl. *bodulus* (Lat. *botulus*, worst), Mnl. *lampreide*, nu *lamprei* uit Vl. *lamprêda* (Lat. *lamprêta*), *salade* uit Vl. *salâda* (Lat. *salâta* = het gezoutene), *zijde* uit Vl. *sêda* (Lat. *sêta*), Hd. *kreide* uit Vl. *crêda* (Lat. *crêta*), enz. Met *g* voor *k* hebben wij: Nl. *spiegel* uit Vl. *spēgulum* (Lat. *speculum*), met *b* voor *p*: Nl. *dubbel* uit Vl. *dublus* (Lat. *duplus*), Hd. *zwiebel* uit Vl. *caebula* (Lat. *caepula*).

---

instituto, arte, casu. Et tamen positioni si adnuam, nec sic obtinebit. Nam Sinenses ecce plerasque voces hodie unisillabas habant, easque variae significationis (ita ex us locis scribunt) nec nisi accentu aut tono in pronunciando discernendas. Itaque ũ de palma certant."

²⁾ August Conrady, *Eine indochinesische Causativ-denominativ-bildung und ihr Zusammenhang mit den Tonaccenten*, Leipzig 1896 p. 204: »Der Wortaccent ist es gewesen, der die mehrsilbigen Wörter in eine Silbe zusammengepresst und dadurch so gut die Töne erzeugt wie die Isolirung erzwungen hat.»

Overgang van tenuis tot media vóór den klemtoon treffen wij aan bij het reeds vroeger besproken *voogd* (Lat. *advocatus*) en het Hd. *predígen* uit Vl. *praedígáre* (Lat. *praedicáre*). Die laatste overgang is regelmatig in het Italiaansch, waar de tenues zich na den klemtoon handhaven, b.v. *státe* (Lat. *aestatem*), *róta*, *amico*, *póco*, *cápo*, *siépe*, maar vóór den klemtoon in mediae overgang, b.v. *medáglá* (Lat. *metállá*), *padélla* (Lat. *patélla*), *padróne* (Lat. *patrónus*), *spedáde* (Lat. *hospitáde*), *badéssa* (Lat. *abbatíssa*), *andóre* (Lat. *ambítóre*), *lagúna* (Lat. *lacúna*), *dragóne* (Lat. *dracónem*), *vergógna* (Lat. *verecúndia*), *covérta* (Lat. *coopérta*), *arriváre* (Lat. *adripáre*) enz. De mediae handhaven zich na den klemtoon, b.v. *grádo*, *pávido*, *máddido*, *piága*, maar vallen uit vóór den klemtoon, b.v. *redle* (Lat. *regális*), *ledle* (Lat. *legális*), *frábre* (Lat. *fragórem*), *maéstro* (Lat. *magístrum*), *paése* (Lat. *pagús-*), *paóne* (Lat. *pavónem*) enz.

Het Fransch is nog verder gegaan. Niet alleen vóór, maar ook na den klemtoon zijn de mediae verdwenen, b.v. *clore* (Lat. *claudere*), *voir* (Lat. *videre*), *roi* (Lat. *regem*), *royal* (Lat. *regalis*), *reine* (Lat. *regina*), *pays* (Lat. *pagus-*), *máitre* (Lat. *magístrum*), *froid* (Lat. *frigidus*), *nier* (Lat. *negare*), *avút* (Lat. *augustus*). Alleen de *b* is als *v* gebleven: *cheval* (Lat. *caballum*), *fève* (Lat. *fabá*), *livre* (Lat. *librum*). Daarentegen is de *v* verdwenen bij *paon* (Lat. *pavonem*), *peur* (Lat. *pavorem*), *cité* (Lat. *civitatem*). Ook de *p* is *v* geworden: *louve* (Lat. *lupa*), *avril* (Lat. *aprilis*). De oudere tenues *t* en *c* zijn eerst *d* en *g* geworden en op het eind van de elfde eeuw uitgestooten: *empereur* (uit *emperedor*, Lat. *imperatorum*), *frère* (uit *fredre*, Lat. *fratrem*), *été* (Lat. *aestatem*), *abbé* (Lat. *abbatem*), *súr* (Lat. *securus*), *peu* (Lat. *pauco*), *ami* (Lat. *amicum*), *louer* (Lat. *locare*), *oeil* (Lat. *oculum*), *lieue* (Lat. *leucam*), enz.

In het Germaansch zijn de tenues en mediae door het accent niet aangetast, maar wèl de spiranten. Sinds de ontdekking van KARL VERNER ¹⁾ weet men, dat in het geheele Germaansch de scherpe spiranten *f*, *th*, *h* (ook *hw*) en *s*, die volgens de wet van Grimm uit Idg. *p*, *t*, *k*, *s*, ontstaan waren, indien zij niet voorkwamen in de verbindingen *fs*; *ft*, *hs*, *ht*, *sk*, *sp*, *ss* en *st*, en indien de klemtoon niet onmiddellijk voorafging, tot zachte spiranten geworden

¹⁾ K. Verner, *Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung in Kuhn's Zeitschrift für Vergl. Spr. XXIII* (1877) p. 97—130, later aangevuld en iets gewijzigd door Hermann Paul in *P. B. Beiträge VI* p 538 vlgg.

zijn, namelijk tot *v* (vaak in 't schrift der Oudgerm. talen door *ð* met of zonder streepje weergegeven), *dh* (in de Oudgerm. talen geschreven als *d* met of zonder streepje), *g* en *z*. In sommige talen zijn die zachte spiranten later weer mediae, *b*, *d* en *g*, geworden. In het Nederlandsch werd alleen de zachte dentale spirant tot *d*, terwijl de spiranten *v* en *g* zich handhaafden en de *z*, evenals in het geheele Westgerm., *r* werd. Daar in onze taal niet alleen de zachte *dh*, maar ook de scherpe *th*. tot *d* werd, en ook alle *f*'s in *v* zijn overgegaan, openbaart zich in het Nederlandsch de werking van Verner's wet alleen in de *g* en de *r*, die zonder die wet *h* of *s* zouden gebleven zijn, in welk geval later in 't Nederlandsch de *h* gesyncopeerd zou wezen en de *s* in *z* zou zijn overgegaan.

Welke woorden in onze taal eene overoude, reeds door de werking van Verner's wet uit *f* verzachte, d. i. met stemtoon uitgesproken, *v* hebben, blijkt ons door vergelijking met andere Germaansche talen en met name door vergelijking met het Hoogduitsch, waarin diezelfde woorden eene *b* hebben, terwijl daar aan onze jongere *v* eene *f* beantwoordt. Zoo hebben dan b.v. eene oudere *v*: Nl. *zeven* (vgl. Os. *sibhun*, Ohd. *sibun*, Gr. ἑπτὰ (Lat. *septem*), Nl. *over* (vgl. Ohd. *ob*, *ubir*, Skr. *upāri*) en Mnl. *ave* (vgl. Ohd. *aba*, Gr. ἀπό). Dat in ons *oefenen* de *f* uit zulk eene oude *v* verscherpt is, leert niet alleen het Mnl. *oevenen* maar ook de vergelijking met het Hd. *üben* en het verwante Lat. *opus*. Dat eene *d* bij ons ontstaan is uit eene zachte spirant, die volgens Verner's wet was voortgekomen uit eene scherpe spirant en niet onmiddellijk uit eene scherpe spirant, kan alleen blijken uit die talen, waarin beide spiranten met een afzonderlijk teeken in het schrift worden afgebeeld, zooals het Angelsaksisch. Doch ook het Hoogduitsch kan hier dienst bewijzen, omdat daarin de zachte spirant reeds *d* geworden was, vóór iedere *d* er in *t* overging, terwijl de harde spirant er eerst later *d* werd en toen *d* bleef. Zoo kon dan blijken, dat in onze taal de *d* eenmaal zachte spirant geweest is in woorden als *vader* (Ohd. *fater*, Gr. πατήρ, Lat. *pater*), *moeder* (Ohd. *muoter*, Lat. *mater*), *wind* (Ohd. *wint*, Lat. *ventus*), de uitgang *-heid* (Ohd. *-heit*, vgl. Skr. *kētusj*, gedaante, beeld), enz.

Eene *g* uit *h* (*ch*) volgens dezelfde wet hebben wij in *jong* (blijkens Got. *juggs* naast den comp. *junkiza* uit *jukiza, vgl. Lat. *juvencus* uit Idg. *juwenko), *angel* (vgl. Gr. ἄγγελος, Lat. *uncus*), *honger* (blijkens Got. *huhrus* uit *hunhrus naast *hungrjan*), den vorm *tig*

van *twintig* naast *tien* (uit *tehun*, Lat. *decem*), het Mnl. *zweger* (schoonvader), naast *zweer* (schoonmoeder, uit *swehur*, zooals in 't Ohd. vgl. Skr. *svācūras* naast *svācṛú*), den uitgang *-ig*, *-ag* (vgl. den Lat. uitgang *-icus*, *-acus* en den Gr. *ικός*, *αρός*), enz.

Eene later gevocabliseerde *w* voor *gw* uit *hw* heeft sporen nage-laten in woorden als *wiel* (uit **hwewl-*, **hwegwl-*, Idg. **geloq*, vgl. Gr. *κύκλος*) en *vernielen* van 't Mnl. adj. *niel* (uit **newl-*, *negwl-*, Idg. **neglo*; vgl. Ags. *neol*, *neowul*, *nihol*). De *w* bleef o. a. in *meeuw* (uit **maigw-*, Idg. *maig-*; vgl. Ags. *maew* naast Ohd. *mēh*).

De in alle Germaansche talen behalve het Gotisch in *r* over-gegane *z* uit *s* vinden wij o. a. in *aar* (vgl. Ohd. *ahir*, Got. *ahs*, Lat. *acus*, Gen. met *r*: *aceris*), *oor* (Os. Ohd. *ōra*, Lat. *auris* uit **ausis*), Mnl. *dorren* (nu vervangen door *durven*, Ohd. *turran* naast Got. *gadars* en ons praet. *dors(te)*; vgl. Gr. *ἄρσεν*, den uitgang *-er* van *kinder(en)* (uit *-iz*, vgl. Lat. *genus*, Plur. *genera* uit **genesā*), en den uitgang *-ez* van den comparatief (uit *-izo*; vgl. ons *beter* met Got. *batiza*).

Bedenkt men, dat de overgang van stemlooze spiranten in spiranten met stemtoon reeds plaats had in den tijd toen het Germaansch accent zich nog niet op de eerste lettergreep der woorden had teruggetrokken, maar ook in het Germaansch nog de oude wisselende Indogermaansche klemtoon heerschte, die in den eenen verbuigings- of vervoegingsvorm viel op de wortelletter-greep, in den anderen op het stam- of buigingssuffix, dan kan men begrijpen, dat daardoor de buigbare woorden zich ook in het later Germaansch konden vertoonen onder twee vormen, één met harde en één met zachte spirant. Voor zoover dat onderscheid op den duur niet is uitgewischt door den invloed der analogie — en dat is zeer dikwijls gebeurd — doet zich dus, ook zelfs in de jongere Germaansche talen, nu en dan het verschijnsel voor, dat door den naam van *grammatische wisseling* wordt aangeduid. Oorspronkelijk was natuurlijk die wisseling regelmatig, daar er regelmaat heerschte in de wisseling van het accent. Zoo viel oudtijds de klemtoon op de wortellettergreep of op het stamsuffix in den Nom. en Acc. Sing. en Plur. en in den Voc. en Loc. Sing., en bleef de spirant dus hard, wanneer de wortellettergreep en niet het stamsuffix geaccen-tueerd was. Daarentegen viel in den Gen., Dat., Instr. Sing. en Plur. en in den Loc. Pur. de klemtoon op den buigingsuitgang, zoodat in deze naamvals vormen de harde spirant in eene zachte over-

ging. In onze taal bestaan van deze wisseling bij de naamwoorden nog maar enkele sporen en wel in een paar dubbelvormen van adjectieven, zooals *ruig* met *g* uit *h* naast *ruw*, oudtijds *ru*, voor oorspr. *rúh*, en *hoog* met *g* uit *h* naast een zelden voorkomend Mnl. *ho* voor oorspr. *hawh*, nog over in ons *hoovaardig* en in 't Mnl. *hoomoet*.

Bij de sterke vervoeging had oorspronkelijk alleen in het enkelvoud van Praesens en Praeteritum de wortellettergreep klemtoon, later ook het meervoud van het Praesens, zoodat toen alleen in het meervoud van het Praeteritum en in het verleden deelwoord het accent op den persoons- of participiaaluitgang viel en daar dus de harde spirant in eene zachte overging. Tegenover het enkelvoud van het Praeteritum, waarin de wortellettergreep den klemtoon heeft, hadden de causatieven, die de vocaal met het enkelvoud van 't Praeteritum gemeen hebben, en dus daarvan afgeleid kunnen schijnen, het accent op het stamsuffix en dus altijd zachte spiranten. In het Ohd. komt deze wisseling nog beter uit dan in onze taal. Een duidelijk voorbeeld van *b* (uit *v*) naast oorspr. *f* vertoont daar *heffen*, *huof*, *huobum*, *gihaban* (vgl. Lat. *capio*), dat bij ons *heffen*, *hief*, *hieven*, *geheven* geworden is en alzoo ook wel bij ons — doch slechts toevallig — aan den regel voldoet. Het Gotisch, dat het onderscheid tusschen de vormen met harde en zachte spiranten door gelijkmaking bijna geheel heeft uitgewischt, biedt echter nog een goed voorbeeld in *tharf* (Mnl. *darf*), meerv. *thaurbum* (spr. *thorvum*, Mnl. *dorven*). Eene *t* als jongere wijziging der *d* (uit de zachte spirant) vindt men in 't Ohd. in het meervoud van het Praeteritum en in het Participium van verscheidene werkwoorden, die in het Praesens en in het enkelvoud van het Praeteritum nog *d* (uit de harde spirant) hebben, bv. *snidan*, *sneid*, *snitum*, *gisnitum*; *siodan*, *sód*, *sutum*, *gisotan*; *findan*, *fand*, *funtum*, *funtan*; *hladan*, *hluod*, **hluotum*, *gihlatan*, enz. Zoo ook is in 't Ohd. *leitum* het causatief van *lidan* (gaan). In onze taal is geen spoor van deze wisseling aan te wijzen, daar zachte en harde spirant bij ons beide *d* geworden zijn. Zoo hebben dus onze werkwoorden *snijden*, *zieden*, *vinden* en *laden* in alle vervoegingsvormen eene *d* en is op dit punt ons causatief *leiden* aan het grondwoord *lijden* in *overlijden* gelijk.

Beter komt bij ons de wisseling van *h* en *g* uit, ofschoon onze middeleeuwsche taal daarvan veel meer voorbeelden levert, dan

die van onzen tijd. Regelmatig doet die wisseling zich nog maar alleen voor bij *slahan* (uit *slaan*), *sloeg* (met analogievorm naar het meervoud), *sloegen*, *geslagen*; maar in 't Mnl. werden nog eveneens vervoegd: *dwaen* (wasschen) en *vlaen* (villen), en vond men de wisseling ook bij *tien* (uit *tihan*, nu *tijgen*), *teech*, *tegen*, *getegen*; *tieën* (uit *teohan*, nu in het Praesens verloren), *tooch*, *togen*, *getogen*; *vlieën* (uit *fleohan*, nu *vtieden*), *vlooch*, *vlogen*, *gevlogen*; *haen* (uit *hahan*, nu *hangen*), *hing*, *hingen*, *gehangen*, en *vaen* (uit *fahan*, nu *vangen*), *ving*, *vingen*, *gevangen*, alle in het Praet. Sing. reeds met analogievormen. Van *w* (voor *gw*) naast *h* (voor *hw*) levert het Os. een goed voorbeeld in *sehan*, *sah*, *sáwun*, *gisewan*, terwijl ons *zien* er nog wel de sporen van vertoont, maar niet meer in volle regelmaat. Wisseling van *r* (uit *z*) en *s* hebben wij nog in de Praeterita *waren*, *vroren*, *verloren* en de Participia *gevroren*, *verloren*, *verkoren*, naast de Praesentia *wezen*, *vriezen*, *verliezen*, *verkiezen* en de Praet. Sing. *was*, *koos*, Mnl. ook *vroos*, *verloos*. De werkwoorden *rijzen*, *lezen* en *genezen* hebben reeds in 't Mnl. alle vormen met *r* vervangen, maar 't Ohd. had nog *rísan*, *reis*, *rírurum*, *giríran*; *lesan*, *las*, *lárurum*, *gíleran*. Als causatief met *r* hebben wij nog altijd *generen* naast *genezen*: Got. *ganasjan* (voor *ganazjan*) naast *ganisan*.

Zoo is dan gebleken, hoe in alle talen, zoowel buiten als binnen het gebied van het Indogermaansch, de klemtoon klankwijzigenden invloed heeft geoefend van ingrijpenden aard. Zóó gewichtig zijn die veranderingen geweest, dat zelfs al moesten wij het accent voor den eenigen factor der klankverandering houden, wij nog zeer goed zouden kunnen begrijpen, hoe uit ééne taal op den duur zoovele verschillende talen moesten voorkomen, waarvan de onderlinge verwantschap niet dan na lange studie of zelfs in 't geheel niet meer te ontdekken viel. Niet alleen wijziging van klinkers en medeklinkers hebben wij er door veroorzaakt gezien, maar ook verminking van woorden door syncope, apocope en aphaeresis, waarvan dan weer later assimilatie het gevolg kon zijn. Uitgangen zijn er door verdwenen, oude samenstellingen hebben er den schijn van enkelvoudige woorden door aangenomen.

Deze vormveranderingen nagaande, krijgen wij den indruk, alsof de geheele geschiedenis der taalvormen een eindeloos proces is van verbinding der eenlettergrepige woordcellen tot meerlettergrepige woordorganismen en het inkrimpen van die organismen tot mono-

syllabische cellen, die dan weer met andere verbonden worden, om later opnieuw ineen te krimpen . . . . . tot in het oneindige, althans tot zoolang er taal zal zijn. Dat is eene geschiedenis, waarvan wij nimmer het einde zullen zien, maar waarvan wij ook wel nooit ons den aanvang zullen kunnen voorstellen, omdat wat wij eenlettergrepige wortels noemen, vermoedelijk reeds de fossiele gewrochten zijn van eene zelfde inkrimping der woorden in een voorhistorischen tijd. En moge de vormveranderingen der woorden door den invloed van het accent een physisch verschijnsel zijn, nauw in verband met den bouw van onze spraakorganen, de versterking en verzwakking, de duur en de verplaatsing van den klemtoon is zeker meer een psychisch dan een physisch verschijnsel; en zoo werken dan ook — gelijk bij alles wat menschelijk is — geest en lichaam samen om die rijke, altijd afwisselende woordklankenwereld voort te brengen als den hoorbaren vorm van die nog veel rijkere gedachtenwereld, uit wier ontwikkelingsgeschiedenis ons de taalwetenschap eene wel slechts korte, maar daarom niet minder belangwekkende, episode tracht te doen kennen.

§ 8. *Taalverandering naar Analogie.*

Zooals wij gezien hebben, is een groot aantal klankwijzigingen het gevolg van eene werking, die wij physiologisch-psychisch hebben genoemd en waarbij vergeleken die veranderingen, welke alleen van physische oorzaken afhankelijk zijn en als zoodanig gebonden zijn aan vaste, volstrekt heerschende klankwetten, betrekkelijk gering in aantal mogen genoemd worden en misschien nog geringer zullen blijken, naarmate ook bij deze méer en meer geestelijke beweegkrachten zullen kunnen worden aangewezen. Te ontkennen toch is het wel niet, dat aan eene wijziging in de spraakwerktuigen nu nog dikwijls zonder veel bewijs hierom alleen klankveranderingen worden toegeschreven, omdat men de psychische krachten, die er bij — of misschien zelfs uitsluitend — aan 't werk zijn geweest, niet voldoende heeft kunnen herkennen. Van andere veranderingen daarentegen was de oorzaak duidelijk aan te wijzen in geestelijke, zij het ook onbewuste, eigenaardigheden als gemakzucht en zin voor welluidendheid (of afkeer van cacophonie) en gevoelstoestanden met de daaruit voortvloeiende wijzigingen in de accentuatie. Van uitsluitend psychischen aard zijn de veranderingen,

welke — misschien bij enkele individuen uit andere oorzaken voortgekomen — door nabootsing en modezucht algemeen werden gemaakt, behalve natuurlijk bij eene minderheid, die uit tegenzin tegen het volgen eener blinde mode conservatiever bij het oude bleef. Nog meer reden heeft men om van zuiver psychische veranderingen te spreken, wanneer deze opzettelijk door vóórspreken of verbeteren bij het onderwijs of door den invloed der schrijftypen zijn veroorzaakt.

Het spreekt wel van zelf, dat waar de geest, die tot op zekere hoogte individueel is en dat bij hogere beschaving meer en meer wordt, tot taalverandering onopzettelijk of opzettelijk meewerkt, van volstrekt geldende wetten geen sprake kan wezen en dat zich dan dikwijls eene grillige inconsequentie in de taal moet vertoonen, sterk afstekend bij de onveranderlijkheid van de wetten, welke de stoffelijke natuur beheerschen. En toch gaat ook de menschelijke geest op zijne wijze ordenend en regelend te werk; ja zelfs zijn verreweg de meeste klankwijzigingen en andere taalveranderingen het gevolg der eeuwenoude eigenschap van den menschelijken geest om orde te brengen in zijne voorstellingen en begrippen door ze te classificeeren, te typeeren en, ter vereenvoudiging, de kleinere verschilpunten uit te wisschen, die het overigens bij elkaar passende (of ook wel schijnbaar passende) van elkaar gescheiden zouden houden. Die uitwissching van verschilpunten — de Duitschers zeggen „ausgleich” — behoeft niet altijd bewust of opzettelijk plaats te hebben: meestal zelfs geschiedt zij onbewust en onopzettelijk door de spraakmakende gemeente; maar daarom ook is zij — althans naar het ons toeschijnt — grillig en onberekenbaar, nu eens in deze, dan weder in gene richting werkend. Wij noemen de taalveranderingen, die op deze wijze plaats hadden, taalveranderingen naar *analogie*. Zoo wijzigden dan allerlei woorden hun vorm naar analogie van andere woorden of woordgroepen, waarmee zij, behalve door het oorspronkelijk geringe vormverschil, groote overeenkomst hadden of schenen te hebben. Bedroog hier de schijn, dan kon er sprake wezen van *valsche analogie*, doch dikwijls is het voor ons moeielijk uit te maken, of wij met de uitwerkselen van valsche of van ware analogie te doen hebben.

Natuurlijk is de ontdekking van de analogie als machtigen factor bij de taalverandering niet van vandaag of gisteren. Reeds de Alexandrijnen namen haar aan als verklaring van sommige

taalverschijnselen, en zoolang de taalwetenschap beoefend is, heeft men er nu en dan op gewezen; maar toch eerst sedert de volstreckte algemeenheid der klankwetten als dogma begon aangenomen te worden en de schijnbare uitzonderingen dus gebiedend eene verklaring eischten, begon van verschillende kanten de aandacht meer gevestigd te worden op die veranderingen naar analogie, die toen als psychische taalverschijnselen een even belangrijk onderwerp van de wetenschap begonnen uit te maken, als de in klankwetten geformuleerde physische of psycho-physische klankovergangen. Ook daarbij weder heeft WILHELM SCHERER het voorbeeld gegeven ¹⁾ door — in 1868 — verschillende taalveranderingen uit de werking der analogie te verklaren, en al zeer spoedig pasten ook andere geleerden, als WHITNEY, LESKIEN, POTT en CURTIUS, deze verklaringswijze toe, zoodat zij tegenwoordig wel algemeen wordt aangewend ter opheldering van het vele, dat door de klankwetten op zich zelf onverklaard gelaten wordt. Meermalen is zij ook zelf het onderwerp van afzonderlijke onderzoekingen en beschouwingen geworden. ²⁾

Dat verklaringen op grond van analogiewerking steeds nauwkeurig getoetst behoeven te worden, verdient wel opzettelijk te worden opgemerkt, daar er ook reeds niet zelden misbruik van haar is gemaakt door taalveranderingen aan haar toe te schrijven zonder dat daarbij voldoende aannemelijk gemaakt werd, dat zij er de oorzaak van moest zijn. Ongelukkig toch kan men nooit onweerlegbaar bewijzen, dat de analogie eenige verandering heeft veroorzaakt, en moet men er zich mee tevreden stellen te betoogen, dat er bepaalde woorden of woordgroepen bestaan of bestonden, die in staat waren in het eene of andere opzicht op zwakke eelingen een machtigen invloed te oefenen en deze (in de voorstelling eerst van één, later van meer individuen) in dat opzicht aan zich gelijk te maken. Vraagt men, aan welke woorden de grootste invloed op andere toe te kennen is, dan moet het antwoord zijn: in de eerste plaats aan die woorden, welke met elkaar eene

¹⁾ In zijn bekend werk *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin 1868.

²⁾ O.a. van Fr. Misteli, *Lautgesetz und Analogie* in Steinthal's *Zeitschrift* XI 365 vlgg.; B. I. Wheeler, *Analogy and the scope of its application in language*, Ithaca 1887; Herm. Paul in zijne *Principien der Sprachgeschichte* Halle 1880, 3 Aufl. Halle 1898 p. 97--109. Bij ons wijdde J. Verdam er een hoofdstuk aan in zijn werk *Uit de Geschiedenis der Nederlandsche taal* Dordrecht 1902, bl. 241--262.

grootte groep vormen, want ook op het taalgebied verdwijnt dikwijls de enkeling in de massa. Toch kan ook omgekeerd de werking van enkele woorden uitgaan, als die woorden maar behooren tot de meest gebruikte, want ook op taalgebied oefent den grootsten invloed wat het meest leeft en zich beweegt: ook daar heerscht de reclame.

De analogie werkt echter niet alleen van woord of woordgroep op andere woorden, maar ook van vormgroepen op woordvormen, b.v. van enkelvoudsvormen op meervoudsvormen, van sterke praeteritumvormen op zwakke, van den eenen persoonsvorm in een werkwoordstijd op een anderen. Gebeurt het laatste, dan geschiedt dat, omdat het begrip op den voorgrond treedt, dat de persoonsvorm tevens een tijdvorm is, en daarom ook formeel met de andere vormen van denzelfden tijd moet overeenstemmen. Alle persoonsvormen van één tijd toch vormen met elkaar eene groep, zooals ook alle persoonsvormen van denzelfden persoon in de verschillende tijden met elkaar eene groep uitmaken, en het is maar de vraag bij de werking der analogie, welk groepsbegrip zal overheerschen, welk groepsverband het sterkste zal blijken. Hier hadden wij voorbeelden van groepeerings naar de functie, die de woorden in den zin te verrichten hebben. Heeft er verandering van functie plaats en treedt het woord daarmee in eene andere groep, dan sluit het zich ook dikwijls, wat den vorm betreft, aan bij de andere woorden uit die groep, zooals ook omgekeerd de overgeleverde of gewijzigde vorm van een woord aanleiding kan worden, om het tot eene andere functiegroep te doen overgaan. Vandaar dat de groepen der rededeelen, waarin wij de woorden naar hunne functie onderscheiden, niet onveranderlijk dezelfde woorden blijven omvatten, dat er vele van de eene groep overgaan in de andere of gelijktijdig tot twee groepen behooren, soms tot de eene wegens den vorm en tot de andere wegens de functie. Functie nu en beteekenis zijn zeer nauw verwante begrippen en ook naar de beteekenis vervallen de woorden in bepaalde groepen. Evenals er nu, reeds van den tijd der Grieken af, verband tusschen den klank en de beteekenis der woorden door de taalbeoefenaars is gezocht, zoekt ook het volk daartusschen min of meer onbewust eene zekere overeenkomst, waarbij het er dan allicht toe komt door klankwijziging of verandering van beteekenis die overeenkomst ook te bewerken. In woorden, die oorspronkelijk volstrekt geene klank-

nabootsingen waren, meent men soms eene klanknaboetsing te hooren, en door eene kleine klankwijziging maakt men dan ook soms die woorden voor zich tot ware klanknaboetsingsproeven.

Zoo brengt dus de analogie op het geheele uitgebreide taalgebied duizenden veranderingen teweeg in klank, functie en beteekenis. Ook eigenaardigheden van zinsverband kunnen klankveranderingen en wijzigingen van beteekenis naar analogie in de hand werken. Synoniemen of tegenstellingen, door voegwoorden tot woordparen verbonden, of ook alleen maar in gedachte telkens aan elkaar geassocieerd, oefenen invloed op elkanders vorm en beteekenis, vooral in het Germaansch, waarin van oudsher zulke woordparen zeer geliefd zijn geweest en men ze gaarne door den band der alliteratie (b.v. *huid en haar, lief en leed*), later ook door dien van het rijm (b.v. *hand en tand, weg en steg*) verbonden zag. Zoo kan bij ons de spreektaalvorm *stroot* voor *stoo* wel analogievorm zijn naar het adj. *strooten*, maar ook naar *hooi* door de verbinding *hooi en stoo*. Zoo schijnt het Mnl. *harentare*, juist door de enge verbinding van *hare ende dare*, in de beide woorden denzelfden klank te hebben aangenomen, ofschoon, zij ieder op zich zelf gebruikt, *hier* en *daar* luiden. Zoo nam *ochtend*, dat eigenlijk *ochte* (in datiefvorm, waarin het meestal na eene praepositie voorkwam: *ochten*) moest luiden, de *d* aan naar analogie van *avond*, evenals het Afs. *aefen* de *d* verloor naar analogie van *morgen*. Daar *oog* en *oor* in de voorstelling bij elkaar behoorden, heeft reeds in het oudste Germaansch, blijkens Got. *augô* en *ausô*, het eerste zich met zijn tweeklank naar het laatste gericht, want als verwant met het Lat. *oculus*, Gr. ὄσσε had het in het Germaansch eene korte *a* moeten hebben. De eerste persoon van het werkwoord *zijn*, bij ons *ben* (Mnl. ook *ben*, Ohd. *bim*), is reeds in voorhistorischen tijd ontstaan onder den invloed van een nu verloren, maar in 't Gotisch nog bewaard *im*, zonder welken van den Idg. wortel *bhū* nooit die vorm had kunnen komen. Het Angelsaksisch bewaarde wel in *beo* den klinker van dien wortel, maar nam in den bijvorm *beom* toch ook de *m* van *im* over, dat als *com* in 't Afs. bleef leven, maar met een aan *beo* ontleenden klinker. De invloed van *leve* (licht) maakte in 't Italiaansch het Lat. *grave* (zwaar) tot *greve*, en in het Latijn werd naast *senectus* ook *senecta* (ouderdom) gevormd naar analogie van *juventa*, dat naast *juventus* voor „jeugd” bestond. De bijvorm *oŭ* (van *oŭ*, niet), die vóór

klinkers gebruikt werd en dus ook in de verbinding *οἰκίτι* (nog niet), was oorzaak, dat ook *μή* (niet), dat nooit eene *κ* heeft, dien klank aannam in *μηκίτι* (nog niet).

Terwijl het Mnl. *eischen* (ons *eischen*) onder invloed van het synonieme *heeten* (bevelen), dikwijls eene *h* vóór zich heeft en zelfs het Mhd. *eischen* onder den invloed van *heiszen* tot *heischen* werd, zooals het ook in het Nhd. gebleven is, en terwijl *rekhälzen* zich bij ons onder den invloed van *reiken* in *reikhalzen* vervormde ¹⁾, hebben verschillende andere woorden den klinker gewijzigd naar analogie van den klank der verwante afleidsels van denzelfden wortel. Zoo hadden de substantieven *kaldí* en *aldí* door umlaut *kelde* en *elde* moeten worden, maar reeds in 't Mnl. vindt men alleen *koude* en *oude* (ouderdom) naar analogie van de adj. *koud* en *oud* uit *kald* en *ald* zonder umlaut. Omgekeerd luiden *gewoud*, *scoud* en *gedoud*, die in 't Mnl. nog voorkomen, tegenwoordig *geweld* *schuld* en *geduld* met umlaut. Onze jongste vormen zijn dus analogie-vormen naar de adj. *geweldig*, *schuldig* en *geduldig*, waaraan de umlaut phonetisch toekomt. Daarentegen hebben de adj. *gouden*, *houten* en *eenvoudig* zonder umlaut zich gericht naar de subst. *goud*, *hout* en *eenvoud*, terwijl zij eigenlijk door umlaut *gulden*, *hulten* en *eenvuldig* moesten luiden. Trouwens *gulden* wordt nog met geringe differentiëring van beteekenis gezegd, en naast *drievoudigheid* is ook *drievuldigheid*, naast *veelvoudig* ook *veelvuldig* in gebruik. De adj. *scherp*, *sterk*, *erg* en de subst. *merg*, *merk*, *verf*, *zwerf*, die eigenlijk (ook blijkens het Hoogduitsch) eene *a* moesten hebben, namen de umlauts-*e* aan naar analogie van de *jan*-werkwoorden *scherven*, *sterken*, *merken*, *verven* en *zwerfen*, mnl. *ergen*, naar *mergel* en de comparatieven en superlatieven *scherper*, *scherpst*, *sterker*, *sterkst*, *erger*, *ergst*, waaraan de umlauts-*e* toekomt. Omgekeerd hebben weder eenige *jan*-werkwoorden zich gericht naar de naamwoorden, waarvan zij zijn afgeleid, zooals *deelen* (Mnl. ook *deilen*), *bleeken* (Mnl. ook *bleiken*), *heelen* (Mnl. ook *heilen*), *verlammen* (Mnl. *lemen*), *kammen* (Mnl. ook *kemmen*), enz.

Bij de voornaamwoorden hebben zich dikwijls wijzigingen naar analogie voorgedaan. Zoo nam het Grieksche *ἡμεῖς* (wij) den spiritus asper over van *ἐμεῖς* (gij). Zoo vormde het Latijn naast *vester* ook *voster* op het voorbeeld van *noster* en in verband tot

1) Zie M. de Vries, *Taalkundige Bijdragen* II bl. 58—61.

vos. Zoo is van de Germaansche talen het Gotisch de eenige, die het onderscheid in klinker nog bewaard heeft bij het voornw. van den eersten persoon meerv. *weis* en van den tweeden persoon meerv. *jus*. In alle andere Germaansche talen heeft het pronomen van den tweeden persoon den klinker van dat van den eersten persoon aangenomen: vandaar ons *jij* en *gij* met de uit lange *i* voortgekomen *ij* van *wij*. Ook onze pronomina *hi* en *zi* met oorspr. korte *i* hebben die *i* verlengd en later gediphthongeed in aansluiting aan *wij* en *gij*. De genetiefovormen *mijner*, *dijner*, *zijner* van het pers. voornw., die wij nu nog maar zelden gebruiken (bv. in uitdrukkingen als *mijner waardig*, *zich zijner erbarmen*) behoorden volgens het oudste Germaansch die *er* niet te hebben, maar namen die aan naar analogie van *onzer* en *uwer*. Ook *harer* nam dien uitgang aan, ofschoon *hare* reeds genetiefovorm is. Als zoodanig gelijkwaardig aan een possessief, werd het (evenals ook het Hd. *ihr*) zelf possessief met alle buigingsuitgangen der andere bezittelijke voornaamwoorden.

Het aanwijzend voornw. had van oudsher in het Indogermaansch den met *s* beginnenden vorm alleen in den Nom. Sing. Masc. *so* en Fem. *sá*, zooals bv. in 't Skr. *sa*, *sá* en in 't Gotisch *sa*, *só*; maar in 't Grieksch werd naar het daaraan beantwoordende *ὁ*, *ἡ* ook de Nom. Plur. *οἱ*, *αἱ* gevormd in plaats van *τοὶ* *ταὶ* met de begin-*t* van alle andere naamvallen. Behalve dat de Nom. Sing. Fem. in 't middeleeuwsch Vlaamsch onder den vorm *soe* bewaard bleef, hebben wij in 't Nederlandsch, evenals ook reeds van oudsher in 't Hoogduitsch, in den Nom. uitsluitend vormen, die met eene door *ih* heen uit Idg. *t* voortgekomen *d* beginnen, maar terwijl het lidwoord, ofschoon met toonverzwakking, de oude vormen van het pronomen vrij goed bezwaarde, heeft het als aanwijzend voornw. bij ons in alle vormen den klank *ie* algemeen gemaakt, die oorspr. slechts in enkele vormen flankwettig was. Zoo hebben wij dan den Nom. Sing. Masc. *die* voor *de* (reeds Onfr. *thie*, *thia*), Gen. Sing. Masc. Neut. *diens* (vroeger *dies*) en Fem. *dier* voor *des* en *der*, Dat. Sing. Masc. Neut. *dien*, Fem. *dier* voor *den* (uit *dem*) en *der*, Acc. Sing. Masc. *dien* voor *den*, Gen. Plur. *dier* voor *der* en Dat. Plur. *dien* voor *den* (uit *dem*). Ook het vragend voornw. *wie* heeft in den loop der middeleeuwen dezelfde veranderingen ondergaan en naar analogie van *die* eene volledige verbuiging ontwikkeld, ofschoon de oudere Germaansche talen — met name het Ags. en

en Ohd. — bewijzen, dat er aanvankelijk geene afzonderlijke vormen voor enkel- en meervoud, mannelijk en vrouwelijk geslacht bestonden. Nog lang (tot het begin van de 18de eeuw toe) werd de Gen. Sing. *wiens* (uit *wies* voor *wes*) als relatief dan ook nog door sommigen gebruikt bij een meervoudig antecedent. Opmerkelijk is ook een Mnl. *das* als Gen. Sing. van *dat*, waaraan het de *a* ontleende.

Voor al de namen der getallen hebben den invloed der analogie-werking ondergaan. In het Latijn werd *noven* tot *novem* naar *septem* en *decem* en *pinque* (vijf) tot *quinque* naar analogie van *quatuor* (vier), terwijl in 't Oslav. *osmi* (acht) de *m* aannam, omdat *sedmi* (zeven) die bezat, en *neveti* (negen) overging in *deveti* in aansluiting aan *deseti* (tien). Bij ons werd in 't Mnl., en ook nog veel later, dikwijls *tachentig* geschreven, en nu nog dikwijls gezegd in plaats van *tachtig* naar analogie van *zeventig* en *negentig*. Omgekeerd werd het Hd. *siebenzehn* en *siebenzig* (Ohd. *sibunzug*) tot *siebzehn*, *siebzig* naar analogie van *achtzehn*, *achtzig*, *neunzehn*, *neunzig*. Doch ook reeds *zeventig*, *tachtig* en *negentig* (Ohd. *sibunzug*, *ahtozug*, *nünzug* en bovendien *zehanzug*, d. i. tientig) waren analogievormen, want oorspr. kwam *tig* (Got. *tiqjus*, Ohd. *zug*) alleen aan de getallen 20—60 toe. Die van 70—120 werden oudtijds gevormd door *hund*, dat in 't Gotisch achteraan ¹⁾, maar in 't Ags. vooraan geplaatst werd. In die laatste taal hadden de met *hund* samengestelde getallen van 70—120 (ook *hundteontig*, *hundentleofontig* en *hundtwelftig*) reeds het achtervoegsel *tig* aangenomen, dat men nog niet vindt in 't Oudsaksisch, waar in plaats van *hund* echter *ant* is voorgevoegd. Het decimaalstelsel heeft het dus bij de getallen gewonnen op het vroegere stelsel, dat naar twaalf-tallen rekende, ofschoon nergens sporen gevonden worden van meer dan 10×12 of het groothonderd, zooals de Scandinaviërs het noemden, tegenover het kleinhonderd of 10×10 .

In het Indogermaansch werden de getallen van 1—4 verbogen;

1) Eigenlijk heeft het Gotisch *têhund* achter de getallen, maar volgens de vernultige, schoon niet geheel afdoende verklaring van Karl Brugmann, *Morphologische Untersuchungen* V p. 11 vlgg. is *tê* te beschouwen als een afleidingssuffix in den Gen. Plur. achter het getal en moet men dus afdeelen *sibuntê-hund*. Aan *sibuntê* beantwoordt dan met hetzelfde suffix in den Ohd. vorm van den Gen. Plur. het Ohd. *sibunzo*. Eene andere verklaring gaf Joh. Schmidt in *Die Urheimat des Idg. und das europäische Zahlssystem*, Berlin 1890 p. 24 vlgg.

maar alle andere getallen waren van oudsher onverbuigbaar. Toch komen in het Gotisch van de getallen van 9—12 reeds verbogen vormen voor naar analogie van de *i*-declinatie, waarnaar ook in het Oudhoogduitsch de getallen van 4—12 verbogen worden, wanneer zij substantievisch gebruikt of adjectievisch na de substantiva geplaatst worden. Dat heeft zich nog in het Mhd. en ook in het Mnl. voortgezet (bv. in 't Mnl. N. A. *tiene*, G. *tiener*, D. *tienen*), en wij hebben er nog een overblijfsel van in uitdrukkingen als *voor*, *over tienen*, *met ons tienen*, en samenstellingen als *tienderlei*, *tienderhande* met epenthetische *d*.

De ranggetallen van „derde” af, die in het Indogermaansch met *t*-suffix en dus in 't Germaansch met *da* (voor *tha*) gevormd werden, hebben ook al vroeg in 't Germaansch wijzigingen naar analogie ondergaan. De tientallen toch namen reeds in 't Ohd. den superlatiefuitgang *sto* aan op het voorbeeld van *êristo* en *furisto*, en dat gebeurde ook in het Nederlandsch; maar in 't Middelnederlandsch, waar *sasde* tot *seste* geassimileerd was, vindt men ook dikwijls alle andere ranggetallen met *ste* voor *de*, met name *achtste*, dat wij nog uitsluitend met *ste* gebruiken tegenover het Hoogduitsch, dat *achte* heeft.

Ook *tweede* vindt men in 't Mnl. als *tweeste*, maar beide vormen zijn analogievormen, want, evenmin als van „een”, is er in het Indogermaansch (en Germaansch) van „twee” een ranggetal afgeleid ¹⁾. Naast *éka* (één) heeft 'het Skr. *prathama* (eerste), naast *eig* (één) het Grieksch *πρῶτος* (eerste), naast *unus* het Latijn *primus*, naast *ains* het Got. *fruma*, naast *ein* het Ohd. *êristo* en *furisto*, enz. Wat „twee” betreft, heeft het Skr. wel is waar *dwitîya* (tweede) naast *dva* (twee), maar het grieksche *δεύτερος* (tweede) is niet van *δύω* (twee) afgeleid, en het Latijn heeft *alter* en *secundus* naast *duo*, het Gotisch *anthar* naast *twai*, het Ohd. *ander* naast *zwene*. Eerst de jongere Germaansche talen hebben naar analogie van de andere ranggetallen ook van „twee” een ranggetal gemaakt, dat nu bij ons en in 't Hd. uitsluitend gebruikt wordt; maar in 't Mnl. komt *ander* nog telkens in de beteekenis van „tweede” voor, en in onze uitdrukkingen *ten anderen*, *andermaal* en *anderhalf* leeft de beteekenis als ranggetal nog voort, terwijl in den tijd, dat *ander* zijne oude beteekenis nog bezat, het bij ons naar analogie

¹⁾ Zie Hermann Osthoff, *Vom Suppletivwesen der Idg. Sprachen*, Heidelberg 1900 p. 31—35.

van de andere ordinalia ook soms den uitgang *de* aannam en men dus *anderde* zeide.

Bij de vervoeging der werkwoorden is het aantal gevallen van vereenvoudiging door de werking der analogie in verschillende talen legio. Uit het Latijn kennen wij den overgang der enkelvoudsvormen van het Praes. Conj. van 't ww. *esse*, namelijk *siem*, *sies*, *siet*, die bij oudere schrijvers nog dikwijls voorkomen, tot *sim*, *sis*, *sit* naar analogie van het meervoud *simus*, *sitis*, *sint*. In het Fransch hebben, in overeenstemming met het Latijn, de eerste en tweede pers. meerv. van den Présent de l'indicatif het accent op de slotlettergreep, tegenover de andere personen van denzelfden tijd. Vandaar dat oorspr. ook in 't Fransch de wortelvocaal bij die twee persoonsvormen van de andere verschilde en men bv. in 't middeleeuwsch Fransch zeide: *tu aimes*, maar *vous aimez*, *tu pleures*, maar *vous pleurez*, *tu demeurez*, maar *vous demeurez*, terwijl nu de beide personen van het meervoud ook den klinker der geaccentueerde vormen hebben aangenomen: *vous aimez*, *pleurez*, *demeurez*. Omgekeerd zegt men nu *tu trouves* voor *treuves* naar *vous trouvez*, *tu laves* voor *lèves* naar *vous lavez*, terwijl *tu lieves*, *peises* veranderden in *tu lèves*, *pèses* onder den invloed van *vous levez*, *pesez*. Ook *tu parles* is eene wijziging van het oude *tu paroles* naar *vous parlez*. Vele andere werkwoorden echter hebben de oude onderscheiding gehandhaafd, zonder dat men kan opgeven, waarom juist zij dat gedaan hebben en de andere niet; evenmin als er reden voor te vinden is, waarom bij sommige werkwoorden de vocaal van de geaccentueerde lettergreep overheerschte en bij andere die der ongeaccentueerde. Werkte de analogie hier in deze, elders in gene richting, dan konden zóó uit één werkwoord twee ontstaan. Van het Vulgaarlatijn *disjunare* (voor *disjejunare*) kwam in 't Oudfransch *tu desjunes*, dat later *déjeunes* werd, maar ook *vous disnez*, later *vous dînez*. Beide vormen nu zijn in het geheele Praesens, ja in de geheele vervoeging van 't werkwoord algemeen geworden: naast *tu déjeunes* ging men zeggen: *vous déjeunez*, naast *vous dînez* zeiden anderen *tu dînes*, en zoo ontstonden er, naar de ontdekking van GASTON PARIS, twee werkwoorden, *déjeuner* en *dîner*, naast elkaar, die dan van zelf hunne beteekenis differentiëerden.

Bij al deze voorbeelden heb ik bij voorkeur den tweeden persoon van den Présent de l'indicatif aangehaald, omdat de eersten persoonsvorm van het enkelvoud in het Oudfransch anders was dan

tegenwoordig. Hij is namelijk sedert de 13de eeuw zich òf geheel gaan richten naar den vorm van den tweeden persoon door eene *s* aan te nemen, bv. bij *je hais, bois, dors, romps*, enz., òf ten deele naar den tweeden en derden persoon door het aannemen eener toonlooze *e*. Zoo werd *j'aim* tot *j'aime* naar analogie van *tu aimes, il aime* (sedert de 11de eeuw ontstaan uit ouder Fransch *aimet*).

Ook in de Germaansche talen hebben de enkelvoudsvormen van een tijd zich dikwijls gericht naar de meervoudsvormen of omgekeerd. Zoo zeide men in 't Mhd. nog, tengevolge van eene oudtijds volgende *i, du flügest, er flüget* (en ook naar analogie der beide andere *ich flüge*), maar in 't Nhd. zegt men: *ich fliege, du fliegest, er flieget* naar de oorspr. vormen *wir fliegen, ihr flieget, sie fliegen*. Overigens heeft het Hoogduitsch in den tweeden en derden persoon enkelvoud den umlaut nog bewaard, die deze persoonsvormen van de andere onderscheidt, tegenover ons Nederlandsch, waar de vormen zonder umlaut, als grooter in aantal, de andere aan zich gelijk gemaakt hebben.

Onderscheid van klinker tusschen enkel- en meervoud van het Praeteritum bestond door den ablaut van oudsher bij bijna alle sterke werkwoorden; maar het Nhd. heeft dat onderscheid geheel uitgewischt, want daar werd Mhd. *reit* tot *ritt* naar *ritten*, Mhd. *bouc* tot *bog* naar *bogen* (uit *bugen*, naar analogie van *boten*), terwijl omgekeerd Mhd. *truncken* tot *tranken* werd naar analogie van *trank*. Ook in onze taal kennen wij dat onderscheid niet meer, want de *ee* en *oo* van *reed* en *boog* klinken nu zacht volkomen evenals die van *reden* en *bogen*, en het Mnl. *drank* is sedert het begin der 17e eeuw uitsluitend *dronk* naar het meervoud *dronken*. Alleen de Praeterito-praesentia hebben in Hoogduitsch en Nederlandsch dat onderscheid nog bewaard bij *kan* naast *kunnen*, *zal* naast *zullen* en *mag* naast *mogen*.

Het werkwoord *liggen* kon onvolkomen *i* en dubbele *g* alleen hebben, wanneer op de *g* oorspr. eene *j* volgde, maar was die *j* tot *i* geworden, zooals in den tweeden en derden persoon enkelvoud, dan bleef de *g* onverdubbeld en moeten wij in open lettergreep volkomen *e* hebben. Vandaar dus de vervoeging in het Mnl. *ic ligge, du leges, hi leget* (of *leit* met *ei* uit *egi*), *wi liggen, gi ligget, si liggen*. Nog zeggen wij wel *hij leit*, maar *leget* is naar analogie van de andere persoonsvormen *ligt* geworden.

Om dezelfde reden komen van *leggen* en *zeggen* in 't Mnl. nog

dikwijls de oude vormen *leget, seget* voor, die nu eveneens *legt* en *zeget* zijn geworden naar analogie. Alleen de bijvormen *leit* en *zeit* kennen wij nog, evenals *leide, zeide, geleid* en *gezeid*, waartegenover *legde* en dialectisch *zeqde, gelegd* en *gezegd* weder analogievormen zijn. Slecht bij één werkwoord heeft de analogie niet gewerkt, namelijk bij *hebben*, dat naast de klankwettige vormen *ik heb, wij hebben*, enz. ook den oorspr. vorm *heeft* (uit *hevit*) bewaarde. Toch hoort men uit den mond van onbeschaafde Amsterdammers, wanneer zij fatsoenlijk willen spreken (want anders gebruiken zij het uit *heeft* ontstane *het*) ook wel *hij heb*, en omgekeerd *ik heef*. Zij zeggen, ook zonder opzettelijk deftig te willen spreken, *wij, zij bennen* voor *zijn*, naar analogie van *ik ben*, terwijl *je bent*, ofschoon ook analogievorm voor *je zijt*, niet eens meer plat mag genoemd worden.

Zij zijn trouwens is ook al geen oorspr. vorm meer, maar in plaats van *sind* (Onfr. *sint*) een analogievorm naar *wij zijn*, dat zelf weer een conjunctiefvorm is, evenals *zijt* ¹⁾. Overigens hebben in het Hoogduitsch, dat evenwel *sind* nog behield, maar ook *wir sind* is gaan zeggen, en in het Nederlandsch alle vormen van den tegenwoordigen tijd *de*, in het Oudnederfrankisch en Middelhoogduitsch nog voorkomende, slot-*t* (uit *d, th*) van den uitgang *nt* (Idg. *nti*) verloren naar analogie van de vormen van den eersten pers. meerv. en van den derden pers. meerv. in het Praet. en in den Conj., die van oudsher op *n* (of *n* uit *m*) uitgingen. De Saksische dialecten daarentegen stieten de *n* vóór de oorspr. spirant uit; daardoor werd in 't Os. de derde pers. Plur. gelijk aan den tweeden pers. Plur. (dus bv. *nimad* van *niman*, *kiosad* van *kiosan*) en naar analogie daarvan nam ook de eerste pers. Plur. de *d* aan (en werd dus bv. ook *nimad, kiosad*). Nog in onzen tijd kenmerken zich de bewoners der Saksische streken van ons land door den *t*-uitgang bij alle personen van 't meervoud (bv. *kiest, nemt*). Van de Friezen zou men, in verband tot het Oudfriesch (met bv. *nimath* voor de drie personen) hetzelfde verwachten, doch zij hebben het onderscheid tusschen de drie persoonvormen van 't meervoud weder op andere

---

¹⁾ Men bedenke hier en elders, dat, wanneer wij voor 't Germaansch van Conjunctief spreken, wij eene wijs noemen, die naar den vorm met den Optatief der Idg. talen overeenstemt. Zoo stemt ook wat wij in 't Germaansch Imperfectum noemen naar den vorm met het Idg. Perfectum overeen.

wijze uitgewischt: in het Praesens gaan zij alle drie op *e*, in het Praet. op *en* uit. Trouwens de analogievorm van den tweeden persoon op *e(n)* naar den eersten komt ook in Hollandsche dialecten voor, bv. aan de Zaan; en zelfs in Zuid-Holland zeggen de Rotterdammers *je loope(n)*. Het Engelsch maakt evenmin onderscheid tusschen de persoonsvormen van 't meervoud, maar heeft, behalve bij den derden persoon enk., die op *s* (uit *dh*) uitgaat, alle persoonsuitgangen (uit Ags. *dh* voor het geheele meerv. van 't Praesens) geapocopeerd, in deze vereenvoudiging nog overtroffen door het Zuidafrikaansch Hollandsch, dat zelfs de *t* van den derden persoon enkelvoud niet behield.

Terwijl in de besproken gevallen de eene persoonsvorm zich richtte naar den anderen van denzelfden tijd, heeft ook soms een persoonsvorm van den eenen tijd zich gewijzigd naar analogie van denzelfden persoonsvorm in andere tijden. In het Oudgermaansch (nog in het Gotisch, bv. *thu namt*) ging de tweede persoon enk. in het sterke Praet. Ind. uit op *t* (= Idg. *tha*, vgl. Gr. *είσθα*), terwijl in den Conjunctief achter den thematischen klinker eene *s* gevonden werd (bv. Got. *thu nêmeis*); maar in het Ohd. nam deze persoon in het Praet. Ind. den uitgang van den Conjunctief aan, natuurlijk met Westgermaansche apocope van de slot-*s*: vandaar Ohd. *nâmi*, terwijl de Conjunctief (Ohd. *nâmîs*) later de *s* aannam, die behalve aan het zwakke Praes. en Praet. alleen aan het sterke Praes. Ind. *nimis* en Conj. *nemês* toekwam.

Sedert de 9de eeuw vindt men naast den uitgang *s* het eerst in het Praes. Ind. en in het Opperfrankisch, later ook in de andere tijden en in andere tongvallen, den uitgang *st*, die ontleend schijnt te zijn aan het pronomèn *du* op deze wijze, dat *nimis thu*, door sandhi tot *nimistu* geworden, aanleiding gaf om ook *thu* of *du nimist* te gaan zeggen. Bij *bist* (uit *bistu* voor *bis thu*) is die *t* zelfs nu nog gebleven. In het Mnl. zijn *s* en *st* reeds de eenige uitgangen van den tweeden persoon enk. in alle tijden en wijzen. Alleen vindt men den ouden uitgang *t* nog soms bij *du salt* (ook in 't Onfr.) en *du macht*, naar analogie waarvan soms ook *du wilt* wordt gezegd, dat, als oorspr. Conj., alleen *du willes* had mogen luiden. Om diezelfde reden was de eenige klankwettige vorm van den derden persoon enk. bij dat werkwoord *hi wille* (zooals tegenwoordig nog *hij wil*), maar daar het als Indicatief gebruikt werd, nam het in 't Mnl. ook dikwijls den uitgang van den derden

persoon in die wijs aan en luidde dan *hi wilt*. *Hij placht* nam bij ons eene *t* aan naar analogie van *bracht* en *dacht*.

De tweede persoon enk. had in het oudste Germaansch geen uitgang meer in den Imperatief der sterke werkwoorden: dus Got. Ohd. *nim*, Mnl. *nem*, terwijl die bij de zwakke werkwoorden op eene vocaal eindigde, b.v. Got. *sôkei*, Ohd. *suochi*, mnl. *soeke*; maar dikwijls vindt men in het Mnl. reeds sterke Imperatieven met en omgekeerd zwakke zonder *e*. Later werden die met *e* algemeen en zeide men evengoed *neme* als *zoeke*, zoodat in het jongste Nederlandsch, dat die *e* weder geapocopeerd heeft, toch de *e* van *neem* volkomen is.

De werkwoorden *gaan*, *staan* *doen* gingen in 't Oudgermaansch in den eersten persoon enk. van het Praes. Ind. op *m* (later *n*, uit Idg. *mi*) uit, zoodat men in 't Ohd. o.a. ook *ih gâm*, *stâm*, *tôm* vindt. Vandaar niet zelden in 't Mnl. en zelfs nog later *ic gaan*, *staan*, *doen*. Aan *zien* kwam die eersten-persoonsuitgang niet toe, maar als werkwoord met schijnbaar vocalisch thema sloot het zich bij de andere aan, zoodat men ook meermalen *ic zien* aantreft. In de jongere Slavische talen heeft die *mi*-uitgang zich sterk uitgebreid. In het Oudslavisch komt die uitgang (in overeenstemming met Sanskrit en Grieksch) alleen voor bij *jesmi*, *vemi*, *dami* en *jami*, maar naar analogie van deze zoo veelvuldig gebruikte werkwoorden hebben in het Nieuw-Sloveensch en Servisch alle werkwoorden dien uitgang voor den eersten persoon enk. aangenomen ¹⁾. In het Latijn is bij de werkwoorden op *are* de uitgang van den tweeden persoon meervoud *atis*, waaruit in 't Fransch *ez* ontstond, b.v. *aimez* uit *amatis*; maar naar analogie daarvan namen ook vele andere werkwoorden dien uitgang aan en ging men b.v. ook *savez* zegge in plaats van *sates*, dat klankwettig uit *sapitis* voortkwam.

In vele gevallen hebben ook de werkwoorden in al hunne voegingsvormen de klanken aangenomen, die slechts aan één tijd toekwamen. De zwakke *jan*-werkwoorden b.v. konden eigenlijk alleen in alle tijdvormenumlaut hebben, als de stamklinker kort was, want na van nature of door positie langen stamklinker was de *i* van het Praet. en Part. reeds weggevallen vóór het optreden van deumlautswerking. Vandaar dan ook in 't Ohd. de Praeterita

¹⁾ Zie Karl Brugmann, *Morphologische Untersuchungen* I (Leipzig 1878) p. 82 vlgg.

hörta en *trancta*. Het Nhd. heeft echter *hörte*, *gehört* naar *hören*, *tränkte*, *getränkt* naar *tränken*; en zoo is ook bij alle andere werkwoorden (behalve bij de weinige met zoogenaamden rückumlaut) de umlaut in 't Nhd. algemeen geworden. In het Nederlandsch is dat zelfs regel zonder uitzondering, want vormen met rückumlaut als *kande*, die men soms nog in 't Mnl. vindt, zijn nu sinds lang uit de taal verdwenen. De Conjunctief behoorde altijd umlaut te hebben, ook wanneer de Indicatief dien niet had, en het Hoogduitsch heeft dan ook het onderscheid tusschen beide wijzen nog altijd vrij goed gehandhaafd. In het Nederlandsch daarentegen heeft de Conjunctief zijn umlaut volledig verloren naar analogie van den Indicatief.

Bij de sterke werkwoorden kon, volgens de wet van Verner, de scherpe spirant alleen gevonden worden in het Praesens en in den Sing. van het Praeteritum. In het Gotisch echter is, op zeer enkele uitzonderingen na, de scherpe spirant algemeen geworden en vindt men b.v. naast het klankwettige *slah*, *slôh* ook *slôhum* (voor *slôgum*) en *slahans* (voor *slagans*). In onze taal kunnen nog wel verscheidene voorbeelden van grammatische wisseling worden aangewezen en handhaafden zich b.v. nog wel *sloegen*, *geslagen* tegenover *sla*, maar *sloeg* richtte zich weder naar *sloegen*, en zoo is b.v. bij ons naar analogie van *tegen*, *getegen* ook het Mnl. *tien* in *tijgen* veranderd, naar analogie van *vingen*, *gevangen*, *hingen*, *gehangen* ook *vie en 't Mnl. *vaen*, *hie en 't Mnl. *haen* in *ving*, *vangen*, *hing*, *hangen*. Zoo hebben alle vormen van het werkwoord *lachen* zich gericht naar het Praesens, waardoor zelfs voor het deelwoord *gelagen* het vreemdsoortig sterke deelwoord *gelachen* in de plaats is gekomen. Wij *loegen* was een klankwettige vorm, die verdrongen werd door het zwakke *lachten*, gemaakt naar analogie van het Praesens, dat van ouds het *jan*-suffix met de zwakke werkwoorden gemeen had, evenals *scheppen* en *beseffen* met de analogievormen *schepte*, *geschept* naast *schiep*, *geschapen* en *beseft*, *beseft*, in 't Mnl. nog *besief*, *beseven*.

Zijn op deze wijze sterke werkwoorden bij ons soms zwak geworden, eenige zwakke werkwoorden hebben ablaut aangenomen naar analogie van sterke werkwoorden. Naar het type *rijs*, *rees*, *rezen*, *gerezen* werden na de middeleeuwen de oorspronkelijk zwakke werkwoorden *wijzen*, *prijzen*, *kwijten*, *spijten*, *belijden* en *pijpen* sterk vervoegd; naar analogie van *sluiten* ook *fluiten*, van *zingen* ook *dingen* en zelfs *zenden*, *schenden* en *schenken* ten gevolge van de Bra-

bantsche uitspraak *zinden*, *schinden* en *schinken*. De zwakke werkwoorden *vragen* en *jagen* namen, op het voorbeeld van *dragen*, niet alleen in onze beschaafde spreektaal, maar ook in de meeste Nederlandsche dialecten, het sterke Praeteritum *vroeg* en *joeg* aan.

Andere werkwoorden ondergingen den invloed van een ander vervoegingstype slechts in enkele vormen. Zoo werd *gewogen* tot *gewogen* naar *gelogen*, en *gesteken* tot *gestoken* naar analogie van die werkwoorden met *e*, zooals *breken*, *spreken* en *wreken*, waarvan de stam ook op *k* uitging en die aan hunne *r* de *o* van het deelwoord dankten. Zoo hoort men in de volkstaal *sting* (van *staan*) naar analogie van *ging* (van *gaan*) en omgekeerd *gong* (van *gaan*) naar analogie van *stong* (van *staan*), dat zelf onder den invloed van *ging* uit *stond* ontstaan was. Naar *gân* en *stân* werd in 't Mhd. ook *lân* (uit *lâzen*) vervoegd, met het Praet. *lie* naar *gie* van *gân*. Al zeer vroeg zijn de Praeterito-praesentia door den invloed der analogie gewijzigd. De oorspronkelijke Praeterita *wissa* (nog in 't Got., Ohd., Ags. en Os. en als *wisse* in 't Mhd.) en *môssa* (Ohd. nog *muosa*, Mhd. *muose*) komen ook reeds in 't Ohd. Os., Ags. en Onfr. met eene *t* voor, die zij hebben aangenomen naar analogie van de andere zwakke werkwoorden met *te* in 't Praet., en in 't Mnl. zijn *wiste* en *moeste* reeds de eenige vormen. Deze nu gaven, evenals *dorste* (d.i. *dors* + *te*; aanleiding om in *ste* het eigenaardig suffix van 't Praeteritum bij de Praeterito-praesentia te zien: vandaar in 't Mnl. de analogievormen *conste* naast *conde* (ook reeds Ohd. Os. *konsta*), *onste* naast *onde* (ook reeds Ohd. Os. *onsta*) en zelfs *begonste* naast *begonde* (ook reeds Ohd. *bigunsta*) als zwakke bijvormen van *begin*.

Dat in het Germaansch het voorvoegsel *ga*, *gi*, *ge* niet van oudsher aan de verleden deelwoorden toekwam, blijkt uit het Gotisch. Het diende oorspronkelijk alleen om het perfectieve eener handeling te kennen te geven, zoodat het vóór ieder werkwoord kon gevoegd worden, waarvan de beteekenis toeliet de handeling niet alleen duratief, maar ook perfectief voor te stellen ¹⁾. Vandaar dan ook nog in 't Mnl. tallooze werkwoorden met *ge* vóór zich in alle tijden en wijzen, maar meestal in den Infinitief na modale werkwoorden. Bij ons komt die perfectieve beteekenis

¹⁾ Bij ons schreef over dat voorvoegsel H. A. J. van Swaay, *Het prefix ga- gi- ge-, zijn geschiedenis, en zijn invloed op de „Actionsart” meer bijzonder in het Oudnederfrankisch en het Oudsaksisch*, Utrecht 1901.

nog eenigszins uit bij *genaken*, *gebeteren* en (*zich laten*) *gezeggen* tegenover *naken*, *beteren* en *zeggen*. Daar echter tegenover het tegenwoordig deelwoord, dat de handeling voorstelt als voortdurend en dus imperfectief, het verleden deelwoord allicht als perfectief kon worden opgevat, indien het niet uitsluitend eene handeling in het verleden aanduidde, werd het in alle Germaansche talen de gewoonte alle verleden deelwoorden, slechts enkele uitgezonderd, van het voorvoegsel te voorzien, doch niet, wanneer zij met andere voorvoegsels onscheidbaar waren samengesteld. Naar analogie van de groote meerderheid hebben nu niet alleen de deelwoorden *geleden*, *gekomen*, *geworden* en *gevonden*, die in 't Mnl. nog bijna uitsluitend *leden*, *comen*, *worden* en *vonden* luiden, het praefix *ge* aangenomen, maar ook enkele, die reeds een voorvoegsel vóór zich hadden, zooals *gebleven*, d.i. *gebeleven*, *gevreten*, d.i. *gevreëten* en *gegund*, d.i. *gegeënd*. *Geëten* dat in 't Mnl. tot *geten* was samengetrokken, nam in dien deelwoordvorm nog eens het voorvoegsel vóór zich en werd *gegeten*.

Bij de verbuiging der zelfstandige naamwoorden speelt de analogie geene mindere rol. Zoo namen de weinige mannelijke *á*-stammen in het Grieksch, zooals *νεανίας* (jongeling) en *πολίτης* (burger) in den Nom. Sing. eene *s* aan (die bij Lat. woorden als *scriba*, *agricola* niet voorkomt), omdat de meeste mannelijke woorden (met name de *o*-stammen als *ἑός* enz.) in dien naamval op *s* uitgingen. Evenzoo ontleenden zij hun Gen. Sing. *νεανίου*, *πολίτου* aan die *o*-stammen. Zoo werd in het Latijn bij de woorden op *os*, als *honor*, *labor*, *arbor*, het verschil tusschen den Nom. Sing. met zijne *s* en de casus obliqui met hunne *r* (uit *s* tusschen twee klinkers ontstaan) uitgewischt en begonnen de Romeinen meer en meer *honor*, *labor*, *arbor* te zeggen. In het Italiaansch werd het Lat. *homo* klankwettig tot *uomo* en het meervoud *homines* tot *omini* doch dat meervoud werd naar analogie van het enkelvoud in *uomini* veranderd.

In het Romaansch verdween gedurende de middeleeuwen het verschil tusschen de naamvals vormen en werd alleen het onderscheid tusschen enkel- en meervoud gehandhaafd. Genetief, Datief en Ablatief gaven al vroeg hunne eigene vormen prijs, Nominatief en Accusatief behielden die langer. In het Oudfransch ging de Nom. Sing. dikwijls op *s* uit, de Acc. Sing. nooit. Daarentegen was in den Plur. de *s* als buigingsuitgang van den Nom. zeldzaam en van den Acc. zeer gewoon. Nu begon meer en meer ook de

Nom. den vorm van den Acc. aan te nemen en vandaar in het tegenwoordig Fransch het enkelvoud van vele woorden zonder *s*, het meervoud met *s*. Bij vele woorden bestond er door wisseling van klemtoon oorspronkelijk ook nog een ander verschil tusschen Nom. en Acc. Sing., dat reeds in het Latijn en Vulgaarlatijn de casus obliqui van den Nom. onderscheidde. In het Fransch nu geraakte ook bij deze en dergelijke woorden de Nominatiefvorm buiten gebruik, en zoo week bv. *lies* (uit *lepus*) voor *lièvre* (uit *leporum*), *compain* (uit *companio*) voor *compagnon* (uit *companionem*), *lerre* (uit *ladro*) voor *larron* (uit *ladronem*), *ber* (uit *baro*) voor *baron* (uit *baronem*). Zoo behield ook bij vele andere woorden, bv. *vertu* (uit *virtutem*, Nom. *virtus*) en *raison* (uit *rationem*, Nom. *ratio*), de Accusatiefvorm alleen het veld. Slechts enkele woorden maakten den ouden Nominatiefvorm algemeen, ook voor den Accusatief, zooals *soeur* (uit *soror*), terwijl de Acc. *sereur* (uit *sororem*) had moeten luiden; *filz* (uit *filius*), *traître* (uit *traditor*), *peintre* (uit *pictor*), *ancêtre* (uit *ancestor* voor *antecessor*) en den Comparatief *pire* (uit *peior*), tegenover *meilleur* (uit *melioerem*), waarvan de Nom. *mieldre* (uit *melior*) in onbruik geraakte. Werd zoowel de Nominatiefvorm als de Accusatiefvorm voor alle naamvallen gemeen gemaakt, dan ontstonden er uit één woord twee woorden, zooals *sire* (uit *senior*) naast *seigneur* (uit *senioreem*), *mair* (uit *maior*) naast *majeur* (uit *maioreem*), *pastre* (uit *pastor*) naast *pasteur* (uit *pastorem*) en *chantr* (uit *cantor*) naast *chanteur* (uit *cantorem*). Het Spaansch en Portugeesch stemmen over het algemeen met het Fransch overeen, dat zij den vorm van den Acc. in Sing. en Plur. tot den algemeenen vorm gemaakt hebben en door *s* (soms *es*) den Plur. van den Sing. onderscheiden. In het Italiaansch, waar ook het enkelvoud slechts één vorm heeft, evenals het meervoud, gaat de Plur. niet op *s* uit, maar op *e* en *i* (soms op *a*), zoodat daar de Nominatiefvorm overheerschend kan geworden zijn, terwijl in den Sing. nu eens de vorm van den Acc. dan die van den Nom. het veld behouden heeft.

Ook in het Germaansch deden zich al zeer vroeg in de verbuiging veranderingen naar analogie voor. De mannelijke *i*-stammen toch hebben in 't Gotisch en verder in alle andere Germaansche talen in Gen. en Dat. Sing. den vorm der *a*-stammen aangenomen ten gevolge van de overeenkomst, die er reeds in den Nom. en Acc. Sing. bij beide stammen bestond. In den Plur. bleven zij zich onderscheiden (evenals ook de vrouwelijke woorden in den

Sing) en die onderscheiding leeft nog voort in 't Hoogduitsch, waar de *i*-stammen in den Plur. umlaut hebben: vgl. *gast*, meerv. *gäste*. Bij ons heeft (reeds in 't Mnl.) het meervoud zich naar het enkelvoud gericht en den umlaut verloren. In Angelsaksisch en Oudsaksisch namen de mannelijke *a*-stammen in den Acc. Plur. den uitgang van den Nom. Plur. aan, bv. Ags. *dagas*, Os. *dagos*. In Ohd. en Os werd de vorm van den Acc. Sing. der vrouwelijke *ô*-stammen ook als Nom. Sing. gebruikt, bv. Ohd. *geba*, Os. *gebha*. Daar deze *ô*-stammen reeds van overouden tijd naast den gewonen Gen. Plur. ook een Gen. Plur. met *n* hadden, bv. Ohd. *gebono*, Os. *gebhono*, Ags. *giefena*, konden zij in dien naamval met de zwak verbogen substantieven samenvallen, die in den geheelen Pluralis eene *n* hadden; maar daardoor namen zij in de jongere Germaansche talen die *n* ook dikwijls in de andere naamvallen van het meervoud aan, te meer daar, zoodra de vocalen toonloos geworden waren, ook de Dat. Plur. der zwakke en die der sterke verbuiging volkomen eensluidende uitgangen gekregen hadden. In het Mnl. hebben dan ook reeds vele oorspr. sterk verbogen woorden in het geheele meervoud den zwakken uitgang *en*, en in het Nieuwnederlandsch is dat met alle woorden het geval, die geene meervouds-*s* hebben aangenomen. In den Singularis daarentegen hebben alle zwakke woorden (behalve enkele mannelijke persoonsnamen en het onzijdig *hart* in den Genetief) zich in het Nederlandsch naar den Nom. Sing. zonder *n* gericht.

De verwantschapsnamen *vader*, *moeder*, *broeder* en *dochter* hadden van oudsher als consonantstammen met klankwisselend suffix eene zeer eigenaardige buiging gehad; maar de analogie is al vroeg aan het werk geweest om die eigenaardigheden te doen verdwijnen en is daarin bij de jongere talen ook volkomen geslaagd. Reeds in 't Gotisch heeft de Nom. Plur. *brôthrus*, die *brôthrs* had moeten luiden, den uitgang der *u*-stammen aangenomen naar analogie van den Dat. Plur. *brôthrum* en den Acc. Plur. *brôthrun*s, die uit de sonante *n* en *m* van het suffix in zwakken klanktrap eene *u* hadden ontwikkeld en zoo hetzelfde type vertoonden als de *u*-stammen met *sunum*, *sununs* als Dat. en Acc. Plur. van *sunus*. Die *j* van den nieuwen Nom. Plur. leeft in 't Hoogduitsch nog voort in den umlautsvorm *brüder*, die zich over het geheele meervoud heeft uitgebreid. In de Westgermaansche talen moest de Nom. Plur., die daar ook als Acc. Plur. gebruikt werd, geen buigingsuitgang

meer hebben, omdat de *s* van *bróthrs* klankwettig moest verdwijnen, en inderdaad vindt men dat ook in verschillende talen, zelfs nu en dan in het Mnl.; maar het Ags. heeft toch ook reeds *faedras*, 't Ohd. *fateres* en *bruodera* naar analogie van de *a*-stammen, en 't Nieuwnederlandsch *broeders*, naar de andere woorden op *er* met meervouds-*s*. De Gen. Sing., die in 't Gotisch klankwettig *bróthrs* luidt, moest in de Westgermaansche talen evenzoo zonder buigingsuitgang voorkomen, maar reeds het Ags. heeft, naast den vorm zonder *s*, ook *faedres*, het Ohd. *fateres*, terwijl in 't Mnl. de vorm *vader*, *broeder*, enz. zonder *s*, schoon niet zeldzaam, meer en meer verdrongen werd door den vorm met *s*, die nu zelfs in bepaalde woordvolgorde ook bij *moeder* en *dochter* gebruikt wordt.

Schoon de *s* als uitgang van den Gen. Sing. oorspr. alleen aan de sterke vocaalstammen in het Westgermaansch toekwam, is zij als teeken van den Gen. Sing. der mannelijke en onzijdige woorden in de jongere Germaansche talen al meer en meer gaan overheerschen. In het Engelsch, Deensch en Zweedsch is zij zelfs de eenige Genetiefsuitgang geworden en in onze taal hebben nog maar enkele mannelijke persoonsnamen en het onzijdige *hart* den zwakken uitgang *en*, die zich in het Hoogduitsch beter heeft weten te handhaven. Zoo zeer gevoelt men bij ons de *s* als Genetiefs-teeken, dat men die zelfs aan meervouden — bv. bij *rijkeluis eten*, *allemands vriend* (naar analogie van *niemand's vriend*) — heeft toegevoegd, en in samenstelling ook aan vrouwelijke woorden, van welke misschien alleen de *i*-stammen in het Westgermaansch eene *s* hadden. Daar die *s* dikwijls voorkwam bij later als bijwoorden opgevatte absolute genetieven, werd zij naar analogie daarvan in onze taal ook als afleidingssuffix van bijwoorden gebruikt, bv. bij *zachtjes*, *hoogstens*, *alvorens*, *wegens*, enz. en ook gebezigd als verbindingsklank bij samenstellingen als *heelsheids* (schoon *huid* vrouwelijk is), *doodsbewaard*, *kindshcid*, *leidsman*, *scheidsmuur*, *raagshoofd*, *levensgevaarlijk*, *binnensmonds*, enz. Men hoort zoo ook dikwijls *tegenswoordig* voor *tegenwoordig*. In deze richting heeft de analogie bij ons veelzijdig gewerkt.

De verbuiging der adjectieven verschilde in het Indogermaansch oorspr. niet van die der substantieven; maar zwak verbogen adjectieven komen alleen in het Germaansch voor en kunnen daarin beschouwd worden als nieuwe analogievormen naar de zwakke substantieven, wat zich ook zeer goed laat verklaren uit het zoo

veelvuldig gebruik van adjectieven als substantieven. Het Germaansch heeft echter nog andere buigingsuitgangen in gebruik gebracht, die in de overige Indogermaansche talen niet voorkomen, namelijk de zoogenaamde pronominale uitgangen, die de adjectieven hebben aangenomen naar analogie van de hun voorafgaande adjectievische pronomina, met name het aanwijzend voornw., vooral door het gebruik daarvan als lidwoord ¹⁾. In het Mnl. nog levend, is deze pronominale verbuiging bij de eigenlijke adjectieven in ons Nieuwnederlandsch (tegenover het Hoogduitsch) evenwel weer in onbruik geraakt en heeft zij nog maar alleen sporen achtergelaten in uitdrukkingen als *allerwegen*, *gewapenderhand*, *te goeder trouw*, *goedsmoeds*, *blootshoofds*, enz. De aan *it*, *hit*, *that*, *hwat* ontleende *t* (uit Idg. *d*, vgl. Lat. *id*, *is-tud*, *quod*, *quid*) van den Nom. en Acc. Sing. Neut., die wij bv. in 't Gotisch *blindata*, *allata*, *jainata* aantreffen en die in het Ohd. *z* moest worden (dus Ohd. *blintaz*, *allaz*, *jenaz*) en zich in 't Nhd. nog als *s* heeft gehandhaafd (*blindes*, *alles*, *jenes*) is reeds in 't Onfr. en Mnl. (evenals reeds vroeger in het Ags.) geapocopeerd, waarschijnlijk niet zonder invloed van den Nom. Sing. Masc., behalve bij het pronomen *gene*, waarvan in 't Mnl. nog dikwijls *gent*, *gint* of *gont* voorkomt. Geschriften in Oostelijk Mnl. bevatten ook nog wel den vorm *allet*.

De adjectieven met *w*-suffix vocaliseerden in 't Westgermaansch die *w* aan het wordeind: vandaar Ohd. *gráo* voor *gráw*, *bláo* voor *bláw*, *gelo* voor *gelw* en *falo* voor *falw*, enz., en in 't Mnl. *gra*, *bla*, *gele*, *fale*. Daar echter in de verbogen vormen de *w* bleef, nam naar analogie daarvan ook in 't Nhd. de onverbogen vorm die *w* aan, die na klinkers *u*, na medeklinkers *b* werd: vandaar *grau*, *blau*, *gelb*, *falb*. In 't Mnl. vindt men evenzoo in onverbogen vorm *grau(w)*, *blau(w)*, *geluw*, *valuw*, terwijl in 't Nnl. wel *grauw*, *blauw* uitsluitend bleven, maar *geluw* en *valuw* verdwenen en zelfs omgekeerd de verbogen vormen dezer woorden naar analogie van den onverbogen vorm de *w* verloren en *gele*, *vale* werden.

Bij verscheidene adjectieven met korten, door een enkelen medeklinker gevolgen, klinker moest in den onverbogen vorm de klinker onvolkomen worden, bv. *gram*, *lam*, *smal*, *mak*, *nat*, *rad*, *hol*, *grof*, maar in de verbogen vormen in open lettergreep volkomen: vandaar in 't Mnl. ook nog *grame*, *lame*, *smale*, *nate*, *hole* en *grove*,

¹⁾ Zie daarover E. Sievers, *Beiträge* II p. 98 vlgg.

terwijl tegenwoordig al die adjectieven onvolkomen klinker hebben naar analogie van den onverbogen vorm, alsof de volgende medeklinker gegemineerd was: dus *gramme, lamme, smalle, makke, natte, radde, holle* en ook *groove*, wat echter meer gezegd dan geschreven wordt. Hetzelfde geldt van de substantieven *kot, sap, gemak* en *getal*, die in 't meervoud te onrechte naar analogie van het enkelvoud onvolkomen klinker hebben, ofschoon men nog *ten getale* zegt en in 't Mnl. *te gemake* telkens voorkomt.

In het Fransch onderscheidt zich de vrouwelijke vorm van het adj. door eene *e* tegenover den mannelijken. Toch kwam die *e* oorspr. alleen toe aan de adjectieven, die in 't Latijn op *a* uitgingen, bv. Lat. *bona*, Fr. *bonne*; maar die op *is*, bv. *fortis, grandis*, bleven ook nog in 't Oudfransch voor beide geslachten gelijk. Eerst in 't Nieuwfransch namen zij, naar analogie van de andere adjectieven, in 't vrouwelijk de *e* aan, doch in *grand' mère*, met overbodige apostrophe, is de regelmatige vorm nog bewaard.

Bij den overgang van substantieven tot adjectieven behoefde in het ouder Indogermaansch geene wezenlijke verandering in den buigingsvorm te komen, omdat oudtijds de adjectieven dezelfde verbuiging als de substantieven hadden, maar wel moest een substantief de volledige adjectievische verbuiging (dus in de drie geslachten) aannemen, wanneer het als adjectief gebruikt werd, en dat kon in het Sanskrit gebeuren met alle samengestelde substantieven, wanneer zij de beteekenis aannamen van „de door de samenstelling aangeduide zelfstandigheid bezittende”. Zoo gebezigd, werden die samenstellingen reeds door de Indische geleerden als *bahuvrîhi*-samenstellingen van de andere onderscheiden, terwijl wij in dat geval van *possessieve* samenstellingen spreken. Als zoodanig opgevat, konden dus mannelijke woorden als tweede lid der samenstellingen bv. vrouwelijke of onzijdige buigingsuitgangen aannemen om daardoor hunne adjectivische betrekking aan te duiden tot het substantief, dat zij bepaalden.

Zulke possessieve samenstellingen komen in alle Indogermaanse talen voor, ofschoon veel minder dan in het Sanskrit. In het Grieksch gaven zij haar oorspronkelijk geslacht slechts met moeite prijs: vandaar dat zoovele samengestelde adjectieven in die taal alleen naar de *o*-declinatie verbogen worden, ofschoon het bij de niet-samengestelde regel is, dat naast een mannelijken en onzijdigen *o*-stam een vrouwelijke *â*-stam gebruikt wordt. Uitsluitend

o-stam is bv. βαθύκολπος, d. i. „een diepen κόλπος (glooiing) hebbende”, ροδοδάκτυλος, d. i. „een rooskleurigen δάκτυλος (vinger) hebbende” en χρυσοπέπλος, d. i. een gouden πέπλος (sluier) hebbende.” Het Latijn heeft over het algemeen maar weinig samenstellingen, doch daaronder toch ook eenige possessieve, bv. *magnanimus*, dat eigenlijk beteekent „groot gemoed”, maar, als adj. gebruikt en in de drie geslachten verbogen, de beteekenis „grootmoedig” heeft aangenomen. In het Gotisch beteekent *hrainjahairtô* „reinhart”; maar wordt het naar het voorbeeld der adjectieven verbogen, zoodat het in den Nom. Sing. Masc. *hrainjahairts* luidt, dan beteekent het „een rein hart hebbende”. Zoo beteekent *aljakuni* „ander geslacht” maar met adjectievischen uitgang wordt *aljakuns* („een ander geslacht hebbende” of „vreemd”) gebruikt ter vertaling van 't Grieksche ἀλλογενής, dat als possessief de adjectiefvorm is van hetgeen als substantievische samenstelling ἀλλογένης zou luiden. Zoo beteekent in 't Angelsaksisch *blāchond* „bleekhand” of „bleeke handen hebbende” en *blāchleor* „bleekwang” of „bleeke wangen hebbende”.

In het Mnl. vindt men zoo enkele adjectieven. Maerlant bv. spreekt van *viervoete* en *spletvoete dieren* en van eene *tweesplette hant*, en verder wordt ook, doch zelden, *goutvaer* („een gouden kleur of verf hebbende”) aangetroffen. Vondel spreekt van een *driepunte tong* en van eene *krombochte ree*, maar overigens is het adjectievisch gebruik der possessieve samenstellingen bij ons uiterst zeldzaam, terwijl wij er wel verscheidene (b.v. *blauwoog*, *roodhuid*, *witjas*, *zwartrok*, *domkop*, *lastertong*, *neushoorn*, *kwikstaart*) als substantieven gebruiken. Willen wij ze als bijvoeglijke bepalingen doen dienen, dan maken wij er, naar analogie van andere adjectieven, woorden van, die zich door hun achtervoegsel duidelijk als adjectieven doen kennen; zooals trouwens ook reeds in het Sanskrit werd gedaan door achtervoeging van de uitgangen *ka* of *in* achter de bahuwrihi-samenstellingen. Bij ons diende daartoe vooral de uitgang *ig* (ook wel *sch*), waardoor wij bv. *blauwoogig* van *blauwoog*, *bleekneuzig* van *bleekneus* maken. Naar analogie nu van deze vormen wij ook weder zulke adjectieven zonder dat daarvan ooit de grondwoorden in gebruik waren, b.v. *hardnekkig*, *grootmoedig*, *rechtvaardig*, *volledig*, *vierdraadsch*. In onze spraakkunsten noemen wij zulke woorden samenstellingen door afleiding, maar eigenlijk zijn het analogieformaties naar bestaande woorden.

Ook nog op andere wijze werden in het Germaansch van substantieven possessieve adjectieven gemaakt, namelijk door voorvoeging van *ga* (*gi*, *ge*), zooals dat in 't Sanskrit gebeurde door voorvoeging van *sa*. Zoo maakte het Gotisch *gaskóhs* (schoenen hebbend) van *skóhs*, het Ags. *gefear* (haar hebbend) van *fear*, enz. In het Mnl. komen er nog eenige voor, die wij nu verloren hebben, nl. *gehaer* (haar hebbend), *gehat* (hat, bijvorm van haat, koesterend), *gehert* (hart, d. i. moed hebbend), *gemate* (maat houdend), *gemie* (mik, d. i. doel treffend), *gemoet* (moed hebbend), *gerast* (raste, d. i. rust hebbend), *geroe* (roe, d. i. rust hebbend), *gesate* (sate, d. i. zitplaats innemend en vandaar kalm, bezadigd), *gespar* (spar hebbend en vandaar aaneengesloten), *gesprake* (spraak hebbend), *gevoech* (voeg hebbend), *gewapen* (wapen dragend), *gewet* (wedde, d. i. pand hebbend) en misschien enkele andere. Sommige hebben reeds een nieuwen vorm op *ig* naast zich gekregen, zooals *gehertich*, *gematich*, *gesatich*, *gesprakich*, *gestadich*. In het Nnl. zijn nog maar alleen aan te wijzen: *gelijk* (lijk, d. i. gedaante hebbend), *gerust* (rust hebbend), *gestand* (stand houdend), *getrouw* (trouw houdend), *gevaar* (ware, d. i. acht gevend), *gewoon* (woon, d. i. woonplaats en vandaar omgang hebbend) en *gemoed* in *welgemoed*.

Naast deze min of meer verouderende vormen kwamen er in het Mnl. (evenals in het Mhd.) echter ook talrijke analogievormen op, zich van de oudere alleen door eene toegevoegde *d* of *t* onderscheidend. Zij hadden de zwakke deelwoorden van denominatieven tot voorbeeld genomen, die eene verwante beteekenis hadden, nl. die van „voorzien van”, bv. *gekleet*, *geschoeid*, *gewerkt*, *geteekend*, *geverfd*, ongetwijfeld ook onder den invloed van het Latijn, dat van zoovele naamwoorden werkwoorden op *are* gevormd had met deelwoorden op *atus*, die bijna adjectieven geworden waren, bv. *armatus*, *barbatus*, *caudatus*, *dentatus*, enz. Reeds MAERLANT heeft er zoo vele gemaakt naar analogie van de bestaande ¹⁾. Een staaltje van zijne kunst levert o. a. *Nat. Bloeme* II vs. 3481 vlgg.: „Symminkele, alse hare ansijn toghet, sijn ghetant, ghemont, gheoghet ende ghewijnbrauwet na den man, gheermt ende gehant nochtan ende ghemammet na den wive”. Sommige van deze gebruiken ook wij nog, maar naast deze nieuwe possessieve afleidin-

¹⁾ Zie mijn *Maerlant's Werken als Spiegel van de dertiende eeuw*, 2e dr. Gent 1892 bl. 451.

gen kwamen ook soortgelijke possessieve samenstellingen in deelwoordvorm in gebruik. Van *biname* werd reeds in 't Mnl. *gebinaemt* gemaakt en van *slipnose* (d. i. gespleten neus) *geslipnoost*. Aan dit van het substantief gevormde schijnbare deelwoord ging dan dikwijls het adjectief als schijnbaar adverbium vooraf. Zoo vindt men in 't Mnl. reeds *out gejaert* (d. i. oud van jaren), *hoghe gherigget* (d. i. met hoogen rug), *lanc ghehornet* en *lanc ghestaert*, *scone gheplumet*, *groen gebladet*, *scaerp gedornet*, enz. Later vatte men die als samenstellingen op, ofschoon ze eigenlijk door syntactische agglutinatie gevormd zijn, en maakte daarnaar weer andere als *witgedast*, *zwartgerokt*, *breedgeschouderd*, enz.

Eene soortgelijke rol heeft de analogie bij bahuwrihi-vormen in het Kymrisch gespeeld. De Kymrische grammatica onderscheidt bij de adjectieven namelijk niet drie, maar vier trappen van vergelijking, bv. *hardd* (schoon), *harddach* (schooner), *harddaf* (schoonst) en bovendien *hardded* (even schoon). Men zegt bv. „Y mae Arthur eyn hardded a Dafydd (Artur is even schoon als David).” Er is dus ook een vergelijkingsvorm van gelijkstelling, een *gradus aequalis* (equal degree), dien wij door de partikels *even—als* uitdrukken. Op de vraag, waaraan de uitgang *ed* in dien vergelijkingstrap wel in het Indogermaansch zou beantwoorden, zijn verschillende, steeds onbevredigende, antwoorden gegeven totdat de verklaring gevonden is ¹⁾ bij bestudeering van den ouderen toestand der Kymrische taal, het Middelmymrisch. Daarin nu wordt niet *hardded*, maar nog *kyhardet* gezegd; daarin vindt men bv. zinnen als: „kyngadarnet oedynt ylltre ac Adaf ehun” (even sterk waren alle drie als Adam zelf). Het voorvoegsel *kyn* of *ky* van het adj., dat later in enkele bepaalde uitdrukkingen, doch lang niet altijd, kon weggelaten worden en dat hetzelfde praefix was als het Latijnsche *con*, *co*, en dus gelijk te stellen met ons *ge*, gaf aan de Kymrische woorden eene possessieve beteekenis, terwijl nu het suffix *et* geïdentificeerd kon worden met het Indogermaansche *tā*, Germ. *thā*, waarmee van adjectieven abstracte substantieven gevormd worden. *Hardet* beteekent dus oorspr. „schoonheid” en van dat substantief maakt *ky* nu een possessief adj. met de beteekenis „schoonheid hebbende”. De aangehaalde zinnen beteekenen dus letterlijk:

¹⁾ Door H. Zimmer in Kuhn's *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* XXXIV (1895) p. 161 — 223.

„Artur is de schoonheid hebbende van David” en „alle drie waren de sterkte hebbende van Adam zelf.”

Bij de woordvorming is, althans in den historischen tijd, de analogie altijd zoozeer de hoofdfactor geweest, dat wij eigenlijk ieder woord als voorbeeld zouden kunnen aanhalen, maar soms werkte de analogie in eene onverwachte richting, wat men dan desnoods valsche analogie zou kunnen noemen; en daarvan zullen wij nog enkele voorbeelden aanhalen. Wanneer van het Grieksch *λύκος* (wolf) en *κάπρος* (ever) voor wolvin en everzeug de woorden *λύκη*, *κάπρα* gevormd waren, zou dat geweest zijn naar analogie van duizenden andere vrouwelijke woorden, die naast mannelijke gevormd zijn; maar inderdaad werden voor wolvin en everzeug de woorden *λύκαινα*, *κάπραινα* gemaakt, waarvan het suffix met *n* zeker onverklaarbaar zou wezen, als niet in het regelmatig van *λέων* (leeuw) gevormde *λέαινα* (leeuwin) het type was aan te wijzen, waarnaar de beide andere zich gericht hebben.

In het Latijn werden naar het voorbeeld van *talis*, *qualis* allerlei andere adjectieven op *alis* gevormd ¹⁾, zooals *vitalis*, *liberalis*, *dotalis*, en dus *orientalis*, *occidentalis* en *septentrionalis* (van *septentrio*, stam *septentrio*) als adjectieven van de namen der windstreken. Tevens had het type *vita*: *vitalis* aanleiding gegeven tot het vormen van het nieuwe type *fides*: *fidelis*. Naar dat laatste type zou men nu van *meridies* (Zuiden) ook *meridielis* verwachten, maar neen, naar het voorbeeld van *septentrionalis* (Noorder) met klankwettige *n* is ook *meridionalis* (Zuider) gemaakt met analogische *n*.

Volkomen hetzelfde had plaats bij een Nederlandsch woord als *kunstenaar*, dat *kunstaar* had moeten zijn, maar onder den invloed van woorden als *molenaar* eene anorganische *n* kreeg. Zoo vormde het Hoogduitsche *künstler* in plaats van *künster* naar woorden als *gaukler*, het Nederlandsch *rozelaar* voor *rozaar* naar *hazelaar*, *hovenier* voor *hovier* naar *kamenier* (zelf door dissimilatie voor *kamerier*), *klokkentist* voor *klokkist* naar *organist*, *dieverij* voor *dievij* naar *bedriegerij*, *dorpeling* voor *dorping* naar *edeling*, enz. ²⁾. Zoo ontstonden nieuwe suffixen: in het Hoogduitsch zelfs door de achter-

1) Zie Karl Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der Idg. Sprachen* II, 1 p. 275.

2) Voor meer voorbeelden zie men mijne *Grammatische figuren in het Nederlandsch*. Kuilenburg 1884 bl. 285 vlg., 290 vlg., 295.

voeging van *ig* achter substantieven op *sal*, bv. *trübselig* van *trübsal*, een met het adj. *selig* homoniem geworden suffix, dat weer tot formaties als *armselig* aanleiding gaf.

Kleinere woordgroepen met langzamerhand zeldzamer wordende suffixen wijzigden die achtervoegsels naar andere, die er slechts weinig van verschilden. Zoo vindt men in het Mnl. nog *huweleek*, *vechteleek*, *feesteleek* met het suffix *leek* (Got. *laiks*, dans), maar sinds *huweleek* van deze drie alleen overbleef, werd het *huwelijk* alsof het met het gewone achtervoegsel *lijk* gevormd was. Natuurlijk droeg ook het toonloos worden van den uitgang daartoe bij. Bij sommige woorden werd het verouderd en onverstaanbaar geworden tweede lid. eener samenstelling vervangen door een veel voorkomend suffix, zooals bij *drossaat*, dat *drossaard* werd, en het Mnl. *seldsiene*, *seldsene* (Ohd. *seltsani*), dat na de middeleeuwen uitsluitend *zeldzaam* luidt. Valsche analogie heeft deze woorden dus in de klasse der op *aard* en *zaam* uitgaande woorden opgenomen. De woorden *scutte*, *scenke* en *herde* waren in 't Mnl. mannelijke persoonsnamen (Ohd. *scuzzo*, *scencho* met *jon*-suffix en *hirti* met *ja*-suffix); maar daar zoovele mannelijke persoonsnamen den uitgang *er* hadden, ging men meer en meer *schutter*, *schenker* en *herder* zeggen, zooals nu al sinds lang iedereen doet. In het Hoogduitsch luiden die woorden echter nog *schütze*, *schenk* en *hirte*.

Toen de bijwoorden *mee* en *min* zich voor het volksgevoel te weinig door hun vorm kenmerkten als comparatieven, wat zij inderdaad van oudsher waren (vgl. Got. *mais*, *mins* met *s* uit *iz* als comparatiefuitgang), namen zij een nieuwen comparatiefuitgang aan en werden *meer* en *minder*. De vorm *min*, die nog in gebruik bleef, nam daarentegen, juist door het missen van den uitgang, positieve beteekenis aan en werd tegelijk adjectief. Reeds het Gotisch levert er voorbeelden van, dat superlatieven met verouderden superlatiefuitgang een nieuwen uitgang ontleenden aan superlatieven, met een anderen nog levenden uitgang gevormd. Achter den ouden uitgang *ma* werd de tweede uitgang *ist* gevoegd: vandaar *frumists* (eerste) naast *fruma*, *aftumists* (achterste) naast *aftuma*, *auhunists* (hoogste) naast *auhuma* (met comparatieve beteekenis) en uitsluitend *hindumists* (achterste) en *spedumists* (laatste). In het Angelsaksisch gaan nog alleen *forma* (eerste) en *hindema* (achterste) uitsluitend op *ma* uit, doch verscheidene hebben den dubbelen uitgang *mest*, die later zelfs *maest* werd onder den invloed

van den superl. *māst* (Nl. *meest*), in 't Nieuwengelsch tot *most* geworden in *foremost* en *hindmost*.

Met de uitgangen hangt de geslachtsonderscheiding ten nauwste samen, omdat die oorspronkelijk alleen op de uitgangen berustte. ¹⁾

Eerst de Alexandrijnsche geleerden hebben, van eigennamen en persoonsnamen uitgaande, woorden mannelijk of vrouwelijk genoemd naar gelang zij uitgangen hadden, waarmee ook namen van mannen of vrouwen gevormd werden. Of inderdaad in den oertijd mansnamen regelmatig met andere suffixen gevormd zullen zijn dan vrouwennamen, is nu moeielijk meer uit te maken, doch wel waarschijnlijk, daar men het nog steeds doet, vgl. ons mannelijk *er* en vrouwelijk *ster* bij *zanger zangster*, *werker*, *werkster*. Ook zijn reeds vroeg vrouwennamen van mansnamen afgeleid door toevoeging van een nieuw suffix, en zelfs de nieuwere talen leveren daarvan nog duidelijk herkenbare voorbeelden, zooals in onze taal *koningin* van *koning*, *voogdes* van *voogd*, *dienares* van *dienaar*, *zangeres* van *zanger*, *dievegge* van *dief* en in 't Mnl. nog *makerige* van *maker*, enz. ²⁾

Dat de onderscheiding van het natuurlijk geslacht naar de suffixen ook op zaaknamen werd overgedragen, was uitsluitend het werk der taalgeleerden, ook in verband tot de over het algemeen (doch niet volstrekt) heerschende gewoonte om bij de adjectieven en min of meer ook bij de pronomina de betrekking tot de substantieven door gelijkheid van uitgang aan te duiden. Nu ten gevolge van het afslijten der uitgangen in de jongere talen deze gewoonte in onbruik begint te geraken, moet daar door strengere regels van woordschikking of op andere wijze dreigende onduidelijkheid worden tegengegaan. Woorden met een uitgang, die bij geen enkelen persoonsnaam voorkwam, noemden de Alexan-

1) Zie Karl Brugmann, *Das Nominalgeschlecht in den Idg. Sprachen* in Techmer's *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* IV p. 100 vlgg. W. Wundt, *Völkerpsychologie* I. *Die Sprache* (1900) II 19—24 acht de geslachtsonderscheiding uit de waardeonderscheiding ontstaan. Een zeer lezenswaardig stuk over „Geslacht in taal” werd bij ons geschreven door J. G. Talen, *Taal en Letteren*, XI, bl. 145—190.

2) Natuurlijk behoeven deze jonge vrouwelijke uitgangen oorspronkelijk niet uitsluitend vrouwelijk geweest te zijn; dat hing van den er oudtijds op volgenden maar al zeer vroeg geapocopeerden klinker af. Een mannelijk *stra* werd evengoed *ster* als een vrouwelijk *stri*. Het suffix *in* diende niet alleen om vrouwennamen te vormen en het aan het Fransch ontleende *es* is in 't Grieksch-Latijn *issa* niet door de *s*, maar door de *a* vrouwelijk: als *issus* is het daar mannelijk.

drijven *οἰδέερα*, d. i. „tot geen der beide geslachten behoorende”. De Romeinen vertaalden dat met *neutra* en wij (minder gelukkig) met *onzijdige woorden*.

Opmerkelijk is het, dat in het Germaansch ook persoons- en diernamen voorkomen met onzijdigen uitgang, vooral namen voor het kind of het jong van een dier, alsof men daarin het, in elk geval nog niet ontwikkeld, natuurlijk geslacht niet wilde opmerken. Bij Germaansch *kind* hebben wij evenals bij Grieksch *τέκνον*, wel te doen met een woord, dat oorspr. in 't algemeen „het voortgebrachte” beteekende, van de Idg. wortels *gen* en *tek* (voortbrengen). Verschillende namen van jonge dieren daarentegen zijn onzijdig, omdat zij op een onzijdig diminutief-suffix uitgaan, waarmee de Germanen (evenals de Grieken met den uitgang *ion*) gaarne de namen van levende wezens schijnen voorzien te hebben, ten deele wel om er een liefkoozend woord (*hypocoristicon*) van te maken, zooals bv. ook ons *schatje*, *hartje*, *liefje*, op personen toegepast. Zulk een uitgang is *in*, vanwaar in 't Gotisch *gaitein* (geitje), in 't Mnl. *hoekijn* (bokje) en in 't Nnl. de ook algemeen Germaansche woorden *zwijn* (vgl. Lat. *sus*) en met verzwakten uitgang *veulen* (uit *fulin*, vgl. Lat. *pullus*), *varken* (uit *farkîn*, vgl. Lat. *porcus*) en *kuiken* (uit *kewkîn*). Ofschoon nu verkleiningsuitgangen ook in het Germaansch niet uitsluitend onzijdig waren, hebben degene, die in de jongere Germaansche talen nog leven, toch alle dat geslacht: in 't Hd. *lein*, *kein* en *chen*, in 't Nl. *ke(n)* en *je*. Andere namen voor jonge dieren, zooals *kalf* ('t Got. heeft een vrouwelijk *kalló*) en *lam* (Got. *lamb* beteekent „schaap”) waren oorspr. veeleer dan namen voor jonge dieren woorden, die het dier opzettelijk zonder geslachtsaanduiding wilden noemen en daarom misschien onzijdig, evenals in 't geheele Germaansch *rund*, *schaap*, *hoen* en *ros* en naar analogie daarvan ook *paard*, uit het Vulgaarlatijn *paraveredus*, dat mannelijk is. Dat het woord *wijf* in het geheele Germaansch (doch in het Gotisch komt het niet voor) onzijdig is, zou verklaard kunnen worden op dezelfde wijze als in het Latijn het onzijdig geslacht van *mancipium* (slaaf), indien Tacitus ons niet had meegedeeld, hoezeer bij de Germanen de vrouw in eere was. Het woord *god* is waarschijnlijk in 't Germaansch eerst mannelijk geworden door den invloed van de mannelijke woorden in Latijn en Grieksch (*deus*, *θεός*) voor den Christengod. Vóór dien tijd was het onzijdig, zooals het Ohd. *abgot* zelfs

nog dikwijls in het Mhd. gebleven is. Het duidde dus een hooger wezen aan, zonder dat tevens als persoon te kenmerken.

In talen, waarin de uitgangen zich ongeschonden wisten te handhaven, was er voor geslachtsverandering der woorden weinig aanleiding: des te meer in de jongere Romaansche en Germaansche talen, waarin allerlei woorden naar analogie van andere hun geslacht gewijzigd hebben. Zoo werd in 't Fransch het vrouwelijke *été* (zomer) mannelijk naar *hiver* (winter) en de beide andere namen der jaargetijden. Het vrouwelijke *minuit* (middernacht) werd er mannelijk naar *midi* (middag). Door de telkens voorkomende verbinding *arts et métiers* nam het vrouwelijke *art* het mannelijk geslacht van *métier* aan. In het Hd. werd *Mittwoch*, ofschoon *woche* vrouwelijk bleef, mannelijk naar de andere dagnamen. Bij ons is *nacht* mannelijk geworden naar *dag*, al bewaart *middernacht* nog een spoor van het oude geslacht. Omgekeerd nam in het Latijn *dies* (dag), dat oorspr. mannelijk is, ook wel het vrouwelijk geslacht van *nox* (nacht) aan. In het Mnl. is *schild* nog mannelijk, maar de herhaalde verbinding met *zwaard* maakte het onzijdig. Zoo werd ook *venster* onzijdig door de bijgedachte aan *raam*, *bosschage* (tegen alle andere woorden op *age*, behalve *personage*, in, die vrouwelijk zijn) onzijdig wegens *bosch*, dat ook zelf van mannelijk ('t is het Lat. *buscus*) onzijdig werd, omdat *woud* onzijdig geworden was, evenals het in de middeleeuwen aan 't Fransch ontleende *foreest* (Fr. *forêt* is vrouwelijk). Zoo werd ook het in 't Mnl. nog vrouwelijke *beest* (Fr. *bête*; vgl. nog *de beest spelen*) onzijdig wegens het geslacht van het synonieme woord *dier*. De diernaam *hart* (in 't Hollandsch dialect *hart*; vgl. *hartjesdag*, den Amsterdamschen straatnaam *Hartenstraat* en den naam der bekende buitenplaats *Hartenkamp*) werd van mannelijk (zooals het nog in Zuid-Nederland is) onzijdig onder den invloed van het homonieme *hart*.

Dat laatste woord *hart* werd in vroeger tijd ook dikwijls vrouwelijk gebruikt (en nog in *ter harte gaan*, *van ganscher harte*), omdat het toen nog als zwak onzijdig woord op *e* uitging, en ook andere mannelijke en onzijdige woorden op *e* (uit *ja*, *i*, *u* of den zwakken uitgang) werden vrouwelijk naar analogie van het veel grooter aantal vrouwelijke woorden op *e* (uit *ô*, *jô*, *i*, *u* of den zwakken uitgang), zoodat het den schijn moest hebben, alsof de uitgang *e* in 't Nederlandsch alleen aan vrouwelijke woorden toe-

kwam. Zoo werden dan vrouwelijk (ten deele reeds in 't Mnl.) de oorspr. mannelijke woorden *bete*, *schrede*, *wedde*, *snede*, *mede* (honingdrank), *zede*, *zege*, *rogge*, *made* en *schade*, en de oorspronkelijk onzijdige *armoede*, *ellende*, *kudde*, *kunne*, *oorlonde*. Andere werden vrouwelijk toen zij de *e* nog bezaten, die nu geapocopeerd is, nl. het onzijdige *speer* en de mannelijke woorden *boekweit*, *breuk*, *heup*, *keur*, *teug*, *vleug*, *zaal*, *bron*, *galg*, *haag*, *hoop*, *kern*, *maag*, *maan*, *ster*, *vaan* en *wolk*. Op het oogenblik is *vrede* het eenige mannelijke woord op *e*, dat geen persoonsnaam is, en *einde* het eenige onzijdige. Mannelijk daarentegen werden alle namen van werktuigen op *er* naar analogie van de mannelijke werkersnamen op *er*; en naar die namen ook enkele andere, als *schouder*, terwijl de verbinding van het begrip werktuig met het mannelijk woordgeslacht ook de namen van werktuigen op *el* mannelijk maakte, en zelfs andere woorden, als *schotel*, *wortel* en *ijzel*. Naar analogie van de vele onzijdige collectieven met het voorvoegsel *ge* namen ook de vrouwelijke woorden *geduld* en *geweld* het onzijdig geslacht aan, terwijl ook *geloof* vroeger vrouwelijk was of mannelijk, zooals nog in 't Hd. Het jongere *gevaar* werd onzijdig gebruikt in strijd met het Mnl. vrouwelijk *vare*.

De Romaansche talen hebben eene groote verandering in de geslachten ondergaan: zij hebben het geheele onzijdige geslacht verloren door het afslijten van de uitgangen, dat zoovele onzijdige woorden aan de mannelijke gelijk maakte. Toch zijn er ook verscheidene vrouwelijk geworden en wel reeds in 't Vulgaarlatijn de meeste aan het Grieksch ontleende woorden op *ma*, die geslacht en verbuiging der vrouwelijke woorden op *a* overnamen. ¹⁾ Andere woorden werden vrouwelijk, omdat hun meervoud op *a* of *ia* als vrouwelijk enkelvoud werd opgevat, en met dat vrouwelijk geslacht hebben wij er nu ook eenige reeds uit het Vulgaarlatijn in het Nederlandsch opgenomen, als *foelie*, *lelie*, *menie*, *olie*, *premie* en *kroniek*. Zeer opmerkelijk is in het Fransch de geslachtsverandering der Latijnsche mannelijke woorden op *or*, die, met den uitgang *eur*, vrouwelijk werden, daar zij meestal abstracte beteekenissen hadden en zich dus richtten naar vele andere abstracte woorden op *ie* en *té*, die wegens hun uitgang alle vrouwelijk waren. Hier

¹⁾ Zie Wilhelm Meyer, *Die Schicksale des lateinischen Neutrums im Romanischen*. Halle 1883, p. 93 vlgg.

was het dus de beteekenis, die het punt van analogie uitmaakte en de vormverandering veroorzaakte.

Dat verwantschap van beteekenis al vroeg in de talen gelijkmaking van geslacht kon veroorzaken, leert ons het Grieksch, waarin, naar analogie van de algemeene namen *δρῦς* (oorspr. eik, later boom) en *βοτάνη* (kruid), de meeste boom- en plantnamen vrouwelijk zijn geworden, ofschoon vele er van mannelijke *o*-stammen zijn. ¹⁾ Toch was *δένδρον* (boom) onzijdig. Ook in het Latijn zijn bijna alle boomnamen vrouwelijk, evenals *arbor* (boom), *herba* (kruid) en *planta*. Van *cupressus*, *populus* en *laurus* weet men, dat zij eerst mannelijk waren. Vreemd is het, dat zij in het Fransch zoo goed als alle mannelijk geworden zijn. Hier moet analogie naar de beteekenis gewerkt hebben, daar van toeval wel geen sprake kan zijn. Ook voor het Nederlandsch kan het moeilijk toevallig genoemd worden, dat bijna alle boomnamen, evenals *boom* zelf, nu mannelijk zijn, ofschoon de meeste vroeger vrouwelijk waren, namelijk *abeel*, *els* en *esch* en in 't Mnl. nog *berk*, *beuk*, *den*, *eik* en *wilg*. Tot de geslachtsverandering zal wel hebben bijgedragen het gebruik van zoovele mannelijke boomnamen op *are*, als *appelare*, *haselare*, *keselare*, *mespelare*, *roselare*, en vooral ook het feit, dat deze woorden zoo dikwijls met het mannelijke *boom* zelf samengesteld werden. Alleen *linde* en *tamarinde* hebben zich door hunne *e* als vrouwelijk kunnen handhaven.

De grammaticale regel, dat boomnamen mannelijk zijn, geldt overigens in het Noordnederlandsch alleen voor de schrijftaal, daar de beschaafde spreektaal van Noord-Nederland (tegenover die van Zuid-Nederland, maar in overeenstemming met het Deensch) alle onderscheid tusschen mannelijk en vrouwelijk geslacht heeft uitgewischt en alleen het onzijdig behouden heeft, in onderscheiding van het Engelsch en het Zuidafrikaansch-Hollandsch, dat in 't geheel geene geslachten meer kent. De oorzaak daarvan is natuurlijk, dat de buigingsuitgangen der bepalende woorden in onze spreektaal zoozeer verminkt zijn, dat er alleen nog maar een uiterst gering onderscheid bestaat bij de attributen van mannelijke en vrouwelijke persoonsnamen: *een groot man* tegenover *een groote vrouw*.

De vraag is nu, of men zich het gebruik van de schrijftaal niet gemakkelijker moet maken door deze in dit opzicht in overeen-

¹⁾ Zie A. R. Lange, *De substantivis Graecis feminini generis secundae declinationis capita tria*, Lipsiae 1885, p. 35 vlgg.

stemming te brengen met de spreektaal. Mochten wij Zuid-Nederland, dat de geslachten nog in eere houdt, geheel buiten rekening laten (wat natuurlijk niet aangaat), dan zou het mij het verstandigst voorkomen, in Noord-Nederland den reeds door SPIEGHEL in zijn *Twe-spraack* van 1584 gegeven hoofdregel te volgen en alleen de mannelijke persoonsnamen en de diernamen, die bepaald een mannelijk dier aanduiden, mannelijk te gebruiken en verder alle niet onzijdige woorden vrouwelijk, met dien verstande echter, dat ik aan de diernamen, voorzoover zij geen afzonderlijken vorm ter onderscheiding van het natuurlijk geslacht hebben, beide geslachten (ter keuze) zou willen toekennen. De *buigings-n* van lidwoorden en adjectieven zou ik, evenals SPIEGHEL, ongeschonden voor de mannelijke woorden willen behouden (evenals de evenmin uitgesproken meervouds *n*); maar die met SPIEGHEL ook te gebruiken bij de attributen der vrouwelijke woorden komt mij minder gewenscht voor, evenals ook den door hem voorgestelden genetiefsvorm *des* van het lidwoord bij vrouwelijke woorden, tenzij als toegelaten overgangsvorm bij die zaaknamen, welke te voren mannelijk waren. De woorden *des* en *der* geheel uit de schrijftaal te willen verbannen, omdat zij in de spreektaal niet gehoord worden, zou ik voor noodeloos taalverminken houden, en eveneens het verbannen van de mannelijke en onzijdige genetiefs-*s*.

Het voorslaan van dergelijke vereenvoudigingsregels voor de schrijftaal is niet zoo belachelijk als het voor de spreektaal zou zijn; want deze spot met alle op overleg en redeneering gegronde voorschriften, terwijl de schrijftaal eene kunsttaal is, die als zoodanig opzettelijke wijzigingen toelaat. Men stelle echter daarom, zooals sommigen doen, die schrijftaal niet beneden de spreektaal: veeleer stelle men de uitingen van den met bewustzijn en overleg handelenden menschelijken geest boven die van het instinctief en onbewust werken der menschelijke natuur, die, wel verre van bewondering te verdienen, zich nog dagelijks, gelijk voorheen, geneigd toont tot alle kwaad. Daarom keur ik ook opzettelijke veranderingen naar bewuste analogie door taalregelaars in de schrijftaal niet af en meen ik, dat zij van evenveel belang zijn, als de onbewuste analogieformaties in de spreektaal, te meer nog daar zij uit de schrijftaal niet zelden ook tot in de beschaafde spreektaal zijn doorgedrongen. Alleen tegen de peuterigheid en het dogmatisme van die taalleeraars, die met fanatische geestdrift hunne eigene

voorschriften als alleenzaligmakend aan anderen willen opdringen, kan men zich niet krachtig genoeg verzetten. Er zijn er vroeger zoo geweest en er zijn er nog.

Onderscheidt zich de spreektaal van de schrijftaal hierdoor, dat hare veranderingen naar analogie bijna altijd onopzettelijk en nauwelijks bewust plaats hebben, nu en dan toch draagt ook in de spreektaal de analogie een opzettelijk karakter. Dat is het geval bij de schertsend gemaakte en door anderen als grappig overgenomen wijzigingen en soms ook bij die vervormingen, die ten doel hebben onbegrepen woorden begrijpelijker, zij het ook maar schijnbaar begrijpelijker, te maken. Dat laatste noemen wij, in navolging van W. FÖRSTEMANN, die den naam invoerde ¹⁾, *volks-etymologie*, waardoor de spraakmakende gemeente eene, door den wetenschappelijken etymoloog geloochende, analogie meent te zien, wat haar dan tot wijzigen van den woordvorm aanleiding geeft.

Als eene aardige uiting van den menschelijken geest is de volks-etymologie zeker geen onbelangwekkend verschijnsel, maar daar zij slechts enkele op zich zelf staande woorden wijzigt en de meeste voorbeelden er van binnen den kring der lagere volkstaal blijven zonder in de beschaafde spreektaal of schrijftaal te worden opgenomen, is zij voor de taalgeschiedenis slechts van ondergeschikt belang. Ook vervormt zij natuurlijk het meest de vreemde, voor het onontwikkelde volk geheel onverstaanbare, woorden, die in eene taal worden opgenomen; en van de oude en oorspronkelijke woorden alleen die, welke reeds vooraf langs phonetischen weg onduidelijk en tot fossiele woordvormen geworden zijn.

In de jongere talen, waarin het aantal van zulke woorden steeds toeneemt, treedt de volks-etymologie dus ook vaker op, dan in de oudere talen: toch vinden wij haar ook reeds dáár aan het werk. Zoo blijkt het bv. reeds uit de Homerische hymnen, dat men in den naam van den veldgod *Pan*, die van den wortel *pa* (beschermen, voeden, bv. in 't Latijnsche *pa-sco*, *pa-stor*) is afgeleid, het adj. *πᾶν* (al) heeft gezien ²⁾, evenals *Λίκελος*, een van den wortel

¹⁾ In Kuhn's *Zeitschrift für vergleich. Sprachforschung* I (1852) p. 1 ff. en XXIII (1877) p. 375 ff. Verder zie men over dit onderwerp Karl Gustaf Andresen, *Ueber deutsche volks-etymologie*, Heilbronn 1876, 5de dr 1889. Bij ons schreef daarover H. E. Moltzer, *De volksverbeelding in het rijk der taal*, Gron. 1881.

²⁾ Hierbij herinner ik aan den reizang, waarmee Vondel het tweede bedrijf van zijn *Leeuwendalers* besloot.

lúk (schitteren) afgeleide bijnaam van Apollo, is opgevat als de Lycische of (bv. door Aeschylus) ook wel als afdeisel van *λύκος* (wolf), waardoor aan Apollo dan (bv. door Sophocles) de nieuwe bijnaam *λυκοκτόνος* (wolvendooder) gegeven werd. In de eerste lettergreep van den naam der stad *Jerusjalajim* zagen de Grieken hun woord *ιερος* (heilig) en maakten er dus *Hierosolyma* van. Het Grieksche *ὄρειχαλκος* (bergerts) vervormden de Romeinen, met het oog op hun woord *aurum* (goud), in *aurichalcum*, en het Grieksche *γλυκύρριζα* (zoethout) in *liquiritia*, niet zoozeer naar de beteekenis als wel naar den vorm van het woord *liquor* (vloeistof). Trouwens de volksetymologie streeft er minder naar door hare vervorming een verstaanbaar woord te doen ontstaan, dan wel eene meer bekende klankverbinding. Het is meestal genoeg, dat het woord maar bekend klinkt: krijgt het woord bovendien eene verstaanbare beteekenis, des te beter, doch die beteekenis behoeft in geen geval de ware te zijn en kan dat ook nauwelijks wezen.

In het Fransch werd het ouderwetsche woord *toutesvoies* (in 't Ital. nog *tuttavia*) naar de bekende uitdrukkingen *tout à coup*, *tout à fait* tot *toutefois* vervormd. Bij *pomme d'orange* werd het Mlt. *arancium* (nog Ital. *arancio*, Sp. *naranja* uit Perz.-Arab. *nārandj*) vervormd naar den kleurnaam *oranje* Mlt. *auraneus* van *aurum*, goud. Het Ohd. *hariban* (= Nl. *heirban*) werd verfranscht tot *arrière-ban*, alsof het achterban ware, en het Elsatiscche woord *sárkrüt* (Hd. *sauerkraut*) werd niet als *sourcrouit* in het Fransch opgenomen, maar als *choucrouite* om het te doen gelijken op *choufleur*. *Vilain*, van *villa* (in de oude beteekenis van dorp) afgeleid, verloor de tweede *l*, die het Ital. en Spaansche *villano* nog bezit, door bijgedachte aan *vil* (laag), zoo goed passend bij de beteekenis, die *vilain* langzamerhand had aangenomen. Daarentegen werd te onrechte *ville* gebracht in de samenstelling *vaudeville*, die eigenlijk aan den *van* (d. i. *val*) de *Vire* in Normandië den naam dankte.

In het Engelsch werd het Lat. *femella* (wijfje) tot *female* onder bijgedachte aan *male* (mannetje), het Fransche *écrevisse* voor *crévice* (uit Nd. *krevitse*) tot *crawfish* alsof er *fish* in school, het Fransche *migraine* tot *megrims* in aansluiting aan *grim*, dat ook ons *pelgrim* uit *pelegrin* (Lat. *peregrinus*) deed ontstaan en *Yzegrim* uit *Isengrin*. 't Lat.-Grieksche *asparagus* werd in 't Eng. *sparrowgrass*, alsof het musschengras was, het Lat. *rosmarinus* (letterlijk: zeedaauw) tot *rosemary*, alsof er *rose* en de eigennaam *Mary* in verbonden

waren. Ook bij ons werd dikwijls *rozemarijn* gezegd. *Rose* werd door de Engelschen ook gebracht in *primrose*, ofschoon deze plantnaam oorspr. het Fransche *primerole* (uit Lat. *primèrula* naast *primula*) was. Het Fransche *contredance* werd *country dance*, alsof het velddans was. Het Iersche *seamrog* (klaver) werd in het Eng. *shamrock* als had het iets met *sham* (bedrog) of met *rock* te maken. Ook Angelsaksische woorden hebben in 't Engelsch soms vervorming ondergaan, bv. Ags. *stigráp* (= Mnl. *steegreep*, d. i. stijgbeugel), dat *stirrup* werd, alsof er het werkwoord *stir* (bewegen) en *up* in school, en *titmáse* (mees) werd *titmouse*, hoe weinig die vogel ook van eene muis heeft. *Wormwood* ontstond, evenals Nl. *wormkruid*, uit Ags. *wermód*, Mnl. *wermoet* (Ohd. *wernuota*, Nhd. *wermut*), omdat dit kruid een geneesmiddel is tegen ingewandswormen. Als drank is het woord onder den vorm *vermouth* gedifferentieerd.

Had het Gotisch van het Grieksch-Lat. *margaritis* (parel) reeds *marikreitius* gemaakt met bijgedachte aan *mari* (zee), het Angelsaksisch ging met *meregroot*, het Oudhoogduitsch met *merigrioz* nog verder en bracht er het woord *groot*, *grioz* (Mnl. *griet*, gruis) in. Het Ohd. en Os. *hagustalt* (Mhd. *hagestalt*, Ags. *haegstaeld*), dat met Got. *gastaldan* (bezitten, verwerven) samenhangt en dus „haagbezitter” beteekent, maar reeds vroeg een „jong man”, een „knecht” en vervolgens een „ongehuwde” begon aan te duiden, heeft zich (met de beteekenis van „oud vrijer”) tot *hagestolz* reeds in het Middelhoogduitsch vervormd. Het Ohd. *frúthof* (Mnl. *vrijthof* = gevrijde of afgesloten hof) werd in het Nhd. tot *friedhof*, toen het vooral voor „kerkhof” in gebruik bleef en men er het woord *friede* in zag. *Wahnsinn* en *wahnwitz* hebben met *wahn* niets te maken, waarvan zij de lange *á* overnamen, maar waren oorspr. met *wan* (Got. *wans*, gebrekkig) samengesteld. Zoo is *wahnsinnig* dan in beteekenis volkomen gelijk aan ons *krankzinnig*, dat ook „zwak of gering van zin of verstand” beteekent. Zoo zal ook ons *waanwijs* wel oorspr. *wanwijs* zijn. *Scharlach*, Mhd. *scharlachen*, bij ons ook *scharlaken*, werd als een *laken*-soort beschouwd en daarnaar vervormd, ofschoon in 't Mhd. ook de betere vorm *scharlát* (vgl. Fr. *écarlate*, Ital. *scarlatta*) nog voorkwam, die uit het Oosten stamt (Perz. *sakirlát*, Turksch *iskerlet*). Het Hd. *maulwurf* (Mhd. *múlwerf*), dat den mol voorstelt als met den muil zijne zandwegen gravend, is volksetymologisch verbasterd uit Mhd. *moltwerf*, waarvan het eerste deel, dat nu bij ons als *mol* het tweede

lid der samenstelling verloren heeft, het Ohd. *molta* (Got. *mulda*, Mnl. *moude*, stof, zand) is.

Voor al plaatsnamen, die door het schriftelijk gebruik in oorkonden hun ouderwetschen vorm dikwijls langer handhaafden dan andere woorden en daardoor gemakkelijk onverstaaubar konden worden, werden volksetymologisch gewijzigd. Uit den grooten voorraad van voorbeelden kies ik alleen de aardige vervorming van *Cattimelibocus* tot *Katzenellenbogen*, waarbij de volksetymologie met de phonetische klankverandering heeft samengewerkt tot het vormen eener samenstelling van twee volkomen verstaanbare woorden, die echter in vorm en beteekenis te eenemale van de oorspronkelijke deelen der samenstelling verschillen.

Ook in het Nederlandsch zijn vele voorbeelden van volksetymologie aan te wijzen, vooral bij plantnamen, als *hondsdrif* uit Mnl. *gonderave*, *damastbloem* uit ouder *damasbloem*, eigenlijk *damesbloem*, *mandragerskruid* uit *mandragora*, *ezelsmelk* uit Lat. *esula*, *meeldauw* uit Grieksch *μιλιθς* (Got. *militih*), *averuit* uit Lat. *abrotonum*, *fijnegriek* uit Lat. *foenum graecum* en *kamperfoelie* uit Lat. *caprifolium*, bij welke het woord, dat het volk er in meende te zien, wel niet nader behoeft te worden aangewezen. Uit de vele andere kies ik slechts enkele voorbeelden ¹⁾, zooals *haakbus*, een schietgeweer, dat inderdaad bij het mikken op eene haakachtige vork werd gelegd, uit Fr. *arquebuse*, *armborst* (ook Hd. *armbrust*) uit Ofr. *arbaleste* (d. i. Mlt. *arcubalista*, een groote voetboog), *ongeveer* uit Hd. *ohngefähr* (= Mhd. *âne gevaere*) en *poesjenelletje* uit Ital. *pulcinella*, ook afgekort tot *nel* en dan een kaartnaam in hetzelfde spel, waarin eene andere kaart *jas* heet, het laatste deel van het Fr. *paillasse*.

Sommige woorden toonen door het aannemen van een toevoegsel, dat zij op zich zelf niet meer begrepen en door volksetymologie onjuist opgevat werden, zooals *rendier*, waarbij aan *rennen*, en *windkond*, waarbij aan de snelheid van den *wind* gedacht werd, ofschoon *ren* en *wind* op zich zelf een herten- en hondensoort zijn. Weer andere woorden toonden, zonder van uitspraak te veranderen, alleen door de spelling, dat zij verkeerd werden opgevat, al kan daarbij ook eer van halfgeleerde dan van volks-etymologie sprake zijn. Berucht als zoodanig is het achttiendeëeuwsche *kom-*

¹⁾ Een groot aantal bracht ik bijeen in Paul's *Grundriss der Germanischen Philologie*, 2 Aufl. I. p. 892—895.

en-eisch-winkel voor *koomenijswinkel* uit *koopmannij*, eene afleiding van *koopman*. Zoo schreef men naar SPIEGHEL's etymologie bv. *plackaart*, alsof het uit *plak* en *kaart* was samengesteld, *avondtuur*, als samengesteld uit *avond* en *uur*, *bancketteren*, alsof het uit *bancket* en *teren* gevormd ware, enz. Zoo schreef men ook vroeger wel in 't Hd. *augenlied* voor *augenlid* (d. i. *oog-hlid* = deksel), *sinngrün* voor *singrün*, met hetzelfde *sin*, dat in *sündfut* en ons *zondvloed* onder den invloed van *sünde*, *zonde* vervormd is, *dammspiel* voor *damspiel*, *bläuen* voor *bleuen*, *sprüchwort* voor *sprichwort*, enz.: spellingen, die alle op verkeerde etymologie berusten. Zelf heb ik wel eens *chambercloack* geschreven, in de meening dat ons woord *sjamberloek* daaruit verbasterd was; maar inderdaad heeft zulk een woord in het Engelsch nooit bestaan en is ons *sjamberloek* ontleend aan het Turksche *jamurlyk* (regenmantel) ¹⁾.

Ten slotte wijs ik nog met een enkel woord op de opzettelijke vervormingen, die in alle talen de vloeken hebben ondergaan, zooals in het Fransch *dieu* in *bleu*, bv. *morbleu*, d. i. *mort de dieu*, *parbleu*, d. i. *par dieu*, en *sacredieu*, d. i. *sacredieu*, dat ook wel *saprebleu* werd, evenals in onze oude taal *zeker* tot *zeper* werd. In onze taal en in het Hoogduitsch werd *God* zoo tot *pot*, bv. Hd. *potzblitz* (Gottes blitz), *potztausend* (Gottes Teufel), *potzschlapperment* (Gottes sacrament), en bij ons *potdorie* (Gods glorie) en *pot vol blomme* (God verdom me). Van dergelijke bastaardvloeken zijn in alle talen geheele reeksen te vinden.

§ 9. *Taalverandering door Taaloverneming.*

Totnogtoe gingen wij, met enkele uitzonderingen, bij onze bespreking der klank- en taalveranderingen van de talen ieder op zich zelf uit, alsof zij elk eene volkomen zelfstandige ontwikkeling hadden gehad, geheel onafhankelijk van andere talen, of m.a.w. alsof zij, die deze talen spraken en schreven, slechts ééne taal, hunne moedertaal, kenden. Dat is natuurlijk klaarblijkelijk met de werkelijkheid in strijd. Men behoeft zelfs niet alleen aan beschaafde volken te denken, om te weten, dat er te allen tijde onder alle volken verscheidenen geweest zijn, die behalve hunne eigene taal ook nog ééne of meer andere talen kenden en daaraan woorden ontleenden, waarmee zij den woordenschat hunner eigene

1) Zie A. Kluyver, *Tijdschrift* XI bl. 72 vlg.

taal uitbreidden. Er zullen wel geene talen bestaan, waarin niet zulke woorden uit andere talen zijn opgenomen, en het meest zullen zij voorkomen in de talen van die volken, welke het meest aan het wereldverkeer hebben deelgenomen en daarbij het minst op het zuiver houden van hunne taal bedacht zijn geweest.

In het Grieksch zijn Aegyptische en Phoenicische woorden, in het Latijn Grieksche opgenomen. De Slavische talen zijn rijk aan Germaansche woorden en in het Germaansch treft men tal van woorden van allerlei herkomst aan, reeds van den oudstbekenden tijd af ¹⁾ Keltische woorden zijn misschien de eerste vreemdelingen geweest, die gastvrij in het Germaansch werden opgenomen, tenzij eenige invloed van het Finnisch en Lapsch daaraan vooraf is gegaan. In elk geval blijkt de betrekking van Finnen en Lappen met de Germanen uit de vele Germaansche woorden, reeds in overouden tijd in die talen opgenomen, en, daar zij zich slechts in sommige opzichten naar het Finnische taaleigen hebben gewijzigd, maar in andere oprichten onveranderd gebleven zijn, nu nog een welkom middel om ons klank of vorm dier Germaansche woorden in voorhistorischen tijd te leeren kennen ²⁾. De heerschappij der Romeinen heeft een zeer groot aantal Latijnsche woorden in het Germaansch doen opnemen, en ook wel gelatiniseerde Grieksche woorden, terwijl ook enkele woorden onmiddellijk uit het Grieksch zijn opgenomen in het Gotisch, waarin men zelfs Armenische bestanddeelen heeft trachten aan te wijzen ³⁾.

In de jongere Germaansche talen en dus ook in het Nederlandsch ⁴⁾ zijn woorden ingevoerd uit allerlei talen, zelfs van veraf wonende volken: in de middeleeuwen vooral uit het Fransch: wat onze taal betreft over het algemeen ten gevolge van de vereeniging van de Noord-Franschen of Walen en Nederlanders onder één hertoglijk of graaflijk bestuur in de Zuidelijke Nederlanden, en van het veelvuldig vertalen van Fransche dichtwerken; wat het Hoogduitsch aangaat, bijna alleen door het laatste. Later heeft

¹⁾ Zie daarover Fr. Kluge in Paul's *Grundriss der Germanischen Philologie* 2te Aufl. I (1896) p. 323—365.

²⁾ Zie V. Thomsen, *Ueber den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen*, Halle 1870.

³⁾ Sophus Bugge in *Indogermanische Forschungen* V (1895) p. 168, 174.

⁴⁾ Een groot aantal daarvan bracht ik bijeen in Paul's *Grundriss der Germanischen Philologie*, 2te Aufl. I (1898) p. 904—925.

bij ons de vereeniging der Nederlandsche gewesten onder het bestuur der Fransch sprekende Bourgondiërs tot het opnemen van vele Fransche woorden aanleiding gegeven, en in nog later tijd over het algemeen de invloed der Fransche beschaving en misschien ook het gastvrij ontvangen van duizenden uit Frankrijk verdreven Hugenooten in het laatst der 17de eeuw. Duitse woorden werden hier in de middeleeuwen gebracht door de omgeving der vorsten uit het Beiersche huis in Holland en het Luxemburgsche in Brabant, onder de keizers Maximiliaan en Karel V door Duitse huurtroepen, en sedert het eind van de 18de eeuw door den sterken invloed der Hoogduitse beschaving. Italiaansche woorden ontleenden de Duitschers en wij soms onmiddellijk, maar ook niet zelden middellijk door het Fransch. Spaansche en Portugeesche woorden werden door onze handelsbetrekkingen, vooral in de koloniën, in onze taal opgenomen, en Engelsche woorden, schoon niet in groot aantal, door de zeevaart en in den laatsten tijd wat meer langs anderen weg. Oostersche woorden, vooral Perzische, Arabische en Turksche, kwamen in onze taal slechts voor een gering deel door onzen handel op de Levant, maar meestal door bemiddeling, vooral van het Fransch, terwijl daarentegen Maleische woorden onmiddellijk, vooral door onze matrozen, uit de Oost werden overgebracht. Slavische woorden zijn er in onze taal minder, dan in die der Hoogduitse, die aan hunne Oostgrenzen, ja zelfs binnen die grenzen, telkens met het Balto-Slavisch in aanraking komen.

Zoo heeft ook het Fransch, waarin reeds door de Nederfranken vele Germaansche elementen gebracht waren, vooral in de 16de eeuw vele woorden opgenomen uit het Italiaansch en Spaansch en ook wel het een en ander uit het Hoogduitsch en zelfs uit het Nederlandsch of Vlaamsch. In het Siciliaansch en vooral in het Spaansch en Portugeesch zijn vele Arabische woorden uit den tijd der Moorsche overheersching achterbleven ¹⁾. In het Nieuwgriechsch zijn vooral de Italiaansche woorden talrijk ²⁾, terwijl het Roemeensch van alle kanten indringelingen heeft opgenomen uit het Albaneesch,

¹⁾ Zie R. P. A. Dozy en W. Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, 2 éd. Leyde 1869.

²⁾ Zoo zijn bv. niet minder dan 450 scheepstermen als bijna alle uit het Italiaansch in het Nieuwgriechsch opgenomen aangewezen door D. C. Hesseling, *Les Mots maritimes, empruntés par le Grec aux langues romanes*, Amst. 1903.

Slavisch, Hongaarsch, Turksch en Grieksch; en zoo zouden wij ook voor allerlei buiten-Europeesche talen kunnen aanwijzen, hoeveel zij hebben ontleend aan de talen van naburige volken of van de in hunne landen gevestigde Europeesche kolonisten, die later dikwijls hunne overheerschers werden.

Een algemeen en ook zeer natuurlijk verschijnsel is het, dat deze uit den vreemde opgenomen woorden in al die talen zich zoodanig gewijzigd hebben naar het klankstelsel der talen, van wier woordenschat zij deel gingen uitmaken, dat zij soms uiterst moeielijk als overgenomen woorden herkend kunnen worden. Dat is bv. inzonderheid het geval met de Arabische woorden in het Portugeesch en Spaansch, waarvan men de herkomst alleen in het Semietisch zal gaan zoeken, als men vooraf heeft kunnen uitmaken, dat zij niet kunnen verklaard worden uit het Vulgaarlatijn, waaruit deze Romaansche talen zijn voortgekomen. Bij die vervorming der vreemde woorden naar het taaleigen van hen, die ze ontleenden, speelt natuurlijk de analogie eene groote rol, maar ook dikwijls de moeielijkheid om de vreemde klanken juist zóó uit te spreken, als in de talen, waaruit zij overgenomen werden, nog afgezien hiervan, dat de ontleening niet alleen mondeling, maar dikwijls ook schriftelijk plaats had en dan het schrijfteeken tot misverstand aanleiding kon geven of een typischen klank kon aanduiden voor verschillende klankschakeeringen. Zoo kan men bv. dikwijls bij ons *speech* met *ee* en gutturale spirant op het eind hooren zeggen, omdat het geschreven woord zóó door ons uitgesproken moest worden, als het inderdaad Nederlandsch was en niet het schriftbeeld voor het Engelsch *spitsj*. Zoo worden de mouilleerende klanken van het Fransch, die voor ons volk vele moeielijkheden opleveren, vergroot tot *lj* en *nj*, bv. bij *kanalje* en *karonje*, dat vroeger zelfs reeds tot *kreng* was geworden. Zoo zegt het volk *sikkeneurig* voor *chicaneur* (bijvorm van *chicaneux*), *sokkelaad* voor *chocolaad*, en *Sorzetje* voor *Georgetje*, terwijl de laatste lettergreep van woorden als *natie*, *politie*, enz. dikwijls door het volk als *sie* in plaats van als *tsie* wordt uitgesproken en, naar 't schijnt, ook wel door meer beschaafden, blijkens de schrijfwijze *nasie*, *poliesie*, die men nu en dan aantreft en waarbij eer aan vergroving van uitspraak te denken is dan aan invloed van de tegenwoordige Fransche uitspraak van *nation* en *police* met *s*. Zoo zijn allerlei klinkers van vreemde woorden bij ons toonloos geworden, wanneer

ze door het volk worden gebruikt, zooals bij *prakkezeeren*, *rippetasie*, enz. Soms is deze klinker, zelfs in de taal der beschaafden, geheel verdwenen, zooals bij *floers* (uit *velours*), *fluweel* (vgl. Ofr. *velluan*), *sla* (voor *salade*), *sloep* (voor *saloepe*, *sjaloepe*), *klant*, *kleur*, *kraal*, *krant*, *kreng*, *krent*, *kroon*, *kroot*, *prei*, *pruik*, *tras* (voor *tiras*) enz. Daarbij heeft ongetwijfeld de Germaansche, en dus ook Nederlandsche, accentuatie, die zoo sterk van de Romaansche afwijkt, de hoofdrol gespeeld, zooals zij dat al reeds van ouds heeft gedaan bij allerlei uit het Lafijn overgenomen woorden, die met accentverandering ook vormverminking hebben ondergaan en waarvan wij er reeds vroeger (bl. 229) een groot aantal hebben leeren kennen. Dat andere vreemde woorden gevaar liepen door volkstymologie gewijzigd te worden, hebben wij ook reeds gezien (bl. 283).

Zooals het in onze taal ging, ging het natuurlijk ook in andere talen. Reeds zeer vroeg hebben de geromaniseerde Kelten, die de *w* als semivocaal niet meer kenden, daar die reeds in het Keltisch zelf in *gw* was overgegaan (vgl. het Kymrische *gwr*, man, met het Lat. *vir*, Germ. *wer*), bij het overnemen van Germaansche woorden, die met *w* begonnen, deze *w* tot *gu*, later tot gutturale media gewijzigd. Vandaar in 't Fransch *gâcher* (Germ. *waskan*), *gager* (Germ. *wadjan*), *gant* (Nl. *want*), *garder* (Germ. *wardjan*), *gare* (Germ. *wora*), *garantir* (Germ. *werënt-*), *garnir*, *garnison* (Germ. *warnian*), *(loup) garou* (Germ. *werowulf*), *gaufre* (Nl. *wafel*), *gazon* (Germ. *wasô*), *guède* (Germ. *waida*), *guerre* (Germ. *wera*), *quet* (Germ. *wahta*), *guich-et* (Germ. *wik-et*), *guimpe* (Germ. *wimpa*), *guinder* (Germ. *windan*), *guip-ure* (Germ. *wîpan*), *guise* (Germ. *wisa*) en de eigennamen *Gautier* (Germ. *Walthéro*), *Guy* (Germ. *Wido*), *Guillaume* (Germ. *Willihalm*, *Wilhelm*).

Ook op andere wijze zijn Germaansche woorden in het Fransch geromaniseerd opgenomen. Zoo werd Germ. *helm* tot *heaume*, *faldstól* tot *fauteuil*, Mhd. *sperwaere* tot *épervier*, Mhd. *strîche* tot *étui*, Mhd. *skif* tot *esquif*, Opperd. *bluwacht* tot *bivouac*, Nd. of Nl. (*Ulen*)*spiegel* tot *espîegle*, Mnl. *halsberg* tot *haubert*, Nl. *bakboord* tot *bâbord*, Nl. *bolwerk* tot *boulevard*, Nl. *blokkhuis* tot *blocus*, Nl. *dijk* tot *digue*, Nl. *koolzaad* tot *colza*, Meng. *bowspret* of Neng. *bowsprit* (= Nl. *boegspriet*) tot *beaupré*, Eng. *pacquetboat* tot *paquebot* enz. enz.

Dat de ontleende woorden niet alle terstond bij de ontleening den vorm kregen, waarin wij ze nu in de talen aantreffen, blijkt reeds uit vele van de boven als voorbeelden aangehaalde woorden.

Wanneer zij eenmaal in eene taal opgenomen waren, ondergingen toch hunne klanken dezelfde veranderingen als de overeenkomstige klanken der in die taal inheemsche woorden. Daardoor is het ons dikwijls mogelijk na te gaan vóór of na welken tijd zij moeten zijn opgenomen. Een Keltisch woord als *bráca* moet reeds zeer vroeg in het Germaansch zijn opgenomen, daar het in 't Nederlandsch *broek* luidt en overgang van *á* tot *o* (waaruit onze *oe* voortkwam) reeds uit den tijd vóór de schriftelijke overlevering van het Germaansch dagteekent. Woorden als *wijn* (Lat. *vinum*), *pauw* (Lat. *pavo*), *kelder* (Lat. *cellarium*) en *kist* (Lat. *cista*) moeten ontleend zijn in de eerste eeuwen na Chr., toen het Romeinsche rijk nog in wezen was, want alleen in dien tijd werd *v* nog, evenals bij *wijn* en *pauw*, als *w* uitgesproken, en de *c*, ook vóór *e* en *i*, nog als *k*, zooals bij *kelder* en *kist*. Later overgenomen zijn dus *vivarium* en *cella*, want zij werden *vijver* en *cel* met *v* en als *s* klinkende *c*. Latijnsche woorden, die in het Ohd. door de zoogenaamde tweede klankverschuiving hunne medeklinkers gewijzigd hadden, moeten daarom reeds vóór de 7de of 8ste eeuw zijn ingevoerd, zooals Ohd. *tisc* (Lat. *discus*), *ziagel* (Lat. *tegula*), *strázza* (Lat. *strata*), *pfanna* (Lat. *patina*), *choufo* (Lat. *caupo*), *chupfar* (Lat. *cuprum*), *choh* (Lat. *cocus* voor *coquus*) enz. Daarna zijn dus eerst woorden als *dom(kirche)*, *tempel*, *altar*, *paradies*, *koppel*, *kúster*, enz. overgenomen, ofschoon ze ook reeds zeer vroeg worden aangetroffen. Vreemde woorden met *i*-umlaut der *a* dagteekenen in Hoogduitsch en Nederlandsch reeds van vóór de 8ste eeuw, zooals *engel* (Lat.-Gr. *angelus*), *kelk* (Lat. *calic-em*), *meier* (Lat. *maior*), *ezel* (Lat. **asillus* uit *asinus*).

Daar *i* en *u* reeds vóór de 12de, misschien reeds vóór de 11de eeuw in 't Nederlandsch in open lettergrepen *e* en *o* geworden zijn, moeten dus vóór dien tijd woorden als *lelie* (Lat. *lilium*), *peer* (Lat. *pirum*), *schotel* (Lat. *scutella*) en *komijn* (Lat. *cuminum*) zijn overgenomen; en daar wij reeds in het oudste Mnl. iedere *ol* en *al* vóór *o* en *t* overgegaan vinden in *ou*, zijn woorden als *router* (Lat. *culter*) en *outer* (Lat. *altare*) vóór dien tijd ingevoerd. In de 16de of het begin der 17de eeuw mag men voor het Nederlandsch de diphthongering van *u* tot *ui* en van lange *i* tot *ij* voltooid rekenen: vóór dien tijd (en natuurlijk ten deele lang daarvóór) zijn dus woorden overgenomen als *puimsteen*, *kruin*, *aluin*, *kruin*, *sluis*, *abuís*, *juíst*, *luit*, *affuit*, *suiker*, *pruik*; *lijn*, *mijn*, *fijn*,

mijl, prijs, rijst, mijter, tapijt, bijbel, enz., en na dien tijd woorden als *piek, kliek, antiek, valies, riem papier, intiem, pantomime, machine, mandoline* (tegenover *tamboerijn*), *studie, tule*, enz.

Hoe de Latijnsche woorden, die in de middeleeuwen en later aan het geschreven Latijn ontleend waren, zich in het Nederlandsch voordeden en nog voordoen, is in eene belangrijke studie aange- toond door J. J. SALVERDA DE GRAVE ¹⁾, die ook voor een groot aantal Fransche woorden — naar de klanken gegroepeerd — heeft aangewezen, hoe zij aan de dikwijls van het tegenwoordig Fransch sterk afwijkende klanken zijn gekomen ²⁾. Gedeeltelijk is de oorzaak daarvan te zoeken in wijziging bij de overneming en in later tijd, maar ook dikwijls hierin, dat de woorden aan dialectisch Fransch ontleend zijn of dat zij den ouden klank hebben bewaard, die later in het Fransch gewijzigd is. Ik moet volstaan met naar die studies te verwijzen, omdat de mededeeling van den hoofdinhoud er van hier tot te groote uitvoerigheid zou leiden.

Bij deze overgenomen woorden was er slechts sprake van de veranderingen die zij zelve ondergingen onder den invloed van de taal, waarin zij werden opgenomen; maar daartegenover hebben die indringelingen of welkome gasten ook dikwijls eenigen invloed geoeffend op de taal, die hen opnam ³⁾. Reeds wezen wij (bl. 125 vlg.) op Latijnsche woorden met den uitgang *arius, aris*, in de Germaansche talen, zelfs reeds in 't Gotisch, ingevoerd en daar het voorbeeld geworden, waarnaar tallooze andere, overigens zuiver Germaansche, woorden met dien uitgang werden gevormd. Hetzelfde gebeurde in onze taal en in het Hoogduitsch naar analogie van overgenomen Fransche naamwoorden op *ie* (Nl. *ij*, Hd. *ei*), *ier, ist, age* en werkwoorden op *er* (Nl. *eeren*, Hd. *ieren*), die niet alleen in strijd met het Germaansche taaleigen den klemtoon op den uitgang behielden, maar ook bewerkten, dat in onze taal echt Nederlandsche woorden op *in* en *es* den klemtoon naar den uitgang

¹⁾ Zie J. J. Salverda de Grave, *Essai sur quelques groupes de Mots empruntés par le Néerlandais au Latin écrit*. Amst. 1900.

²⁾ Zie J. J. Salverda de Grave, *Taal en Letteren*, VII. (1897) bl. 97—406, 429—444; *Tijdschrift* XV. (1896) bl. 172—219; XVI. (1897) bl. 81—104; XXI (1902) bl. 33—65, 297—315. Zie ook een kort overzicht van mij in Paul's *Grundriss der germanischen Philologie*, 2 Aufl. I. (1898) p. 906—909.

³⁾ Daarop is vooral nadruk gelegd door H. Schuchardt, o. a. in *Slavo-Deutsches und Slavo-Italienisches*, 1884 en *Zeitschrift für rom. Philologie*, XII. (1888) p. 242, 301, XIII. (1889) p. 463 ff.

verschoven (zie boven bl 123 vlg. en 228). Bovendien is met den uitgang *es*, die in woorden als *meestersse* reeds de *e* verloren had, op het voorbeeld van de Fransche woorden een groot aantal Nederlandsche woorden, zooals *godes*, gevormd. Omgekeerd is in het Fransch de uitgang *ard* een zeer vruchtbaar middel tot woord-afleiding geworden, ofschoon daartoe geen Fransche, maar Germaansche eigennamen op *hard* den stoot hadden gegeven. Reeds lang vóór het begin van onze tijdrekening (blijkens den naam van *Mallorix*, den koning der Kimbren) schijnen allerlei Germaansche eigennamen op het voorbeeld van Keltische met het Keltische woord *rix* (= heerscher) samengesteld te zijn geworden en daar-onder de nog tegenwoordig zeer gewone *Diederik*, *Hendrik* en *Frederik*.

Ook later zijn er nog dikwijls in de Germaansche talen samenstellingen gemaakt naar het voorbeeld van samengestelde woorden in andere talen of de letterlijke vertaling daarvan. Zoo hebben wij in *godmensch* de letterlijke vertaling van het *θεούσθρωπος* der Grieksche theologie, in *deugniet* (ook Hd. *taugenichts*) de vertaling van het Fransche *vaurien* (vgl bl. 94 en 97 vlg.) en op het voorbeeld daarvan zijn er in Nederlandsch en Hoogduitsch ook andere dergelijke woorden gevormd. Wanneer men in den laatsten tijd meer en meer woordkoppelingen begint te gebruiken als: *het ministerie-Kuyper*, *het tijdvak-tachtig tot-negentig*, *de lijn-Amsterdam-Utrecht*, enz. heeft men aanvankelijk daarmee dergelijke Fransche uitdrukkingen nagebootst, die zelf weder gevormd waren naar analogie van koppelingen als *timbre-post*, *wagen-lits*, *fête-dieu*, waarvan het tweede lid bij de oudste woorden in naamvalsbetrekking stond tot het eerste, zooals oudtijds ook uit den vorm kon blijken. Toen echter in het Oudfransch de buigingsuitgangen verdwenen waren, kregen deze koppelingen iets fossiels en begon men sedert de 12e eeuw de genetiefsbetrekking ook bij zulke woorden door *de*, de datiefsbetrekking door *à* aan te duiden (b.v. *hôtel-de-ville*, *vers-à-soie*), maar desniettemin zijn er niet alleen vele van zulke oude koppelingen in gebruik gebleven (vooral als plaatsnamen, bv. *Bois-le-duc* of 's-Hertogenbosch, *Rolduc*, d. i. *Rode-le-duc* of 's Hertogenrade), maar hebben zij zelfs tot model voor vele nieuwe gediend, tot zelfs buiten de Fransche grenzen.

Vooral op syntactisch gebied hebben de talen invloed op elkaar geoefend, misschien nog meer in den geschreven dan in den gespro-

ken vorm, en zoo zijn er in ons Nederlandsch allerlei syntactische eigenaardigheden ingeslopen, die oorspr. niet Germaansch waren, maar ontleend werden, eerst aan het Latijn, dat ook zelf verscheidene Graecismen vertoont, en later aan het Fransch. Het aantal van die Latinismen en Gallicismen, waarover ik verder niet zal uitweiden, omdat de stof te omvangrijk is, werd sinds het eind van de 18e eeuw nog vermeerderd met tal van Germanismen; doch daar zij bijna alleen langs den omweg der beschaafde kringen tot de volkstaal kunnen doordringen, grootendeels tot de schrijftaal beperkt blijven en door velen hardnekkig worden bestreden, is de meerderheid er van niet in staat eene blijvende taalverandering teweeg te brengen: op eene minderheid van vreemde constructies kan echter in onze taal evengoed gewezen worden, als in zoovele andere talen.

Moge door deze overneming van vreemde taaleigenaardigheden het oorspronkelijke karakter eener taal ook worden aangetast, het gevaar van algeheele taalverbastering is nog niet groot zoolang het volk, dat zijne eigene taal spreekt, onafhankelijk blijft. Iets anders echter wordt het, wanneer het eene volk het andere overheerscht, want dan loopt de taal van het onderworpen volk, vooral als het minder beschaafd is dan zijne overweldigers, groot gevaar zijn oorspronkelijk karakter te verliezen of geheel onder te gaan. Weliswaar hebben de Germaansche volken, die het Romeinsche rijk overmeesterden, daar de uit het Latijn ontstane volkstalen niet kunnen doen wijken voor hun eigen Germaansch: integendeel hebben de overwinnaars de taal der overwonnenen toen moeten overnemen, met behoud slechts van een klein getal geromaniseerde woorden hunner eigene talen; maar in dit geval stonden de veroveraars in beschaving verre achter bij de overheerschte volken. Gewoonlijk is het anders gegaan en is de invloed der overweldigers doodelijk geweest voor de taal van het door hen onderworpen volk.

In het gunstigste geval vormde zich dan uit de samensmelting der beide talen eene nieuwe, derde taal. Zoo hebben in Azië de Parzen hunne uit het Oud-Perzisch voortgekomen Indogermaansche taal verloren na de verovering van het rijk der Sásániden in 641 door de Arabieren, en is uit de samensmelting van Perzisch en Arabisch langzamerhand het Nieuw-Perzisch ontstaan als nieuwe taal. Evenzoo ging het in Voor-Indië in ouden tijd reeds met de Drawidische talen, waarvan sommige, met het Indogermaansche

Pâli vermengd, nieuwe talen, bv. het Singhaleesch op Ceilon voortbrachten, terwijl in later tijd (sedert het begin van de 11de eeuw) door het veroverend optreden van de Arabische Ghasnaviden (en Ghoriden) en twee à drie eeuwen later door de overheersching der Mongolen, die zelf het Perzisch-Arabisch hadden aangenomen, het Arisch zelf in Indië zoozeer met Semietisch werd vermengd, dat daaruit nieuwe, half Arische half Semietische talen, als Hindi en Hindoestani, konden voortkomen.

In Europa levert van zulk eene taalvermenging het Engelsch een merkwaardig voorbeeld, dat ons leert, waarin zulk eene taalvermenging wezenlijk bestaat.

Sedert Willem de Veroveraar in 1066 voor zijne Fransch sprekende Normandiërs de heerschappij over de Angelsaksische bevolking van Engeland verwierf, is daar door de langzame vermenging der, nog lang naast elkaar bestaande, Fransche en Angelsaksische talen in de 13de eeuw eene derde taal, het Engelsch, ontstaan, waarvan de woordenschat voor twee vijfden Fransch en voor drie vijfden Angelsaksisch is. Toch stelle men zich niet voor, dat die twee elementen, waaruit het Engelsch is samengesteld, zoo gemakkelijk van elkaar zouden te scheiden wezen en dat men dan als het ware weer eigenlijk Fransch en Angelsaksisch vóór zich zou hebben, want de Angelsaksische woorden in het Engelsch zou nu geen Angelsaks van den ouden tijd meer verstaan, evenmin als een Franschman de meeste Fransche woorden kan begrijpen, die in het Engelsch zijn opgenomen: daartoe hebben van weerskanten de beide talen te veel op elkaar ingewerkt. De afstammelingen der Normandiërs hebben, bij de poging om de Angelsaksische woorden te gebruiken, daaraan klank en vorm gegeven, die hun het gebruik gemakkelijker maakten, en aan den anderen kant hebben ook de Angelsaksen het Fransch pasklaar gemaakt voor hun mond, zocals zij ook wel moesten doen, omdat zij niet in staat waren, het timbre der Fransche stemmen in de hunne te brengen en omdat hun temperament anders was, zoodat ook hun woord- en zin-accent wel anders moest zijn. Opmerkelijk is het, hoe zelfs de minst veranderde Fransche woorden en vooral ook de later nog, zoowel in 't Fransch als in 't Engelsch, opgenomen Latijnsche woorden in het Engelsch voor den Franschman te eenemale onverstaaubar geworden zijn, doordat de klemtoon er zoo geheel anders op valt dan in het Fransch. Ook de uitspraak

der Fransche klanken is in het Engelsch zóó geheel anders geworden, dan zij in het Fransch van oudsher was of ook later geworden is, dat het voor een Franschman uiterst moeielijk is, het Engelsch ook maar eenigszins zuiver te leeren uitspreken, evenals het ook den Engelschen vrij wat moeite kost, zich het Fransch accent min of meer eigen te maken. Toch is ook het Engelsche klankstelsel, zelfs bij de oorspronkelijk Angelsaksische woorden, lang niet meer zuiver Germaansch gebleven. Vooral de Romaansche assiblatie heeft er — al bestond daartoe ook reeds neiging bij de Angelsaksen zelf — ongermaansche consonanten ingevoerd, terwijl de onromaansche gutturale spiranten er uit verdwenen zijn. De vocaalklanken, waarvan het Engelsch eene veel grootere verscheidenheid bezit, dan eenige Romaansche of Germaansche taal, zijn maar voor een klein deel gebleven wat men zuivere of heldere klanken noemt en daarom al zeer moeielijk te vergelijken met de in het Italiaansch of Hoogduitsch voorkomende vocalen, die wij gewoon zijn als vocaaltypen te beschouwen. Van de Germaansche verbuiging en vervoeging, die zich in het Angelsaksisch nog zeer ontwikkeld toont, maar waarnaar de Fransche woorden zich niet konden voegen, is in het Engelsch niet veel meer overgebleven dan de klankwisseling bij een deel der sterke werkwoorden, een enkele persoonsuitgang (de uit *th* voortgekomen *s* van den derden persoon enkelvoud) en een enkele naamvalsuitgang (de *s* van den genetief en van het meervoud). Geslachtsonderscheiding verviel dientengevolge, ook bij de Fransche woorden. De taalversmelting heeft hier dus door wederzijdsche overneming van klankeigenaardigheden niet alleen tot klankverandering geleid, maar ook tot taalverminking, die wel altijd het gevolg van taalvermenging zal wezen.

Toch, ondanks het groote aandeel, dat het Fransch aan het ontstaan van het Engelsch heeft gehad, blijft men het Engelsch eer eene Germaansche dan eene Romaansche taal noemen, omdat de Germaansche ondergrond nog overal duidelijk doorschemert door het Romaansche vernis, dat er overgelegd is en dat zelf, in plaats van eigen kleur, den weerschijn van den ondergrond te zien geeft, om eens dit beeld te gebruiken, dat natuurlijk als alle beeldspraak niet al te letterlijk moet worden opgevat. Het Engelsch is geromaniseerd Germaansch, met dien verstande, dat de Romaansche bestanddeelen ook wederkeerig den invloed van het Germaansch hebben ondergaan.

Wanneer wij zeggen, dat eenige taal geromaniseerd is, dan gebruiken wij eigenlijk eene verkorte uitdrukking en bedoelen, dat een volk geromaniseerd is ten opzichte van zijne taal. De bevolking van Groot-Brittanje nu is niet de eenige, die geromaniseerd is geworden. Van Rome uit heeft zich de taal der Romeinen, die alleen Latijn heet als wij het tot beschaafde spreek- en schrijftaal ontwikkelde dialect van Latium bedoelen, over een groot gedeelte van Europa verbreid, als vruchtbaar slib, meegevoerd door een overstromend water, dat allengs meer en meer veld won, totdat het, eindelijk gestuit, weer terugvloeyde, om op de overstroomde akkers in dat slib een nieuwen bovengrond achter te laten. Dien bovengrond noemen wij de Romaansche talen, die wij kennen; de ondergrond wordt gevormd door de oude volkstalen, die wij niet kennen, omdat zij zijn ondergegaan, maar die eenmaal dáár gesproken werden, waar nu het Romaansch heerscht.

Welke volken woonden daar eenmaal? Op die vraag kunnen wij een ongeveer nauwkeurig antwoord geven ¹⁾. Zuid-Italië en Sicilië, waar oorspronkelijk deels Sicans (misschien stamverwanten van de Iberen), deels Illyrische Messapiërs gewoond hebben, en waar later Grieksche en Punische koloniën gevestigd waren, kan reeds in voorhistorischen tijd door het binnendringen van die Indogermanen, die later Italiërs zouden heeten en waaronder de Romeinen vervolgens de heerschende stam zouden worden, als geromaniseerd worden beschouwd in den tijd (het midden der 2de eeuw v. Chr.), waarop de groote verbreiding van het Romaansch, hoofdzakelijk in Noordelijke en Westelijke richting, van Rome uitging. In de Noordelijke helft van Italië echter woonde toen nog eene andere bevolking: in het latere Toscane, dat zich Zuidelijk tot den Tiber toe zal hebben uitgestrekt, de Etruriërs, in den Noordoosthoek de Veneti, in den Noordwesthoek de Liguriërs en verder in het geheele Noorden Galliërs of Kelten, die ook Helvetia (dus o. a. ook Graubunderland en de Fransche kantons van Zwitserland) bewoonden, en in Frankrijk de bevolking van Gallia Lugdunensis en Belgica tot aan den Rijn en van het Noor-

¹⁾ Over het hier volgende zijn, behalve ethnologisch-historische werken, vooral te raadplegen: H. Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig 1866—69 en *Zeitschrift für romanische Philologie*, IV p. 142 vlgg.; G. J. Ascoli, *Una Lettera glottologica*, Torino 1881, en R. Thurneysen, *Kelto-romanisches*, Halle 1884.

delijk deel van Aquitania uitmaakten. De Belgen in het tegenwoordige België waren aan die Kelten stellig nauw verwant, misschien bij de komst der Romeinen eenigszins met Germanen vermengd. Nog woonden er Kelten in het Zuiden van Portugal, terwijl zij in Spanje (bepaaldelijk in Arragon en Castilië) met de Iberen vermengd en onder den naam van Keltiberen bekend waren. Als de woonplaatsen der Iberen zijn Andalusië, Murcië, Valencië, Catalonië, het Noorden van Arragon en Castilië, en Asturië aan te wijzen. Men acht ze verwant met de Basken, die ook toen reeds, zooals nu, in Biscaye, Navarre en Gascogne (d. i. het Zuiden van Aquitania) zullen gewoond hebben. De bewoners van het tegenwoordige Roemenië (het oude Moesia) zijn waarschijnlijk geromaniseerde Thraciërs.

Met het oog op de groote verscheidenheid van volken, die het Romaansch als hunne taal hebben aangenomen, kan ons nu ook de verscheidenheid van die Romaansche talen niet meer verwonderen, evenmin als wij het vreemd behoeven te vinden, dat al die talen zoo ver van het Latijn afwijken, al is hun dat ook niet in den letterkundig-beschaafden vorm, dien wij nu vooral kennen, als *lingua urbana*, overgebracht, maar als eene *lingua rustica*, die in haar jongeren toestand als *Vulgaarlatijn* wordt aangeduid. Uit evolutie alleen kan die verscheidenheid zeker niet verklaard worden, daar er in elk geval toch genoegzame eenheid in het Romeinsche rijk heerschte en het ook aan letterkundige ontwikkeling en dus aan voortdurende aanraking met de beschaafde Latijnsche spreken en schrijftaal in die Romeinsche wingewesten niet ontbrak. De groote verscheidenheid en de daarmee natuurlijk nauw samenhangende groote klank- en vormverandering der Romaansche talen moet wel in de allereerste plaats het gevolg zijn geweest van het groote taalverschil tusschen die volken onderling en met de Romeinen op het oogenblik, dat zij het Romaansch begonnen over te nemen. De eerste Kelt, die Latijn sprak, sprak het met Keltischen mond en sprak dus alreeds geen Latijn meer; evenmin de Ibeer, de Etruriër, de Liguriër. In Italië zelf is het verschil tusschen de daar gesproken tongvallen grooter dan in eenig ander Romaansch land. Geen wonder: daar woonden de meest verschillende stammen. Reeds DANTE onderscheidde in zijn werkje „De vulgari eloquio” veertien dialecten. Het groote verschil tusschen Noordfransch en Zuidfransch of Provençaalsch zal wel zijn grond

hierin vinden, dat de Noordfranschen Kelten en Belgen waren, terwijl de Zuidfranschen Iberen schijnen geweest te zijn, zooals ook vermoed kan worden uit de overeenkomst van hunne taal met het door Spaansche Iberen gesproken Catalanisch, dat zelf daarentegen weer te eenemale verschilt van het tegenwoordige Spaansch van Castilië, in den mond van Keltiberen gevormd.

Weliswaar is het aantal woorden, dat uit de oude volkstalen in de nieuwere Romaansche is overgebleven, uiterst gering, als een bewijs, dat wij niet, zooals bij het Engelsch, met mengeltalen te doen hebben; maar toch schemert ook bij deze talen de ondergrond nog flauwelijk door in de eigenaardige klanken, waardoor die talen zich onderscheiden, en ook wel in andere, b.v. syntactische, eigenaardigheden. Dat de Etruriërs groote neiging hadden tot aspireeren, komt nog altijd in het Toscaansch en vooral in het Florentijnsch uit. De nu algemeen Italiaansche overgang van *l* in *i* na eene *c* en *p* [ook na *f*, *b* en *g*] is reeds uit de oude Etrurische inscripties bekend. De Kelten hadden geene *h*, en ook de Franschen en Italianen spreken de *h* der Latijnsche woorden niet meer uit. De Kelten hadden geene woorden, die met *st* en *sp* begonnen (in het tegenwoordig Iersch en Kymrisch is Indogermaansch *st* altijd *t*): vreemd is het dus niet, dat zij, om die *st* en *sp* in het Romaansch te kunnen uitspreken, er een klinker voorvoegden, zooals in het Fransch, Spaansch en Portugeesch is gebeurd. In het Baskisch bestaat geene *f*: vandaar waarschijnlijk, dat in het Spaansch door de oude Iberen de *f* der Latijnsche woorden in *h* is veranderd. De Spaansch-Portugeesche uitspraak der *r* is dezelfde als die der Basken. Mouilleering, aan alle Romaansche talen eigen, is ook eigen aan het Baskisch en Keltisch. Het Fransch onderscheidt zich van de andere Romaansche talen in het oog vallend door zijne *u*, die niet meer, zooals in 't Latijn, als *oe* wordt uitgesproken, en die zelfs voor Italianen zoo groote moeielijkheid oplevert, dat de meeste hunner zich daardoor — ook voor Nederlanders — als niet-Franschen verraden, hoe goed zij overigens ook dikwijls het Fransch kunnen spreken. Nu is in het nieuwere Keltisch, met name in het Kymrisch, de Idg. *ū* (d. *oe*) steeds in *i* overgegaan, wat een tusschenklank *ü* doet veronderstellen. Die Keltische *i* treffen wij zelfs aan in een der Romaansche dialecten van Graubunderland, waarin bv. *gist* voor Lat. *justus* gezegd wordt. Wisten wij van de Oud-Iberische en Oud-

Keltische talen niet zoo ontzettend weinig, dan zou daaruit ongetwijfeld voor het geheele Romaansche klankstelsel een verrassend licht hebben kunnen opgaan. Een merkwaardig staaltje van een voor het Oud-Keltisch overgeleverd woordgebruik leveren ons de Fransche numeralia. In het middeleeuwsch Iersch en Kymrisch wordt bij twintigtallen geteld. Dat zal dus ook door de oude Galliërs zijn gedaan, en vandaar in het Oudfransch by. *treis vinz* (= 60), *treis vinz et dis* (= 70), *six vinz* (= 120), *quinze vinz* (= 300), en nog steeds in het tegenwoordige Fransch *quatre-vingts* (= 80), en *quatre-vingts dix* (= 90). ¹⁾

Deze schakeeringen van eenzelfde Vulgaarlating in den mond van verschillende volken is leerrijk ook voor andere talen. Zij maakt er ons opmerkzaam op, dat wij ook daarbij de verklaring der klankverscheidenheden, die er zich in openbaren, eerder dan in eigen evolutie zullen te zoeken hebben in den ondergrond van oudere talen, door de vroegere bevolking gesproken. Vooral bij het Germaansch, dat ons ook door de studie der dialecten zoo in bijzonderheden bekend is, zullen wij in deze richting de klankschakeeringen moeten onderzoeken. Wij weten, dat een groot gedeelte van Duitschland bij het begin van den historischen tijd nog door Keltische volksstammen bewoond was, en dat zelfs bij het begin van onze tijdrekening de Rijn ongeveer de grens was, die de Germanen in 't Westen van de Kelten scheidde, terwijl in het Zuiden de Germanen zich ternauwernood uitstrekten tot *Argentoratum* (Straatsburg) en den linker-Donauoever, den Keltischen *Danubius*, ten Zuiden van welken toen nog Kelten woonden, die toen zelfs nog Oostelijk van de Germanen werden aangetroffen in landen, tegenwoordig door Slavische volken bewoond. Gaan wij eenige eeuwen vóór onze tijdrekening terug, dan vinden wij de Kelten nog veel Noordelijker: o. a. ook in Thüringen, aan Wezer en Elbe en aan den rechter Rijnsoever in ons land en in de streek, die de Germanen later, toen zij den Rijn waren overgetrokken, steeds *de andere woonplaats* (*Elsatia*) bleven noemen. Keltische plaatsnamen in die streken bewijzen dat. ²⁾

¹⁾ Zie A. F. Pott, *Die Sprachverschiedenheit in Europa an den Zahlwörtern nachgewiesen, so wie die quinäre und vigesimale Zählmethode*, Halle 1867 p. 41.

²⁾ Zie daarover Rudolf Much, in *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* XVII 1 (1892) en *Deutsche Stammeskunde*, Leipzig

Wat de Nederlanden aangaat, is het bekend, dat in Caesar's tijd *Aduatici* (Kelten, die òf onder Germaansche heerschappij stonden, òf met Germanen vermengd waren) in Belgisch Limburg woonden, *Nervii* (waarschijnlijk Kelten met Germanen samengesmolten) in Zuid-Brabant, Henegouwen en het Doorniksche, *Menapii* (vermoedelijk zuivere Kelten) in Noord-Brabant, Antwerpen en Oost-Vlaanderen en *Morini* (eveneens Kelten) in West-Vlaanderen. Kort te voren waren die Kelten toen in ons land ook aan den rechter Rijnsoever te vinden geweest, blijkens de mededeeling van Dio Cassius (XXXIX p. 114 A), dat „de Kelten oudtijds de beide oevers van den Rijn bewoond hebben en zelfs ook dáár gevestigd waren, waar de stroom, Gallië aan zijne linkerzijde latend, in den Oceaan valt”. Caesar ¹⁾ vertelt ons, dat de Keltische Menapiërs kort voor zijne komst in deze streken den rechter Rijnsoever bewoonden. Ook de *Ambivariti*, wier woonplaatsen, naar het schijnt, tusschen Maas en Waal moeten gesteld worden ²⁾, zijn ongetwijfeld Kelten geweest. Hoe Noordelijk zich die Kelten toen nog uitstrekten weten wij niet, maar het *Lugdunum Batavorum* (d. i. de Bataafsche burecht van den Keltischen handelsgod Lug), dat wij in wat later tijd aantreffen, draagt een Keltischen naam, die vermoedelijk nog in den dorpsnaam Loosduinen voortleeft, en wijst dus op Kelten in het land tusschen Maas en Rijn vóór de Bataven zich daarvan meester maakten. Aan het Oosteinde van het eiland der Bataven vinden wij ook een Keltischen naam in dien der stad *Batavodurum*, door sommigen voor Wijk-bij-Duurstede, door anderen voor Batenburg gehouden, maar waarschijnlijk hetzelfde als het oude *Noviomagum*, dat ook een Keltischen naam draagt. Dat *Rhénus*, *Mosa* en *Vahalis* oorspr. Keltische woorden zijn, is bekend.

Ook die Kelten, die alzoó geheel Midden-Europa schijnen te hebben ingenomen voordat de Germanen (uit Scandinavië naar ik meen) hen niet zoozeer verdrongen als wel begonnen te overheerschen, zullen niet alle meer dezelfde taal hebben gesproken, maar verschillende talen of tongvallen, hetzij ten gevolge van zelfstandige taalevolutie in verschillende van elkaar ver verwijderde streken, hetzij omdat ook zij eenmaal zich zullen gevestigd hebben in de

1900; maar vooral Otto Bremer, *Ethnographie der germanischen Stamme* in Paul's *Grundriss*. III (1900) p. 735—950.

1) Caesar, *De bello Gallico* IV 4.

2) Caesar, *De bello Gallico* IV 9.

woonplaatsen van nog oudere volksstammen (misschien Finnische of Mongoolsche), die het Keltisch overnamen, maar te gelijk pas-klaar maakten voor hun mond. De stelling, dat taalschakeering voor een groot deel berust op taaloverneming, in den oudsten tijd door den harden dwang der overwinnaars, die den overwonnelingen (als lijfeigenen) hunne taal opdrongen, in den lateren tijd door den zedelijken dwang van beschaafde naburen, die tot navolging opwekte . . . . deze stelling heb ik al voor eenige jaren met nadruk verkondigd, en men vergunne mij hier, ten deele met eenige wijzigingen in te lasschen, wat ik toen schreef ¹⁾ om die stelling door voorbeelden, aan onze eigene streekspraken ontleend, nader toe te lichten.

Van de Groningsche Ommelanden, en wel bepaaldelijk van het Westerkwartier, Hunzingoo, Fivelingoo en het Noordelijk deel van het Oldambt is het bekend, dat daar omstreeks 1400 nog Friesch werd gesproken, zooals ook uit de daar opgestelde wetboeken blijkt. In historischen tijd dus hebben die Ommelandsche Friezen het Saksisch der stad Groningen aangenomen, en een verdienstelijk taalgeleerde, tevens volkomen vertrouwd met het Groningsch dialect ²⁾, kende eenigen tijd geleden aan dat Ommelandsch Groningsch een „zuiver Saksisch karakter” toe. De Friesche elementen in dien tongval vond hij te weinig in aantal om er een Friso-Saksisch dialect in te zien, zooals meestal wordt gedaan. In zooverre had hij gelijk, dat inderdaad de zuiver Friesche elementen er zeer weinig in op den voorgrond treden. Toch gaat het meer-voud van den tegenwoordigen tijd er in den eersten en derden persoon (behalve in Westerwolde) niet op *t* uit, zooals in het Saksisch, maar op sonante *n*, evenals in 't Friesch (doch daar op *e(n)*). Toch mist het deelwoord er het voorvoegsel *ge*, zooals in 't Friesch, terwijl het in het Saksisch wèl wordt gebruikt, zij het ook onder den verminkten vorm der onduidelijke vocaal. Een Groninger zegt: *wi bin neit in hoes west*, een zuivere Saks: *wèj zint neet in hoes ewes(t)*. Een Ommelander vormt de verkleinwoorden met den Frieschen uitgang *ke* en zegt *schòapke*, een Stadsgroninger gebruikt den Drentsch-Saksischen uitgang *ien* en zegt *schòapien*, enz.

¹⁾ Zie *Vragen van den Dag*, XIV (1899) bl. 112—120 en *Tijdschrift van het Kon. Aardrijkskundig Genootschap* XVI (1899): „Franken in Drente?”

²⁾ Wobbe de Vries, *Het Vocalisme van den tongval van Noordhorn*, Gron. 1895.

Maar behalve die en andere, bepaald Friesche, eigenaardigheden is er in het Groningsch veel, wat, zonder Friesch te zijn, afwijkt van het Saksisch, 't zij dat van Twente of de Graafschap, 't zij dat van Drente, dat eenmaal ook in de Drentsche hoofdstad Groningen moet gesproken zijn en vandaar uit over de Ommelanden is verspreid. Zoo zegt een Fries: *we freegje goed bier* en een Drent: *wèj vròagen gòed beer*, maar een Ommelander: *wi vròag'n goud beir*. Het Friesche *freegje* is verdrongen door het Saksische *vròagen*, maar de Ommelander heeft den Saksischen, ook in de stad Groningen gebruikelijken, *ða*-klank niet volkomen zuiver kunnen namaken en behielp zich met een daaraan verwanten *ó*a-klank. De mond, die gewoon was *goed* en *bier* te zeggen, moest nu *gòed* en *beer* trachten uit te brengen. Om nu van *oe* tot *óe*, van *ie* tot *ee* te komen, ging hij overdrijven en in plaats van *gòed* sprak hij *goud*, in plaats van *beer* zeide hij *beir*.

Zoo is er meer in het Groningsch, waardoor dat Friso-Saksisch verder van het Friesch afwijkt, dan het zuiver Saksisch; maar juist in die verdere afwijking komt de Friesche ondergrond van het Groningsch duidelijk uit. Juist die afwijking bevestigt het historisch feit, dat de Ommelanders geene Saksen zijn.

Hier wezen historie en ethnologie den weg ter verklaring van taaleigenaardigheden. Omgekeerd kunnen deze ook praehistorische en ethnologische bijzonderheden aan het licht brengen.

Reeds merkten wij op, dat in Drente, bepaaldelijk in het Oosten van dat gewest, Saksisch wordt gesproken. Zelfs de voor het Saksisch zoo kenmerkende *t* van den eersten en derden persoon meervoud, b.v. in *wèj gdat*, *zèj gdat* voor *wij gaan*, *zij gaan*, ontbreekt er niet. Hoe komt het nu, vragen wij, dat het Drentsch, zij het ook veel minder dan het Groningsch, toch nog in het oog vallend van het zuiver Saksisch in Twente en de Graafschap verschilt? Hebben wij hier uitsluitend met taalevolutie te doen, die zich in twee naburige streken op verschillende wijze heeft voorgedaan?

Onmogelijk zou dat niet wezen, maar dat sommige Drentsche eigenaardigheden met het dialect der Westnederfranken onmiskenbaar overeenstemmen, geeft ons te denken. In Twente vertoonen ook de lange vocalen regelmatigumlaut. De klankwijziging der oorspr. lange *ða* is er *öä*, bv. *schòap*, *schöäpken* (met eene *öä*, die ongeveer klinkt als de *oeu* in 't Fransche *coeur*), die der *ó* (*óe*) is er *eu*, bv. *vòet*, *veutken*, *greun*, die der *û* (uitgesproken als onze

oe) is er *ü*, bv. *moes*, *muusken*. In het Westfrankisch daarentegen blijft de *ða* zonder umlaut, heeft de *ô*, die er *oe* geworden is, alleen umlaut op de grenzen tusschen West- en Oostfrankisch, en ging de *û* in *wi* (of de varianten daarvan) over, onverschillig of een umlautfactor volgde of niet. Wat vinden wij nu in Drente? De umlaut van de lange *ða* ontbreekt er te eenemale, bv. *schðap schðapien*; de beide andere vocalen hebben umlaut, maar die van *û* is zeldzaam: men zegt *moes*, *moesien*; en die van de *ô* is, als hij al voorkomt, op de meeste plaatsen niet *eu* maar *ü*, dus eigenlijk de umlaut van dezelfde *oe*, die in het Westfrankisch regelmatig uit de *ô* is voortgekomen; vgl. *vôet* of *voet*, *vôetien* of *voetien*, *gruun* of *grujn*. Trouwens in Drente helt ook de *ô*-klank zonder umlaut meer naar de *oe* over dan in Twente. In Twente blijft de scherpvolkomen *ee* (uit Germ. *ai*) ook vóór de *n*, bv. *steen*, maar in Drente gaat zij, althans in verscheidene streken, in *ie* over, b.v. *stien* en hetzelfde vindt men hier en daar ook in het Westfrankisch en het Hollandsch.

Voor al is het een kenmerkend onderscheid tusschen Twentsch en Drentsch, dat de oorspr. korte, maar gerekte *a* in het Twentsch den helderen *a*-klank bewaard heeft (evenals in het Hollandsch), zoodat men er bv. zegt: *dage* (mv. van *dag*), *hane* of *haën* en *vare* (= vader), terwijl in het Drentsch die *a*, evenals in het Westfrankisch, den *ða*-klank heeft aangenomen, en men daar dus zegt: *dòag*, *hòan*, *vòar* of *vòader*.

Om niet te uitvoerig te worden ga ik taaleigenaardigheden van subtieler soort voorbij, doch bij deze belangrijke punten van verschil tusschen Drentsch en Saksisch en van overeenkomst van Drentsch en Westfrankisch zijn wij — wetende dat de Franken eenmaal allervermoedelijkst van de IJselmonding naar het Westen zijn voortgedrongen en dat in het Drentsche landrecht Frankische rechtsgebruiken zijn aangewezen — naar het mij voorkomt wèl gerechtigd tot de hypothese, dat die Drentsche taaleigenaardigheden het gevolg zullen zijn van mislukte pogingen, door de oorspronkelijk Frankische Drenten gedaan, om zich het Saksisch volkomen eigen te maken.

Wenden wij ons nu eens tot het Westen van ons land. In de 15de eeuw spraken de Westfriezen van Noord-Holland ongetwijfeld nog Friesch. Ook nu hebben zij nog zeer vele Friesche eigenaardigheden bewaard, al is hunne taal sinds drie eeuwen ook

sterk verhollandscht. Friesch is nog altijd de Noordhollandsche uitspraak van ons woord *schaap*, namelijk *skeepp*. In het Middel-eeuwsch Friesch wordt onze lange *â* als *ê* geschreven en het Noordhollandsch is met het Gooisch en Hindeloopensch hierin zelfs conservatiever gebleven dan het Landfriesch, waarin het woord nu *skieëp* luidt. Nu was het in de 13de eeuw nog bekend, dat Friesland zich in ouden tijd van de Wezer tot het Zwin heeft uitgestrekt. De Zeeuwen en Zuidhollanders alzoo werden ook eenmaal als Friezen beschouwd, die later, met Franken vermengd, de taal der Franken overnamen. Maar nog altijd is hun dialect niet zuiver Frankisch, en zeker is dat niet hunne uitspraak van onze lange *â* als *ae*. Zij zeggen *schaep*, terwijl de Franken *schôap* en de Westelijke bewoners van Zuid-Holland en Kennemerland *schaap* zeggen. Maar hoe komt het nu, dat de Noordhollanders het Oudfriesche *skeepp* hebben gehandhaafd en de Zeeuwen — zeker zonder eenigen Frankischen invloed — *schaep* zeggen, dus met eenige afwijking? Is dat taalevolutie van lateren tijd of hebben misschien de Zeeuwen reeds van oudsher zich door hun *schaep* (oudtijds natuurlijk *skaep*) van de Noordhollanders met hun *skeepp* onderscheiden? Ik geloof inderdaad, dat het laatste het geval is. De Zeeuwsche Friezen waren ongetwijfeld andere Friezen dan de Noordhollandsche en spraken ook reeds vóór hunne vereeniging met de Franken anders, omdat het geen onvervalschte Friezen waren. De ethnoloog zal die bewering zeker niet te stout vinden. Het type der Zeeuwsche bevolking wijkt van het echt Friesche type in het oogvallend af, ware het alleen maar door de donkere kleur der oogen, die in Zeeland zeer veelvuldig voorkomt en die men wel eens — maar volkomen te onrechte — aan Spaansch bloed heeft toegeschreven. In de Zeeuwen vermoed ik een ouden, eene geheel andere taal sprekenden stam, die zich beijverd heeft, het Friesch aan te nemen, maar daarbij *ê* als *ae* ging uitbrengen, en die later nog weer dat aangenomen Friesch gedeeltelijk door een aangenomen Frankisch verving. In het Zeeuwsch zullen wij dus met drie taal-lagen, om het zoo eens te noemen, te doen hebben, van welke de oudste wel eene Keltische zou kunnen zijn.

Met meer zekerheid echter mogen wij een Keltischen ondergrond aannemen voor de taal der Zuidelijke Nederlanden, waar zelfs in Caesar's tijd nog ter nauwernood de eerste voorloopers der Germanen waren doorgedrongen. Zeer waarschijnlijk hebben wij

in dien Keltischen ondergrond ook de oorzaak te zoeken voor den overgang van *ft* in *cht*, voor de assimilatie van *chs* tot *ss* en het eigenaardig verloop, dat de *ú*- (spreek: *oe*) klank het eerst in Zuid-Nederland heeft gehad, om later ook in het beschaafd Noordnederlandsch door te dringen. In Saksische en Oostnederfrankische streken is die *ú*-klank ongeschonden bewaard gebleven, in de Friesche streken evenzeer (want het Stadsfriesch telt in dezen niet mee), misschien met eenige overhelling naar *ou*: alleen in het Westnederfrankisch wijkt hij af met de eene of andere variant van den tweeklank, die in 't beschaafd Nederlandsch nu als *ui* klinkt. Maar wij weten, dat die *ui* oudtijds als *ü* werd uitgesproken en dat dus de *ú*, wel verre van onmiddellijk in *ui* te zijn overgegaan, eerst tot *ü* gepalataliseerd is, evenals dat in het Fransch is gebeurd, waarin wij dat reeds aan den Keltischen ondergrond hebben toegeschreven. Ook bij ons is dus aan Keltisch te denken, te meer daar juist in die streken, waar het Westnederfrankisch gesproken wordt, de Kelten zich het langst hebben gehandhaafd en de bevolking grootendeels uit gegermaniseerde Kelten schijnt te bestaan. Zelfs de *ui*-klank, die zich het eerst vertoont bij de Zuidnederlandsche Franken en die eerst later in het Friso-Frankische Holland schijnt te zijn doorgedrongen, is nauw verwant aan den Franschen *u*-klank van *un*, tegenover den *ü* klank van *une*.

Met de diphthongering der *ü* loopt die der *î* parallel, en ook die van *ú* tot *ou*, zooals terecht door N. VAN WIJK is opgemerkt ¹⁾, en daarom vertoont ook deze diphthongering der *î* zich zoowel in Frankrijk (vgl. bv. *fin* met *fine*) als in Engeland met zijne oudere Britsche (d. i. Keltische) bevolking en in Zuid-Duitschland, waar de Kelten zich langer handhaafden, dan in Noord-Duitschland, en waar de *ú*, die er niet tot *ü* werd, dus in *ou* (*au*) overging. Van Zuid-Duitschland uit is de *ei* in het algemeen Hoogduitsch opgenomen en vandaar uit min of meer over Noord-Duitschland verbreid, ofschoon de meeste tongvallen van Noord Duitschland nog geene diphthongering kennen. Ook bij ons heerscht de diphthongering der *î* in de Westfrankische dialecten met Keltischen ondergrond, tegenover het Friesch, Saksisch en Oostnederfrankisch, waar de *î*, althans vóór medeklinkers, geheel ongediphthongeed is gebleven. Zooals ik elders heb aangetoond ²⁾, treedt de diph-

1) Zie N. van Wijk, *Taal- en Letteren* XIII (1902) bl. 36-41.

2) Zie *Tydschrift* XX (1901) bl. 81-108.

thongeeering der *î* het eerst en het krachtigst in den Brabantschen, d. i. meest zuiver Westfrankischen, tongval op. Eerst later vinden wij haar in het Oostvlaamsch (nog altijd niet in het Westvlaamsch) en in de Friso-Frankische tongvallen van Holland.

De vraag is nu, of die Brabantsche *î* reeds van oudsher (d. i. reeds bij de germaniseering der Kelten) min of meer als *ei* heeft geklonken en dan later duidelijker dien klank heeft aangenomen, dan of die *ei* zich in Brabant eerst langzamerhand en tegelijkertijd of wat later ook in Zuid-Holland uit *î* heeft ontwikkeld, zooals SALVERDA DE GRAVE heeft trachten te betoogen ¹⁾ tegenover de derde, door mij verkondigde hypothese, dat alleen in het zuiver Westfrankisch die diphthongeeering te huis behoort en dat zij in Oost-Vlaanderen en overal waar eenmaal Friezen woonden zal zijn overgenomen door nabootsing van de taal der toongevende Brabanders.

Het uitmaken dezer quaestie wordt bemoeielijkt door de geringe en dikwijls voor verschillenden uitleg vatbare historische gegevens, waarvan men bij zijne beschouwing moet uitgaan; maar van den anderen kant wordt de omvang der quaestie wat beperkt, doordat er eigenlijk alleen verschil van gevoelen kan bestaan ten opzichte van Zuid-Holland (voornamelijk Rijnland), van Kennemerland en Amstelland, omdat ik uit oudere getuigenissen voor Oost-Vlaanderen meen bewezen te hebben, dat daar Brabantsche navolging heeft geheerscht, terwijl voor het Westfriesche Noord-Holland, Zaanland en Waterland wel niemand aan eene phonetische ontwikkeling zal denken, evenmin als men dat kan doen voor de beschaafde Groningers, Twentenaars en Graafschappers, die nu *ei* zeggen en dat ook wel spoedig aan hunne minder beschaafde gewestgenooten zullen leeren. Voor een deel der Zuidhollanders acht ik oorsprong uit Keltisch-Westfrankische voorouders niet onwaarschijnlijk. Voor hen zou ik dus phonetische ontwikkeling van *î* tot *ei* of *ai* desnoods evengoed kunnen toegeven als voor de Brabanders zelf; doch een ander deel der Zuidhollandsche bevolking (bv. die van Rotterdam) heeft zich blijkbaar nog lang tegen de diphthongeeering verzet om haar ten slotte toch ook aan te nemen. Voor de Kennemers en Amstellanders betwijfel ik nog steeds ten sterkste de historisch ook zoo weinig gestaafde spontane ontwikkeling der *ei*-uitspraak.

¹⁾ Zie J. J. Salverda de Grave, *Tijdschrift XXI* (1902) bl. 43—54.

Veel waarschijnlijker acht ik het, dat wij er een van de vele gevallen van taaloverneming door nabootsing in te zien hebben, waarvan het verleden getuigt en waarvan wij zelf nog dikwijls, zelfs in onze naaste omgeving, getuigen zijn. Die overneming door nabootsing kan willekeurig geschieden, maar heeft in nog veel meer gevallen onwillekeurig plaats. Hoe dikwijls gebeurt het, dat men zijne beschaafd sprekende kinderen naar eene school zendt, waar zij van andere leerlingen eene plattere uitspraak overnemen bij allerlei klanken, die zij dan ook in woorden gaan gebruiken, waarin zij ze zelf nooit hebben gehoord. Ik ken ook voorbeelden van volwassenen, die na een, ook maar kort, verblijf in eene andere streek naar hunne woonplaats dialectische eigenaardigheden uit die streek meebrachten, welke ze eerst langzamerhand weer afleerden. Nederlanders, die lang buitenslands vertoefden, keeren soms terug met een vreemd accent in hun spreken. Dat alles kan natuurlijk geen blijvenden invloed oefenen, maar bewijst hoe ongemerkt die overneming plaats heeft, waardoor zij voor de geheele bevolking eener streek mogelijk wordt, terwijl het opzettelijke een meer individueel karakter blijft behouden. Van den anderen kant kan dat opzettelijke algemeen worden en eene blijvende verandering te weeg brengen, wanneer de nabootsing dient om den schijn van beschaving of aanzienlijke afkomst aan te nemen en daardoor meer en meer mode wordt. Hoevele menschen houden er niet twee talen op na, niet alleen verschillend door woordenkeus, maar zelfs door uitspraak: eene taal, die zij in hunne jeugd geleerd hebben en te huis spreken en eene taal met wat wij gemaakte uitspraak noemen, die zij in gezelschap gebruiken. Die laatste is grotendeels het product van meer of minder goed geslaagde nabootsing; maar wat bij de moeder nog gemaakt was, kan bij de dochter, die alleen hare moeder tot voorbeeld nam, reeds meer natuurlijk geworden zijn. De gevallen zijn zelfs niet zeldzaam, dat kinderen de taal hunner ouders, van wie zij toch hunne moedertaal geleerd hebben, plat noemen en zich verbeelden veel beschaafder dan deze te zijn, omdat zij van meer beschaafden de taal hebben overgenomen. Van taalevolutie kan er natuurlijk bij die kinderen geen sprake zijn. Nabootsing van de taal der beschaafderen of aanzienlijkeren was bij hen de eenige oorzaak van taalverandering.

Wat eigen waarneming ons nog dagelijks kan leeren, heeft natuurlijk ook reeds vroeger, heeft altijd plaats gehad, en het

komt mij voor, dat de taalwetenschap bij hare verklaring der klankveranderingen daarop in het vervolg wat meer zal moeten letten, dan zij totnogtoe deed. Door de plattelandsbevolking wordt met de kleding ook de taal der stedelingen nagebootst, doch meestal zóó, dat men het boersche dialect er doorheen hoort klinken. In de groote steden gaat het evenzoo. De taal der beschaafden wordt daar nagebootst door de lagere bevolking, die te voren den tongval sprak van de streek, waarin de stad gelegen is, maar later meer en meer daarvan afweek om er toch nog niet in te slagen, de taal der beschaafden in allen deele na te maken. Vandaar een erbarmelijk taaltje (althans in onze ooren, omdat het onmiddellijk met de voorstelling van onbeschaafdheid geassocieerd is), dat wij, tegenover tongval en beschaafde taal, gewoon zijn *plat* of *patois* te noemen. De beschaafde spreektaal behoeft daarom nog niet de zoogenaamde gemeenlandsche of algemeen beschaafde spreektaal te zijn, want iedere stad van eenige beteekenis heeft van oudsher hare eigene beschaafde spreektaal tegenover het plat gehad. In onze algemeene taal zegt men *jaar* en een beschaafd Middelburger zegt *jòar*, tegenover *jaer* van het Zeeuwsche dialect. Algemeen beschaafd Nederlandsch is nu *huis*, de beschaafde bewoner van Leeuwarden en Groningen zegt *huus*, de Fries en Ommelander *hoes*. De lagere bevolking dezer steden poogt al meer en meer haar Frieschen of Groningschen tongval naar de taal der beschaafden onder hen te vervormen. Zoo zal dan ook op het eind van de 16e eeuw te Amsterdam de *ei* der Brabanders eerst door de beschaafden zijn overgenomen (nog niet onmiddellijk als *ai*, zooals de Brabanders toen zeiden, maar als *ei* of *ae*, in aansluiting aan den tweeklank, dien men reeds bezat) en langzamerhand zal het volk dat ook hebben nagebootst, want de mensch is van nature een nabootsend dier en de zucht om aanzienlijker en beschaafder te schijnen dan men is, doet zich allermeeest voor bij zulke menschen uit den geringen stand, die wilskracht genoeg bezitten om iets te kunnen en te willen worden en dus ook als vertegenwoordigers van hunne standgenooten het meest in het oog vallen. Zij zijn ook dikwijls de voorouders van het toongevend geslacht der volgende eeuw.

Schoolonderwijs en (vooral in vroeger tijd) godsdienstonderwijs werken de taalnabootsing in de hand. Op menige plattelandschool (en op menige Amsterdamsche school evenzeer) is het aflee-

ren van platte of dialectische uitspraak de hoofdwerkzaamheid der onderwijzers, en wie te beschikken heeft over eene waarneming van twintig of dertig jaar, weet hoeveel ook daardoor in het taalgebruik is veranderd. Het beschaafde Stadsgroningsch van voor twintig jaar is, zonder ook maar in het minst tot de Groningsche tongvallen der Ommelanden toe te naderen, reeds op weg om plat te worden, want bijna alle jongere beschaafde Groningers spreken nu het algemeen Nederlandsch, natuurlijk met Groningschen mond en dus met enkele afwijkingen en ook met meer overhelling naar de schrijftaal, dan de Hollander dat gewoon is te doen. Vroeger sprak in de stad Groningen plat, wie *móar* (met gesloten *óa*) zeide, en beschaafd, wie *mðar* (met open *ða*) uitsprak: nu is het laatste plat en *maar* de eenige beschaafde uitspraak. Voor de Zuidelijke Nederlanden: de taal der beschaafde Antwerpenaars en Gentenaars, die Nederlandsch spreken, zou men vele van dergelijke staaltjes kunnen aanhalen. Oudere, zeer beschaafde Antwerpenaars spreken nog altijd de *ij* als *ai* uit, en denken er niet aan dat plat te vinden: de jongere Antwerpenaars doen hun best *ei* te zeggen, enz. enz.

In de besproken gevallen bepaalt de overneming zich tot eenige klanken en woorden, daar zij alleen nauw verwante tongvallen betreffen, waarin niet alles tegelijkertijd overgenomen wordt, maar langzamerhand het een na het ander. Anders is het natuurlijk gegaan, wanneer de bevolking van eene uitgestrekte streek eene geheel andere taal heeft overgenomen, zonder iets anders van zijne oorspronkelijke taal te behouden dan de sporen van oude klanken in de klankwijziging, die de woorden der nieuwe taal bij de overneming ondergingen. Al onttrekt het proces dier overneming zich ook aan onze waarneming, omdat er gewoonlijk meer dan een menschenleeftijd over verloopt en wij het feit der overneming dus alleen uit de bron der historie leeren kennen, toch kunnen wij ons wel eenige voorstelling maken van de wijze, waarop dat gebeurd moet zijn, omdat toch ook iets dergelijks plaats heeft bij het verdringen van de dialecten door de beschaafde spreektaal. De bevolking, die de vreemde taal overnam, zal begonnen zijn met die taal aan te leeren en naast de zijne te gebruiken: de oude taal zal daarop meer en meer tot het huisgezin of de naaste omgeving beperkt zijn geworden, tot het oogenblik gekomen was, waarop met meer gemak de nieuwe taal werd gesproken dan de

oude, die toen ook zelfs in den huiselijken kring voor de nieuwe moest plaats maken en zoo ten doode gedoemd was. Natuurlijk is zoo iets alleen mogelijk bij groote bewondering voor het volk, dat de vreemde taal spreekt, en bij eene geringe mate van nationaliteitsgevoel. Bij Kelten en Iberen moeten wij het een en ander veronderstellen. De Polen daarentegen, die hunne Russische overheerschers allesbehalve bewonderen, zullen zoo licht hunne taal niet verliezen, en de Tsjechen vertoonen tegenwoordig in hunne reactie tegen germaniseering ook weinig bewondering voor de Duitschers. Zelfs de Noren verzetten zich krachtig tegen de heerschappij van het Zweedsch, en doen zelfs hun best, de Deensche taal, die zij eenmaal aannamen, weer te verruilen voor het tot dialect afgedaalde Noorsch. Of de Zuidafrikanen zich bij voortduring schrap zullen kunnen zetten tegen den invloed, die er van Engeland op hunne taal uitgaat en die de regeering door verengelsing van het onderwijs tracht te bevorderen, zal de tijd moeten leeren.

In België, waar ieder beschaafde Vlaming en Brabander reeds lang even gemakkelijk Fransch spreekt als zijn eigen tongval en meestal veel gemakkelijker dan het beschaafde Nederlandsch, was daarmee de eerste stap gezet op den weg, die tot verlies van eigen taal en geheele verfransching had kunnen leiden, wanneer meer nationaalgezinde Vlamingen en Brabanders, die in dezen konden steunen op het minder beschaafde, nog uitsluitend Nederduitsch sprekende volk, er niet naar hadden gestreefd, door bevordering van het onderwijs der Nederlandsche taal en de, althans officiële, verheffing van die taal tot regeerings- en rechtstaal naast het Fransch, haar ook tot de taal der beschaafden te maken: een doel, dat nog wel verre van bereikt is, maar toch bereikbaar schijnt. In elk geval is het nu door de Vlamingen en Brabanders overgenomen Fransch niet geheel hetzelfde Fransch als dat der beschaafde Parijzenaars, maar eene taal, die dikwijls den Vlaamschen ondergrond niet onduidelijk laat doorschemeren, al zou ook alleen een spotvogel kunnen beweren, dat het geromaniseerd Vlaamsch is. De Franskiljons doen trouwens hun best, het op echt Fransch te doen gelijken.

Ten slotte nog deze opmerking. Indien het niet onwaarschijnlijk is, dat de verscheidenheid der talen minder op eigen evolutie berust, dan op den invloed der oudere taal van het volk, dat de

nieuwe overnam, en dus op den ondergrond, waarover de nieuwe taal als het ware heengevloeid is, kan men dan nog wel van een stamboom der talen blijven spreken? Op die vraag nu is volmondig met „ja” te antwoorden, wanneer men daarbij maar niet tegelijk aan de genealogie der volken denkt en het woord „taalstamboom” uitsluitend als beeld van eene abstractie beschouwt, zeer geschikt als middel om beknopt aan te duiden, welke verschillende talen meer op elkaar gelijken dan op andere, en hoe zij dat krachtens hare geschiedenis ook moeten doen. Het best is het, ons voor te stellen, dat bv. het Oergermaansch als het ware een huwelijk heeft aangegaan met de talen van een paar andere volken en dat uit dat huwelijk twee nieuwe talen zijn voortgekomen, die wij, evenals bij de familiegenealogieën gebeurt, Germaansch blijven noemen naar den vader. Is de moeder zoozeer in vergeetelheid geraakt, dat wij haar aandeel aan den oorsprong niet meer uit iets positiefs kunnen zien, maar alleen uit het negatieve feit der afwijkingen van wat wij de vadertaal noemden, dan behoeven wij daarom het bestaan dier moeder nog niet te ontkennen (zooals tegenwoordig gewoonlijk gebeurt), maar mogen wij de nieuwe, uit beider aanraking voortgekomen, taal toch wel voor zuiver Germaansch blijven houden. Kennen wij daarentegen, zooals bij het Engelsch, ook die moeder (het Fransch) uit allerlei (in dezen: Romaansche) eigenaardigheden, dan weten wij met eene mengeltaal te doen hebben, waaraan wij toch eene plaats mogen blijven aanwijzen op de genealogische lijst der Germaansche talen. Ja, zelfs nu eerst komt de naam „taalstamboom” tot zijn volle recht, nu wij ook een, aan iedere nieuwe taalgeneratie voorafgaand, taalhuwelijk mogen veronderstellen en niet meer, zooals vroeger, in die genealogische lijst, alleen een polypenstamboom behoeven te zien, volgens welken nieuwe talen uitsluitend door taalsplitsing als gevolg van taalevolutie ontstaan zouden zijn.

Door taalsplitsing geheel te loochenen zou ik echter meenen veel te ver te gaan, want physische taalevolutie bij een zelfde volk kan natuurlijk niet geheel worden ontkend, terwijl psychische werkingen, en daaronder de analogie, in elk geval toch ook reeds oudtijds belangrijke wijzigingen hebben veroorzaakt en invloed van buiten zonder algeheele taaloverneming steeds verondersteld mag worden; en ook deze met elkaar zijn misschien in staat onder verschillende sociale invloeden van ééne taal twee te maken.

§ 10. *Schriftvorming en Schriftwijziging.*

Reeds van oudsher heeft de mensch er naar gestreefd, aan zijne voorstellingen en gedachten eene zekere duurzaamheid te geven door ze in blijvende zichtbare teekens uit te drukken ¹⁾. Reeds de stammen der roodhuiden, die zich tatoeëeren, trachten daardoor na hun dood te spreken, evenals onze zeeman, die door de sepia-teekens op zijn arm tracht te verhinderen, dat zijn lijk, in vreemde streken angespoeld, onherkend begraven wordt. Door het vlechten en knopen van draden in allerlei kleurschakeering, het zoogenaamde *quiposchrift*, drukten de Peruaansche Inka's hunne gedachten uit, nadat zij het vroegere beeldschrift als te omslachtig hadden laten varen. Bij de oorspronkelijke Mexicanen echter was het nog omstreeks 1500 in zwang, toen de Spanjaarden aan het belangwekkende rijk der Azteken een einde begonnen te maken. Iedere concrete voorstelling en enkele abstracte werden duidelijk afgebeeld en de lezer moest scherpzinnig genoeg zijn om den samenhang der beeldenreeksen te kunnen uitvinden. Dit schrift is eenigszins te vergelijken bij onze *rebussen*, waarbij wij echter volledige zinnen door afbeelding van dingen (*res*) weergeven. Onze rederijkers der 16de en 17de eeuw maakten er veel werk van, en nog altijd maken de rebussen een onderdeel van de raadselrubriek uit. Zonder toevoeging van enkele letterteekens heeft men ze echter nauwelijks kunnen samenstellen.

Na zich eerst van het knoopenschrift en vervolgens van het raadselachtig, uit korte en lange strepen bestaande *Ikingsschrift* van Fohi bediend te hebben, voerden de Chineezzen, door de uitvinding van Tsangkie omstreeks 2650 v. Chr., zooals zij zeggen,

1) Behalve de werken over de afzonderlijke talen, waarin over oorsprong en karakter van het schrift in die talen gehandeld wordt, kan men voor de geschiedenis van het schrift in het algemeen raadplegen: A. A. E. Schleiermacher, *De l'influence de l'écriture sur le langage*, Darmstadt 1835; H. Steinthal, *Die Entwicklung der Schrift*, Berlin 1852; H. N. Humphreys, *The origin and progress of the art of writing*, London 1853; L. de Rosny, *Recherches sur l'écriture des différents peuples anciens et modernes*, Paris 1857; H. Wuttke, *Geschichte der Schrift und des Schrifttums I* Leipzig 1872 en Taylor, *The Alphabet. An account on the Origin and Development of Letters*, London 1883. Bij ons is er niets van beteekenis over geschreven behalve indertijd door L. S. P. Meyboom, *Verhandeling over den oorsprong van het A B C* in *Nieuw archief voor Nederlandsche taalkunde*, Amst. 1856 bl. 365-396, 463-472.

het beeldschrift in, dat zij eeuwen lang verbeterden door de beelden te verbinden en zóó te vereenvoudigen, dat zij geheel ophielden als beelden herkend te worden en slechts als teekens dienst deden. Zij slaagden er in, door duizenden en tienduizenden verschillende teekens allerlei begrippen, de meest abstracte niet uitgezonderd, in schrift weer te geven, en dat schrift (dat van boven naar onderen moet gelezen worden, te beginnen met den meest rechten verticalen regel) werd daardoor eene duizelingwekkende, in vollen omvang aan slechts weinige geleerden bekende verzameling van voorstellings- en gedachtenteekens, die door vorm en groepeerling hunner bestanddeelen de historische ontwikkeling van de eene voorstelling uit de andere door beeldspraak, overdracht, enz. ook aanschouwelijk kon maken: iets wat het Europeesche klankschrift niet vermag.

Nochtans, hoe ontwikkeld het Chineesche, ook door de Japanners en gewijzigd door de Annamieten overgenomen, schrift moge zijn, bij ons klankschrift vergeleken is het uiterst gebrekkig, en de volken, die het eerst op de gedachte gekomen zijn, niet de voorstellingen zelf, maar de spraakklanken voor die voorstellingen door teekens weer te geven, hebben daarmee een onschatbaren dienst aan de menschheid bewezen, want zij hebben het mogelijk gemaakt, dat men in een paar jaar meer leerde lezen, dan een Chinees gedurende zijn geheele leven.

Men heeft reden om te vermoeden, dat wij de uitvinding van het klankschrift te danken hebben aan de Aegyptenaars, al waren ook zij met beeldschrift begonnen. Oorspronkelijk toch — naar het schijnt reeds 3000 j. v. Chr. — waren de heilige schrijfbeelden hunner priesters, de *hieroglyphen*, niet anders dan afbeeldingen van concrete, symbolen van abstracte voorstellingen. Reeds zeer spoedig echter voldeed deze wijze van schrijven hun niet meer. Zij kwamen op den vernuftigen inval — of, zooals zij geloofden, eene godheid, Thôth of Theuth, leerde het hun —, de beelden, die tot dien tijd toe alleen voorstellingen hadden aangeduid, als teekens te gebruiken voor de spraakklanken, waaraan die voorstellingen beantwoordden. Zij hadden toch opgemerkt, dat een groot gedeelte hunner woorden zich in lettergrepen laat ontleden en dat tal van woorden dezelfde lettergreep met elkaar gemeen hebben. Zij kozen dus beelden uit voor woorden, die uit ééne lettergreep bestonden, of (later) woorden, die met eene bepaalde lettergreep

begonnen, en gebruikten nu die beelden steeds ter aanduiding van dezelfde lettergreep ook in andere woorden, zoodat bv. het beeld van een leeuw niet meer als *lāboe* (leeuw) gelezen mocht worden, maar als *lā*, onverschillig, of dat de eerste of eene volgende lettergreep van een ander woord was. Zoo werd het aantal schrijfteekens in hooge mate vereenvoudigd: men had er nu niet meer noodig, dan er letterverbindingen (lettergrepen) in de taal voorkwamen; en door bij hunne verdeling in lettergrepen telkens een medeklinker tot grondslag te nemen en den daarbij behoorenden klinker, waarvan de klank door dialectische verscheidenheid misschien al te weifelend was, te verwaarloozen, hadden zij ten slotte even weinig letterteekens als er medeklinkers en verbindingen van medeklinkers waren.

Uit de eindeloze reeks van vroeger gebruikelijke beelden werd nu eene bepaalde, natuurlijk tamelijk willekeurige, keuze gedaan, opdat dezelfde klank steeds door hetzelfde klankteeken zou worden voorgesteld; en het schrijven moest daardoor eene geheime kunst worden, die men niet kon kennen zonder haar van anderen geleerd te hebben. Nu de teekens geene beelden van voorstellingen meer waren, behoefden zij daarop ook niet meer te gelijken: zij konden gaandeweg vereenvoudigd worden, en dat gebeurde natuurlijk te eer, omdat men nu een meerlettergrepig woord niet meer als vroeger met één beeld kon aanduiden, maar er evenveel teekens voor noodig had, als er lettergrepen in het woord waren. De vereenvoudigde teekens van het hieroglyphenschrift, dat echter ook zelf nog tot onze jaartelling in gebruik bleef naast het nieuwe, noemt men het *hieratisch* schrift, en daaruit ontwikkelde zich, reeds in de 7de eeuw v. Chr., in Aegypte ook nog het *demotisch* schrift, waarin men nauwelijks meer eenig spoor van de vroegere hieroglyphische afbeeldingen kan herkennen.

Met de uitvinding van het klankschrift was tevens de taalwetenschap geboren. Het in den aanvang zeker nog uiterst moeielijk werk, om woorden in lettergrepen te ontleden en het onderscheid tusschen de verschillende medeklinkers te hooren en vast te stellen, vestigde de aandacht op de spraakklanken, waarvan eensdeels de verscheidenheid werd opgemerkt, maar andersdeels ook de typen werden vastgesteld. Tevens was daarmee de kiem gelegd voor den, trouwens eerst veel later ontwikkelden, beroepswaan der taalbeoefenaars, alsof de taalklanken van het allermeeste belang waren

en eene getrouwe afbeelding daarvan het hoogstbereikbare in het schrift, terwijl toch inderdaad het schrift zich van het klankbeeld alleen als middel bedient om voorstellingen en gedachten langs den weg van het oog aan den geest mee te deelen. Dat de taal-beoefenaars voor hun vak een zoo verfijnd mogelijk phonetisch schrift — ware het zelfs in den curvenvorm der phonogrammen — verlangen, kan natuurlijk niemand in hen afkeuren, is integendeel te prijzen. Verkeerd echter is het, als doel van het schrift voor den leek alleen nauwkeurige klankafbeelding na te jagen in plaats van te bedenken, dat „Worte Schall und Rauch sind” en dat het einddoel moet blijven, wat het vroeger ook was, het afbeelden van gedachten en voorstellingen langs den omweg van de klankteekens der hoorbare taal.

Misschien is ook in Azië, buiten invloed der Aegyptenaars, het klankschrift uitgevonden. Zeer oud ten minste is in Midden-Azië het zoogenoemde *spijkerschrift* der Akkadiërs, Assyriërs en Babyloniërs, grootendeels ingegrift in kleine kussenvormige leemklompen, die daarna gebakken werden. De Perzen, die dat schrift overnamen, hebben het later tot grootere volkomenheid gebracht. Dat de Akkadiërs hun schrift aan het hieroglyphenschrift of, zooals sommigen meenen, aan het hieratisch schrift der Aegyptenaars zouden ontleend hebben, is niet waarschijnlijk. Zeker is er eene stoute verbeelding toe noodig, om in het spijkerschrift de verminkte of gewijzigde afbeeldingen van voorstellingen te herkennen. Bij de Perzische opschriften is dat zelfs te eenemale onmogelijk. Het zijn verbindingen van horizontale en verticale (oorspronkelijk door twee beitelslagen gevormde) spijkerachtige figuren, waarvan twee schuins liggende samen eene wig konden vormen; en niet onwaarschijnlijk is het, dat zij uitsluitend als teekens voor het klankschrift zijn ingevoerd, al dienden enkele letterteekens (als ideogrammen) bij de Assyriërs en Babyloniërs ook nog om een geheel woord (meestal een eigenaam) aan te duiden. Over het algemeen echter golden zij, evenals bij het oude Aegyptisch, voor lettergrepen.

Ook de andere Semietische talen: het Phoenicisch, Hebreeuwsch, Samaritaansch, Syrisch en Arabisch, die niet in spijkerschrift geschreven werden en dus van het zoo nauw verwante Babylonisch en Assyrisch in de keus van hun schriftvorm te eenemale verschilden, hebben het, althans bij zelfstandige ontwikkeling, niet veel verder dan tot syllabaarschrift gebracht. Van de alphabets

dezer talen schijnt het Phoenicische het oudste te zijn. Minstens in de 11de eeuw v. Chr., doch waarschijnlijk reeds vele eeuwen vroeger, moet het in Sidon en Tyrus in gebruik zijn geweest, en zeker was het het belangrijkste, daar het zich ook in de talrijke Phoenicische koloniën langs de Middellandsche zee verbreidde en dus ook in het eenmaal zoo machtige Carthago gebruikt werd.

Het oudste ons daarin bewaard gebleven opschrift, het offertarief van Marseille, moet reeds van vóór de 6de eeuw v. Chr. dagteekenen. Het oudste in Phoenicië zelf gevonden opschrift, het graf-schrift van koning Esjmoenazar, daarentegen behoort, volgens de meest waarschijnlijke gissing, in de eerste helft der 4de eeuw te huis. Veel ouder, reeds uit het begin der 9de eeuw, acht men de in 1868 ontdekte inscriptie van den Moabietischen koning Mesja, in Phoenicische karakters, waaraan de Hebreeuwsche verwant zijn. Deze dragen alle den naam van een voorwerp, dat met den klank, dien zij aanduiden, begint, en daarom ziet men er vereenvoudigde beelden van voorstellingen in ¹⁾ en blijft men met DE ROUGÉ ²⁾ vasthouden aan de overlevering der ouden ³⁾, dat de Phoeniciërs het door de Aegyptenaars uitgevonden beeldschrift hebben overgenomen en aan de Grieken hebben overgebracht; doch daar slechts in enkele letters, en dan nog alleen met behulp van eene levendige verbeelding, de voorwerpen te herkennen zijn, die zij heeten af te beelden, kunnen sommigen, zooals bv. WUTKE, niet gelooven, dat het Semietische schrift oorspronkelijk, evenals het Aegyptische, beeldschrift zou zijn.

In het Phoenicisch nu, evenals in het Hebreeuwsch, het Syrisch en het, trouwens eerst veel later geschreven, Arabisch lag de kiem van het door de Grieken volledig ontwikkelde alphabetische schrift. De halfklinkers *j* en *w* (in 't Hebreeuwsch *jod* en *wau*) leidden er toe, evenals de *aleph*, die te kennen gaf, dat eene lettergreep niet

1) Die namen kunnen echter zeer goed aan de letters gegeven zijn, om ze aan de leerlingen gemakkelijker in het geheugen te prenten: de Russen althans, die hun klankschrift aan de Grieken ontleend hebben, waren vroeger ook gewoon, iedere letter aan te duiden met een woord, dat met die letter begon. Zoo droegen ook de runen namen van voorwerpen, waarvan zij zeker de afbeeldingen niet waren.

2) Zie E. de Rougé, *Sur l'origine égyptienne de l'alphabet phénicien* (1859). Later is de Aegyptische oorsprong van het Phoenicische schrift dikwijls door anderen bestreden, maar ook wel verdedigd.

3) Zie bv. Tacitus, *Annales* XI 14.

met een medeklinker, maar met een klinker begon. Die *j* en *v* toch konden gebruikt worden om de lange *i* en *u* aan te duiden en alle andere klanken konden door het alephteken voorgesteld en als lange *á* getypeerd worden. Daarmee had men dan voor de drie lange hoofdklanken de teekens verkregen: de tusschenliggende schakeeringen konden daarbij aangeduid worden door het teeken voor den klank, die er het dichtst nabij kwam. Op dat standpunt staat ook het later Aegyptisch. In het bekende door FR. CHAMPOLLION in 1799 ontcijferde hieroglyphenopschrift van Rosette uit de 2de eeuw v. Chr. komen de *a*, de *i(e)* en de *u(o)* voor met afzonderlijke letterbeelden.

Of in 't Phoenicisch ook de *h* (*hê*) als teeken diende voor de *ê* en de eigenaardige gutturaalklank *ain* voor de *ô*, is onzeker; er zou tegen pleiten, dat de andere Semietische talen in schrift slechts drie lange klinkers, *á*, *i* en *u*, kennen en dat zelfs het Arabisch, evenals het Syrisch, toen het later door teekentjes boven en onder de medeklinkers de korte klinkers ging aanduiden, alleen voor de *a* (de *phath*), de *i* (de *kesr*) en de *u* (de *zhamm*) zulke teekentjes invoerde. Onder den invloed van het Grieksch hebben de Joodsche geleerden voor het, toen niet meer levende, Hebreeuwsch de zoogenoemde *Masorethische punctuatie* uitgedacht, namelijk de aanduiding van de bekende vijf korte en vijf lange klinkers door middel van streepjes en puntjes onder de medeklinkers en in of boven de *jod* en de *vau*.

De Semieten leerden het gebruik van het schrift aan de Indogermanen en deze hebben het alfabet ontwikkeld tot hetgeen het tegenwoordig is, door in plaats van drie vijf klinkers als klanktypen aan te nemen en deze regelmatig door afzonderlijke, tusschen de teekens voor de medeklinkers in geplaatste, letters aan te duiden.

Van de drie hoofdtypen van schrift: het Grieksche, het Perzische en het Indische, is het laatste verreweg het jongste. Vóór de 4de eeuw v. Chr. schreven de Indiërs nog niet. Hunne oudste ons bewaard gebleven inscriptie, die van Koning Asoka, een tijdgenoot van Seleukus, dagteekent eerst uit de tweede helft van de 3de eeuw en bevat geen eigenlijk Sanskrit, daar dat toen reeds eene doode taal was geworden, maar de toenmalige daaruit voortgekomen volkstaal. Het latere schrift (*dévanâgarî*), waarin men de zoo lang mondeling overgeleverde heilige liederen, die de oudste Sanskrit-litteratuur vormen, heeft te boek gesteld, draagt er nog

de duidelijkste sporen van, dat het onder den invloed van het Semietische syllabaarschrift is voortgekomen, al zijn de letterteekens ook in 't geheel niet aan eenigen Semietischen schrijfvorm verwant. Wel kent het dertien afzonderlijke vocaalteekens, maar drie daarvan dienen voor de vocalische *r* en *l*, vier voor tweeklanken (*ai* of *ê*, *âi*, *au* of *ô* en *âu*) en de zes overige zijn er eigenlijk maar drie, ieder met een bijteeken om de lengte aan te duiden. Alzoo geeft het slechts drie eigenlijke klinkers aan, *a*, *i* en *u*, dus dezelfde als in het meer ontwikkelde Semietische schrift, en vandaar de langen tijd heerschende, maar later onjuist gebleken, meening, dat er oorspr. ook niet meer dan deze drie in het schrift getypeerde (en ook inderdaad in het nu bestaande Sanskrit voorkomende) klanken in het Indogermaansch zouden bestaan hebben. Bovendien worden die letters alleen gebruikt, wanneer een woord met een klinker begint. Volgt de klinker op een medeklinker, dan wordt hij niet eens door een afzonderlijk teeken aangeduid, maar door een bijteeken vóór, achter, onder of boven de medeklinkers. De korte *a* wordt dan zelfs evenmin als in de Semietische talen door eenig teeken aangeduid ¹⁾. Eenige jongere Indische talen vertoonen verschillende jongere schriftvormen, zooals het Pâli en, als nog veel jonger, het Pandzjâbi, het Mahrâtti, het Gudzjarâti, het Oriya, het Bengâli en het maar half Indische Hindi, en bovendien het Tibetaansch en enkele Maleische talen, met name het Kawi, de oude schrijftaal der Javanen.

Het Perzisch werd reeds vóór de 5de eeuw v. Chr. in navolging van het Assyrisch en Babylonisch in spijkerschrift weergegeven. Het korte gratschrift van Cyrus is het oudste wat ons bewaard bleef. De groote inscripties van Darius en die van Xerxes vertoonen ons de schrijftaal in de 5de eeuw reeds in volle ontwikkeling; doch ook daarin zijn slechts drie vocaalteekens, voor *a*, *i* en *u*, terwijl het eigenaardig verschijnsel, dat de meeste medeklinkers verschillende vormen hebben, naarmate zij vóór eene *a*, vóór eene *i* of vóór eene *u* staan, er op wijst, dat de letters in eene voorafgaande periode niet ter aanduiding van afzonderlijke spraakklanken, maar van lettergrepen zullen gediend hebben. Het Nieuw-Perzisch, dat na invoering van den Islam in Perzië ontstond door

1) Overigens zie men over den oorsprong der letterteekens Georg Bühler *On the origin of the Indian Brahma Alphabet*, 2 Ed. 1898.

vermenging van Parsi met Arabisch, wordt echter met de onveranderde Arabische letters geschreven, waaraan evenwel nog vijf teekens voor niet in het Arabisch voorkomende klanken moesten worden toegevoegd. Evenzoo nam het aan het Perzisch verwante Poesjtöe in Afghanistan en het Hindoestani, de voornaamste der uit Indisch en Semietisch ontstane mengeltalen van Voor-Indië, het Arabisch letterschrift onveranderd over met bijvoeging van verschillende nieuwe teekens. Ook twee, volstrekt niet Semietische talen, het Turksch en het Maleisch, worden met het Arabische letterschrift geschreven, voor het Maleisch met zes teekens vermeerderd.

Dat de Grieken hun schrift aan de Phoeniciërs ontleend hebben, blijkt niet alleen duidelijk uit de overeenkomst van hunne oudste letterteekens met die der Phoeniciërs, maar zelfs uit de namen der letters en hare rangschikking in de abecedariën, ook in verband tot de getalswaarden, die zij uitdrukken.¹⁾ Omstreeks 1000 v. Chr. moeten de Grieken dat Semietische schrift hebben overgenomen, ofschoon de oudste ons bewaard gebleven inscripties eerst uit de 7de, hoogstens uit de 8ste eeuw dagteekenen. Het oudste is het Atheensche schrift, dat groote gelijkenis vertoont met de letters der reeds genoemde Mesja-inscriptie en daarmee, evenals met alle Semietisch schrift (behalve het Aethiopische), ook overeenstemt in de richting van rechts naar links, die te Athene wat later in dien zin gewijzigd werd, dat de regels afwisselend van rechts naar links en van links naar rechts geschreven werden, dus zooals de ploeg de voren in den akker trekt: vandaar de naam *βουστροφῶν*. Die laatste manier van schrijven bleef nog tot in de 6de eeuw in zwang, en eerst omstreeks 500 v. Chr. begonnen de Grieken van links naar rechts te schrijven en met die schrijfwijze het voorbeeld te geven aan het geheele Indogermaansche Europa, dat zich ook daardoor van het Semietische Oosten is blijven onderscheiden.

Van de 22 Semietische letters konden de Atheners er 17 overnemen om er dezelfde of nauwverwante klanken mee aan te duiden, namelijk Β, Γ, Δ, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν, Π, Ρ, Σ, Τ.²⁾

1) Zie Adolf Kirchhoff, *Studien zur Geschichte des Griechischen Alphabets* 4te Aufl. 1887. Bij ons werd over dit onderwerp geschreven door R. Leyds, *Over de oudste Grieksche opschriften*, Gron. 1892.

2) Ik bezig hier de gewone Grieksche hoofdletters, daar het weergegeven van de werkelijk door de Atheners gebruikte, eenigszins afwijkende teekens

Vijf Semietische klanken kwamen in het Grieksch niet voor en daarom lieten zij de teekens voor den *ts*-klank, *tsade* (die in andere Grieksche dialecten nog wel onder den naam *san*, vooral als getalteeken, gebruikt werd), en voor een tweeden, naast *sin* (d.i. Σ) voorkomenden *s*-klank, de *samekh*, weg; maar drie andere gebruikten zij om er de in het Semietisch niet aangeduide klinkers mee af te beelden, namelijk A (de *aleph*), E (de *hê*) en O (de *ain*), terwijl zij de I (*jod*) en Y (*wau*) zoowel voor de *i* en *u* (toen nog als *oe* uitgesproken), als voor de *j* en *w* gebruikten. De groote verbetering, bij deze overneming aangebracht, was het invoeren van afzonderlijke teekens voor de klinkers, waardoor op het voorbeeld van het Grieksch ook de andere Indogermaansche talen van Europa zich blijvend van de Semietische zouden onderscheiden. Verder kwamen in het Grieksch van Athene nog twee consonanten voor, die het Semietisch niet kende, de *ph* en de *kh*, waarvoor nieuwe teekens werden ingevoerd: Φ en X; zoodat ook het Atheensche alfabet uit 22 teekens bestond.

Uit wat later tijd kennen wij nog drie andere Grieksche alphabets, die in vele opzichten van de oude lettervormen (nog het langst op de eilanden Thera, Melos en Creta in gebruik gebleven) afweken en in de keus van sommige teekens van het oude Atheensche verschilden. Het schrift der Chalkidiërs (op Euboea), der Boeotiërs, Achaeërs, Lakoniërs, enz. onderscheidde *w*-consonant of *w* (*digamma* genoemd, ongeveer F) van de *u*-vocaal (Y), beeldde de *kh* niet door X, maar door Ψ af, doch bezigde toch de X en wél voor de verbinding *ks*. Het bediende zich dus van 24 teekens. Het schrift der Argiven, Korinthiërs en Ioniërs van Klein-Azië, ook weer van eenigszins anderen vorm, sloot zich met de X voor *kh* bij het Atheensche schrift aan en voerde voor *ks* de Ξ (d.i. de *samekh*) in, terwijl het zich met de F voor *w* bij de Chalkidiërs aansloot en evenals deze ook de Ψ gebruikte, maar voor de, door anderen niet in één teeken uitgedrukte, *ps*. Dit schrift telde dus 25 teekens.

De laatste verandering werd ingevoerd door de Milesiërs (omstreeks 560 v. Chr.). Deze weken van de andere Kleinaziatische

---

typographische moeielijkheid oplevert. Het kleinschrift kan hier geheel buiten beschouwing blijven, omdat iedere letter daarvan, ofschoon in afwijkenden vorm, volkomen dezelfde waarde heeft als de hoofdletters en het ons hier alleen om de waarde, niet om den vorm te doen is.

Ioniërs, behalve door het weglaten van de overbodige *koppa* (Q) en van de *digamma* voor de *w*, omdat de *w* zelf eerst in het Ionisch en later overal, behalve in het Aeolisch, was weggevallen (waarom men dan ook later van *digamma aelicum* sprak), vooral af door het invoeren van twee nieuwe vocaalteekens voor lange *ê* en lange *ô*. Voor de eerste gebruikten zij de H, die vroeger voor *h* had gediend, maar daarvoor niet meer noodig was, sinds die klank uit het Ionisch (later uit het geheele Grieksch) was verdwenen en nog maar alleen door een klein teeken, den *spiritus asper*, boven de vocaal behoefde aangeduid te worden. Voor de lange *ô* werd het nieuwe teeken Ω in gebruik gebracht. Dit Milesische schrift van 25 letters, in 403 v. Chr. ook officieel te Athene ingevoerd, werd allengs het algemeen Grieksche schrift, dat ook door de Aegyptenaars werd overgenomen in den tijd, dat hunne oude taal zich gewijzigd had tot het ook nu nog hier en daar gesproken Nieuw-Aegyptisch of Koptisch. Dat Koptisch echter wordt met 31 letters geschreven, zoodat er voor niet in het Grieksch voorkomende klanken (de *sj*, *f*, spirant *ch*, *h*, *dzej*, *tsj* en *ti*) nog zeven teekens zijn bijgevoegd.

Daar vele Grieksche klanken langzamerhand van uitspraak veranderden, zonder dat men verandering bracht in de schrijfwijze, begonnen verschillende letterteekens eene andere waarde te krijgen, en daar er in den Byzantijnschen tijd ook kleine wijzigingen in den vorm van het letterschrift door de middeleeuwsche Grieken werden aangebracht, wijkt het Oudslavische schrift in sommige opzichten af van het door ons als typisch aangenomen Grieksche schrift. Toch was dat Oudslavische of Oudbulgaarsche schrift niet anders dan het Grieksche, in de 9de eeuw door CYRILLUS van de Byzantijnen overgenomen, toen hij voor het eerst den bijbel in het Oudslopeensch of Oudbulgaarsch vertaalde. Hij had echter voor zijne taal veel meer letterteekens noodig, dan het Grieksch bezat, en vormde die door de Grieksche letters voor den eenen klank onveranderd en voor den anderen met eenige wijziging over te nemen. Uit dat Oudslavische schrift is het Russische voortgekomen, dat, ofschoon het eenige overbodig gebleken teekens weer verwierp, toch nog 36 teekens overhield (waarvan sommige wat gewijzigd werden), tegenover de 24 van het Grieksche, waarvan er 20 nog duidelijk in het Russische schrift te herkennen zijn, al heeft dan ook B de waarde van *w*, Z van onze *z*, Φ van *f*, X van

spirantsche *ch* en Θ ongeveer van *s*, terwijl Σ (*s*) werd geschreven met het ook bij de Grieken reeds gebruikelijke teeken *C*, en *N* allengs eene vormverandering in *H* heeft ondergaan. De nieuwe teekens duiden de klanken *b*, verschillende palatale sisklanken en affricaten: *zj*, *ts*, *tsj*, *sj*, *sjsj* en eenige *i*- en *e*-achtige klanken aan, terwijl de *jerr* en *jery* veeleer als toon- dan als klankteekens dienst doen. Het Servisch wordt met Russische letters geschreven, maar heeft afzonderlijke teekens voor zes eigenaardige, meest mouilleerende, klanken.

Reeds veel vroeger dan Cyrillus het Grieksche schrift overnam, namelijk reeds in de 5de eeuw, had zich ook MESROP, toen hij den bijbel in het Armenisch begon te vertalen, voor die taal van het Grieksche alphabet bediend, doch met bijvoeging van 14 nieuwe schrijfteekens. Voor het weinige, dat vroeger in het Armenisch geschreven was, waren Syrische letterteekens gebruikt, maar sedert de door MESROP begonnen en door MOZES VAN KHORENE voltooide bijbelvertaling is dat nieuwe, aan het Grieksch ontleende alphabet ook voor alle verdere Armenische geschriften in gebruik gebleven.

Sinds den Griekschen vrijheidsoorlog en de vestiging van den Nieuwgriekschen staat in 1830 is het Nieuwgrieksch, dat langen tijd alleen mondeling was overgeleverd, weer in schrift gebracht, waarvoor de Oudgrieksche letterteekens gekozen zijn, doch gedeeltelijk met andere klankwaarde, dan er door ons aan wordt toegekend, ofschoon velen gelooven, dat dat ook de oorspr. Grieksche klankwaarde is. Blijkens de Slavische transcriptie der 9de eeuw zal de uitspraak in elk geval niet ver van de toen heerschende Byzantijnsche afwijken, terwijl er bovendien vele argumenten zijn aan te voeren om te betoogen, dat die uitspraak nog veel ouder is ¹⁾. Zoo duidt dan de *B* eene *w* aan, de *Z* eene zachte *s* (onze *z*), de Φ eene *f*, de *X* eene spirantische *ch* en de Θ eene dentale spirant als de Engelsche *th*. De *AI* wordt als *e*, de *H*, Υ , *EI*, *OI*, en $\Upsilon\Upsilon$ worden als *i* uitgesproken (*itacisme*), zoodat bij die klinkers het verschil in schrijfwijze alleen historische beteekenis heeft.

De Grieksche koloniën in Italië, en wel met name de oude kolonie Cumae in Campanië, brachten het Grieksche schrift naar Italië over, en wel het Chalkidisch-Grieksche schrift, dat zich door

1) Meer over de uitspraak van 't Nieuwgrieksch vindt men bij Friedrich Blass, *Ueber die Aussprache des Griechischen*, 2 Aufl. Berlin 1882 en bij J. Psichari, *Essais de Grammaire historique neo-grecque*, Paris 1886.

enkele wijzigingen eerst in drie verschillende Italische alphabets splitste: het Etrurische, het Umbrische en het Oskische, alle door het schrijven van rechts naar links en het invoeren van het teeken S voor den *f*-klank, die in het Grieksch niet bestond, zich onderscheidend van het wat latere, ook uit het Chalkidisch-Grieksche voortgesproten, Latijnsche schrift, waarbij wij wat langer moeten stilstaan, omdat het eeuwen later werd overgenomen door alle Kelten en Germanen en door die Slavische volken, welke, als de Polen, Tsjechen, Sloaken en Kroaten, niet tot de Grieksche, maar tot de Roomsch-Katholieke kerk behooren.

Aan 21 letters van het Grieksche alfabet hadden de Latijnen voor het hunne genoeg, welke, zooals zij langzamerhand getypeerd werden, in vorm gedeeltelijk volkomen met de Grieksche overeenstemden, gedeeltelijk er van afweken, namelijk: A, B, C (de Grieksche Γ, dus de media *g*), D (Gr. Δ), E, F (de Grieksche digamma of *w*, maar door de Latijnen voor hunne in het Grieksch ontbrekende stemlooze labiodentale spirant gebruikt), Z (als onze *z*), H (voor den *h*-klank), I, K, L (Gr. Λ), M, N, O, P (Gr. Π), Q, R (Gr. Ρ), S (Gr. Σ), T, V (voor *u* en *w*) en X (evenals in 't Chalkidisch voor *ks*)¹⁾.

Al vroeg werd de C, die aanvankelijk uitsluitend de media *g* had aangeduid, ook voor de tenuis *k* gebruikt (misschien door te geringe onderscheiding in de uitspraak) met dit gevolg, dat de K in onbruik raakte, behalve bij enkele woorden. In den tijd van den eersten Punischen oorlog echter begon men weder de behoefte te gaan gevoelen om de gutturale media van de tenuis te onderscheiden en duidde men de media *g* met een bijteeken aan, waardoor dan de letter G ontstond naast de C, die weldra uitsluitend als beeld van den *k*-klank gold. Zóó was het in den tijd van Cicero, die, daar de Z in echt Latijnsche woorden niet meer gebruikt werd, aan het Latijn 21 letters toekende²⁾. In het midden van de eerste eeuw v. Chr., toen Grieksche wetenschap en wijsbegeerte

1) Ook voor het Latijnsche schrift kunnen wij ons tot de kapitale letters bepalen, omdat de unciale majuskels en minuskels en de cursiefletters bij hoe afwijkenden vorm ook daarmee van gelijken oorsprong en volkomen gelijkwaardig zijn. Even weinig beteekenen in dezen de ligaturen, want slechts eene enkele is soms geworden tot wat men een ideogram zou kunnen noemen, bv. ons teeken voor *en*: &, de gestreepte Z op middeleeuwsche munten voor *et* en *etc.* en vooral het uit X en P samengestelde *chrisma*.

2) Zie Cicero, *De Natura Deorum* II 37.

te Rome zoovele beoefenaars vonden en zoovele Grieksche woorden in de Latijnsche schrijftaal werden ingevoerd, kwam de Z daarvoor weer in gebruik en had men ook een teeken noodig om de Grieksche *z*, die niet als de Latijnsche den *oe*-klank had, maar als *z*, later als *z* werd uitgesproken, af te beelden, hetgeen men met het iets gewijzigde Grieksche teeken Y deed. Daarentegen kon de V dienen voor de Grieksche *OT*, die toen den *oe*-klank had aangenomen. De Grieksche EI werd door I, de Grieksche AI door AĒ, de Grieksche OI door OE afgebeeld. De Grieksche teekens voor samengestelde klanken: Ψ, Φ, X en Θ gaf men elk met twee letterteekens weer: PS, PH, CH en TH, waaruit blijkt, dat toen althans die Grieksche klanken nog aspiraten waren, want ware de Φ toen reeds, zooals later, spirant geweest, dan zouden de Romeinen die met F hebben kunnen weergeven. Nadat de aspiraten in den keizertijd inderdaad scherpe spiranten geworden waren, ontstond de gewoonte, bij behoud van het dubbelteeken, deze toch niet meer als aspiraten uit te spreken. PH werd sinds dien tijd uitgesproken als F, CH deels als scherpe gutturale spirant (zooals nu in het Hoogduitsch en Nederlandsch), deels als K (zooals in de Romaansche talen, en soms ook in het Nederlandsch, bv. in *Christus* = *Kristus*, *Kerst*), en TH als T. In den lateren Romeinschen keizertijd moet dat reeds begonnen zijn, daar men dan soms die klanken door F, C en T in het schrift weergeeft.

De lange *z* werd oudtijds in het Latijn, evenals in het Grieksch, door EI afgebeeld, doch later gaf men deze onderscheiding van lange en korte *z* weer op, evenals de door Accius ingevoerde, ook in het Oskisch heerschende, aanduiding van lange klinkers door verdubbeling. In den tijd van Augustus voerde men een accent (*apex*) voor de lange klinkers in. Verdubbeling van medeklinkers om versterkte uitspraak af te beelden werd door ENNIUS ingevoerd, en zoo zouden er nog wel meer pogingen van schrijvers en taalbeoefenaars om de spelling te verbeteren kunnen genoemd worden, b.v. de poging van Keizer CLAUDIUS om drie nieuwe letterteekens in te voeren, o. a. de omgekeerde digamma voor de consonant V; maar blijvende veranderingen zijn er in de schrijfwijze niet gebracht.

De Romaansche talen erfdén natuurlijk het Latijnsche alfabet, waarmee voor het eerst in de 9de eeuw Fransch werd geschreven, ofschoon het aanvankelijk bij op zich zelf staande proeven bleef, en eerst in de 11de eeuw de eigenlijke litteratuur begon, te gelijk

met de Provençaalsche. Het Spaansch begon in verschillende dialecten eerst in het midden der 12de eeuw geschreven te worden, en eerst op het eind van die eeuw ook het Portugeesch en Italiaansch. Veel later neemt op het Balkanschiereiland de litteratuur der Roemenen een aanvang, namelijk in het midden der 16de eeuw, en toen bedienden zij zich daarbij van het Cyrillische alphabet. In 1780 verscheen het eerste Roemeensche boek met Latijnsche letters, en sinds dien tijd bleven de Grieksch-Slavische en de Latijnsche letterteekens met elkaar om den voorrang kampen, totdat de laatste het in de tweede helft der 19de eeuw wonnen, waarmee tegelijk de richting der archaëisten en etymologisten, die het Roemeensch zooveel mogelijk door de spelling op het Latijn wilden doen gelijken, den boventoon kregen. De nu heerschende, in 1880 door de Academie voorgestelde spelling berast op wederzijdsche toenadering van de etymologisten en de voorstanders eener meer phonetische spelling.

Ook bij de andere Romaansche talen was er alle aanleiding voor strijd tusschen hen, die aan de historische overlevering hechtten, en hen, die liever de gesproken taal zoo nauwkeurig mogelijk afbeeldden, daar door de reeds in den lateren keizertijd begonnen en vooral in het Vulgaarlatijn voortgezette wijziging van de uitspraak vele letters er andere klanken vertegenwoordigden dan in het Oud-Latijn. De overgang van de gutturale en ten deele ook van de dentale explosieven in dentale, linguale of palatale spiranten en affricaten was daar hoofdzakelijk de oorzaak van, en daar dezelfde klank onder sommige omstandigheden dien overgang vertoont en onder andere ongeschonden bleef, moesten sommige letterteekens nu gaan dienen om twee verschillende klanken aan te duiden, waarbij slechts gedeeltelijk bijteekens ter onderscheiding werden ingevoerd.

Gaan wij de drie voornaamste Romaansche talen na: het Fransch, Spaansch en Italiaansch, en bovendien het zoo sterk geromaniseerde Engelsch, dan komen wij tot de slotsom, dat van de mutae alleen *b*, *p*, *f*, *d* en *t* vrij wel de Latijnsche uitspraak bleven aanduiden, ofschoon *b* in het Spaansch voor *v* dient en de *t* vóór *i* in Engelsche woorden als *ts*, in Fransche als *s* klinkt, doch alleen in later weer uit het Latijn opgenomen woorden, daar de oudere, die in het Latijn *ti* hadden ook met *s* of *ç* geschreven worden (vgl. *raison*, *rançon*, *redemption*). De *s* wordt in alle talen zoowel voor de (in

't Spaansch echter zeldzame) zachte als voor de harde spirant gebruikt: het *z*-teeken toch dient in 't Italiaansch voor *ts* of *dz*, in 't Spaansch voor een naar de Engelsche spirant *th* overhellen- den *ts*-klank.

De *g* is vóór *e* en *i* in 't Italiaansch en Engelsch *djz*, in 't Fransch *zj* en in 't Spaansch onze scherpe spirant *ch*; in andere gevallen klinkt de *g* als gutturale media. Om aan te duiden, dat die *g* ook vóór *e* en *i* als media moet worden uitgesproken, schrijft men er in het Engelsch, Fransch en Spaansch eene *u* achter, in 't Italiaansch eene *h*, die zelf echter niet uitgesproken mogen worden. Moet dat wèl gebeuren, dan heeft het Spaansch nog de onderscheiding door *gñ*, d. i. *gw*. De *c* is vóór *e* en *i* in 't Italiaansch eene *tsj*, in 't Spaansch eene naar de Eng. *th* overhellende *ts*, in 't Fransch en Engelsch eene *s*; in andere gevallen is zij eene *k*. De *s*-uitspraak vóór *a*, *o* of *u* wordt in 't Fransch door *ç* aangeduid, de *k*-uitspraak vóór *e* en *i* in 't Engelsch door *k*, in 't Fransch en Spaansch door *qu*, in 't Italiaansch door *ch*, waarbij dan *u* en *h* onuitgesproken blijven. De *q* + *u* heeft in 't Engelsch en Italiaansch de uitspraak *kw*, maar wordt in 't Fransch als *k* uitgesproken, evenals in 't Spaansch, maar daar wordt zij tegenwoordig alleen vóór *e* en *i* (als *k*) gebruikt. Sedert het begin der 19de eeuw wordt de *kw*-klank er als *cu* geschreven.

De *ch* dient in 't Italiaansch alleen als *k*-teeken vóór *e* en *i*, maar in 't Engelsch en Spaansch is zij *tsj*, in 't Fransch *sj*. Voor den *sj*-klank heeft het Italiaansch *sc* ingevoerd en het Engelsch *sh*. De *h*, die alleen in 't Engelsch wordt uitgesproken, is echter alleen in 't Italiaansch weggelaten, behalve bij eenige vormen van 't werkwoord *avere* en een paar tusschenwerpsels, doch eerst in den loop der 17de eeuw. De *j*, die nog lang in vorm aan de *i* gelijk was, zoodat bv. in 't Italiaansch eerst in 1524 TRISSINO het voorbeeld gaf, om *j* en *i*, evenals ook *v* en *u* nauwkeurig te onderscheiden, duidt alleen in 't Italiaansch eene *j* aan, in het Engelsch eene *dzj* (voor den *j*-klank schrijft men daar *y*), in 't Fransch eene *zj* en in Spaansch eene scherpe gutterale spirant (onze *ch*). Vóór de 19de eeuw schreven de Spanjaarden daarvoor ook dikwijls *x*: vandaar *Mexico* en *Mejico*, beide uit te spreken als *Mechico*, en *Quixote*, nu *Quijote*, uit te spreken als *Kichote*. Een aardig voorbeeld van invloed van het schrift op de uitspraak is, dat *Mexico* door bijna alle niet-Spanjaarden met *ks* wordt uit-
DR. JAN TE WINKEL, *Geschiedenis der Nederlandsche taal.* 23

gesproken en dat de *qu* en de *x* van *Quixote* de Engelschen, die het woord niet hoorden, maar alleen lazen, tot de uitspraak *kwiksot* brachten, terwijl de Fransche uitspraak *Kisjot* nog de oude Spaansche uitspraak weergeeft, daar ook bij dit woord (eene afleiding van het Lat. *coxa*, d. i. heup) de *x*, als gewoonlijk in 't Spaansch *s* en vervolgens *sj* geworden, eerst in de 16de eeuw in onze scherpe spirant *ch* begon over te gaan. In 't Fransch en Engelsch duidt de *x* als in het Latijn *ks* aan, maar in het Italiaansch wordt de *x* daarvoor niet meer gebruikt, sedert het begin van de 19te eeuw, toen ook de *k*, *y*, *ph* en *th* in vreemde woorden vervangen werden door de gelijkwaardige Italiaansche teekens.

De *v* (nog lang in vorm aan de *u* gelijk) had in 't Latijn de semivocaal en misschien later onze *w* aangeduid en bleef in de Romaansche talen in gebruik voor den daar uit die *w* ontstane nieuwen klank, die het meest (maar niet geheel) gelijk op de Oudgermaansche, nu bepaaldelijk Nederlandsche en Engelsche zachte labiodentale (uit Idg. *bh* ontstane of uit *f* verzachte) spirant *v*. Voor den in 't Romaansch niet meer bestaanden *w*-klank was, behalve in 't Engelsch, geen afzonderlijk teeken noodig, zooals in 't Germaansch. Verder werd nog mouilleering van *l* aangeduid: in 't Fransch en Spaansch door *ll*, in 't Italiaansch door *gl* of *gli*; en mouilleering van de *n* in 't Fransch en Italiaansch door *gn*, in 't Spaansch door *ñ*.

In het Fransch worden bovendien vele geschreven medeklinkers in het geheel niet uitgesproken, vooral aan het wordeind. Zelfs is het dáár uitzondering, wanneer men er andere medeklinkers, dan *c*, *f* en de nasalen uitspreekt, want de andere (behoudens een zeker aantal *r*'s en *l*'s) hebben bij de spelling bijna nooit phonetische, maar alleen historische beteekenis. Zoo worden ook in het Spaansch de slot *n* en slot-*s* niet of ter nauwernood meer gehoord. Ook het Engelsch schrijft nog vele niet uitgesproken consonanten, met name de *k* vóór en de *h* na *w*.

Niet minder verandering dan de medeklinkers ondergingen de linkers in hunne functie van waarde aanduiders, doch niet zoozeer in het Italiaansch en Spaansch, als wel in het Fransch, om nu van het Engelsch maar niet te spreken. De *u*, die in 't Latijn een *oe*-klank afbeeldde en dat in het Italiaansch en Spaansch nog doet, wordt in 't Fransch gebruikt voor *ü*, waarin de Fransche klank was overgegaan, bv. in *une*, en bovendien ook voor den

opener klank, dien wij in 't woord *un* hooren. Zoo dient ook de *i* niet alleen voor den eigenlijken *i*-klank van *fine*, maar ook voor den *ei*-achtigen van *fin*. De *o* moet dienst doen voor de drie verschillende klanken van *chose*, *bon* en *bonne*.

De onderscheidene *e* klanken worden door accenten onderscheiden, maar toch heeft men bv. in *serment* zonder accenten wel twee verschillende *e*'s, waarvan de laatste eigenlijk *a* is, en onderscheidt men in de uitgangen vóór onuitgesproken *r* en *z* de gesloten *e* niet door een acuut, zooals elders. Nieuw ontstane vocalen (*ai*, *ei*, *eu*, *oeu*, *ou*) worden met twee of drie letterteekens geschreven, die, phonetisch als twee- of drieklanken uitgesproken, geheel anders zouden klinken, en de oude tweeklank *au* wordt als zoodanig weer in verschillende woorden geschreven, evenals de later ontstane *au*, ofschoon hij de éénklank *o* geworden is, en zoo ook in 't Oudfransch werd afgebeeld, evenals de Latijnsche *ae* toen door *e* werd en nu nog wordt weergegeven. Eindelijk hebben de tweeklanken *oi* en *ui* hunne letterteekens behouden, ook nadat zij sinds lang tot de klanken *wa* en *wi* zijn overgegaan.

Zoo is dan de spelling in de Romaansche talen en vooral in het Fransch uit een phonetisch en practisch oogpunt zeer gebrekkig te noemen, gedeeltelijk ten gevolge van de neiging om de historische spelling te handhaven, maar vooral door de onvoldoendheid van het Latijnsche alfabet, dat voor nieuw ontstane klanken geene nieuwe teekens kon leveren, zoodat men of hetzelfde teeken voor twee klanken moest gebruiken of aan dubbelteekens eene niet uit hunne verbinding voortvloeiende waarde moest toekennen. Aan het invoeren van geheel nieuwe letterteekens heeft men zich niet gewaagd, ofschoon het ook onder de Romaansche volken en in 't bijzonder bij de Franschen aan pogingen tot verbetering van de spelling niet ontbroken heeft. Tegen de sterke neiging in de 16de eeuw om de woorden in schriftvorm meer te doen gelijken op de Latijnsche woorden en dus met letters ook weer allerlei klanken af te beelden, die sinds lang in het spreken niet meer gehoord en ook in 't Oudfransch niet meer door letters voorgesteld werden, openbaarde zich in de 17de eeuw eene even sterke reactie, zoodat bij de min of meer officiële spellingregeling der Académie française weer vele letters voor onuitgesproken klanken weggelaten werden en over het algemeen groote vereenvoudiging in de spelling werd gebracht. Toch worden er, zooals wij zagen, ook nu nog vele,

ten deele in de 16de eeuw opnieuw ingevoerde, letters geschreven, die niet worden uitgesproken en bepalen de aanhangers van spellingwijziging, die in het laatste kwart der 19de eeuw in Frankrijk krachtig zijn opgetreden, zich nog maar alleen tot het uitbannen van enkele dier overtollige letters, zonder eene radicale hervorming te durven voorstellen, om zoo mogelijk de boven door mij aangevoerde hinderlijke gebreken te verhelpen.

In het Engelsch is er in dat opzicht nog veel meer te doen en ook wel beproefd (zie bl. 47), doch zonder veel gevolg, zoo dat men het er voor moet gaan houden, dat er bij de moderne volken eene onbewuste (althans niet doctrinair uitgesproken) neiging bestaat, om in de geschreven woorden minder de afbeeldingen van klanken, dan wel lettercomplexen (een soort van ideogrammen) te zien, zooals de algebraïsche en scheikundige formules, een deel der stenografische teekens en de conventionele letterverbindingen van het internationaal woordenboek der telegrafie zijn. Voor menschen met zulke neigingen is bv. een Fransch woord als *set* (of liever *sette*) onbegrijpelijk, ofschoon phonetisch juist afgebeeld, terwijl zij *sept* met de phonetisch overtollige *p* terstond begrijpen als het vierletterig woordbeeld, dat „zeven” beteekent. Of de voorstanders van meer phonetische spelling zullen kunnen oproeien tegen dezen stroom, die ook uitvindingen als het *Volapük* en andere dergelijke als spreektaal onmogelijke wereldtalen met zich voert, is zeer de vraag, bij de bovendien zoo sterk toenemende gewoonte om meer te schrijven en te lezen dan te spreken en te luisteren. Mij ten minste komt het voor, dat het gezichtszinuig al een heel eind op weg is om bij de hoogere functies van den geest het zintuig van het gehoor evenzeer op den achtergrond te dringen, als bij het toenemen der beschaving met het zintuig van den reuk is geschied; en bijna zou ik geneigd zijn in het buitengewoon welgevallen aan klanken, dat zich nu tevens bij eene kleine minderheid openbaart, een soort van atavisme te zien.

Alle Germanen, behalve de Goten, hebben schrijven geleerd van de Romeinen. Het eerste schrift, dat wij van hen kennen, draagt den naam van *runenschrift*, waarvan ons niet minder dan elf verschillende alphabets bewaard zijn, die overigens blijkbaar alle op één type teruggaan en waarvan er slechts drie uit meer dan 24 *rûnen* bestaan, in drie rijen van acht runen verdeeld. Het woord *rûn* (in Ags. en Oudnoorsch) en *rûna* (in 't Ohd.)

voor letterteeken is hetzelfde als het Got. *rūna*, dat evenals de woorden der andere talen o. a. ook „geheim, geheime wijsheid” beteekent en ons dus in de runen geheimteekens doet zien. Zij werden ingereten (vgl. Os. *writan*, Eng. *to write*, schrijven) in houten staafjes (vooral in beukenhout, vanwaar het Gotische woord *bōka* voor „letter”), die daarnaar niet alleen in ’t On. *rūnstafr* en in ’t Ags. *rūnstaef* heetten, maar ook in ’t Ohd. *bwoekstab*, Nhd. *buchstab*, Os. *bōkstabho*, Mnl. *boecstave*, en die als wichelteekens dienden ¹⁾, vanwaar het werkwoord: Ags. *rūnian*, Ohd. *rūnēn*, Mnl. *runen* voor „fluisteren”. Men meent, dat zij onder alle Germanen in gebruik waren, doch runen-inscripties kennen wij in groot aantal alleen in het Oud-Zweedsch, Oud-Noorsch, Oud-Deensch en Angelsaksisch, in geringer aantal ook in het Friesch (op het houten zwaardje van Arum ²⁾), het Gotisch en het Burgundisch, terwijl er ook wel enkele voorwerpen met runen in het Saksenland gevonden zijn. Zij zijn moeielijk te dateeren: vandaar dat men niet met zekerheid kan zeggen, dat zij ouder dan de 4de eeuw n. Chr. zijn, doch waarschijnlijk is het gebruik van runen bij de Germanen reeds veel ouder.

Dat de Germanen ze aan het Latijnsche alphabet ontleend hebben, is het eerst door ADOLF KIRCHHOFF ingezien ³⁾, maar om beter van de overeenkomst met de Latijnsche letterteekens overtuigd te worden moet men vooral in aanmerking nemen, dat het inrijten in hout de oorzaak was, waarom schuine lijnen voor horizontale in de plaats moesten komen, en moet men bovendien de runen niet vergelijken met de gewone Latijnsche letters, maar met de letterteekens der oudste Italische inscripties, die nog veel van de oudere Grieksche teekens hebben. Toch pleiten de teekens

1) Zie Tacitus, *Germania* 10.

2) Zie over dit zwaardje met het runenopschrift *ēdaeboda* P. C. J. A. Boeles, *De vrije Fries* XX (Leeuw. 1903) bl. 190—203 (met photogravure van het zwaardje).

3) Zie Adolf Kirchhoff, *Das gotische Runenalphabet*, 2 Aufl. Berlin 1854, en verder J. Zacher, *Das gotische Alphabet Vulfilas und das Runenalphabet*, Leipzig 1855, en als hoofdwerk over dit onderwer: de Duitsche vertaling *Die Runenschrift*, Berlin 1887 van Ludv. Wimmer’s daarover in 1874 te Kjöbenhavn uitgegeven *Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden*. Voor de Duitsche runenopschriften heeft men, behalve Wimmer’s verhandeling *De tyske Runemindesmaerker* (1894), ook nog Rudolf Henning’s, *Die deutschen Runendenkmäler*, Strassburg 1889, en voor de Angelsaksische Wilhelm Viëtor, *Die northumbrischen Runensteine*, Marburg 1895.

voor A en R meer voor ontleening aan het Italisch dan aan het Grieksch, maar zoowel aan het Grieksch als aan het Italisch schrift herinneren de teekens voor F, H, I, J, L, M, O, S, T en ook dat voor B, dat meestal zoowel voor *p* als voor *b* dienst doet. Daarentegen is het op P gelijkend (maar door WIMMER met Q gelijk gesteld) teeken voor *w* in gebruik. Voor *k* wordt het aan C ontleende teeken, voor spirantische *g* het aan X ontleende teeken gebruikt. Het teeken voor de Italische D is met verlenging der verticale lijn naar boven en naar onderen voor de spirantische *th* ingevoerd en de verdubbeling daarvan voor *d*. Zoo wordt ook in het teeken voor de *ng* verdubbeling van het C-teeken gezien. Voor de *u* wordt het Italiaansche U-teeken onderstboven gebruikt en voor *e* het Grieksch-Italische E-teeken op zijn kant gezet. De uit *z* ontstane *r* wordt aangeduid door een teeken dat het meest op de Ψ gelijkijkt. Het teeken voor de *n* wijkt onherkenbaar sterk van de Grieksch-Italiaansche N af, terwijl van een vier-en-twintigste noch de oorsprong noch zelfs de waarde voldoende vast staat. Daar juist de gelijkenis met het Ouditalische schrift treffend is en de meeste en oudste runenopschriften van rechts naar links en ook wel ploegvoorachtig ingereten zijn, zooals door de Romeinen nooit, maar wel vroeger door de Etruriërs, Umbriërs en Oskers gedaan werd, vermoed ik, dat de runen wel reeds eenige eeuwen v. Chr. en juist niet aan de Latijnen, maar aan andere Italische volken ontleend zijn.

Voor het Gotisch ging Bisschop WULFILA, toen hij in het midden van de 4de eeuw zijne Gotische bijbelvertaling bewerkte, in de keus zijner letterteekens van het Grieksch uit. Behalve twee teekens, die alleen als cijfers dienst deden, nam hij 25 letterteekens aan, doch de X alleen bij enkele vreemde woorden, vooral als beginletter van het woord *Christus*. Van deze 25 zijn er 17 aan het Grieksch ontleend en daaronder ook de Φ, die Wulfila echter niet voor *ph* maar voor de dentale spirant *th* gebruikte, en de Θ, die hij niet bezigde voor *th*, maar voor de gelabialiseerde *h* (*hv*), waaruit in de jongere talen *hw* ontstond. Voor R en S gaf hij aan het Latijnsche boven het Grieksche teeken de voorkeur, en tevens ontleende hij aan 't Latijn de teekens voor de niet in het Grieksch bestaande *q* (gelabialiseerde *k*), *j*, *h* en *f*. Daar de Latijnsche V door hem reeds als teeken voor *q* dienst deed, nam hij voor de Gotische *u* zijne toevlucht tot het teeken voor dien

klank in het runenalfabet, en misschien deed hij dat ook met het teeken voor de δ , dat echter ook zeer goed aan de kapitale Grieksche *o-mega* kan beantwoorden.

Aan de Grieken ontleende hij ook de eigenaardigheid om *i* als *ei*, *ng* als *gg* te schrijven, schoon hij aan *ggw* de waarde van media *g* + *w* toekende. Terwijl hij nauwkeuriger dan Grieken en Romeinen was in het onderscheiden van *j* en *i*, *w* en *u*, vergenoegde hij zich met hetzelfde teeken, dat hij voor *b* en *d* had aangenomen, ook voor de zachte spiranten, *bh* (onze *v*) en *dh* te gebruiken, en nam hij voor korte *e* en korte *o* dezelfde klankteekens *ai* en *au* aan, die voor de tweeklanken *ai* en *au* dienden. In deze opzichten dus is zijn alfabet gebrekkig. Lang is het Gotische letterschrift niet gebruikt. In het midden der 6de eeuw bedienden de Oostgoten in Italië er zich nog van, maar van Gotische geschriften uit lateren tijd is ons niets bekend. De Westgoten in Spanje zijn zeker al spoedig geromaniseerd of hebben alleen Latijn geschreven, zooals uit hunne in het Latijn opgestelde wetten mag worden afgeleid.

De andere Germaansche volken hebben alle de Romeinen tot schrijfmeesters gehad: het eerst de Angelsaksen, die in de 7de eeuw hun eigene taal begonnen te schrijven met de toenmaals gebruikelijke Latijnsche letters, van welke zij echter *r*, *s*, *f* en *g* (voor spirantische *g* en *j*) eenigszins wijzigden. Voor in 't Latijn niet bestaande klanken voegden zij nog drie nieuwe teekens bij hun alfabet, namelijk het *p*-vormig runeteeken voor de *w* en twee teekens, die door elkaar gebruikt worden voor de spirantische *th*, te weten eene gestreepte *d* en het bekende, boven omschreven, runeteeken voor de *th*. Nadat het Angelsaksisch in de 12de eeuw had opgehouden schrijftaal te zijn, is in het Middel- en Nieuw-Engelsch voor de dentale spirant de Latijnsche *th* ingevoerd en voor de *w* de dubbele *v* of dubbel-*u*.

De Noren zijn (afgezien van de runen-inscripties) eerst in 't begin der 12de eeuw hunne moedertaal gaan schrijven met het Latijnsche schrift der Angelsaksen, dat, in aansluiting aan een voorafgegaan, maar nu verloren geschrift van den „rûnameisteri” THORODDR GAMLASON, het eerst voor het Noorsch pasklaar gemaakt werd door den onbekenden schrijver eener, tusschen 1130 en 1150 opgestelde, voortreffelijke taalkundige verhandeling, waarin een volledig spelsysteem werd gegeven en o. a. ook geleerd werd, hoe

umlaut, nasaleering en quantiteit der vocalen in schrift konden worden aangeduid. Op deze verhandeling berust in hoofdzaak de Noorsche spelling. Enkele verbeteringen zijn in het midden van de 13de eeuw nog aangebracht in de taalkundige verhandelingen van OLAF THORDHARSON, ten deele gevoegd bij de *Edda* van diens oom en leermeester SNORRI STURLESON, wiens aantekeningen er voor gebruikt zullen zijn. Ook hij stond, zooals alle middeleeuwsche grammatici, daarbij onder den invloed van den voornaamsten spelleeraar en spraakkunstenaar uit het laatst van den Romeinschen keizertijd, PRISCIANUS; doch het opsommen van bijzonderheden over het schrift en de spelling bij de Scandinaviërs zou ons te ver voeren. Reeds omstreeks 1370 schaften de Zweden de Angelsaksische teekens voor spirantische *th* af en voerden daarvoor *th* en *dh* in. Wat later volgden de Denen hun voorbeeld.

Het Oudhoogduitsch begon, met verschillende dialectische verscheidenheden, nog vóór de 9de eeuw in Latijnsche karakters geschreven te worden, aanvankelijk onder invloed van Angelsaksen of Friezen, zooals o. a. blijkt uit het schrift van het Hildebrandslied, de Merseburger doopgelofte en het Wessobrunner gebed. In de 9de eeuw werd er betrekkelijk veel geschreven en ook veel zorg besteed om het Latijnsche alphabet voor het Oudhoogduitsch pasklaar te maken. Groote verdienste in dat opzicht heeft vooral OTFRID, die in eene opdracht van zijn „Evangelienbuch” aan Bisschop Liutbert uitdrukkelijk te kennen gaf, hoeveel moeite hem dat had gekost; maar nog nauwkeuriger ging later NOTKER LABEO van Sanct-Gallen (geb. 952 † 1022) te werk, die niet alleen door accenten hoofd- en bijtoon der woorden aangaf, en door circumflexen de lange klinkers van de korte onderscheidde, zooals enkelen reeds vóór hem gedaan hadden, maar ook eene poging deed om de veranderingen der medeklinkers door de sandhi in het schrift weer te geven. In andere geschriften (Benedictijner orderegelen en Isidor) werden de lange klinkers dubbel geschreven.

Wat de medeklinkers aangaat, kon men in 't Oudhoogduitsch grootendeels aan de Latijnsche letters hare eigene waarde toekennen, maar voor den *k*-klank bracht men naast de *c* ook weder de oude, door de Romeinen zelf verwaarloosde, *k* tot haar recht, die ook bij geminatie meestal niet dubbel geschreven werd, ofschoon men ook wel *kk*, *ck* of *cc* vindt. De verbinding *kw* werd gewoonlijk door *qu*, maar ook wel door *qhu* en *chu* weergegeven, de verbind-

ding *ks* door *x* en de verbinding *sk* door *sk* of *sc*, maar al zeer vroeg ook soms reeds door *sch* (of *sg*). De *s*-klank werd gewoonlijk aangeduid door de *s*, die ook voor den zachten sisklank diende, maar, als hij aan eene Oergermaansche *t* beantwoordde, ook door *z* in 't midden en aan 't eind der woorden en door *zs* aan het einde. Bij verdubbeling werd dan *zz* of *zss* geschreven. Terwijl voor de *j* hetzelfde teeken gebruikt werd als voor de *i*, onderscheidde men *w* en *u* door de *w* (behalve vóór *u*) met twee *u*'s of *v*'s te schrijven, soms reeds tot *w* verbonden. Daarentegen diende *u* (en *v*) zoowel voor de vocaal *u* als voor de labiodentale spirant *v*.

Behalve de *f* had het Oudhoogduitsch nog twee spiranten, die het Latijn niet bezat: de *ch* en de *th*. De eerste werd meestal door *h* (die ook voor de aanblazing *h* diende), maar soms door *ch* weergegeven, en bij verdubbeling door *hh*. De *th*, die overigens reeds zeer vroeg hare uitspraak wijzigde en in *d* overging, werd als *th* of *dh*, maar bij verdubbeling als *dd* geschreven. Met de *f* (bij verdubbeling *ff*) ter aanduiding van de harde labiodentale spirant had men kunnen volstaan; maar niet zelden schreef men daarvoor, vooral in 't midden van de woorden, ook *u* of *v*: eene noodelooze differentiëring in het schrift, die zich tot in onzen tijd toe in het Hoogduitsch heeft voortgeplant, zoodat ook nu nog de *f* door *v* wordt aangeduid bij eenige echt Duitsche woorden, n.l. *vater*, *vetter*, *vieh*, *viel*, *vier*, *vogel*, *volk*, *voll*, *von*, *vor*, het voorvoegsel *ver*, en bij de overigens zeer verduitschte vreemde woorden *veilchen* en *vogt*. Bovendien bezat het Oudhoogduitsch nog drie affricaten, die aan het Latijn vreemd waren: de *pf*, *kch* en *ts*. De eerste werd gewoonlijk door *pf* en ook wel door *ph* aangeduid, de tweede door *ch*, de derde door *z* of, vóór *e* en *i*, ook door *c*, en bij verdubbeling door *tz*.

Deze Oudhoogduitsche spelling is steeds grondslag voor de latere Hoogduitsche spelling gebleven, al streefde ook het Middelhoogduitsch naar grootere eenheid en vereenvoudiging, die dan in de 15de en 16de eeuw weer verloren gingen, om eerst door het gezag van GOTTSCHED'S „Deutsche Sprachkunst" van 1748 allengs weer toe te nemen. Wij kunnen echter zonder al te groote uitvoerigheid de geschiedenis der Hoogduitsche spelling tot op onzen tijd niet vervolgen, maar moeten ons tot enkele opmerkingen bepalen.

De letterteekens voor klinkers en tweeklanken zijn, bij veran-

dering van uitspraak, vrij goed door betere vervangen, zoodat men bv., toen *û* en *î* gediphthongeerde waren tot *au* en *ei*, deze ook *zôô* is gaan schrijven, maar de *ei* klinkt nu toch meestal als *ai*. Daarentegen zijn *eu* en *äu* historische spellingen, die niet meer klinken als de letterverbindingen *e + u*. Bovendien heeft men daarin twee verschillende teekens voor denzelfden klank, evenals bij *i* en *ie* en bij *e* en *ä*, althans naar de uitspraak van een groot deel der beschaafden. Erger is het met de aanduiding van de lengte der klinkers. Terwijl die in vele woorden in 't geheel niet wordt aangeduid, doet men dat bij vele andere woorden door achtervoeging van eene *h*, en worden weder bij andere woorden *a*, *e* en *o* verdubbeld. Bij de medeklinkers ontbreekt een teeken voor onzen *z*-klank, die evenals de scherpe verwante met *s* geschreven wordt. Die *s* dient vóór de *p* en *t* om den *sj*-klank aan te duiden, die overigens door *sch* wordt afgebeeld, ofschoon *s + ch* anders zou klinken. Voor *s* wordt in bepaalde gevallen ook nog *sz* en *ss* geschreven. Terwijl de *k* door bijvoeging van eene *c* verdubbeld wordt, schrijft men aan 't wordeind *ck* voor *k*, en verder *qu* voor *kw*. *Chs* wordt uitgesproken als *ks*. Over de *v* naast de *f* voor denzelfden klank hebben wij reeds gesproken. Het blijkt dus, dat ook het Hoogduitsch nog te veel aan de historische spelling heeft vastgehouden om te beantwoorden aan de eischen van zulk eene phonetische spelling als waaraan men toch wel zou kunnen voldoen.

Van de Nederduitsche talen werd het Oudsaksisch sedert de 9de eeuw geschreven, meestal met de Latijnsche Karolingische minuskels en niet zonder Angelsaksischen invloed, daar de gestreepte *d* aan het Angelsaksisch ontleend werd om in 't midden en aan 't eind der woorden de spirantische *th* af te beelden, die aan 't begin der woorden als *th* geschreven werd. In navolging daarvan werd ook eene gestreepte *b* ingevoerd, die dezelfde waarde had als onze *v* en in 't schrijven met *v* afwisselde. Dat ook aan 't begin der woorden de *v* diezelfde waarde had, komt mij waarschijnlijker voor, dan dat er de scherpe *f*-klank mee werd afgebeeld, zooals sommigen meenen. Overigens diende de *s* zoowel voor den zachten als voor den harden sisklank, en werd de *ch* zoowel door *h* als door *ch*, de *w* zoowel door eene enkele als door eene dubbele *u* aangeduid. Voegen we hier nog bij, dat de *g* meestal gutturale spirant beteekent, maar ook nog andere verwante

klanken aanduidt, en dat, behalve vóór *w* (wanneer men *qu* gebruikte), de *k*-klank vaker als *k* dan als *c* werd geschreven, dan hebben wij zeker het belangrijkste genoemd wat er gedaan werd om het Latijnsche alphabet voor het Oudsaksisch bruikbaar te maken. Alleen moeten wij nog opmerken, dat aan 't wordeind de tot *t* verscherpte *d* en de tot *f* verscherpte *v* meestal als *t* en *f* worden geschreven, maar dat de verscherping van *th*, *g*, *ng* en *b* in dat geval tot *t*, *ch*, *nk* en *p* slechts zeer zelden in het schrift wordt aangeduid.

Het Oudnederfrankisch, dat wij echter bijna alleen uit eene gedeeltelijk bewaarde Psalmvertaling der 10de of 11de eeuw kennen, wijkt met zijne spelling slechts weinig van het Oudsaksisch af, maar de gestreepte *d* en de gestreepte *b* ontbreken en de klank er van wordt weergegeven door *th* en *v*. Voor *gg* vindt men ook wel *kg*, wat trouwens ook enkele malen in het Oudsaksisch gevonden wordt; maar in plaats van Os. *sk* vindt men steeds *sc* of ook wel (zooals enkele malen in 't Os.) *sch*. De verscherping aan het wordeind van *d*, *v*, *b* en *ng* tot *t*, *f*, *p* en *nc* wordt meestal ook in het schrift weergegeven, die van *g* tot *ch* (*h*) daarentegen zelden.

De spelling van ons Middelnederlandsch nu sluit zich weer zeer nauw bij die van het Oudnederfrankisch aan. In den loop van de 13de eeuw mag men aannemen, dat zij zich vestigde. Aan de 12de eeuw kunnen wij, althans met zekerheid, geene andere Mnl. geschriften toekennen, dan die van Heinrich van Veldeke, waarvan de handschriften alle buiten ons eigenlijk taalgebied geschreven zijn. De spirantische *th* echter was sinds dien tijd uit onze taal verdwenen (overgegaan in *d*). Ook in 't Mnl. bleef men *x* voor *ks*, *qu* voor *kw* en *c* (behalve vóór *e* en *i*) naast *k* handhaven. De geminatie *gg* werd soms door *cg* aangeduid, wat het vermoeden wekt, dat de *g* daar nog als media klonk, evenals in de verbinding *ng* (blijkens de verscherping *nc*). Later verdween de *g* in de uitspraak en bleef alleen de gutterale *n* over, maar tot onzen tijd toe handhaaft de *g* zich in 't schrift. Van het Latijnsche consonantisme week het Nederlandsch alleen af ten opzichte van de gutturale spiranten en de *w*, die als *uu* of *w* geschreven werd, terwijl de *v* of *u* voor labiodentale spirant met stemtoon gebruikt werd, maar ook voor de vocaal *u*. Voor de scherpe gutturale spirant was de *ch* reeds geen onbekend teeken meer, en de zachte verwante kon veilig door *g* worden aangeduid, omdat de media

(afgezien van sandhi) alleen in de verbindingen *cg* en *ng* voorkwam. Toch schijnt men in navolging van de *ch* ook de *gh* te hebben ingevoerd ter aanduiding van het spirantisch karakter. In onze handschriften is die *h* achter de *g* echter reeds zóó dikwijls (en zonder eenige consequentie) weggelaten, dat over de bedoeling, waarmee zij werd ingevoerd, niets met zekerheid valt te zeggen. De verbinding van *s* met *ch* werd zoowel door *sc* als door *sch* voorgesteld, hetzij omdat men daar de *h* evengoed meende te kunnen weglaten, als achter de *g*, hetzij omdat men ook wel *sk* uitsprak. Het als scherp schrijven van de scherp geworden slotmedeklinkers is in 't Mnl. regel geworden, ook voor de *g*, die dan als *ch* geschreven wordt. De *s* wordt dan natuurlijk geschreven, omdat daarnaast de *z* voor den zachten sisklank nog weinig en niet regelmatig voor onze *z* gebruikt wordt.

De klinkers worden in 't Mnl. over het algemeen juist afgebeeld, want de *ie* was toen nog tweeklank, de *oe* klonk nog als eene *oe*-achtige *o* met naslag, en voor het schrijven van *u* voor *ü* kon men zich op het voorbeeld van het Fransch beroepen. Alleen voor de *ö* ontbrak een teeken, en dat men zich daarvoor soms met *ue* of *eu* behielp of met de *o*, die in de 13de eeuw ook nog in 't Mhd. voor *ö* geschreven werd (evenals *oe*), bewijst dat men daarvoor nog niet het gewenschte teeken gevonden had, dat later in 't Mhd. in zwang kwam, maar toen door ons niet werd overgenomen. Eene eigenaardigheid van de Mnl. spelling tegenover die van de andere Germaansche talen is de (ongetwijfeld met het onvolkomen worden der korte vocalen in gesloten lettergrepen samenhangende) invoering van den regel, dat de volkomen (lange of gerekte korte) vocalen in gesloten lettergrepen door verdubbeling werden aangeduid of, zooals meestal gebeurde, door achtervoeging van eene *e*. Die *e* deed dan denzelfden dienst als in 't Hd. de *h* dikwijls doet. Alleen de Limburgsche schrijvers volgden dezen regel aanvankelijk niet op, totdat zij later zich naar het Westnederlandsch begonnen te schikken of in de 15de eeuw de Nederrijnsche verlenging door *i* aannamen, die ook een tijd lang in het Westnederlandsch in zwang kwam. De verdubbelde *i* werd als *ij* (d. i. *i* + *i*) geschreven of door het *y*-teeken aangeduid. Wanneer de volkomen *o* als *oe* geschreven werd, was de tweeklank *oe* er in het schrift niet van te onderscheiden, ook al was de uitspraak eenigszins verschillend.

Ondanks de weifelingen en het gebrek aan eenheid in de Mul. spelling, krijgt men toch den indruk, dat er naar eene zekere eenheid werd gestreefd, dat er zorg aan de spelling werd besteed en eene zekere keurigheid daarin werd verlangd. JAN VAN BOENDALE toch spreekt tegen 1330 van de „grammarie” als van eene kunst, die „te rechte scriven ende spellen leert” ¹⁾, en al heeft hij daarbij misschien wel in de eerste plaats het oog op het Latijn schrijven en spellen, hij maakt toch over het algemeen tusschen Latijnsche en Dietsche dichters geen onderscheid. Ongetwijfeld zijn op de lagere (kerkelijke en openbare) scholen, waarvan wij weten, dat zij hier te lande reeds in de 12de eeuw bestonden, en waar ook de Dietsche taal werd onderwezen, ook spelregels geleerd. Ongelukkig is ons daarvan niets bewaard gebleven, evenmin als wij uit de middeleeuwen eenige Dietsche „spelconste” bezitten.

Met de 16de eeuw daarentegen traden er van alle kanten spellingregelaars en hervormers op, van welke HENDRIK LAURENSZ SPIEGHEL met zijne „Twespraack” van 1584 den meesten invloed verkreeg, al kwam het ook nog lang niet tot eenheid van spelling; en ook in de 17de en vooral in de 18de eeuw ontbrak het niet aan allerlei voorstellen tot verbetering, gewoonlijk meer op phonetische dan etymologische gronden. Hierover kunnen wij nu niet in bijzonderheden treden ²⁾, maar alleen kunnen wij even opmerken, wat er de hoofduitkomsten van waren. Om nauwkeuriger de scherpvolkomen van de zachtvolkomen *e* en *o* te onderscheiden, die in de meeste dialecten verschillend werden uitgesproken, voerden COORNIERT en KILLAEN voor de scherpvolkomen klanken de schrijfwijze met *ee* en *oo* ook in open lettergrepen in, die voor de zachtvolkomen klanken reeds in gesloten lettergrepen gold. Eerst langzamerhand echter kwam men er algemeener toe, deze schrijfwijze aan te nemen, omdat in het Rijn- en Amstelland de scherpvolkomen *ee* en *oo* werden uitgesproken als zachtvolkomen *e* en *o* en de bewoners dier streken eerst in de taalvergelijkende onderzoekingen van LAMBERT TEN KATE een etymologischen leidraad kregen voor de spelling dier klanken. De volkomen klinkers werden in gesloten lettergrepen sedert het einde der 16de eeuw

1) Zie Boendale's *Lekenspieghel* III 14 vs. 75; 15 vs. 19.

2) Voor meer bijzonderheden verwijs ik naar mijne *Geschiede der niederländischen Sprache* in den 2den druk van Paul's *Grundriss der germ. Philologie* (1898) p. 842—847.

niet meer door toevoeging eener *e*, maar alleen door verdubbeling aangeduid, behalve de *a*, die door sommigen, op SPIEGHEL's voorbeeld, verdubbeld werd, maar door anderen (en in Zuid-Nederland nog tot het midden der 19de eeuw) door *ae* werd afgebeeld. Voor de *ö* nam men voorgoed de in 't Fransch geldende schrijfwijze *eu* aan; maar voor twee in de taal nieuw ontstane klanken was een eigen schrijfteeken noodig, nl. voor de gediphthongeerde lange *û* en lange *î*. Den uit *î* ontstanen tweeklank bleef men aanduiden met het oude teeken voor de lange *î*, nl. *ij* of *y*, maar schreef dat nu ook in open lettergrepen. Er *ei* voor te schrijven, zou in strijd met de uitspraak geweest zijn, daar eerst in de 18de eeuw de *ij*-klank met den *ei*-klank begon samen te vallen. Voor de gediphthongeerde *u* nam men de schrijfwijze *ui* aan. Wat de slotmedeklinkers betreft, kwam sedert het eind der 16de eeuw de schrijfwijze naar analogie der verbogen vormen, dus het gebruik van *b*, *d* en *g*, meer en meer in zwang, doch niet consequent, daar men aan 't eind van woorden en lettergrepen alleen *f* en *s* bleef schrijven, soms in strijd met de uitspraak. Op SPIEGHEL's voorbeeld kwam men er meer en meer toe, *s* en *z*, *j* en *î*, *w* en *v* en *u* in 't schrift nauwkeurig te onderscheiden. De *cg* was reeds in de middeleeuwen verdwenen: de *gh*, *c* en *x* werden in het begin van de 18de eeuw (behalve bij vreemde woorden) afgeschaft en met de *qu*, waarvoor men reeds vroeger dikwijls *kw* geschreven had, gebeurde dat in den loop der 18de eeuw.

Bij deze spellingwijzigingen konden nog niet in aanmerking genomen worden de klankveranderingen, die eerst later en eerst langzamerhand meer algemeen zijn geworden in de spreektaal der beschaafden. Daarin klinkt tegenwoordig de *ij* meestal als *ei*, de *au* als *ou*, de scherpvolkomen *ee* en *oo* als zachtvolkomen *e* en *o*. De *oe* en *ie* hebben reeds lang te eenemale opgehouden tweeklanken te zijn. De *sch* wordt al sinds lang alleen als zoodanig uitgesproken aan het begin eener lettergreep met klemtoon en overigens als *s*, terwijl de *ng* zeker al even lang de uitspraak eener gutturale *n* zonder *g* heeft. Ook is sterk toegenomen de neiging om heldere klinkers in toonlooze lettergrepen onduidelijk uit te spreken en, bij sommigen in Holland, ook om na die onduidelijke klinkers de *n* weg te laten. Daarom beantwoordt dan ook de spelling in menig opzicht niet meer aan hetgeen men als beschaafde uitspraak aanneemt, ofschoon er natuurlijk eenig verschil van meening heerscht

over hetgeen voor beschaafd of niet beschaafd gehouden moet worden; en daarom zal het dan ook bij voortduring aan voorstellen tot spelhervorming niet blijven ontbreken.

Sinds echter de wenschelijkheid eener algemeene en officiële spelling (ook met het oog op het schoolonderwijs) meer en meer was gevoeld en daarom ook in 1804 de door MATTHIJS SIEGENBEEK geregelde spelling op staatsgezag was ingevoerd, kon de spellingwijziging niet meer zoo geleidelijk tot stand komen als voorheen. Het moet nu gebeuren langs een min of meer officiële weg en aanleiding vinden in eene algemeen gevoelde behoefte of dienen ter bereiking van een ideëeler doel dan het den menschen een beetje gemakkelijker te maken. Zulk een doel bestond inderdaad, toen M. DE VRIES en L. A. TE WINKEL in 1863 hunne nieuwe spelling voorsloegen, die in 1865 werd aangenomen. Van de, door Zuid- en Noordnederlanders samen gehouden, Taal- en Letterkundige Congressen uitgegaan en dus als het gemeenschappelijk werk van Noord- en Zuid-Nederland te beschouwen, kon die nieuwe spelling het zinnebeeld heeten van het herstel der vroeger (o. a. ook blijkens verschil van spelling) verstoorde eenheid van Noord en Zuid; en dat deze spelling in 1864 door de Belgische Regeering als de officiële werd aangenomen, daarin eerst in 1883 door onze Regeering gevolgd, was niet zoozeer voor die spelling, als wel voor de voorstanders der eenheid van den Nederlandschen stam een ware triomf.

Zulk een sympathiek motief bestaat er niet voor de later (in 1891) voorgestelde spellingwijziging of vereenvoudiging. Vandaar dan ook, dat zij de groote meerderheid koud laat, en slechts eene kleine minderheid er veel voor gevoelt. Kon men er meer van overtuigd zijn, dat door het aannemen van deze spelling de Nederlandsche taal in Zuid-Afrika voor den ondergang behoed werd, dan zou men voor dit belangrijke doel gaarne zijne eigene voorkeur prijsgeven; maar op mij maakt het den indruk, dat de liefde voor eigen taal en de wensch om zich bij de Europeesche taal- en stamverwanten aan te sluiten onder de Zuidafrikanen al zeer gering moeten zijn, indien eene spellingquaestie hen in de armen der Engelschen met hunne oneindig veel moeilijker spelling zou kunnen voeren. In elk geval is er wel geen ernstig mensch, die aan den Zuidafrikaan zijne vrijheid van spellen zou willen betwisten en zijne taal niet voor Nederlandsch zou blijven houden, al spelde hij die anders,

dan wij nu gewoon zijn te doen, want de spelling is toch eigenlijk niet anders dan een uiterlijke vorm, de moeite van veel getwist niet waard.

Zóó althans denkt het grootste gedeelte van ons beschaafd publiek er over, en hadden de voorstanders der vereenvoudiging bij ons zich niet gewaagd op het netelig gebied der vreemde en half-vreemde woorden of bastaardwoorden, waarvan zij, volgens de aangenomen regelen hunner in 1893 gestichte vereeniging, de spelling wel grootendeels aan persoonlijke willekeur overlieten, maar die zij zelf toch meestal naar het Nederlandsche spelsysteem begonnen te schrijven, dan zouden zij niet eens begroet zijn met den storm van verontwaardiging en spot, die er van verschillende kanten tegen hen is opgegaan, en zou, wat eigenlijk van weinig beteekenis was, niet zijn opgeblazen tot eene zaak van gewicht. Door ook de vernederlandsching van de klankbeelden der vreemde woorden te willen invoeren trof men eene gevoelige snaar bij hen, die het al te overvloedig gebruik van vreemde woorden in onze taal afkeuren en dat dus niet willen bevorderen door het vergemakkelijken van de schrijfwijze dier woorden of door het ook uiterlijk stempelen van die woorden tot goed Nederlandsch. Wat de zuiver Nederlandsche woorden zelf betreft, zijn de voorstellen tot spellingwijziging van te geringe beteekenis om veel bij te dragen tot bereiking van het vooropgestelde doel, vergemakkelijking van het spelonderwijs en van de practijk der spelling, te minder omdat de kinderen toch reeds zonder veel moeite binnen het half jaar kunnen leeren lezen en later bij het spellen veeleer andere fouten maken, dan die, waarvoor de voorgestelde vereenvoudiging zou kunnen behoeden. Dat men zich angstig zal blijven houden aan de voorschriften van spitsvondige onderscheidingen, zooals De Vries en Te Winkel er uit al te groote zorgvuldigheid ook eenige gegeven hebben, zal wel niemand verlangen en kan ook zonder spellingwijziging worden nagelaten.

Bij de beoordeeling van spellingquaesties kan men zich plaats en op een *historisch* of op een, bij de *phonetiek* aansluitend, *practisch* standpunt; maar wie de historische spelling over het algemeen wensch te behouden, loopt gevaar de voorstanders er van te ergeren door die, met in 't oog vallende halfslachtigheid, op enkele punten te willen wijzigen naar de beginselen der tegenpartij, die, althans voorzoover het mogelijk of practisch is, phonetisch zou willen

spellen, terwijl hij aan deze laatste toch evenmin voldoet, omdat hij niet radicaal genoeg te werk gaat. Om nu te doen zien, in hoeverre voor de echt Nederlandsche of Nederlandsch geworden woorden onzer taal eene phonetische spelling, die tevens aan de hoogste eischen der gemakzucht zou voldoen, mogelijk is, zal ik er hier eene voorstellen ¹⁾, gegrond op de volgende hoofdbeginselen:

1°. Iedere klank worde slechts met één bepaald teeken afgebeeld, dus niet *ei* door *ij* en *ei*, niet *ou* door *ou* en *au*.

2°. Geen teeken gelde voor twee verschillende klanken, dus bv. niet *e* voor volkomen en onvolkomen *e* en voor de onduidelijke vocaal.

3°. Voor geen klank, behalve voor de tweeklanken, gebruike men een ander samengesteld teeken, dan de dubbele letters, tenzij men boven verdubbeling lengteteekens mocht verkiezen: men schrijve dus niet meer *ch*, *ng*, *eu*, *oe* of *ie*.

4°. Voor de tweeklanken kieze men de teekens der beide klanken, waaruit de tweeklank is samengesteld en schrijve dus bv. niet *ij* en *ui*.

5°. Teekens voor niet meer uitgesproken klanken late men weg; men schrijve dus niet *mensch*, *thans*, *sneeuw*, maar *mens*, *tans*, *sneeu*, en ook *vint* voor *vindt*; doch het weglaten der slot-*n* na toonlooze klinkers mag nog niet als beschaafde uitspraak gestempeld, maar moet als dialectisch Hollandsch beschouwd worden.

Op grond van die regels moet men de volkomen *aa*, *ee* en *oo* altijd, dus ook in open lettergrepen, schrijven met een dubbel teeken, en alleen aan de onvolkomen *a*, *e* en *o* het enkele teeken laten, waarbij dan open en gesloten onvolkomen *o* onderscheiden moeten worden als *o* en *ó*; terwijl hij, die zacht- en scherpvolkomen *ee* en *oo* nog verschillend uitspreekt, de laatste dan door *èè* en *òò* kan aanduiden.

1) Eene spelling, die er niet in de eerste plaats naar streeft, aan de eischen der practijk te voldoen, maar zuiver phonetisch wil zijn, behoort in overeenstemming te wezen met de regels der »Association phonétique internationale». Hoe in zulk eene spelling onze taal er zou uitzien, kan men leeren uit een zeer verdienstelijk boekje van R. Dijkstra, *Holländisch. Phonetik. Grammatik. Texte*, Leipzig 1903 (No. 3 der »Skizzen lebender Sprachen, herausgeg. von Wilhelm Viëtor»). De door mij voorgestelde spelling draagt daartegenover een nationaal karakter door zooveel mogelijk vreemde teekens te vermijden en ook op de eischen van het loopend schrift te letten, terwijl de wetenschappelijke phonetiek bij de keus der teekens slechts met den druk te rekenen heeft.

Voor de onvolkomen *i* behoude men het enkele teeken, voor de volkomen *i* (onze *ie*) voere men om graphische redenen *y* in, want *i* + *i* gelijkt te veel op *ii*, en *ij* is onvolkomen *i* + *j*. Voor de onvolkomen *u* kan men *u* behouden, voor de *oe* kan de dubbele *uu* dienen en voor de betrekkelijk zeldzame volkomen *u* de *ü*. De *eu* kan, als in 't Hoogduitsch, met *ö* worden afgebeeld.

In verband daarmee schrijve men de tweeklanken als volgt: *ai*, *aaï*, *ei* (voor *ei* en *ij*), *oai*, *ooï* (voor *oei*), *eeu*, *yu* (voor *ieu*), *ou* (voor *ou* en *au*). Voor de *ui* is een nieuw teeken te vinden, bv. *öü*. De onduidelijke vocaal kan het best door het phonetisch teeken (omgekeerde *e*) worden aangeduid. Wie meent sommige klanken niet onduidelijk te moeten uitspreken, kan zich daarvoor dan nog bedienen van het teeken voor den klank, dien hij meent te hooren. Wie bv. *den* en *een* zegt, kan zóó ook schrijven; wie *den* uitgang *lijk* met *ei* uitspreekt, schrijve *leik*.

Bij de medeklinkers behoeven alleen de samengestelde teekens door enkelvoudige vervangen te worden en wel *ch* door de Grieksche *X* en *ng* door *ñ*. De medeklinkers aan het wordeind scherp te schrijven, omdat zij daar wel dikwijls, maar toch niet altijd, scherp worden uitgesproken, zou als consequentie het invoeren eener sandhispelling vereischen, en dat zou de spelling veeleer moeilijker dan gemakkelijker maken, zoodat de tegenwoordige spelling naar analogie van de verbogen vormen daarboven te verkiezen blijft.

In deze spelling zouden de meest bekende coupletten van ons volkslied er aldus uitzien:

Wyn Neerlands blud in d'aaders vluuit,
 Van vreemde smettēn vrei,
 Wyns hart voor land en kooniñ gluuit,
 Verheff' den zañ als wei:
 Hei stell' met óns, vereend van zin,
 Met ónbeklemdē bōrst,
 Het godgevallog feestlyd in
 Voor vaaderland en vorst.

Besxerm, oo God! bēwaak den grónd,
 Waaróp ónz' aadēm gaat,
 De plek, waar ónzē wyg óp stónd,
 Waar eens óns graf óp staat,
 Wei smeekē van ù vaaderhand,
 Met dypgeruurdē bōrst,
 Bēhoud voor 't lyvē vaaderland,
 Voor vaaderland en vorst.

DERDE HOOFDSTUK.

TAALGROEPEN EN TALEN.

§ 1. *De talen van Amerika, Afrika en Australië.*

Toen de oude Hebreeuwsche schrijver van het boek Genesis zijn verhaal van de Babylonische spraakverwarring te boek stelde, trachtte hij daarmee eene verklaring te geven van de groote verscheidenheid der talen ondanks de door hem aangenomen eenheid van het menschelijk geslacht. Sinds hij schreef, hebben wij een nog veel grooter aantal talen leeren kennen, waarvan hij met zijne beperkte kennis van de aarde nog geen begrip had, daar hij, behalve een groot deel van Azië, nog maar een klein hoekje van Europa en Afrika kende. Doch vasthoudende aan de gemeenschappelijke afstamming der menschen van één menschenpaar, nam hij ook de stamverwantschap der volken aan, die hij in drie groote groepen afdeelde naar Noach's drie zonen, van welke, volgens de latere uitleggers van het verhaal, Sem de stamvader der Semieten in Azië, Cham die der Chamieten in Oost-Afrika, en Japhet die der bewoners van Klein-Azië en het Zuid-Oosten van Europa werd.

Tegenwoordig wordt de oorspronkelijke eenheid der menschenrassen niet meer onvoorwaardelijk aangenomen en heerschen dien-aangaande verschillende meeningen. Ook is men tot het inzicht gekomen, dat bij die volken, welke blijkbaar tot hetzelfde ras behooren, de talen nog niet van denzelfden oorsprong behoeven te zijn, omdat taalontleening niet zelden is voorgekomen. De talen eenvoudig in te deelen naar de rassen, gaat dus niet meer aan. In de talen zelf is het eenig criterium harer verwantschap te zoeken, waardoor men ten slotte kan geraken tot een stamboom van talen, die zuster- of dochtertalen van elkaar kunnen zijn of nog in andere verwantschapsbetrekkingen tot elkaar kunnen staan,

in verband tot de oertaal, die men voor deze taalfamilie als stammoeder aanneemt. Het is echter slechts een zeer gering gedeelte van alle talen, waarvan een stamboom is op te maken of waarvan de verwantschap althans met zekerheid is aan te nemen. Eigenlijk kan men dat bij grootere taalgroepen alleen doen voor de Oeral-altaïsche, de Semietische en de Indogermaansche talen. Van de overige blijken er wel verschillende aan elkaar verwant, maar hoever de verwantschap gaat, en in hoever die slechts schijnbaar is door overneming of wederzijdschen invloed, valt van de meeste talen nog niet uit te maken. Zeer vele staan geheel op zich zelf en hebben alleen zekere overeenkomst in bouw of eigenaardige klanken, wat echter niets voor stamverwantschap kan bewijzen.

Men heeft wel beproefd deze talen, die niet naar graden van verwantschap of naar de rassen, door welke zij gesproken worden, konden gegroepeerd worden, in te deelen naar haar eigenaardig karakter, en ze daarom verdeeld in *monosyllabische* of *isoleerende* talen, met uitsluitend éénlettergrepige woorden, in *agglutineerende* talen, waarin de woorden als aan elkaar vastgeplakt worden door praë- en suffigeeren en incorporeeren, dermate zelfs, dat één woord in staat is een geheelen zin te vormen, en in *flecteerende* talen met afleidings-, verbuigings- en vervoegings-uitgangen; maar meer en meer is de onhoudbaarheid dezer verdeling gebleken, omdat meestal de grenzen tusschen die groepen niet te trekken of niet altijd dezelfde geweest zijn (zie daarover bl. 28—30). Er blijft dus voor een groot gedeelte der talen niet veel anders over, dan ze te groepeeren naar de werelddeelen en landen, waarin zij tegenwoordig gesproken worden, en mij bij dit overzicht voor die talen ¹⁾ daaraan houdende, begin ik met

A. De Amerikaansche talen.

Van de Indiaansche talen der Roodhuiden heeft men er wel vijf-

1) Het omvangrijkste, schoon niet geheel voltooide werk over alle talen der wereld is dat van Friedrich Müller, *Grundriss der Sprachwissenschaft*, Wien 1876—88 in vier deelen. Het behandelt in het eerste deel de talen der wolharige rassen, in het eerste stuk van het tweede deel die der Australische, Hyperboraëische en Amerikaansche rassen, in het tweede stuk van dat deel die der Maleische en Hoogaziatische rassen, en in het derde deel die der lokharige rassen. Het onvoltooide vierde deel geeft alleen „Nachträge”. Vgl. verder André Lefèvre, *Les Races et les Langues*, Paris 1893, en Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden, etc.* Leipzig 1891, 2te Aufl. 1901.

honderd opgeteld, die echter door FRIEDRICH MÜLLER tot 26 taal-families teruggebracht worden. Ten deele zijn het zeer eenvoudige, monosyllabische talen, ten deele agglutineerende (zelfs polysynthetische) en dan dikwijls fijn ontwikkelde talen. Eene opmerkelijke eigenaardigheid van verscheidene dezer talen is, dat de labialen er geheel of bijna geheel in ontbreken. Over zeer vele bezitten wij tegenwoordig uitgebreide studiën en zelfs spraakkunsten, door verschillende geleerden of onderzoekers in 't licht gegeven, doch eene eenigszins volledige opgave daarvan zou hier te groote ruimte innemen. Tot het opsommen der voornaamste talen zal ik mij hier bepalen, namelijk :

De *Athapaskische* of *Tsjippeweïsche* talen in het Westen van Canada, rondom het Athapaska-meer, en daaronder ook de *Déné-dindzjee*-taal, door E. PETITOT in een uitvoerig woordenboek met spraakkunst (Parijs 1876) opgeteekend.

De *Tsimshian*-taal op de grenzen van Britsch-Columbia.

De *Assiniboine*-talen in het Zuiden van Canada, ten Zuiden van de Saskatsjawan-rivier.

De *Algonkin*-talen in Oost-Canada, Oostwaarts van het groote Winnipeg-meer, waartoe o. a. ook de talen der Kri-Indianen behooren, ons door eene spraakkunst en een woordenboek van A. LACOMBE bekend.

De *Micmac*-taal van Nova-Scotia, Nieuw-Brunswijk, Prince Edward Island en Newfoundland, die in S. T. RAND een beoefenaar vond.

De *Lendpe*-taal aan de Delaware, waarvan het *Oenami*-dialekt door een uitvoerig woordenboek bekend is.

De *Irokesische*-talen der Mohawks aan de tweelingmeren Ontario en Eric en de talen der Huronen ten Zuiden van het Huron-meer.

De *Dakota*-talen der Nodomessiërs of Siowks aan de Missouri en de boven-Mississippi, waarvan de spraakkunst (in 1852) werd geschreven door H. C. VON DER GABELENTZ en (in 1851) door S. R. RIGGS, die samen daarmee ook een woordenboek van die talen uitgaf.

De *Pueblo*- en *Apache*-talen in Utah, Colorado en Texas.

De *Timoequa*-taal in Florida.

De *Mexicaansche*-talen ¹⁾, waaronder het monosyllabische *Othomi*, het *Zapotekisch* en het *Nahuatl* der *Azteken*, van wier taal reeds

1) Eene uitvoerige vergelijking der verschillende Mexicaansche talen gaf F. Pimentel (Mexico 1874—75.)

in 1547 in het Spaansch eene spraakkunst geschreven is, en die zelf ook reeds de schrijfkunst beoefenden. Zie daarover blz. 311 en over de incorporatie blz. 95.

De *Maya*-talen, bij de ontdekking van Amerika gesproken door de beschaafde bewoners van Yucatan, die ook zelf reeds eene schrijftaal hadden. Nu wordt eene der Mayatalen o. a. door de *Pokonsjé*-Indianen gesproken ¹⁾.

De *Mosquito*-taal in Midden-Amerika, waarvan LUCIEN ADAM in 1891 spraakkunst en woordenlijst uitgaf.

De *Caraïbische* talen (het *Bakairi*) op de eilanden van Midden-Amerika en in het Noorden van Zuid-Amerika, voor de studie toegankelijk gemaakt door L. ADAM, R. BRETON en anderen.

De *Guyana*-talen of *Galibi*-talen. ²⁾

De *Toepi-Guarana*-talen in Brazilië, bekend door de vergelijkende studie van LUCIEN ADAM. Tot deze talen behoort ook de taal der „Tapouyers uyt Brasil”, waarvan Huygens (*Hofwijck* vs. 231) spreekt naar aanleiding van het elftal hunner, dat in 1644 door Joan Maurits van Nassau naar Europa was overgebracht.

De *Oud-Peruaansche*-talen, waaronder de *Aymarâ*-taal en de *Khetsjoca*-taal der Inka's die haar uit Mexico naar Peru overbrachten: beide reeds in de 16de en 17de eeuw door de Spanjaarden bestudeerd. In die *Khetsjoca*-taal, waarover J. J. VON TSCHUDI in 1853 en 1884 („Organismus der Khetsua-Sprache”) twee belangrijke werken uitgaf, is reeds in 1560 een drama *Ollantay* geschreven, dat in 1878 door den Peruaan PACHECO ZEGARRA is uitgegeven.

De *Tsjiquita*-talen in Bolivia, door LUCIEN ADAM en VICTOR HENRY beoefend.

De *Guaikoeroe*-talen (Abipone, Mokovi, Toba, Mbaya) aan de Rio de la Plata, waarvan wij onze kennis weder hoofdzakelijk aan LUCIEN ADAM danken, die er in 1899 eene vergelijkende spraakkunst van uitgaf.

De *Araukanische*-talen in Chili ³⁾.

¹⁾ Zie O. Stoll, *Die Maya-Sprachen der Pokom-Gruppe*. I *Die Sprache der Pokonché-Indianer*, Wien 1888.

²⁾ Zie J. Crevaux, P. Sagot en L. Adam, *Grammaires et vocabulaires roucouyenne, arrouague, piapoco et d'autres langues de la région des Guyanes*, Paris 1882 en H. Coudreau, *Vocabulaires méthodiques ouayana, aparai, oyampi émerillon avec une introduction de L. Adam*, Paris 1892.

³⁾ Zie A. Febres, *Grammática de la lengua araucana*, Concepcion 1895.

De *Tehuelhet*-taal der Patagoniërs, enz.

Het aan werkwoordelijke vormen bijzonder rijke *Pesjereh* of *Jaganisch* ¹⁾ is de taal der Vuurlanders, die echter niet meer tot de stammen der Roodhuiden behooren, evenmin als de *Eskimo's*, die in het Noordelijkste gedeelte van Amerika en in Groenland hunne eigene taal, het *Inuït* ²⁾, spreken, waarvan de verbaalvormen eene groote verscheidenheid van toestanden kunnen aanduiden, evenals ook door talrijke suffixen eene groote menigte schakeeringen in de voorstelling kan aangegeven worden, voor welke men in de Europeesche talen meestal tot lange omschrijvingen zijne toevlucht moet nemen.

Al deze talen zijn evenwel bezig uit te sterven met de volkstammen, die ze spreken en die meer en meer verdrongen zijn door de nu in geheel Amerika heerschende Europeesche kolonisten. Deze spreken in Noord-Amerika (nl. het Britsch „Dominion of Canada” en de „United-States”) Engelsch met eigenaardige Americanismen, ofschoon toch in Beneden-Canada of Quebec, dat tot 1759 eene Fransche kolonie was, de meerderheid der bevolking nog Fransch is blijven spreken, zooals ook nog velen doen in het sedert 1713 Engelsch geworden Acadia, nu Nova-Scotia geheeten, en het tot 1763 nog Fransche Ile de St.-Jean, dat nu den naam van Prince-Edward-Island draagt. In de Vereenigde Staten handhaven de latere immigranten uit alle deelen van Europa soms nog zeer lang hunne eigene taal. Zoo zijn er uitgebreide streken, met dorpen en steden, vooral in Michigan (dáár o. a. de stad Holland), Illinois, Wisconsin, Yowa en ook in Ohio, waar sedert de groote landverhuizing van omstreeks 1845 min of meer zuiver Nederlandsch gesproken wordt en waar zelfs ruim vijftig dag- en weekbladen geheel of gedeeltelijk in het Nederlandsch uitkomen. Overigens is er van het Nederlandsch, dat eenmaal te Nieuw-Amsterdam (nu New-York) gesproken werd in de vijftig jaar (1614—1664), waarin het eene Nederlandsche kolonie was,

1) Een *Glossar der feuerländischen Sprache*, Leipzig 1882, hebben wij van J. Platzmann, die ook werken heeft uitgegeven over andere Amerikaansche talen, zooals het Caraïbisch (1892, 1900), de Braziliaansche dialecten (1870—90), de Aymarâtaal (1879) en het Araukanisch (1887).

2) Zie van Th. Bourquin *Grammatik der Eskimo-Sprache an der Labrador-küste*, Gradau 1891 en van Victor Henry, behalve andere geschriften, een zeer uitvoerig *Vocabulaire français-esquimaux*, Paris 1876.

niets overgebleven. Wel wist het zich onder Engelsch bestuur nog lang te handhaven, zoodat er b.v. in 1738 in New-York nog twintig predikanten in het Nederlandsch preekten en ook nog een paar in Pensylvanië en op St. Thomas, maar sedert in 1764 de eerste Engelsche preek te New-York gehouden was, nam het aantal Nederlandsche predikanten hand over hand af en het Engelsch als omgangstaal meer en meer toe. In 1773 werd naast het Nederlandsch ook het Engelsch als taal van het onderwijs aangenomen en in 't begin van de 19de eeuw was het onderwijs geheel Engelsch geworden, terwijl nog slechts enkele predikanten in sommige gemeenten aan de Hudson in 't Nederlandsch preekten. Ook dat geschiedt nu reeds bijna eene eeuw lang niet meer, en het eenige wat nog aan de vroegere heerschappij van het Nederlandsch in Noord-Amerika herinnert, is een niet gering aantal Nederlandsche egnamen en vele Nederlandismen in het tegenwoordig Amerikaansch-Engelsch ¹⁾.

In Mexico heeft de oude bevolking, met Spanjaarden gemengd en dan Mestiezen geheeten, de Spaansche taal aangenomen; en dat is ook de taal van geheel Midden- en Zuid-Amerika geworden, behalve van Brazilië, waar Portugeesch wordt gesproken, en van de kleinere Fransche, Engelsche en Nederlandsche koloniën (eenige eilanden van Midden-Amerika en Guyana), waar naast het Spaansch ook de talen der kolonisten heerschen. Overigens begint het Spaansch in Argentinië door het Italiaansch der landverhuizers uit Italië min of meer vervangen te worden. Zuiver Spaansch echter wordt alleen door de beschaafden gesproken; het meerendeel der half-Europeesche bevolking bedient zich van het zoogenaamd *Papiement* (d. i. spreektaal, van *papia*, spreken), een armoedig taaltje van Spaanschen oorsprong, maar met andere, ook Indiaansche, bestanddeelen vermengd en door verminking van verbuiging en vervoeging zeer vergroot. In de Nederlandsche koloniën (vooral op Curaçao met Bonaire en Aruba) heeft het ook vele Nederlandsche elementen opgenomen en is het de gewone spreektaal, waarnaast het Nederlandsch zich slechts met moeite als regeeringstaal en taal der meer beschaafden weet te handhaven. Op de Nederlandsche Antillen: St. Eustacius, St. Martin en Saba, wordt bijna geen Nederlandsch meer gesproken. Daarentegen

¹⁾ Daarover schreef ik uitvoeriger in *Vragen van den Dag* XI (1896) blz. 337 vlgg.

heeft het Engelsch er zoozeer veld gewonnen, dat het zelfs in 1872 heeft moeten aangenomen worden als taal voor de rechtspraak. Alleen in Suriname bedienen de beschaafden zich nog veelal van het Nederlandsch. Dáár echter, evenals elders in Amerika, zijn ook vele negers ingevoerd, wier mengeltaal, wanneer zij zich niet van min of meer zuiver Engelsch bedienen, met den naam van *Neger-Engelsch* wordt aangeduid.

B. De Afrikaansche talen.

De eigenlijk Afrikaansche talen ¹⁾ kunnen in zes, aan elkaar niet verwante, groepen verdeeld worden, namelijk :

I. Het *Hottentotsch*, eene niet onbeschaafde, achteraanvoegend agglutineerende taal met grooten rijkdom van vocalen en met eigenaardige medeklinkers, de zoogenoemde klikklanken (zie daarover bl. 84, en over de woordverdubbeling bl. 106). Men kent er verschillende dialecten van, zooals van de Koranna's, de Griqua's, enz. en vooral de *Khoi-khoi*-taal der Namaqua's ²⁾. Slechts een klein deel der Hottentotten leeft nog in eene eigene maatschappij. De meeste zijn in dienst getreden van de Europeesche bevolking van Zuid-Afrika en spreken gemakkelijk het Zuidafrikaansch Hollandsch, doch in den platsten vorm

II. De talen der *Boschjesmannen*, die op een laag standpunt van ontwikkeling staan, in overeenstemming met de kleine zwarte menschen, die ze spreken. Ook deze talen hebben een agglutineerend (prae- en suffigeerend) karakter en hebben met het Hottentotsch de klikklanken gemeen.

III. De *Kaffertalen* ³⁾ of liever *Bantoetalen*, daar Kaffers geen volksnaam is, maar een Arabisch woord, dat over het algemeen de „ongeloovigen” aanduidt. Van deze, alle aan elkaar verwante, praefi-

¹⁾ Zie daarover, behalve verschillende studiën over afzonderlijke talen, de door C. G. Büttner sedert 1887 uitgegeven *Zeitschrift für Afrikanische Sprachen*.

²⁾ G. H. Schils gaf in 1891 eene *Grammaire complète* en in 1894 een *Dictionnaire étymologique de la langue des Namas* uit, en in 1895 een geschriftje *L'affinité des langues des Buschmans et des Hottentots*.

³⁾ Zie onder meer andere werken: W. H. J. Bleek, *A comparative grammar of the South African languages*, 1862; J. W. Appleyard, *The Kafir language, comprising a sketch of its history, which includes a general classification of South African dialects . . . and a grammar*, Cape of Good Hope, London 1850 en C. Meinhof, *Grundriss einer Lautlehre der Bantusprachen*, Leipzig 1899.

geerend-agglutineerende talen, die door een groot aantal stammen ten Zuiden van den aequator gesproken worden en die dus met elkaar de hoofdgroep der Zuidafrikaansche talen vormen (over de *ukuhlopina*, die er heerscht, zie bl. 68 vlg.), zijn de voornaamste: in Oost-Zuid-Afrika de *Sesjoeana*-taal der Beetsjoeanen ten Westen van Transvaal, de *Sesoeto*-taal der Basoeto's in het Westen van Natal, en der Matabelen in Rhodesia, ten Noorden van de Limpopo, voor zoover zij door Cecil Rhodes niet zijn uitgeroeid, de taal der *Zoeloe's* ten Oosten van Transvaal, en de verschillende *Zanzische* talen, die Noordelijk ongeveer tot den aequator en Westelijk tot het Tanganika-meer gesproken worden, waartoe o. a. in Duitsch Oost-Afrika het *Kikami* van den Wakami-stam en het *Kimwera* behoort, en aan den aequator de *Kamba*-, de *Njika*- en de *Taita*-taal en waarvan de, ook litterarisch ontwikkelde, *Swaheli*-taal ¹⁾ der stad Zanzibar de voornaamste is. In West-Zuid-Afrika leven onder het Duitsch bestuur van Damaraland de volksstammen, die het *Otsji-Kwanjama* en het *Otsji-Herero* spreken ²⁾. Onder het bestuur der Portugeezen wordt Noordelijker de *Boenda*-taal (of *Kimboenda*) gesproken, en onder Belgisch toezicht aan de Congo het *Fiot*, waarvan reeds in 1659 BRUSCIOTTO te Rome in het Latijn eene grammatica uitgaf.

IV. De *Negertalen* of de talen van Noordelijk West-Afrika, waartoe (van Oost naar West) de volgende alle min of meer agglutineerende talen behooren: de *Boebi*-taal van het eiland Fernando-Po, de *Igbo*-taal aan de Nigermonden, de taal van *Joruba* of *Jarriba*, de *Akra*- of *Gan*-taal, de *Ewe*-taal ³⁾, de *Tsji*-taal der Asjantijnen, waarvan wij eene spraakkunst en een woordenboek bezitten door J. G. CHRISTALLER, de *Grebo*-taal van Mayland, de *Kroe*-taal aan de St. Paulsrivier in Liberia, de *Boellom*-taal enz, alle in Opper-Guinea; en dan in Senegambië vooreerst de *Wolof*-taal en verder de *Mandingo*-talen ⁴⁾, zooals de *Soesoe*-, de *Bambara*- en de *Mpongwe*-taal. In West-Soedan wordt aan den Niger tusschen Timboektoe en Say de *Songay*-taal gesproken, bij

1) C. G. Büttner gaf daarvan te Berlijn in 1890 een *Wörterbuch* en in 1894 eene *Anthologie* uit.

2) Zie P. H. Brincker, *Wörterbuch und kurzgefasste Grammatik des Otsji-Herero*, Leipzig 1886 en *Lehrbuch des Oshikuanjama*, Berlin 1891.

3) Zie E. Henrici, *Lehrbuch der Epe-, Aulo-, Anecho- und Dahome-Mundart*, Berlin 1891.

4) Zie H. Steintal, *Die Mande-Neger-Sprachen, psychologisch und phonetisch betrachtet*, Berlin 1867.

het Tsadmeer de taal van *Bornoe* en die van *Bighirmi*, en wat Zuidelijker die van *Moezgo*. Bij deze Negertalen zijn in Soedan ook nog te voegen eenige Nijltalen, zooals de *Bari*-, de *Dinka*- en de *Sjilloek*-taal aan den Witten Nijl.

V. De *Nubische* talen of de talen van Noordelijk Oost-Afrika ¹⁾ zijn o. a., behalve de taal der eigenlijke *Nubiërs*, ook de talen van *Dongola*, *Kordofan* en *Tekele* in Aegyptisch Soedan. In het Zuiden van Midden-Soedan wordt de *Njam-njam* taal gesproken. In Zuidwestelijk Soedan zijn de voornaamste talen, die er toe behooren, de talen der *Foelabs* of *Fellata's* aan de Isa Kworra of Boven-Niger ²⁾.

VI. De *Chamietische* talen, die met de Semietische talen verwant zijn en dus tot de flecteerende talen kunnen gerekend worden, zijn reeds van oudsher gesproken in Aegypte met zijne overoude beschaving (zie over het Aegyptische schrift bl. 312 vlg.) en hebben zich daar duizenden jaren kunnen handhaven; maar langzamerhand is het *Oud-Aegyptisch*, door het *Nieuw-Aegyptisch* (van de 18de tot de 8ste eeuw v. Chr.) en het *Oud- en Nieuw-Demotisch* heen, overgegaan in hetgeen reeds in het midden der 3de eeuw n. Chr. *Koptisch* kan genoemd worden en als zoodanig nog in de 17de eeuw eene beschaafde taal was, in eene eigene letterkunde met Grieksche letters (zie bl. 320) overgeleverd ³⁾. Terwijl tegenwoordig het Arabisch de taal der beschaafde Muzulmannen in Aegypte is, hebben zij, die Christenen gebleven zijn en nu nog *Kopten* heeten, ook het Koptisch als spreektaal in verschillende tongvallen gehandhaafd. Aan dat Koptisch verwant zijn de *Libysche* talen, met name de talen der *Kabylen* en *Berbers*, de Nomadenvolken der Sahara. Verder behoort tot de Chamietische talen het door LEO REINTSCH in verschillende werken in alle onderdeelen bekend gemaakte *Amharisch* in Abyssinië, waarvan de *Koenama*-taal, die gesproken wordt ten Noorden van de Abyssinische

¹⁾ Zie C. R. Lepsius, *Nubische Grammatik mit Einleitung über die Völker und Sprachen Afrikas*, Berlin 1880.

²⁾ Zie F. G. de Guirandon, *Manuel de la langue foule parlée dans la Sénégambie et le Soudan. Grammaire, textes, vocabulaire*, Londres 1902.

³⁾ Zie H. Brugsch, *Die Aegyptologie*, Leipzig 1889. Neue Aufl. 1897. Brugsch' hoofdwerk is het *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig 1868—82, Vgl. verder over het Aegyptisch de *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde*, sedert 1881 uitgegeven onder redactie van C. R. Lepsius, H. Brugsch en A. Erman. In ons land hebben zich voor de studie van het Aegyptisch bijzonder verdienstelijk gemaakt C. Leemans en W. Pleyte.

provincies Adyabo en Walqaïth, deel uitmaakt, evenals de *Saho*-taal op de Abyssinische kust tegenover Massua, de *Irob-Saho*-taal, gesproken door een Christenvolksstam in het Zuidoostelijk deel der Abyssinische provincie Hamasië, de *Bilin*-taal, ten Noorden van de Abyssinische provincie Dembélas, en de *Chamir*-taal der Falasja's in Agauland. Overigens spreekt een klein deel der Abyssiniërs een paar dialecten van het Semietische *Ghez*, dat uit het Oud-Aethiopisch is voortgekomen. Nog kunnen als nauw verwant aan het Chamietisch beschouwd worden de talen der volken ten Zuiden van den golf van Aden, die als *Galla*-talen worden samengevat en waartoe de tongvallen van *Kaffa*- en *Somali*-land behooren. In West-Soedan is ook nog de *Hawsa*-taal der Negerbevolking van het nu juist door de Engelschen veroverd Sokoto eene Chamietische taal.

Reeds van overouden tijd wordt door de Moorsche bewoners der Noordkust van Afrika Semietisch gesproken, doch het waren de Phoeniciërs geweest, die hunne taal daar gebracht hadden door er overal koloniën te vestigen. Toen bij het Westwaarts verspreiden van den Islam de Arabieren later die Noordkust veroverden, verdrongen zij die oudere Semietische talen wel niet geheel, maar zij deden ze toch tot den rang van dialect afdalen tegenover het *Arabisch*, dat er de taal der beschaafden en ook de schrijftaal werd, en dat nu bv. ook van de Arabische *Bedoeïenen* is. Zóó is het ook nu nog niet alleen in Aegypte, maar ook in Tripoli (met Fezzan en Barka), in Tunis, in Algerië (d. i. Algiers, Oran en Constantine) en in Marokko (met Fez); maar sinds daar in 't midden der 19de eeuw de zelfstandigheid der Muzulmansche staten meer en meer afnam door het overwicht der Europeeërs (vooral Franschen en Spanjaarden), hebben ook de talen der Europeeërs er veld gewonnen, en in Algiers (nu eene Fransche kolonie) en Tunis heerscht tegenwoordig naast de volkstaal en het Arabisch ook het *Fransch*, in Marokko en Oran (nu Fransch) ook het *Spaansch*. Over het algemeen hoort men aan de Noordkust van Afrika de meest verschillende talen van allerlei volken. Ook aan de Oost- en de Westkust zijn Europeesche talen (meest Portugeesch, Engelsch en Duitsch) door kolonisten ingevoerd, en op Madagascar het Fransch, terwijl de voornaamste volkstaal van Madagascar tot geene der bovengenoemde groepen kan gerekend worden, maar tot de Australische groep der Maleisch-Polynesische talen behoort. Deze taal

is het *Malagasi*, in het begin van de Christelijke jaartelling daarheen uit het Oosten overgebracht.

In Zuid-Afrika vooral zijn Europeesche talen de heerschende talen der beschaafde bevolking van Europeesche afkomst geworden, die ook in verhaspelden vorm door de groote meerderheid der daar wonende Hottentotten en Kaffers gesproken worden. Het zijn de *Nederlandsche* en de *Engelsche* taal, die daar nu om den voorrang strijden, ofschoon het Nederlandsch er eene eigene deflecteerende richting heeft genomen en er met allerlei vreemde bestanddeelen vermengd is ¹⁾, terwijl het Engelsch er in vrij zuiveren vorm veld wint. Toch heeft het Nederlandsch er verreweg de oudste rechten, want door Nederlanders onder Jan van Riebeeck werd in 1652 aan de Kaap de Goede Hoop de kolonie gesticht, van waar de verspreiding der Europeesche beschaving over Zuid-Afrika later zou uitgaan. Dat de immigratie van een vrij groot aantal Fransche Hugenooten in het laatst der 17de eeuw weinig invloed op het Nederlandsch dáár heeft gehad, en dat de veranderingen, die onze taal er onderging, veeleer te wijten zijn aan den invloed van het uit Nederlandsch Indië overgebracht en daar als algemeene omgangstaal in de 17de eeuw heerschende Maleisch-Portugeesch, een erbarmelijk mengelmoes van deze beide talen met veel Hollandsch vermengd, is overtuigend aangetoond door D. C. HESSELING. ²⁾ Daarnaast echter bleef men als regeeringstaal, kanseltaal en schrijftaal ook nog het Nederlandsch gebruiken, dat er den naam van *Hoog-Hollandsch* kreeg tegenover het Zuidafrikaansch of Kaapsch-Hollandsch (*Cape Dutch*). Met de definitieve verovering der Kaapkolonie door de Engelschen in 1806 begon het Engelsch er het Nederlandsch te verdringen. De vestiging van tal van Engelschen bracht er het Engelsch als omgangstaal, maar de groote meerderheid bleef er toch nog Zuidafrikaansch Hollandsch spreken en Hoog-Hollandsch van den kansel hooren en in den Bijbel lezen. Daarentegen had het Nederlandsch er als officiële taal weldra afgedaan en wel volstrekt sinds 1825 bij de kanselarij, sinds 1828 bij de rechtsspraak en omstreeks dienzelfden tijd ook bij het

1) Uitvoeriger schreef ik over het Zuidafrikaansch Hollandsch in *Vragen van den Dag* XI (1896) bl. 345—362, 418—442, 483—505. Zie ook W. J. Viljoen, *Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache*, Strassburg 1896 en Heinrich Meijer, *Die Sprache der Buren*, Göttingen 1901.

2) Zie D. C. Hesseling, *Het Afrikaansch*, Leiden 1899.

schoolonderwijs. De taaldwingelandij der Engelschen en vele grieven van anderen aard veroorzaakten sedert 1836 den zoogenaamden „grooten trek” of de uitwijking der Boeren in massa naar Natal en over de Oranjerivier. Het gevolg daarvan was de stichting van twee Boerenrepublieken: Oranje-Vrijstaat, in 1854, en Transvaal, in 1852 onafhankelijk verklaard, van welke de laatste, na eene vierjarige overheersching door de Engelschen, in 1881 opnieuw onafhankelijk werd onder den naam van Zuidafrikaansche Republiek. In deze beide republieken was het Nederlandsch de regeeringstaal, en tot het eind van de 19de eeuw bleven zij de krachtige bolwerken voor de handhaving onzer taal in Zuid-Afrika, terwijl ook de Kaapkolonisten, zich bij hunne Noorderbroeders aansluitende, paal en perk begonnen te stellen aan de verengelsing hunner taal. Ware er niet verdeeldheid geweest tusschen twee partijen, waarvan de eene het Hoog-Hollandsch of Nederlandsch als schrijftaal voorstond en ook de spreektaal tot de beschaafde Nederlandsche spreektaal wilde doen toenaderen, terwijl de andere partij het Zuidafrikaansch Hollandsch zelfs in het schrijven en van den kansel wilde gebruiken, dan zou misschien al vroeger de Nederlandsche taal hare oude heerschappij hebben heroverd. Nu was het reeds veel voor haar gewonnen, dat zij in 1882 ook in het Kaapsch Parlement, in 1892 ook bij het onderwijs der Kaapkolonie officiëel met het Engelsch gelijkgesteld kon worden: eene zege, die in 1893 gevierd mocht worden met de oprichting van het, nu weer vernielde, taalmonument te Burgersdorp in het Noorden der Kaapkolonie. Tegen dat terugdringen van het Engelsch zochten de Kaapsche Jingo's steun bij de Engelsche regeering, met dit gevolg, dat in October 1899 de beide Republieken tot den oorlog met Engeland werden gedwongen en dat na eene grootsche heldenworsteling, zooals de geschiedenis der menschheid er maar weinige kent, in Mei 1902 de wapens moesten worden nedergelegd en Engeland de beide Republieken als kroonkolonies kon beschouwen. Officiëel is het daar nu met het Nederlandsch gedaan, maar de bevolking kan natuurlijk hare taal niet gewillig prijsgeven, en wanneer zij maar in staat wordt gesteld, scholen te stichten en te onderhouden, waar Nederlandsch wordt onderwezen, dan zal het Engelsch er nog niet in slagen ook als spreektaal daar de overhand te verkrijgen; maar mocht het Zuidafrikaansch in dat schoolonderwijs geen genoegzamen steun kunnen vinden, dan gaat

het, meer en meer tot taal der minder beschaafde Hottentotten en Kaffers afgedaald, een zekeren ondergang te gemoet. Zooals de toestand op het oogenblik is, hebben wij voor de instandhouding van het Nederlandsch in Zuid-Afrika meer te verwachten van de Kaapkolonie, dan van de bewoners der voormalige Republieken.

C. De Australische talen.

In Australië worden twee soorten van talen gesproken: de talen der Papoea's en de Maleisch-Polynesische talen. De *Papoea*-talen met agglutineerend, ten deele prae-ten deele suffigeeënd, karakter zijn de talen der groote Australische eilanden, namelijk van Nieuw-Guinea (het *Mefoersch* en *Jabim*), van Nieuw-Holland, waar de overgrootste meerderheid der bevolking echter uit Engelschen bestaat, en van Van-Diemensland of Tasmania, en bovendien van eenige eilandengroepen, zooals de eilanden van den Lusiaden-archipel, de Nieuw-Caledonische eilanden, en de Loyaliteits-eilanden. Ook wordt in Azië de taal der Papoea's nog door de Negrito's op de Philippijnen en door de Mincopies op de Andamanen gesproken. ¹⁾

De *Maleisch-Polynesische* talen, die met elkaar de agglutinatie gemeen hebben en van welke sommige, vooral de Maleische (met infixie naast prae- en suffixie), eene hooge mate van ontwikkeling bereikt hebben, zijn in drie groote groepen te onderscheiden: het *Polynesisch*, het *Melanesisch* en het *Maleisch*, welke laatste groep echter tot de Aziatische talen behoort. Het *Polynesisch* dat, bij slordige uitspraak der medeklinkers, de weinige heldere en enkelvoudige vocaalklanken (meestal alleen *a*, *e*, *i*, *o* en *u*) in muzikaal rhythmus duidelijk laat hooren en daardoor zeer welluidend klinkt, is de taal der Oostelijke helft van Australië. De Noordelijkste eilandengroep, waar deze taal heerscht, zijn de Sandwichs-eilanden of Hawaii-archipel ²⁾. Verder heeft men deze taal (of talen) gevonden op de Markiezen-eilanden, de Gambiër-eilanden, de Gezelschaps-eilanden (Tahiti of Otaheite: zie over het daar heerschende *tepi* bl. 67 vlg.), de Mangeja-eilanden (Rarotonga), de Tonga- of Vriendschaps-

¹⁾ Van het Mefoers en Noefoersch gaf J. L. van Hasselt in 1876-78 spraakkunsten uit en van het Noefoersch in 1876 een gedeeltelijk in 1893 herdrukt, woordenboek. Van M. V. Portmann heeft men een *Manuel of the Andamanese languages*, London 1887.

²⁾ Zie L. Andrews, *Dictionary of the Hawaiian language*, Honolulu 1865.

eilanden, de Schippers-, Boumans- of Samoa-eilanden ¹⁾, de Eendrachtseilanden en de Lagunen- of Ellice-eilanden.

Van deze eilanden uit hebben de sluikeharige Polynesiërs zich ook verspreid over de Westelijker eilanden, die vroeger door kroescharige Papoea's bewoond waren, maar nu door verschillende stammen, uit vermenging van Papoea's en Polynesiërs ontstaan, die Polynesische talen met Papoeaanschen ondergrond spreken, samengevat onder den naam van *Melanesische talen* ²⁾. Deze worden nu gebruikt op Nieuw-Zeeland (het *Maori*) door een zeer klein deel der bevolking, die nu grootendeels uit Europeanen bestaat en Engelsch spreekt, op de Viti- of Fidsji-eilanden ³⁾, de Nieuw-Hebriden (*Efate*-taal) ⁴⁾, de Salomons-eilanden, en in het zoogenaamde Micronesië, nl. de eilanden van den Gilberts-archipel, de Marshalls-eilanden ⁵⁾, de Marianen of Dieven-eilanden en waarschijnlijk ook op de Carolina-eilanden, omdat althans op de Palao's of Pelew-eilanden Melanesisch wordt gesproken.

§ 2. *De talen van Azië en Europa.*

Van het overzicht dezer talen zonderen wij de in Azië en Europa gesproken Indogermaansche talen uit, omdat deze eene genealogische eenheid vormen en daarom beter afzonderlijk kunnen behandeld worden, terwijl zij ook bovendien, als verreweg de belangrijkste, eene uitvoeriger bespreking verdienen dan de andere talen.

D. De Aziatische talen.

De in Azië gesproken talen kunnen, afgezien van het Indogermaansch, in zes groote groepen verdeeld worden, nl. het *Maleisch-Polynesisch*, het *Dravidisch*, het *Indo-Chineesch*, het *Hyperboraëisch*, het *Semietisch* en het *Oeral-altaiësch*.

¹⁾ Zie daarover een woordenboek van Violette (Parijs 1889) en eene handleiding van B. Funk (Berlijn 1893).

²⁾ Zie H. C. von der Gabelentz, *Die melanesischen Sprachen nach ihrem gramm. Bau und ihrer Verwandtschaft unter sich und mit den malaiisch-polynesischen Sprachen*, Leipzig 1868—82.

³⁾ Zie H. Kern, *De Fidsjitaal, vergeleken met hare verwanten in Indonesië en Polynesië*, Amst. 1886.

⁴⁾ Zie D. Macdonald, *The asiatic origin of the oceanic languages. Etym. dict. of the language of Efate*, London 1894.

⁵⁾ Zie Steinbach en Grösser, *Wörterbuch der Marshall-Sprache*, Hamburg 1902.

I. Van het *Maleisch-Polynesisch* wordt alleen het *Maleisch* in Azië gesproken en, wel, behalve in het Zuidelijke deel van het schiereiland Malakka, uitsluitend op de eilanden van den Indischen Oceaan. Het eiland Formosa is het Noordelijkste, waar Maleisch gesproken wordt. Op de Philippijnen, waar over het algemeen Papoea-talen heerschen, worden toch ook Maleische tongvallen gesproken: het Tagalisch, Visayisch en Pampangisch ¹⁾. In Nederlandsch-Indië spreken de Europeanen met de bevolking der verschillende eilanden meestal een zeer eenvoudig Maleisch, dat ook wel Laag-Maleisch wordt genoemd, over alle eilanden als eene soort van algemeene spreektaal verspreid is, zonder daarom eene beschaafde taal te kunnen heeten, en vele bestanddeelen uit andere talen (vooral Portugeesch, Nederlandsch en Arabisch) in zich heeft opgenomen. Daarnaast echter heerschen de werkelijke Indonesische volkstalen, zooals het *Alfoersch* op de Molukken, het *Makassaarsch* en *Boegineesch* op Celebes, de taal der *Dajakkers* op Borneo, het *Tobasch* of de taal der Batakkers, het *Lampongsch*, het *Menangkabausch* en de taal van *Atjeh* op Sumatra, de taal van het eiland *Nias* ten Westen van Sumatra, het *Bimaneesch* op Soembawa, het *Balineesch* op Bali, het *Madoereesch* op Madoera, en op Java het *Soendaneesch* en het *Javaansch*.

Over al deze talen bezitten wij, vooral van Nederlanders, belangrijke studies, tekstuitgaven, spraakkunsten en woordenboeken ²⁾, zooals voor het Maleisch in 't algemeen van P. P. ROORDA VAN BYSINGA, J. J. DE HOLLANDER, J. PIJNAPPEL GZ.N., D. GERTH VAN WIJK en H. C. KLINKERT, voor het Makassaarsch en Boegineesch van B. F. MATTHES, voor het Tobasch en Lampongsch van H. N. VAN DER TUUK, voor het Menangkabausch van J. L. VAN DEN TOORN, voor het Atjehsch van K. F. H. VAN LANGEN en C. SNOUCK HURGRONJE, voor het Soendaneesch van H. J. OOSTING en G. J. GRASHUIS,

¹⁾ Verschillende Philippijnsche talen en die van andere Oostelijke eilanden vonden een beoefenaar in J. G. F. Riedel, blijkens zijne werken: *Bijdrage tot de kennis der talen en dialecten, voorkomende op de eilanden Luzen of Lesoeng, Panai of Ilong-Ilong, Balangingi, Solog, Sangi alsmede op Noord- en Midden-Celebes* (1868) en *Bijdrage tot de kennis der dialecten op het eiland Timor* (1899). Eene *Sangireesche Spraakkunst* (Leiden 1893) hebben wij ook van N. Adriani.

³⁾ Voor zoover zij tusschen 1800 en 1875 geschreven zijn, alle te vinden bij P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK, *De broefening der Oostersche talen in Nederland en zijne Overzeesche bezittingen. Bibliographisch Overzicht*, Leiden 1875

voor het Bimaneesch van J. C. G. JONKER, voor het Balineesch van H. VAN ECK en H. N. VAN DER TUUK, voor het Madoereesch van A. C. VREEDE en voor het Javaansch vooral van TACO ROORDA en P. P. ROORDA VAN EYSINGA. Bovenal belangrijk echter is het door C. F. WINTER, A. B. COHEN STUART, H. N. VAN DER TUUK en H. KERN beoefende Oud-Javaansch, dat onder den naam van *Kawi* bekend is.¹⁾ Door de langdurige overheersching van Hindoevorsten over de Maleische bewoners van Java werd dat Oud-Javaansch met het Sanskrit en Indische volkstalen vermengd en daardoor eene zeer ontwikkelde taal, waarin — gedurende die Kawi-periode — in het bloeiende rijk van Kediri eene dichterlijke letterkunde van beteekenis ontstond, op den stam der Sanskrit-litteratuur geënt en haar hoogtepunt bereikend in het heldendicht „Bråtajoedâ”. Met den ondergang der Hindoeijken is ook het letterkundig leven der Javanen ondergegaan, doch nog altijd onderscheidt zich het Javaansch, ook door de Sanskritbestanddeelen, die er zich voor een deel in gehandhaafd hebben, van de andere Maleische talen door eene hoogere beschaving en verfijnde wijze van uitdrukking, vooral in den kring der ontwikkelde Javaansche vorstenfamilies. Ook in andere Maleische talen bestaat er wel eenige litteratuur. Zoo is er bv. in het Balineesch een dichterlijk verhaal „I Dreman”, uitgegeven en vertaald door J. DE VROOM en onder den titel „De miskende trouwe gade” gedeeltelijk in Nederlandsche verzen overgebracht door H. KERN, en zijn door J. L. VAN DEN TOORN de Menangkabausche verhalen „Mandjau Ari” en „Tjindoer Mato” met vertaling uitgegeven. Zooals wij reeds opmerkten, behoort ook het *Malagasi*, de taal der Hoewa's op Madagascar, tot de Maleisch-Polynesische talen, evenals ook de taal, die op de *Malediven* gesproken wordt.

II. De *Dráwidische* talen voerden eenmaal in Voor-Indië, althans in de grootere Zuidelijke helft, en op Ceilon heerschappij, vóór zij voor de Arische taal der van Indus en Ganges veroverend naar het Zuiden voortdringende Indogermanen moesten terugwijken of er mee werden vermengd. Des ondanks zijn de Dráwidische talen suffigeerend-agglutineerend gebleven, ofschoon sommige er van langzamerhand een hoogen trap van ontwikkeling bereikt hebben

1) Wilhelm von Humboldt wijdde daaraan de eerste belangrijke studie met zijn beroemd werk *Einleitung in die Kawi-Sprache*, Berlin 1837—39.

en het voertuig eener niet onbelangrijke letterkunde geworden zijn, die echter over het algemeen aan de Indische letterkunde vorm en inhoud ontleende. Ouder nog (reeds uit de 9de eeuw) zijn de inscripties, gedeeltelijk in oud Sanskrietschrift, gedeeltelijk in Semietische karakters. Door eene rijke verscheidenheid van medeklinkers (vooral dentalen, palatalen en cerebralen) onderscheiden deze talen zich in het bijzonder. De meest ontwikkelde van alle is het *Tamoel* of *Tamil* ¹⁾, dat in het Zuidwesten (Travacore) en aan de Zuidoostkust (o. a. ook te Negapatnam en Pondichéry) tot voorbij Madras en ook op de Noordpunt van Ceilon gesproken wordt. Noordelijk daarvan, aan de kust van Koromandel, tot ver over de Godavaririvier strekt zich de *Teloegoe*- of *Telingga*-taal uit. In het Zuidwesten van Voor-Indië wordt aan de kust van Malabar het *Malayalam* gesproken, dat reeds in de 16de eeuw door Portugeesche Jezuiten te Goa bestudeerd is, en ten Noorden daarvan, in Mysore en Kanara, het *Kanareesch*, waartoe ook het *Toeloe* in de buurt van Mangalore behoort. Of ook in en om Centraal-Indië de talen der zeer onontwikkelde zoogenaamde Kolariërs (die echter volstrekt geene Ariërs zijn), en daaronder de *Kolk*-taal en die der Santals in Tsjoetia-Nagpoer, aan de Dráwidische talen van verre verwant zijn, is zeer onzeker. Wel verwant daarentegen zijn eenige, meer Oostelijk gesproken, talen, zooals het *Gond* in Gondwána en de taal der Konds in Orissa en der Oraons in Bengalen. Oorspronkelijk was ook het *Singhaleesch*, de hoofdtal van Ceilon, eene Dráwidische taal, maar door vermenging met Sanskrit en Páli is zij zoodanig van karakter veranderd, dat zij door sommigen niet meer tot de Dráwidische, maar tot de Arische talen gerekend wordt.

III. De *Indo-Chineesche* talen zijn die talen van Mongolen, welke tegenwoordig monosyllabisch zijn, ofschoon zij dat misschien eerst door afslijting zijn geworden (zie bl. 240 vlg.). De hoofdtal van deze is het *Chineesch*, dat in verschillende tongvallen gesproken wordt in eigenlijk China, zooals aan de kust der Oost-Chineesche zee de tongvallen van Kwan-toeng (Canton), Foe-kian (Amoy en Foe-tsjoe), Tsje-kiang (Ning-po) en Kiang-soe (Sjanghai

1) Woordenboek en spraakkunst daarvan zijn o. a. door de Katholieke zending te Pondichéry uitgegeven. Taalvergelijkend is van Julien Vinson *Le verbe dans les langues dravidiennes (Tamoul, Canara, Telingga, Malayala, Tulu)*, Paris 1878.

en Nanking). Aan de beide laatste is nauw verwant het als algemeene beschaafde spreektaal geldende zoogenaamde *Mandarijnen*-dialect of *Hoog-Chineesch* (*Kuán-hó*). De letterkunde, in beeldschrift vervat (zie bl. 311 vlg.), klimt reeds tot overouden tijd op, maar in de 6de eeuw vóór Chr. begint de classieke periode der Chineesche litteratuur met LAO-TSE en KONG-TSE of CONFUCIUS (550—478 v. Chr.), die eene bewerking gaf van de heilige boeken der Chineezzen: *I-king* (een boek met tooverformulieren), *Sjoe-king* (een leerboek van staat- en zedekunde op geschiedkundigen grondslag), *Sji-king* (een liedboek) en *Li-ki* (een ritueel werk). Als vijfde boek voegde hij daarbij nog van zich zelf de kroniek *Tsjun-tsjew*.

Als monosyllabische taal mist het Chineesch alle buiging en vervoeging. Het zinsverband wordt er uitgedrukt (vgl. bl. 28) door dynamisch en sterk ontwikkeld muzikaal accent met een zeker aantal, in de verschillende dialecten verschillende, tonen, door woordschikking en door attributieve of betrekkingswaarden, die er „leegte woorden” heeten. Den dienst, dien de samenstelling in de flecteerende en agglutineerende talen bewijst, doet in het Chineesch de bijstelling, terwijl, om versterking van het woordbegrip (intensieve of duratieve handeling, verscheidenheid, meervoud, hoogen graad, grootere waardigheid, enz.) uit te drukken, het Chineesch de woordverdubbeling aanwendt (zie bl. 106). In ons land is het Chineesch, behalve door J. J. M. DE GROOT, vooral beoefend door GUSTAAF SCHLEGEL, die, onder meer, van 1884—1891 een groot „Nederlandsch-Chineesch Woordenboek” heeft uitgegeven.

Eene andere monosyllabische taal in het Chineesche rijk is het *Tibetaansch*, gesproken in het van China afhankelijke Tibet, het rijk van den Dalai-Lama. In 1899 hebben de Katholieke zendingen van die taal te Hongkong een omvangrijk woordenboek uitgegeven. Aan het Tibetaansch sluiten zich aan de *Khassia*-taal van Assam, het *Birmaneesch*, de *Siamesche* talen met de taal van *Pegoe*, en het *Annamietisch* in Tonkin en Cochinchina met de taal van *Kambodzja* en het *Mon*. Van deze talen kan men niet zeggen, dat zij, wat den woordenschat betreft, aan het Chineesch verwant zijn, maar zij behooren met het Chineesch tot dezelfde klasse van monosyllabische talen en hebben daarmee dezelfde of althans soortgelijke middelen van zinvorming gemeen.

IV. Onder *Hyperboraëische* talen verstaat men de agglutineerende

talen aan den Noordpoolcirkel. Met elkaar vormen zij zes groepen : 1°. de talen der *Aleutische* eilanden; 2°. der *Koerillen* en van het *Ainoe*-volk aan de Zuidspits van Kamtsjatka; 3°. der *Tsjoektsjen* en *Korjaken* in het Oostelijkste gedeelte van Siberië; 4°. der *Jakoegiren* en *Tsjoewantsen* ten Oosten van de Lena; 5°. der *Jenissei-Ostjaken*, waarmee de taal der *Kotten* verwant is, Westelijk van de Jenissei¹⁾; en 6°. de taal der *Eskimo's* op Groenland en in de Poollanden van Noord-Amerika (zie bl. 347).

V. Het *Semietisch*, verwant met het reeds besproken *Chamietisch* in Oost-Afrika, omvat eene zeer belangrijke groep van flecteerende talen met eigenaardige voorvoeging en klankwisseling bij de ver-voeging der werkwoorden, waarvan de vormen niet den tijd der handeling maar de voortdoring en de meer of mindere strekking tot voltooiing der handeling en bovendien allerlei zeer verschillende voorstellingswijzen van handeling aanduiden. Bij de persoonsvormen wordt het voornaamwoord, dat ook wel, maar naar verhouding zelden, afzonderlijk voorkomt, achteraan gevoegd. De ook wel door lidwoorden (Hebr. *ha*, Arab. *al*) bepaalde naamwoorden, die in het mannelijk en vrouwelijk, maar niet in het onzijdig geslacht voorkomen en waarbij uitgangen het meervoud en in sommige talen ook het tweevoud van het enkelvoud onderscheiden, hebben in de meeste Semietische talen de vroegere eigenlijke buigingsuitgangen (op enkele resten na) verloren. De naamvalsbetrekkingen worden daarom gewoonlijk alleen aangeduid door de plaatsing in den zin, waarbij in den *status constructus*, die aanduidt, dat een woord door een ander bepaald wordt, soms eene kleine wijziging in den vorm van het bepaalde woord is gebracht, om het te gemakkelijker als één geheel (als 't ware als samenstelling) met het bepalende woord te kunnen opvatten. In den *status demonstrativus* of *emphaticus*, die aanduidt, dat op een woord uitdrukkelijk de aandacht wordt gevestigd, neemt dit woord een partikel achter zich, wat men desnoods buigingsuitgang zou kunnen noemen. In jonger Semietisch doet deze vorm dienst als naamval van het lijdend voorwerp. De meeste zelfstandige naamwoorden zijn eigenlijk infinitieven, evenals de meeste bijvoegelijke naamwoorden eigenlijk participia zijn. Samengestelde woorden zijn betrekkelijk zeldzaam. Wat het klankstelsel betreft, is het Semietisch

1) Zie M. A. Castrén, *Versuch einer Jenissei-Ostjakischen und Kottischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnis*, St. Petersburg 1858.

opmerkelijk rijk aan gutturale consonanten en aan verscheidenheden van sjewa's, met vocalen wisselend (vgl. voor het Hebreewsch bl. 198 vlg. en zie over het accent in de Semietische talen bl. 223).

Of G. J. ASCOLI en FRIEDRICH DELITZSCH, de bekende beoefenaar van het Assyrisch, het bewijs geleverd hebben, dat voor de Semietische en Indogermaansche talen eenzelfde oorsprong moet worden aangenomen, laat ik in 't midden, maar niet zonder te hebben opgemerkt, dat voor hare wortelverwantschap ook LEO REINISCH, H. BRUGSCH en KARL ABEL hebben gepleit (zie bl. 66). Andere kenners, van de Semietische talen te noemen, is bij het groot aantal van hen ondoenlijk. Zelfs van de Nederlanders, die zich bijzonder aan de studie van deze talen gewijd hebben, en reeds in de 17de eeuw daarin door de werken van THOMAS ERPENIUS en JACOB GOLIUS eene groote vermaardheid verworven hadden, kan ik alleen de voornaamste vermelden, en wel voor het Hebreewsch in de 18de eeuw ALBERT SCHULTENS en E. SCHEIDIUS, in de 19de eeuw TACO ROORDA, J. P. N. LAND en J. D. WIJNKOOP, voor het Phoenicisch H. A. HAMAKER, voor het Afameesch ALBERT SCHULTENS en in de 19de eeuw J. C. SWYGHUYSEN GROENEWOUD, voor het Syrisch J. P. N. LAND, voor het Samaritaansch G. VAN VLOTEN en voor het Arabisch in de 18de eeuw HENDRIK ALBERT SCHULTENS en in de 19de T. G. J. JUYNBOLL, R. P. A. DOZY, M. J. DE GOEJE, M. TH. HOUTSMA en C. SNOUCK HURGRONJE.

De Semietische talen, die door de groote stabiliteit, welke zij bezitten, een nauwen graad van verwantschap met elkaar vertoonen¹⁾, zijn terug te brengen tot vijf hoofdgroepen :

1°. Het *Babylonisch-Assyrisch*, ons overgeleverd door zeer uitvoerige en belangrijke opschriften in spijkerschrift (zie bl. 314), die tot zeer hooge oudheid opklimmen, met name de uitgebreide, door Layard onder de bouwvallen van Ninive ontdekte bibliotheek van Koning Asoerbanipal (Sardanapalus) uit de 7de eeuw v. Chr.²⁾ en, als het oudste, het uiterst merkwaardige, in 1901 te Suza gevonden, ingebeitelde wetboek van Koning Hammoerabi, dat reeds moet dagteekenen van omstreeks 2250 v. Chr.

¹⁾ Heinrich Zimmern, *Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen* Berlin 1898, geeft daarvan in beknopten vorm een goed denkbeeld. Onvoltooid bleef van E. Renan *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*, Paris 1855.

²⁾ Zie Carl Bezold, *Kurzgefasstes Ueberblick über die babylonisch-assyrische Litteratur*, Leipzig 1886.

2°. Het *Kanaänietisch* of de taal van Palaestina en der aan de Middellandsche zeekust daaraan grenzende landen. Zoo behoort er dan in de eerste plaats het *Hebreeuwsch* toe, dat door de wegvoering der Israëlieten naar Ninive en Babylon ophield eene volkstaal te zijn, maar als heilige taal schriftelijk en mondeling in eere gehouden werd en ons niet alleen in zijn oudsten vorm door het Oude Testament bekend is, maar ook in jongeren vorm door eene bijzonder rijke litteratuur, die in de 3de eeuw n. Chr. met de *Misjna* van Rabbi Jehuda Hanasi aanvangt en, o. a. met de *Midrasj* voortgezet, niet alleen talrijke en omvangrijke rabbinistische en wijsgeerige werken heeft opgeleverd, maar ook poëzie en belletristisch proza, en die ook nog tegenwoordig in omvang blijft toenemen. Nauw aan het Hebreeuwsch verwant is het *Moabietisch* en ook het *Phoenicisch*, dat wij nog door eenige opschriften kennen ¹⁾ (zie over het schrift bl. 315 vgl.) en dat zich door de talrijke volkplantingen der Phoeniciërs langs de kust der Middellandsche Zee ver buiten het moederland verbreedde en o. a. onder den naam *Punisch* de taal werd van de Carthagers, die haar weer verder brachten tot in Sicilië, Gallië en Hispanië, waaruit echter de Romeinen haar later weer verdrongen. Dat gebeurde niet op de Noordkust van Afrika zelf, want daar werd het nog door AUGUSTINUS in zijne brieven als spreektaal (met name van 't Oosten van Mauritanië) vermeld; maar zeker is het er nooit ondergegaan, alleen een paar eeuwen later vermengd geworden met het evenzeer Semietische Arabisch der Muzulmannen. Ook de Semietische bestanddeelen van het nu veritalianiseerde *Malteesch* zullen zeker niet alleen van Arabischen, maar ook van Punischen oorsprong zijn.

3°. Het *Arameesch*, zoo geheeten naar Aram, den zoon van Sem (*Genesis* X vs. 22), wiens nakomelingen de oorspronkelijke bewoners van Mesopotamië zouden geweest zijn, is in *Oost-* en *West-Arameesch* te onderscheiden. Het Oost-Arameesch is vooreerst het *Chaldeeuwsch*, de taal van Nebukadnezar's rijk in de 6de eeuw v.

1) De (77) oudst-bekende inscripties zijn in 1837 bijeengebracht in de *Monumenta linguae Phoeniciae* van Wilhelm Gesenius, den eersten Semitoloog van zijn tijd en door zijne werken over de Hebreeuwsche taal beroemd. Voor hetgeen later nog gevonden werd zijn, onder vele andere werken, nog te raadplegen Paul Schröder, *Die phönizische Sprache* (1869), Ern. Renan, *Mission de Phénicie* (1874) en Julius Euting, *Corpus Inscriptionum Carthaginiensium*, Strassburg 1883. Een aardig beknopt overzicht gaf H. Hermans, *De overblijfselen der Phoenicische letterkunde*, Groningen 1876.

Chr., ons door inscripties overgeleverd, en vervolgens het zoogenaamde *Bijbel-Arameesch*, waarin enkele stukjes van het Oude Testament geschreven zijn (nl. *Ezra* IV 8—VI 18, VII 12—26, *Daniël* II 4—VII 28, *Jeremia* XII 11 en *Genesis* XXXI 47). Verwant daarmee is ook de taal van de Targumim en van den Jeruzalemschen Talmud uit lateren tijd. Als tongval van dit Arameesch is ook het *Samaritaansch* te beschouwen, dat wij uit eene Pentateuchvertaling kennen en dat den overgang vormt tot de tweede, de *West-Arameesche* groep of de *Syrische*, in ouderen vorm door opschriften van Palmyra overgeleverd, in lateren vorm door de tamelijk omvangrijke, meest godsdienstige litteratuur, die sedert het begin der 4de eeuw n. Chr. vooral te Edessa bloeide. Met de 8ste eeuw echter begon het Syrisch als volkstaal door het Arabisch verdrongen te worden. Sedert de 13de eeuw is het eene doode taal, ofschoon dialecten er van nog hier en daar voortleven, bv. op den Antilibanon bij Damascus en aan het Oermia-meer; maar als liturgische taal is het Syrisch nog in twee dialecten onder de Nestorianen, Jacobieten en Maronieten in gebruik. Tot de Syrische tongvallen behoort ook de taal der *Nabateesche* en andere opschriften in Noordwestelijk Arabië en het Sinaïtische schiereiland en die van den Babylonischen Talmud, waarin ook kleine stukken voorkomen in het *Galileesch*, de taal waarin Jezus het Christendom verkondigd moet hebben.

4°. Het *Arabisch*, dat, ofschoon de jongst levende en nu als gesproken volkstaal door afslijting als anderszins meest gemoderneerde der Semietische talen, toch in vele opzichten nog een ouderwetsch karakter heeft bewaard. Zoo heeft het oudere Arabisch bv., evenals het Assyrisch, de buigingsuitgangen *u, i, a* voor Nom, Gen. en Acc. (althans bij een deel der naamwoorden) behouden, terwijl die in het jongere Arabisch zijn weggesleten, zooals dat al veel vroeger bij de andere Semietische talen was gebeurd. Reeds in de 6de eeuw n. Chr. begon het Arabisch eene litteratuur te vormen, die vooral onder de Abassiden te Bagdad eene schitterende toekomst zou hebben en zich door den Islam, met den *Koran* als heilige schrift, over een groot gedeelte van de wereld zou verbreiden. Van 710 af was het ook de taal der beheerschers van Spanje, de Omejaden, onder wier glansrijk bestuur de Arabische beschaving zich het weelderigst ontwikkelde, zonder dat het Arabisch nochtans de taal der oorspronkelijke bewoners van Spanje

werd, zoodat het daar met den val van Granada, het laatste Muzulmansche rijk, in 1492 wegwijnde onder de heftig vervolgde en allengs uitwijkende of verchristelijkte Mooren. In andere landen, waar de Islam nog altijd is blijven heerschen, heeft het zich veelal met de volkstalen vermengd en alzoo hier en daar zelfs nieuwe talen doen ontstaan, terwijl het daar overal als de taal van den godsdienst wordt verstaan en dikwijls ook door de beschaafden wordt gesproken, vooral in Arabië, Syrië, Aegypte en op de Noordkust van Afrika. Tot de Arabische dialecten behoorde omstreeks het begin van onze tijdrekening het door opschriften overgeleverde, maar nu door het gewone Arabisch verdrongen *Sabeesch* of *Himyaritisch*, eertijds gesproken in het rijk van Jemen aan de Zuidwestpunt van Arabië, waar eens de uit Salomo's geschiedenis bekende vorstin regeerde, die wij gewoon zijn „de koningin van Scheba” te noemen.

5°. Het *Aethiopisch* in Abyssinië, in zijn jongeren vorm onder den naam van *Ghez* bekend, leeft sedert de verovering van Abyssinië door een Amharisch, dus Chamietisch sprekend, vorstenhuis op het eind van de 13de eeuw alleen voort als liturgische en wetenschappelijke taal, nadat er, minstens reeds sedert de 4de eeuw, eene, meest godsdienstige, letterkunde in voortgebracht was. Als volkstaal leeft het oude Aethiopisch nu nog maar alleen voort in een paar dochtertalen: het *Tigre*, gesproken in Massoea ten Noorden van Abyssinië, en het *Tigrai* in Tigre, het Noordelijk deel van Abyssinië.

VI. Het *Oeralaltaïsch* duidt door zijn naam aan, dat het gesproken wordt in die landen ongeveer, waarin de Oeral- en de Altaï-gebergten zich verheffen, dus in Midden- en Noord-Azië. De talen van deze groep zijn alle met elkaar verwant en vormen dus eene genealogische eenheid ¹⁾, die zich ondanks het groot aantal naamvals vormen in de meeste talen over het algemeen als agglutineerend, vooral ook als incorporeerend voordoet (zie bl. 95) en onder den invloed van het accent ook dikwijls zeer sterk de vocaalharmonie heeft ontwikkeld (zie bl. 220 vlg.). Of — zooals F. LENORMAND uitvoerig trachtte te betoogen — tot het Oeralaltaïsch ook behoort het *Soemerisch-Akkadisch* der oudste bewoners van Chaldaeä, dat ons in (door P. HAUPT uitgegeven en bestu-

1) Zie daarover Heinrich Winkler, *Uralaltaïsche Völker und Sprachen*, Berlin 1884.

deerde) opschriften in spijkerschrift is overgeleverd, schijnt nog twijfelachtig.

Men onderscheidt de Oeral-altaische taalgroep in zes onderafdeelingen:

1°. Het *Turksch-Tatarisch*, dat, behalve als regeeringstaal van Turkije, gesproken wordt als *Osmanisch* in een deel van Turksch-Klein-Azië en Aderbeidzjan (ten Zuidwesten van de Kaspische Zee), als *Oeigoerisch* (of *Tsjagataïsch*) door de Toerkmenen in Toeran, als *Kirghizisch* door de Siberische kozakken, Noordoostelijk van de Kaspische Zee en Noordelijk van het Aral-meer, en als *Koibalisch* en *Jakoetisch* ¹⁾ in Siberië tusschen Jenisseï en Lena. Ook in Oostelijk Rusland worden Turksch-Tatarische talen gesproken.

2°. Het *Mongoolsch*, onderscheiden in Oost- en Westmongoolsch, waarvan het eerste gesproken wordt in een groot deel van het Chineesche rijk, behalve in eigenlijk China, in Tibet en Mandzjoerie; en het tweede voornamelijk door de *Kalmukken*. Verder behoort tot het Mongoolsch nog het *Boerjetisch* in het Siberische gouvernement Irkoetsk, ten Zuiden van het Bajkal-meer.

3°. Het *Toengoezisch*, gesproken door de Toengoezen in Zuidoost-Siberië en door de bewoners van Mandzjoerie ²⁾.

4°. Het *Samojeedsch* in Noord-Rusland en het Noordwesten van Siberië.

5°. Het *Finnisch-Oegrisch*, dat hoofdzakelijk in Europa gesproken wordt, maar waartoe in Siberië als Oegrische talen het *Wogoelsch* in den Noordelijken Oeral en het *Ostjakisch* aan den Ob behooren.

6°. Het *Japansch*, dat door sommigen niet voor eene Oeral-altaische taal gehouden wordt, omdat het er in karakter nog al van afwijkt, daar het nog slechts de eerste schreden gezet heeft op het gebied der agglutinatie, waardoor de korte achtergevoegde woorden den indruk van suffixen, zelfs van buigingsuitgangen maken. Toch kan er van eigenlijke buiging geen sprake zijn, evenmin als van persoonsuitgangen bij de werkwoorden, daar zelfs persoonlijke voornaamwoorden nagenoeg ontbreken. Vermoedelijk is het in zijne zelfstandige ontwikkeling gestuit door den invloed

1) Een zeer belangrijk werk daarover in van Otto Böhlingk, *Ueber die Sprache der Jakuten*, St. Petersburg. 1851.

2) Van het Mandzjoe gaf H. C. von der Gabelentz in 1864 een woordenboek uit en Lucien Adam *Grammaire de la langue mandchou*, Paris 1873 en *Grammaire de la langue tongouse*, Paris 1874.

van het Chineesch, dat door Boeddhisten in Japan is ingevoerd en dat zelfs zijn letterschrift aan de Japanners heeft overgedragen, die daarin sedert de 8ste eeuw eene over het algemeen belangrijke letterkunde hebben voortgebracht. Tot de oudste voorbrengselen daarvan behoort het heilige boek *Koziki* van 712 en de oude kroniek *Yamataboemi*, beide in eene ouderwetsche taal, die nog niet, zooals de volkstaal, door het opnemen van tal van Chineesche woorden verbasterd is. Bij ons hebben zich met de studie van het Japansch vooral beziggehouden PH. F. VAN SIEBOLD en J. H. DONKER CURTIUS, wiens „Proeve eener Japansche Spraakkunst” (van 1857) in 't Fransch is vertaald door L. PAGES, die in 1862 ook zelf een „Dictionnaire Japonais-Français” uitgaf. Overigens is bij ons op het gebied van het Japansch het meest geleverd door J. J. HOFFMANN, die o. a., behalve eene „Japansche Spraakleer” (1868), ook een „Japansch Woordenboek” samenstelde, van 1881 tot 1892 uitgegeven door L. SERREURIER. Onder de Fransche beoefenaars van het Japansch (en ook van het Chineesch) verdient vooral nog LÉON DE ROSNY vermelding als redacteur van de *Mémoires de la Société Sinico-Japonaise et Océanienne*, sedert 1877. Waarschijnlijk is de taal van Korea aan die van Japan verwant. Op het nu Japansche eiland Formosa wordt Maleisch gesproken.

E. De Europeesche talen.

Ofschoon in verreweg het grootste gedeelte van Europa het Indogermaansch heerscht, dat wij in de volgende paragrafen afzonderlijk zullen behandelen, worden er in Europa toch ook nog meer niet-Indogermaansche talen gesproken, dan men geneigd zou zijn te veronderstellen. Deze behooren grootendeels tot:

I. Het *Oeral-altaïsch*, en wel tot vier verschillende onderdeelen er van:

1°. Het *Turksch Tatarisch*, waarvan het *Turksch* de hoofdtaal uitmaakt, dat, met veel Arabisch vermengd en met Arabisch letterschrift geschreven, gesproken wordt door de heerschende bevolking van Constantinopel en van dat gedeelte van het Balkanschiereiland, waar de Turken na het Berlijnsch verdrag van 1878 nog baas mochten blijven, d. i. Oost-Roemelië, Macedonië en Albanië, ofschoon de eigenlijke bevolking dezer streken geheel andere talen spreekt. Verder behooren tot deze groep in het Russische Kazan het *Kazan-*

Tatarisch, in de buurt van Pimbirsk en Samara het *Tsjoewasjisch* en in Zuid-Rusland het *Krim-Tatarisch*.

2°. Het *Mongoolsch*, gesproken door de Kalmukken, die in de 17de eeuw in de buurt van Astrakan zijn komen wonen.

3°. Het *Samoeedsch* ¹⁾, ten Oosten van de Witte Zee in het Noordelijk deel van het gouvernement Archangel. Men onderscheidt er vijf tongvallen van, gesproken door de kleine stammen der Joe-raken, Targi, Ostjak-Samojeden, Jenissei-Samojeden en Kamassinen.

4°. Het *Finnisch-Oegrisch* ²⁾, waartoe vooreerst behooren de tongvallen der *Lappen* in Rusland ten Westen van de Witte Zee aan het Enara-meer en in Zweden in Midden-Lapland en hier en daar ook in de Westzweedsche provincies Jämtland, Härjedalen en Dalarna. Als *Westfinnische* talen worden onderscheiden het *Finsch* in een groot deel van het Noorsche Tromsö, in het Noordelijk gedeelte van Lapland en van het Zweedsche Noord-Botten; het *Soeomi* in Finland, het *Estnisch* ten Zuiden van de Finsche golf, het *Livisch* op de Noordpunt van Koerland aan de golf van Riga, het *Kreewinisch* in Koerland en het *Tsjoedisch*, *Wepsisch* en *Wotisch* in het Noordwesten van Rusland aan den golf van Onega. Tusschen de Oka en Wolga en ook verder Oostelijk tot bij Orenburg en Astrakan wordt het *Moksja-Mordwinisch* en het *Ersa-Mordwinisch* gesproken. Een zeer omvangrijk en merkwaardig heldendicht der Finnen, waarvan *Kalewala* de mythische held is, werd langen tijd alleen door mondelinge overlevering van geslacht tot geslacht overgebracht, doch is in de eerste helft der 19de eeuw ook gedrukt en reeds in verschillende talen vertaald.

Tot het *Oostfinnisch* of *Oegrisch* behooren in het Oosten van Rusland het *Tsjeremissisch* in de gouvernementen Wjatka en Kazan, het *Permisch*, *Wotjakisch* en *Syrjenisch* in daaraan grenzende streken ³⁾; doch de allerbelangrijkste der Oegrische talen is de

¹⁾ Zie M. A. Castrén, *Grammatik der Samojedischen Sprache*, hrsg. von A. Schiefner, St. Petersburg 1854.

²⁾ Zie daarover vooral het sedert 1886 te Helsingfors uitgegeven *Journal de la Société finno-ougrienne* en de sedert 1890 door hetzelfde genootschap uitgegeven *Mémoires*.

³⁾ Zie H. C. von der Gabelentz, *Grundzügen der syrjänischen Grammatik*, Altenburg 1844. Van denzelfden polyglottischen geleerde hebben wij ook *Die wotjakische Declination*, Berlin 1845. Van het Permisch gaf J. Rogow in 1890 eene spraakkunst, van het Tsjeremissisch M. A. Castrén in 1845 *Elementa grammatices Tsjeremissae*. Deze gaf in 1844 ook *Elementa grammatices Syrjaenae*.

taal der Majyaren, die zich in de 9de eeuw van Pannonië of Hongarije en Zevenburgen meester maakten, waar zij misschien eene, toen geografisch van hare stamverwanten afgezonderde, Finnische bevolking vonden. Ofschoon wonende te midden van Indogermaansch sprekende volken, hebben deze Majyaren hun *Hongaarsch* of *Majyaarsch* weten te handhaven als eene door agglutineerende woord- en zinvorming en incorporatie (zie bl. 95) en door accentueering en vocaalharmonie (zie bl. 220 vlg.) typisch Finnisch-Oegrische taal, die als zoodanig het eerst is herkend door de Zweden OLAF RUDBECK (1717) en STRAHLENBERG (1730), en waarvan het Oegrisch karakter het eerst is bewezen door SAJNOVIC (1770) en SAM. GYARMATHI (1799). Het oudste Hongaarsch is ons uit geschriften van de 12de eeuw bekend en sedert de 15de eeuw is er eene steeds toenemende litteratuur in ontstaan.

Behalve deze Oeral-altaïsche talen vindt men in Europa nog :

II. De *Kaukasische talen*¹⁾, die in allerlei verscheidenheden in en om den Kaukasus gesproken worden tusschen de Zwarte en de Kaspische Zee, maar waarvan slechts enkele met elkaar verwantschap vertoonen (zie bl. 152). Men onderscheidt ze in Noord- en Zuidkaukasische talen. Tot de eerste behoort het *Tsjerkessisch* langs de kust der Zwarte Zee, het *Khistisch* of de *Toesj*-taal, het *Kabardisch*, *Tsjetsjensisch*, *Lezgisch*, *Awarisch* en *Abchazisch*; tot de andere het *Georgisch* of *Groesinisch*²⁾, reeds door eene bijbelvertaling uit de 8ste eeuw bekend, en verder het *Mingrelisch*, *Lazisch*, *Soeanisch*, *Kasikoemukisch*, enz.

III. Het *Baskisch* of de taal der oude Basken of Wasken (Fr. *Basques*, Sp. *Bascongados* of *Vascongados*), die nu nog gesproken wordt in een deel van Spanje (Biscaye) en van Frankrijk (Gasconje, d. i. Wasconje). In het Baskisch zelf heet die taal *Euskara* (d. i. taal). Men heeft er wel vijftientig verschillende tongvallen van onderscheiden, die echter tot zes hoofddialecten terug te brengen zijn: 1°. dat van Biscaye of het *Vizcayisch*; 2°. dat van Guipuzcoa of het *Guipuzcoanisch*; 3°. dat van den Labourd, waarvan Bayonne de hoofdstad is, het *Labordanisch*; 4°. dat van Beneden- of Fransch-Navarre; 5°. dat van Boven- of

1) Zie R. von Erckert, *Die Sprachen des kaukasischen Stammes*, Wien 1895. Vele dezer talen zijn ook door A. Schiefner bestudeerd.

2) Zie Hugo Schuchardt, *Ueber das Georgische*, Wien 1895.

Spaansch-Navarre, en 6°. dat van Soules of het *Souletijnsch* ¹⁾). Het is eene suffigeerend-agglutineerende en incorporeerende taal, die zich ook bijzonder kenmerkt door letterverwisseling (zie bl. 202 vlg.). In het vocalisme en consonantisme heerscht nog veel duisters, te meer daar er ook veel Romaansch in het Baskisch is opgenomen. Bij ons wordt er, behalve door den voornaamsten kenner van het Baskisch, W. J. VAN EYS, ook studie van gemaakt door C. C. UHLENBECK ²⁾). Anderen hebben beproefd, maar totnogtoe zonder goed gevolg, de verwantschap van het Baskisch met andere talen sannemelijk te maken, zooals A. F. POTT met de Amerikaansche, de voortreffelijke kenner van het Baskisch, Prins LOUIS LUCIEN BONAPARTE (in 1862) met de Finnische talen, en G. VON DER GABELENTZ (in 1894) met de talen der Berbers in Noord-Afrika. Alleen blijft het zeer waarschijnlijk, zooals reeds is aangetoond door WILHELM VON HUMBOLDT ³⁾ en later door GEORG PHILIPS ⁴⁾), dat de Basken het overblijfsel zijn van de Iberen, die in den Romeinschen tijd een groot deel van Hispanië bewoonden en met de Aquitaniërs, de voorouders der Basken, één schijnen geweest te zijn. Ongelukkig kennen wij het Iberisch alleen uit zeer korte muntopschriften en ons door de Romeinen overgeleverde plaats- en volksnamen.

H. d'ARBOIS DE JUBAINVILLE ⁵⁾ heeft getracht de volgende hypothese aannemelijk te maken: omtreeks 2500 zouden de Iberen als overwinnaars in het Westen van Europa opgetreden zijn, na het geheimzinnige Atlantidis verlaten te hebben; de kern van hun rijk zou toen Spanje en bepaaldelijk de vallei van de Ebro geweest

1) Zie W. J. van Eys, *Essai de Grammaire de la langue basque*, Amst. 1867, p. 1. Dezelfde Nederlandsche geleerde schreef o. a. ook: *Grammaire comparée des dialectes basques*, Paris 1879, *Outlines of basques grammar*, London 1883, *Dictionnaire basque-français*, Paris 1873, *Etude sur l'origine et la formation des verbes auxiliaires basques*, Amst. 1875 en *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Paris 1891. Belangrijke studies over het Baskisch heeft men ook van Hugo Schuchardt.

2) Zie C. C. Uhlenbeck, *Beiträge zu einer vergleichenden Lautlehre der baskischen Dialecte*, Amst. 1903.

3) W. von Humboldt, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Faskischen Sprache*, Berlin 1821.

4) G. Philips, *Prüfung des iberischen Ursprungs einzelner Stammes- und Städtenamen im südlichen Gallien*, Wien 1870.

5) Zie H. d'Arbois de Jubainville, *Les premiers habitants de l'Europe*, 2 éd. Paris 1889—94.

zijn, maar verder zouden zij zich ook hebben verbreid over Gallië tot aan de Rhône, over Groot-Brittanje, over de eilanden van de Middellandsche Zee (Corsica, Sardinië, en Sicilië) en over Italië. De oudste bewoners van Italië en Sicilië, de Sicani, zouden dan Iberen geweest zijn. Behalve door de Iberen zou, volgens hem, Zuid-Europa bevolkt zijn geweest door de Pelasgen, die door de Grieken als de oudste bewoners van hun land worden genoemd en die hij met de Tyrrheniërs (Tursânes) gelijk stelt. Deze zouden omstreeks 2500 uit Azië zijn overgekomen en zich Oostelijk en Westelijk van de Aegeïsche Zee hebben gevestigd, vervolgens omstreeks 2000 onder den naam Oenotriërs het Zuiden van Italië hebben gekoloniseerd, en omstreeks 1000 Etrurië, dat zich toen tot aan den Tiber uitstreckte. Daarin zouden wij dus de bevolking van Europa te zien hebben, die aan de Indogermanen voorafging. Ook van die Pelasgen zouden wij een stukje taal kennen en wel het *Etrurisch*, dat in den Romeinschen tijd nog lang in het oude Etrurië (later Toscane) gesproken werd, maar eindigde met door het Latijn verdrongen te worden. Oude inscripties, van 500 v. Chr. tot in den Romeinschen keizerstijd toe, zijn er in dat Etrurisch in groot aantal, maar van geringen omvang over. De verklaring er van is echter uiterst moeielijk. Na W. CORSSSEN hebben vooral W. DEECKE en CARL PAULI zich met de studie er van bezig gehouden in de sinds 1881 door hen samen uitgegeven „Etruskische Forschungen”, maar zij hebben al spoedig die samenwerking moeten opgeven, daar zij in hunne verklaring principiëel begonnen te verschillen; en nog altijd heerscht er in onze kennis van het Etrurisch weinig zekerheid.

§ 3. *Het Oost-Indogermaansch.*

De omvangrijkste en voor ons, maar ook over het algemeen, verreweg belangrijkste taalgroep is het *Indogermaansch*, dat zich van een beperkt stamland uit over een groot deel van Azië en over bijna geheel Europa heeft verbreid en nu ook bezig is in de andere werelddeelen de heerschende en, wie weet? eenmaal de alleenheerschende te worden. Reeds nu wordt het Indogermaansch gesproken door de grootste helft van het menschedom, die tegelijk ook verreweg de beschaafdsten is en waartoe de krach-

tigste volken behooren ¹⁾. De vraag, van waaruit dat Indogermaansch zich zoover heeft verbreid, is reeds meermalen beantwoord en aanvankelijk met vrij groote eenstemmigheid, sinds WILLIAM JONES (omstreeks 1784) de aandacht der Westersche geleerden op het Sanskrit had gevestigd en daarin de moedertaal, later de oudste zustertaal van eene uitgebreide taalfamilie had doen zien, en deze taal had gemaakt tot het middelpunt der niet lang daarna ontstane taalvergelijkende wetenschap der Indogermaansche of, zooals zij vroeger ook wel genoemd werden, Indo-Europeesche talen ²⁾. In de laatste dertig jaar echter, waarin men terug is gekomen van de overschatting, die het Sanskrit tot middelpunt der taalvergelijking had gemaakt, zijn over het stamland van het Indogermaansch zoovele verschillende meeningen verkondigd, dat een allen bevredigend antwoord nog steeds is uitgebleven ³⁾. Eerst werd dat stamland gezocht in het Hoogland, waar de bronnen van Oxus en Jaxartes ontspringen (door J. G. RHODE), of aan de Noordelijke helling van het Himâlaya-gebergte (o. a. door A. F. POTT). Later is als zoodanig de Oost- of Zuidoostgrens van Litauwen aan-

¹⁾ Volgens eene zeer globale opgave in miljoenen wordt het Indogermaansch door 810 milioen menschen gesproken, namelijk het Indisch door 230 m. het Iranisch door 20, het Armenisch door 8, het Albaneesch door 2 en het Balto-Slavisch door 136 (nl. Litauwsch-Lettisch $4\frac{1}{2}$, Sloveensch $1\frac{1}{2}$ Bulgaarsch $3\frac{1}{2}$, Servisch-Kroatisch 8, Russisch 94, Tsjechisch-Slovakisch 8 en Poolsch-Sorbisch $16\frac{1}{2}$). Grieksch wordt gesproken door 5 millioen en Keltisch evenzoo; Romaansch door 160 millioen (nl. Italiaansch 34, Spaansch 50, Portugeesch 20, Fransch 47, Ladinisch-Roemeensch 9) en Germaansch door 214 millioen (nl. Zweedsch $5\frac{1}{2}$, Deensch-Noorsch 5, Engelsch 120, Hoogduitsch 73 en Nederlandsch $10\frac{1}{2}$ millioen). Daartegenover staan 790 milioen, die geen Indogermaansch spreken en wel, behalve een klein milioen Basken, spreken Indo-Chineesch 406, Oeral-altaisch 110, overige Aziatische talen 63, Semito-Chamietisch 45, overige Afrikaansche talen 115, Amerikaansche talen 10 en Australisch-Indonesische talen 40 milioen.

²⁾ Een voortreffelijk overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der Indogermaansche taalwetenschap is te vinden bij Berthold Delbrück *Einleitung in das Sprachstudium*, 3te Aufl. Leipzig 1893.

³⁾ Zie daarover vooral O. Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte* 2te Aufl. Jena 1890; Joh. Schmidt, *Die Urheimat der Indogermanen und das europäische Zahlssystem*, Berlin 1890; H. Hirt, in *Indogermanische Forschungen* I (1892) en V (1895); S. Reinach, *L'origine des Aryens*, Paris 1892; R. von Jhering, *Vorgeschichte der Indoeuropäer*, Leipzig 1894 en Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Gött. 1896. Een helder en beknopt overzicht der quaestie gaf C. C. Uhlenbeck in *Taal en Letteren* VII (1897) bl. 1—25.

gewezen (door R. G. LATHAM, en het laatst, met eenige wijziging ook door H. HIRT) of de streek ten Noorden van de Zwarte Zee (door THEODOR BENFEY) of Midden- en West-Duitsland (door L. GEIGER) of het Westrussische gouvernement Minsk (door THEODOR PÖSCHE) of Scandinavië (door KARL PENKA) of de landen aan de Midden-Wolga (door W. TOMASCHEK) of Armenië (door H. BRUNNHOFER) of de Pontische steppen (door O. SCHRADER).

Daar, zooals wij gezien hebben, allerlei volksstammen de talen van andere stammen hebben aangenomen en wij alle reden hebben om te veronderstellen, dat dit met de Indogermaansche talen in het bijzonder dikwijls is gebeurd, moeten wij er ons wel voor wachten, de vraag naar het stamland van het Indogermaansch te vereenzelvigen met de vraag naar het stamland der nu Indogermaansch sprekende volken. Het laatste is eene ethnologische quaestie, die zelfstandig onderzocht moet worden, evenals de linguïstische, die zich bezig moet houden met de vraag, waar het eerst Indogermaansch zal gesproken zijn; en daar wij gezien hebben, dat bij het overnemen van eenige taal door een ander volk, deze tegelijk wijzigingen ondergaat, die er zelfs het karakter van eene nieuwe verwante taal aan kunnen geven ¹⁾, zal men het veiligst doen met dáár de bakermat van het Indogermaansch te zoeken, waar de taal gesproken wordt, die nog het meest gelijk op het Oer-Indogermaansch, voorzoover men dat kan vaststellen. Zeer goed is het bv. mogelijk, dat het blijkbaar blonde en blauwoogige Germaansche ras, met vermoedelijk langwerpigen schedel, eenmaal eene andere taal heeft gesproken en het Indogermaansche Germaansch alleen maar heeft aangenomen. Dat van deze, misschien wat al te stoute, veronderstelling menigeen vreemd zal opzien, kan ik be-

¹⁾ Ik vestig hierbij de aandacht op de woorden van Karl Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen I* (Strassburg 1902) p. 25 f.: »Bei ihrer ersten Ausbreitung über Mittel- und Osteuropa und Vorderasien in uridg. Zeit können Dialekterscheinungen, wie sie durch den Verkehr von Indogermanen mit Indogermanen bedingt waren, auch dadurch aufgekommen sein, dass unsere Vorfahren hie und da auf eine Urbevölkerung stiessen; durch den Verkehr mit dieser wird nicht nur dieses und jenes nichtig. Wort ins Idg. eingedrungen, sondern bei Stammesmischung und Uebergang der Idg. Sprache auf die Ureinwohner können auch Laute von deren Sprache auf die Indogermanen übertragen worden sein. Dies gilt z. B. von dem Wandel der (palatalen) *k*-Laute in Spiranten bei den *Satəm*-Stammen».

grijpen, maar behoef daarin geene reden te vinden om haar onuitgesproken te laten.

Het Indogermaansch ¹⁾ was reeds in den oudsten toestand, waartoe wij het terug kunnen brengen, zonder dat het daarmee zijn karakter als Indogermaansch verliest, eene zeer ontwikkelde flecteerende taal, met verbuiging van naamwoorden, uitgangen ter aanduiding van vergelijkingsgraden bij de adjectieven, vervoeging van werkwoorden, afleiding en samenstelling en een wisselend accent. De kiem van de latere onderscheiding der drie geslachten was reeds gelegd in de verscheidenheid der stamvormende suffixen en de overeenstemming in suffix van bepalende woorden met de bepaalde (zie bl. 274). De naamvalsuitgangen hadden misschien nog vager beteekenis dan later, zoodat bv. de *s* van Nom. en Gen. aanvankelijk nog één was ²⁾. Toch mag men voor substantiva en adjectiva in de drie getallen de volgende naamvalsuitgangen wel als gemeenschappelijk Indogermaansch aannemen, gevoegd achter den op vocaal of consonant uitgaanden stam (zie bl. 126): Singularis: Nom. Masc. Fem. geen uitgang of *s*, Neut. geen uitgang of *m*; Gen. *s*, *so* of *syo*; Dat. *ai*; Acc. *m*; Voc. geen uitgang of *e*; Abl. vocaal + *d*; Loc. geen uitgang, *e* of *i*; Instr. *a* (of *e*), *bhi* of *mo*; Dualis: Nom. Acc. Voc. *ôu* (*ô*) en *e* (*i*); Gen. Loc. *eus* *ous*; Dat. Abl. Instr. *bhyom* (?) of *m*; Pluralis: Nom. Masc. Fem. *es* (soms *eses*), Neut. = Fem. Sing ³⁾; Gen. *ôm* (*êm* ?); Dat. Abl. *bhos*, *mos*; Acc. Masc. Fem. *ns*; Loc. *su* (*si*); Instr. *bhis*, *mis*, (*ais*). De buiging der pronomina zal van die der nomina reeds van oudsher eenigszins verschild hebben, vooral bij de persoonlijke voornw. van den 1sten en 2den persoon, in de verschillende naamvallen dikwijls van verschillende wortels gevormd, maar ook reeds bij die van den 3den persoon, van welke gemeenschappelijk Indogermaansch zijn het

¹⁾ Het hoofdwerk daarover is de *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, en daarin van Karl Brugmann I Lautlehre 1886, 2de Aufl. 1897, II Wortbildungslehre 1888—92; en van Berthold Delbrück III—V Syntax 1893—1900. Beknopter is K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg I (1902) II (1903). Als woordenboek heeft men daarnaast van August Fick *Indogermanisches Wörterbuch* 3te Aufl. Gött. 1874—76, 4te Aufl. I (1890), II, bearbeitet von Whitley Stokes und A. Bezzenger (1894).

²⁾ Zie Nikolaas van Wijk, *Der nominale Genetiv Singular im Indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ*, Zwolle 1902.

³⁾ Zie Joh. Schmidt, *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra*, Weimar 1889.

Demonstratief *so* (Nom. Sing.) en *to* (andere naamvallen), het Relatief *jo* en het Interrogatief *go*.

Bij de vervoeging der werkwoorden ¹⁾ in Actief en Medio-passief had men reeds vormen voor vier persoonswijzen (Indicatief, Conjunctief, Optatief en Imperatief) en zes tijdvormen (Praesens, Imperfectum, Perfectum, Plusquamperfectum, Aoristus en Futurum); doch deze dienden meer om de „Aktionsart” dan om den eigenlijken tijd der handeling aan te duiden. Toch bestond ook reeds het augment (in den vorm der vocaal *e*) om het verleden, naast de reduplicatie (zie bl. 106 vlg.) om het perfectieve eener handeling te kennen te geven. De futurumstam wordt gevormd door *syo*, de aoriststam door *s*, maar een tweede aorist is onmiddellijk van den wortel gevormd (wortelaorist). Beide aoristen hebben augment evenals het Imperfectum en Plusquamperfectum, welk laatste bovendien, evenals het Perfectum, reduplicatie heeft. Het kenmerk van den Optatief is *jê* (*î*) vóór den persoonsuitgang; Conjunctief en Imperatief zijn moeilijker in 't kort te kenmerken. Naast de persoonsuitgangen der werkwoorden, wanneer deze *absoluut* gebruikt werden, bezat het Idg. ook reeds wijzigingen daarvan (door gemis van de slot *i*), om het *conjunct*, d. i. zich bij een voorafgaand zinsdeel aansluitend, gebruik van het werkwoord te kennen te geven. In hoofdzaak kan men in 't Actief drie groepen van persoonsuitgangen onderscheiden: I. de Praesens-Futurumgroep, II. de groep der augmenttijden, III. de perfectieve groep (het Perfectum). Deze uitgangen zijn te typeeren voor den Sing. en Plur. (bij den Dualis gaat dat moeilijker) als: Sing. 1 pers. I zonder uitgang (maar met rekking van het stamvormend suffix *o*) of *mî*, II *m*, III *a*; 2 pers. I *si*, II *s*, III *tha*; 3 pers. I *î*, II *t*, III *e*; Plur. 1 pers. I *mes*(*î*), *mos*(*î*) II *men*, *mon*, III *mén*; 2 pers. I *the*, II *te*, III *n-*; 3 pers. I *nti* II *nt*, III *r*-sonans. In het Mediopassief heeft groep I *ai* in plaats van *i* en groep II meestal *o*.

Reeds in het gemeenschappelijk Idg. schijnen er causatieve werkwoorden door het suffix *éjo* gevormd te zijn van den verbaalstam met de ablautsvocaal van het Perf. Sing., want in 't Oer-

¹⁾ Zie, behalve Brugmann's *Grundriss*, nog Otto Hoffmann, *Das Präsens der indogerm. Grundsprache in seiner Flexion und Stammbildung*, Gött. 1889 en H. Osthoff, *Zur Geschichte des Perfekts im Indogermanischen*, Strassburg 1884.

Idg. bestond reeds zoowel quantitatieve ablaut (door wisselend accent) (zie bl. 224 vlgg.) als kwalitatieve ablaut (zie bl. 141, 149 vlg.)¹⁾.

De vocalen²⁾ waren reeds getypeerd als *a*, *e*, *i*, *o* en *u*, die kort of lang konden zijn en van welke de korte en de lange *a*, *e* en *o* met *j* en *w* tweeklanken hadden gevormd. Daarbij kwam nog eene onduidelijke of klanklooze vocaal *ə*. Behalve de semivocalische *j* en *w* kende die Oer-Indogermaansche taal vijf tenues, nl. de labiale (bilabiale) *p*, de dentale (alveolare) *t*, de palatale *k*, de gutturale *k* en de labiovelare *q*; en vijf mediae, nl. de labiale (bilabiale) *b*, de dentale (alveolare) *d*, de palatale *g*, de gutturale *g* en de labiovelare *gv*. Alle tenues en mediae kwamen zoowel geaspireerd als ongeaspireerd voor (voor de gutturaalrijen zie bl. 162). Van de spiranten bestonden misschien nog maar alleen de harde en zachte sisklank (onze *s* en *z*, ook soms geaspireerd) en de interdendale harde en zachte spirant (Eng. *th*, met of zonder aspiratie), misschien nog bovendien eene spirantische *j*. Verder had men er de liquidae *l* en *r* en de dentale, gutturale en labiale nasaal. Ook die liquidae en nasalen kwamen als korte en lange sonanten of semivocalen voor (zie bl. 198)³⁾.

De Indogermaansche talen zijn het best te onderscheiden in twee groote groepen: 1°. de Oostelijke groep der *sjatam-* of *satəm-*talen, waarin de palatale explosieven overgingen in de palatale spiranten *sj*, *zj*, en *zjh*, terwijl de gutturale er met de labiovelare explosieven samenvielen, en 2°. de Westelijke groep der *kentom-*talen, waarin de palatale en gutturale explosieven samenvielen tot ééne klasse van gutturalen, terwijl de labiovelare zich

1) Zie Herman Hirt, *Der indogermanische Ablaut*, Strassburg 1900.

2) Zie, behalve Brugmann's *Grundriss*, nog Joh. Schmidt, *Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus*, Weimar 1871—75, Ferd. de Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes*, Leipzig 1879, G. Mahlow, *Die langen Vokale á, ê, ô in den europäischen Sprachen*, Berlin 1879, 2te Aufl. 1888, H. Hübschmann, *Das indogermanische Vokalsystem*, Strassburg 1885 en Fritz Bechtel, *Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher*, Gött. 1892.

3) Zie Karl Brugmann, *Nasalis sonans in der Idg. Grundsprache* in Curtius' *Studien* IX 285 ff. Daartegenover wordt het bestaan eener oorspronkelijke nasalis sonans ontkend door Joh. Schmidt, *Kritik der Sonantentheorie*, Weimar 1895, die aanneemt, zooals Fr. Bechtel reeds in 1892 deed, dat eene onduidelijke vocaal aan de liquidae en nasalen voorafgegaan is. Van ingrijpend belang is echter deze quaestie van formulering voor de taalwetenschap niet.

als gelabialiseerde gutturalen onderscheidden (zie daarover bl. 162 vlg.).

De *Oost-Indogermaansche* talen vervallen in vijf groepen: het Indisch, Iranisch Armenisch, Albaneesch en Balto-Slavisch.

I. *Het Indisch.*

De Indische talen ¹⁾, die ook wel Arische talen genoemd worden, ofschoon onder den naam *Arisch* ook wel Indische en Iranische talen worden samengevat, zooals ook wij zullen doen, hebben met de Iranische of Perzische talen gemeen, dat daar, volgens de palataalwet (zie bl. 166 vlg.), de gutturale (en labiovelare) explosieven tot palatale affricaten (*tsj*, *dzj*, *dzh* en *h*) geworden zijn, wanneer er eene korte *e*, *i* of *j* op volgde, en dat de *e*, evenals ook de *o*, daarna in *a* zijn overgegaan, zoodat deze talen als éénige klinkers korte en lange *a*, *i* en *u* bezitten en ook alleen tweeklanken met deze vocalen, ofschoon *ai* en *au* later *é* en *ô* werden; dat *r* en *l* er zijn samengevallen evenals de vocalische *r* en *l*, die in 't Indisch meestal vocalische *r* gebleven, maar in 't Iranisch *ar* geworden is; dat de onduidelijke vocaal er *i* werd, maar met de semivocalen tot de tweeklanken *ai* en *au* (Skr. *é* en *ô*), en dat vocaal + *n* vóór eene spirant is overgegaan in genasaleerde vocaal.

De Indische talen kennen wij in den oudsten vorm door het *Sanskrit* of *Oud-Indisch*, dat zich vooral door eene grooté doorzichtigheid in den bouw der woorden onderscheidt, en behalve de determinatieve samenstelling ook de dwandwa-samenstelling (zie bl. 91 vlgg.) en de bahuwrihi-samenstelling (zie bl. 268 vlg.) zeer ontwikkeld heeft. Verder kenmerkt het zich o. a. door den overgang van dentale explosieven in linguale (cerebrale of cacuminale) en wel vooral na syncope eener *l*, door dissimilatie bij opeenvolgende aspiraten (zie bl. 161) en door eigenaardige wederkeerige assimilatie van consonanten (zie bl. 179). De Arische, uit Idg. palatale *g* en *gh* ontstane *zj* en *zjh* zijn er over het algemeen

¹⁾ Het hoofdwerk daarover is de *Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde*, door verschillende geleerden samengesteld onder redactie eerst van Georg Bühler, later van F. Kielhorn. Daarin vindt men o. a. ook een *Manuel of Indian Buddhism* van onzen bekenden Sanskritoloog H. Kern, en de *Vedische und Sanskrit-Syntax* (eerst in 't Engelsch verschenen te Leiden in 1886) van diens leerling J. S. Speyer, die met andere leerlingen van Kern, zooals S. Warren, W. Caland, A. Bruining en C. C. Uhlenbeck bij ons de studie van het Sanskrit in eere houdt.

djz en *h* geworden. Bij de vervoeging der regelmatig in tien klassen te onderscheiden werkwoorden heeft het Sanskrit behalve het Actief een, ook als Passief gebruikt, Medium, drie persoonswijzen en zes tijden, ten deele met augment (*a* uit Idg. *e*) en reduplicatie (zie bl. 106). Causatieven worden gevormd door het suffix *aya* (Idg. *éjo*), desideratieven en intensieven door reduplicatie, de eerste met het suffix *is* (*isj*), de tweede met het suffix *ya* of *aya*. Als tegenwoordige deelwoorden worden adjectieven gebruikt, in 't Actief door *nt-*, in 't Mediopassief door *mán-* (soms *án-*) gevormd, en verleden deelwoorden in 't Actief door een *w*-suffix en in het Mediopassief door een *t-* of *n*-suffix. De Infinitief van het Actief (die soms ook passieve beteekenis heeft) is een naamwoord op *-tum* (Acc.) of op *-asé* (Datief van een neutraalabstractum), zelden op de Datieven *-mané* of *-wané*. Ook heeft het Sanskrit twee Gerundia: op *-twa* en op *-ya* (of *-tya*). De verbuiging heeft plaats in alle acht Indogerm. naamvallen, in drie getallen en drie geslachten, waarbij o. a. opmerkelijk is, dat de Nom. Acc. Plur. der Neutra, die in de Indogerm. talen over het algemeen uitgaat op *a*, welke uit de klanklooze vocaal kan zijn voortgekomen, maar meestal verkort zal zijn uit de lange *á* (zooals men die in het Wedisch nog aantreft), in het Classiek Sanskrit niet alleen soms op *i* (uit de klanklooze vocaal) uitgaat, maar meestal op *-ni*, wat ongetwijfeld een analogiesuffix is naar de *n*-stammen. Eene *n* komt ook (tegenover de andere Idg. talen behalve het Germaansch) voor in den uitgang *-nám* van den Gen. Plur. der *á*-stammen.

Het Sanskrit is te onderscheiden in het oudere of *Wedische Sanskrit*, waarin de vier heilige boeken der Indiërs (*Rig-Weda*, *Sáma-Weda*, *Yadzjoer-Weda* en *Atharwa-Weda*) met hunne *bráhmanas* en *oepanisads* vervat zijn, die reeds grootendeels van 1500 v. Chr. zullen dagteekenen, toen de Indiërs nog alleen de streken van Indus en Ganges bewoonden, het *Epische Sanskrit*, waarin o. a. de beide heldendichten, *Mahábhárata* en *Rámáyana* zijn opgesteld, en het *Classieke Sanskrit*, waarin later het *Pantsjatantra* ¹⁾ en het *Hitópadesja* onder veel meer zijn geschreven. In schrift gebracht is het Sanskrit eerst sedert de vierde eeuw n. Chr., terwijl alle gedichten, die nog van vroeger tijd dagteekenen, alleen mondeling overgeleverd waren. Zie over het schrift bl. 316 vlg. In de 4de eeuw echter

¹⁾ In het Nederlandsch zijn de »vijf boeken» van dezen beroemden novellenbundel vertaald door H. G. van der Waals (Leiden 1895—97).

was het Sanskrit reeds lang (zeker reeds sedert de 3de eeuw v. Chr.) eene doode taal geworden, alleen door den godsdienst der Brâhmanen bewaard gebleven en door de geleerden tot een nieuw leven gewekt, doch niet tot een nieuw leven als volkstaal, wat onmogelijk was, maar als taal van godsdienst en wetenschap, zooals het Latijn in de middeleeuwen was. Sinds echter de Indische geleerden met PĀNINI aan het hoofd, wiens Grammatica in hare soort een meesterstuk van den eersten rang is ¹⁾, het Sanskrit deden herleven, is het onafgebroken geschreven en in de kringen der hoogst beschaafden gesproken tot in onzen tijd toe. MAX MÜLLER zeide ²⁾, te gelooven, dat ondanks het overwicht van het Engelsch bestuur in onderwijs, in Indië het Sanskrit nog altijd meer algemeen verstaan wordt, dan in Europa het Latijn in den tijd van Dante. Ontving hij een brief van een Indisch geleerde, dan was die altijd in het Sanskrit geschreven. Vlukschriften over juridische of theologische quaesties worden in Indië alleen in het Sanskrit opgesteld, en zelfs worden er dagbladen uitgegeven, die de kosten voldoende kunnen dekken uit de contributies van lezers, welke de classieke taal verkiezen boven de volkstaal.

Die volkstaal echter had reeds in de 3de eeuw v. Chr. het Sanskrit vervangen, zooals blijkt uit het opschrift van Asjoka, koning van Pātālipetra (259—222 v. Chr.), dat er in is opgesteld. Eigenlijk moet men spreken van verschillende volkstalen, die alle samengevat worden onder den naam van *Prākṛit* en die wij in ouderen vorm o. a. kennen uit de Indische tooneelstukken van Kālidāsa en anderen ³⁾, waarin de aanzienlijken en geleerden Sanskrit spreken,

¹⁾ Volgens Otto Böhtlingk, p. XVI zijner uitgave van Pānini's Grammatik, Leipzig 1887. Als de Pānini van het Westen trad Franz Bopp met zijne *Grammatica critica linguae Sanscritae* in 1832 op. De voornaamste spraakkunsten van dezen tijd zijn die van W. D. Whitney, *Sanskrit grammar, includ. both the classical language and the other dialects of Veda and Brahmana*, 3. Ed., Leipzig 1896 en Jakob Wackernagel, *Altindische Grammatik I Lautlehre*, Gött. 1896. De groote Indische lexicograaf is Amarasinha met zijn woordenboek *Amarakōsja*. Voor het Westen moeten als zoodanig Otto Böhtling en R. Roth genoemd worden met hun groot *Sanskrit-Wörterbuch*, St.-Petersburg 1855—75. Zie ook nog C. C. Uhlenbeck, *Kurzgefasstes etym. Wörterbuch der altindischen Sprache*, Amst. 1898 99.

²⁾ Max Müller, *India what can it teach us?* London 1883, p. 79.

³⁾ Van Kālidāsa's drie tooneelstukken zijn er twee bij ons vertaald, nl. de *Çakuntalā* of het herkenningsteeken door H. Kern (Haarlem 1862) en *Danseres en Koning. Mālavikā en Agnimitra* door J. van der Vliet (Haarlem 1882). Een op naam van koning Çūdraka staand tooneelstuk *Mrcchalatikā*

maar het lagere volk Prākrit. Over de toeneming van het expiratorisch accent in het Prākrit zie bl. 215. Eéne dezer volkstalen vooral is ons uit ouden tijd schriftelijk overgeleverd, namelijk het *Pāli* (eigenlijk *Bālī*; zie daarover bl. 187 vlg.), waarin de Boeddhisten, die zich bij voorkeur tot het volk wendden, reeds zeer vroeg hunne godsdienstige en zedekundige geschriften en jaarboeken opstelden, en die het tot voertuig maakten eener geestelooze en ontzenuwende levensleer, die de levenskracht der eertijds zoo fiere Ariërs heeft verlamd en hen tot de gehoorzame dienaars, eerst van Grieken en Scythen, vervolgens van Arabieren en Mongolen en later van de Europeanen heeft gemaakt ¹⁾. Nu is ook dat Pāli al lang eene doode taal, maar nog altijd heerscht het als heilige taal onder de Boeddhisten van Ceilon en Achter-Indië.

Intusschen zijn er uit het oude Prākrit jongere Indische talen voortgekomen, die nog in een groot deel van Indië worden gesproken en ten deele ook geschreven, namelijk in het Noorden het *Kāśjmiri*, in het Noordwesten het *Pandzjābi* of de taal van Pundzjab, het oude rijk der Sikhs, d. i. Pandzjāb of het land der vijf stroomen, Zuidelijk daarvan, aan den beneden-Indus, het *Sindhī*, en nog Zuidelijker het *Gudzjarāti* in Gudzjerat. Meer in het midden van Noord-Voorindië wordt het *Rādziejpoetāni* gesproken, en Zuidelijk daarvan, in het oude rijk der Mahārāsja's, het *Mahrātti*. In het Noordoosten heerscht het *Nepāli* en wat Zuidelijker het *Bihāri* (met het *Maithīli* als Noordelijkst dialect), het *Bengāli* en het *Oriya*.

Overigens is tegenwoordig de hoofdtal van Voorindië, die vrij algemeen overal als omgangstaal gebruikt wordt en reeds eene belangrijke litteratuur heeft opgeleverd, het *Hindoestāni*, dat alleen in de streek van Delhi als eigenlijke volkstaal heerscht: eene tamelijk vormlooze mengeltaal van Prākrit en Perzisch-Arabisch, met een geringer element van Oeral-altaïsch, allengs in het leger (a. s. *Oerdoe*-taal) ontstaan door de overheersching der Ghasnaviden en Ghoriden sedert de 11de, en der tot den Islam bekeerde Mon-

---

is onder den titel *Het leemen wagentje* (Amst. 1897) vertaald door J. Ph. Vogel, die, nu te Lahore, ook Voorindisch beeld- en bouwwerk bestudeert en beschrijft. Over *De Vidāsaka in het Indisch tooneel* (Gron. 1897) schreef Johan Huizinga. Het wijsgeerig-allegorische drama *Prabōdhatjandrōdaya* of »het verrijzen van de maan der kennis" is bij ons bekend gemaakt door P. A. S. van Limburg Brouwer in *De Gids* van 1869 III bl. 25—67.

¹⁾ Vgl. Joh. Huizinga, *Over Studie en Waardeering van het Buddhisme*, Haarlem 1903.

golen sedert de 14de eeuw. Eene dergelijke mengeltaal, doch met wat meer Indische bestanddeelen, is het veel minder verspreide *Hindi* in wat de Engelschen de Noordwestprovincies noemen (Agra en Oudh) en in een deel van Râdzjpoetâna. Eene mengeltaal van Drâwidisch en Pâli is het *Singhaleesch*, de hoofdtal van Ceilon. Eindelijk is nog van Indische afkomst, maar bijna onherkenbaar verbasterd en vermengd, de taal der Roma's (mannen) of Kalo's (zwarten), zooals de zwervelingen zich zelf noemen, die, sedert zij in het begin van de 15de eeuw zich ook in ons land vertoonden, door ons Heidens genoemd worden, ofschoon tegenwoordig de naam Bohémiens of Zigeuners meer gebruikelijk is. De *Zigeunertaal* dezer Siah Hindoe's (zwarte Indiërs) is sedert het midden der 19de eeuw als afstammeling van het Indisch herkend ¹⁾.

II. *Het Iranisch.*

Het *Iranisch* ²⁾ onderscheidt zich van het Indisch, waarmee het overigens in woordenschat, bouw en vocalisme nauw verwant is, vooral in zijne medeklinkers, en wel reeds hierdoor in het oog vallend, dat de aspiratie van mediae en tenues verdwenen is en dus de aspiratae met de mediae en tenues zijn samengevallen. Verder zijn de tenues *p*, *t*, *k* alleen vóór vocalen en na *s* en *sj* gebleven, maar overigens in de spiranten *f*, *th* (of *dh*) en *ch* overgegaan. De mediae *b*, *d*, *g* gingen in hetzelfde geval eerst in 't jongere Iranisch in de zachte spiranten *w*, *dh* en *g* over. De algemeen Arische *tsj* werd *sj*, de *dzj* later ook *zj*. Daarentegen werden de algemeen Arische *sj* en *zj* tot *s* en *z*: alleen werd de in 't Arisch uit *s* ontstane *sj* behouden. Waar de *s* in 't Arisch niet in *sj* was overgegaan, bleef zij soms in 't Iranisch onveranderd en ging zij soms ook in *sj* over, maar meestal, en met name vóór klinkers, werd zij *h*.

1) Door A. F. Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien*, Halle 1844-45. Zie verder over die taal verschillende verhandelingen van Franz Miklosich. Te onzent is, blijkens verschillende opstellen, van die Zigeunertaal bijzondere studie gemaakt door A. Kluyver.

2) Het hoofdwerk daarover is de *Grundriss der Iranischen Philologie*, door verschillende geleerden samengesteld en sedert 1894 verschijnend onder redactie van Wilhelm Geiger en Ernst Kuhn. Zie verder Fr. Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften*, Leipzig 1862, 2te Aufl. 1881, en andere werken van Spiegel, ook over de Awesta-taal. Na Spiegel verdient vooral Chr. Bartholomae als Iranist te worden genoemd. Van W. Jackson hebben wij *An Avesta Grammar. in comparison with Sanskrit*, I Stuttgart 1892.

Natuurlijk doen zich weer verschillende afwijkingen voor in de verschillende talen, waarin reeds van ouds deze taalgroep moet onderscheiden worden, daar zij zich van de landen ten Zuiden der Kaspische Zee (Medië en Parthië) later ook over Susiana, Persis en vervolgens Oostelijk tot in Bactria toe, Westelijk tot in het tegenwoordige Europeesch-Rusland, dus over eene kolossale uitgestrektheid lands, had uitgebreid.

De Westelijke afdeeling dezer groep kennen wij in haar oudsten vorm als *Oud-Perzisch* door de spijkeropschriften van 520—350 v. Chr. der koningen van het groote Perzische rijk (zie bl. 314, 317 vlg.). Sedert Alexander de Groote aan dat rijk een einde maakte, is ons in meer dan vijfhonderd jaar niets van de taal der Perzen bekend. Dan maakt zich Ardasjir van het, in den Romeinsehen keizertijd onafhankelijk geworden, Parthenrijk meester en sticht er (224 n. Chr.) het rijk der Sâsâniden, dat tot 641 voortbestond en eene letterkunde (de *Boendehesj*, enz.) opleverde in eene taal, die als *Pehlevi* of liever *Pahlawi* (d. i. *Parthawi* of Parthisch) en als *Hoezwaresj* bekend en uit eene vermenging van Arameesch en Perzisch voortgekomen is. Terzelfdertijd echter had zich in het Oostelijk deel van dat nieuwe rijk het eigenlijk Perzisch beter weten te handhaven, en ook daarin, het *Parsi* of *Pâzend*, hebben wij vrij wat geschriften over. Toen het rijk door de Arabieren veroverd werd, vluchtte een deel van de Parzen uit afkeer van den Islam in de bergen van Kohistân, waar zij een honderdtal jaren doorbrachten, totdat zij, ook dáár vervolgd, in het midden van de 8ste eeuw zich op het eiland Ormoez in de Perzische golf neerzetten, om vandaar op het eind van de 8ste eeuw naar het eiland Dioe en vervolgens naar Soerat in Voorindië over te steken, waar hunne nakomelingen nu nog onder den naam *Gebers* leven en er het Perzische *Gudzjarâti* spreken. In Perzië zelf werd intuschen het Parsi zoozeer met Arabisch vermengd, dat het voor twee vijfdén Arabisch mag worden genoemd; maar in dien toestand is het *Nieuw-Perzisch*, sedert Mahmoed in 1006 het groote rijk der Ghasnaviden stichtte, het voertuig geworden eener schitterende letterkunde, die reeds dadelijk glansrijk optrad met *Sjahnâme*, de dichterlijke geschiedenis van Iran door Ferdoesi († 1030) en die later mannen als Nisami († 1180), Djelâleddin Roemi († 1262), Moslih-eddin Saâdi († 1291), Hafiz († 1389) en Dsjâmi († 1492) opleverde en nog onder den te Agra in Hindoestân tronenden

grooten Mogol, Akbar, door den wijsgeerigen dichter Feïsi, dus nog tot het begin van de 17de eeuw is blijven bloeien; en ook nu nog is dat Nieuw-Perzisch de taal van het tegenwoordige Perzische rijk. Verder behooren tot deze afdeeling van het Iranisch nog het *Koerdisch* in Koerdistân, ten Westen van Perzië in Aziatisch Turkije, en het *Ossetisch* in den Kaukasus ¹⁾.

De Oostelijke afdeeling van de Iranische groep is ons in den oudsten vorm bekend door het heilige boek van Zarathustra, de *Awestâ*, het eerst bestudeerd en in 1771 in (gebrekkige) Fransche vertaling uitgegeven door ANQUETIL DU PERRON. Van deze Awestâ bevat het eerste deel (de *Yasjna*) zeventien hymnen of *Gâthâs*, die in een ouderwetscher tongval geschreven zijn, dan de rest van de Awestâ, namelijk de andere hoofdstukken van de *Yasjna*, de *Wispered* en de *Wendidad*. De taal van deze wordt nog dikwijls door een, overigens alleen op vergissing berustenden, naam *Zend* aangeduid; en daarin is ook de kleine Awestâ (*Khordeh-Awestâ*) geschreven. Over den ouderdom van de Awestâ loopen de meeningen uiteen, doch in elk geval is het werk niet jonger dan de Oud-Perzische spijkeropschriften, al kennen wij er ook geen ouder handschrift van, dan van 1323 n. Chr. Deze taal leeft, ofschoon vooral met Arabisch, en ook met Prâkrit en Hindoestâni vermengd, onder den naam van *Poesjtoe* (of *Poekhtoe*) voort als volkstaal van Afghanistân, en onder den naam van *Baloetsji* als volkstaal van Beloedsjistân. Ook de *Pamir*-dialekten, Noordoostelijk van Afghanistân (nu in Aziatisch Rusland) behooren hiertoe. ²⁾

III. *Het Armenisch.*

Het *Armenisch*, vroeger voor een onderdeel van het Iranisch gehouden, maakt, zooals H. HÜBSCHMANN bewezen heeft ³⁾, eene afzonderlijke groep van het Indogermaansch uit en is, bij zijne nauwe verwantschap met het Iranisch, vooral merkwaardig door

¹⁾ Zie daarover F. Justi, *Kurdische Grammatik*, St.-Petersburg 1880 en H. Hübschmann, *Etymologie und Lautlehre des Ossetischen*, Strassburg 1887. Het Ossetisch is vooral ook door Friedrich Müller bestudeerd.

²⁾ Zie daarover James Darmesteter, *Chants populaires des Afghans*, Paris 1888—90, L. Dames, *Sketch of the Northern Balochi language*, Calcutta 1884 en W. Tomaschek, *Centralasiatische Studien II Pamir-Dialecte*, Wien 1880.

³⁾ In Kuhn's *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* XXIII (1877) p. 5 ff 400 ff. Zie verder H. Hübschmann, *Armenische Studien*, Leipzig 1883, *Armenische Grammatik*, Leipzig 1895—97; Josef Karst, *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen*, Strassburg 1901.

zijn daarvan afwijkend vocalisme. Het heeft namelijk niet, zooals de Arische talen, alleen *a*, *i* en *u*, maar ook *e* en *o*, al zijn de lange *e* en *o* dan ook overgegaan in *i* en *u* en de korte ten deele ook, bepaaldelijk vóór nasalen. Daardoor is juist het Armenisch het uitgangspunt kunnen worden voor het bewijs, dat de Indogermaansche grondtaal niet, zooals vroeger geloofd en door AUGUST SCHLEICHER vastgesteld was, alleen *a*, *i* en *u* bezat, maar dat ook *e* en *o* in de grondtaal voorkwamen ¹⁾. De sonante liquidae en nasalen zijn er *al*, *ar*, *am*, *an* geworden en de onduidelijke vocaal is er in *a* overgegaan. Wat de medeklinkers betreft, komt het Armenisch met zijne gepalataliseerde gutturalen in hoofdzaak met het Iranisch overeen, waarmee het ook het verlies der aspiratie bij de mediae en tenues aspiratae gemeen heeft. Daarentegen heeft het zeer dikwijls de tenues geaspireerd, doch de *p* had neiging te verdwijnen, zooals vóór de *l* gebeurde, terwijl vóór vocalen aan 't begin der woorden in plaats van *p* alleen de aspiratie als *h* overbleef. De mediae *g* en *d* werden tenues. De *s* is in 't midden en aan 't eind van de woorden zeer dikwijls gesyncopeerd en geapocopeerd en aan 't begin der woorden geregeld weggevallen vóór nasalen en klinkers (zie bl. 197). Bij de vervoeging heeft het Armenisch het augment behouden, maar de reduplicatie niet, omdat het geheele Perfectum verloren is gegaan. Opmerkelijk is ook het verlies van alle geslachtsonderscheiding in het Armenisch.

Nadat reeds vroeger het een en ander in het Armenisch geschreven was ²⁾, nam de eigenlijk Oud-Armenische litteratuur een aanvang in de 5de eeuw met de bijbelvertaling van Mesrop en Mozes van Khorene (zie bl. 321); maar in de 12de eeuw kwam, met het Oud-Armenisch zelf, ook de tamelijk uitgebreide godsdienstige en historische litteratuur in die taal in verval, ofschoon het als kerктаal nog altijd in Armenië en in de verschillende

1) Zie Joh. Schmidt in Kuhn's *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* XXV (1881) p. 1—179.

2) Het betoog van P. Jensen, *Hittiter und Armenier* in *Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft* LIII 445—470, later herhaald in *Indo-germanische Forschungen* XIV (1903), *Anzeiger* p. 47—62, dat de Hittietische inscripties in spijkerschrift (half beeld- half klankschrift) uit het Noorden van Syrië, waarvan sommige reeds uit de 8ste eeuw v. Chr. dagteekenen, een ouderen vorm van het Armenisch zouden bewaard hebben, heeft tot nog toe weinig instemming kunnen vinden.

koloniën der Armeniers in Klein-Azie en in het Balkan-schiereiland in gebruik is. Het *Nieuw-Armenisch*, dat nog in verschillende dialecten door de Armeniërs wordt gesproken, is door vermenging met Perzisch en Turksch eene ware mengeltaal geworden.

IV. *Het Albaneesch.*

Van alle Indogermaansche talen heeft het *Albaneesch* ¹⁾ het minst zijn Indogermaansch karakter bewaard, zoodat zelfs in 1884 A. F. POTT nog niet wilde toegeven, dat het tot deze talen zou behooren ²⁾, ofschoon het reeds door FRANZ BOPP als Indogermaansch erkend was en nu ook wel door ieder als zoodanig beschouwd wordt. Wij kennen het echter in zijn oudsten vorm eerst door geschriften uit de 17de eeuw, toen het reeds op allerlei wijzen verbasterd was: vandaar dan ook, dat er zoolang twijfel kon blijven bestaan, of het in den grond misschien niet eene andere taal is geweest. Inderdaad behoort dan ook slechts een twaalfde van den woordenschat tot het oorspronkelijke Albaneesch, dat zich o. a. kenmerkt door den overgang van Idg *ê* in *o*, van Idg. *o* in *a* en van *tenues* in *mediae* na nasalen. De Albaneezen in het Noordwesten van het Balkan-schiereiland, die het nu in twee hoofddialecten, het *Geg* of de taal der Mirdieten in Noord-Albanië, en het *Toskisch*, ten Zuiden daarvan in Epirus, spreken, zijn vermoedelijk verwant aan de vroegere Messapiërs van Zuidoost-Italië en niet aan de Illyriërs, die waarschijnlijk dichter bij de Italiërs stonden. Of zij, dan wel veeleer de Armeniërs, ook met de Geten en Daciërs en met de Thraciërs, en in dat geval ook met de Mysiërs en Phrygiërs (en dus met de oude Trojanen) eene taaleenheid vormden, is tegenwoordig moeielijk meer uit te maken, maar niet onwaarschijnlijk.

V. *Het Balto-Slavisch.*

Nauwe verwantschap van het *Balto-Slavisch* met het Germaansch werd eenmaal door BOPP aangenomen, ofschoon hij daar later (in 1853) van terugkwam; doch anderen, met name AUGUST SCHLEICHER,

¹⁾ Zie daarover vooral Gustav Meyer, *Albanesische Studien*, Wien 1883—92, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891, en *Beitrag zur Kenntniss verschiedener albanesischen Mundarten*, Wien, 1897; en J. Pisko, *Handbuch der nordalbanesischen Sprache*, Wien 1896.

²⁾ Zie A. F. Pott, in Techmer's *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* I (Leipzig 1884) p. 23.

nielden er aan vast ¹⁾, vooral op grond van overeenstemming in den woordenschat, de vorming der telwoorden van 11—19 met een woord *lika*, dat als *lîf* ook in 't Germaansch voor 11 en 12 met *een* en *twee* is samengesteld, het bezit van gemeenschappelijke dualisvormen voor het pronomen van den eersten en tweeden persoon (Litauwsch *wedu* en *judu*, Got. *wit*, Ags. *git*), de suffixale *m* voor Idg. *bh*, benevens de ontwikkeling van afzonderlijke praedicatieve en attributieve verbuigingsvormen bij de adjectieven, ofschoon in beide groepen op verschillende manieren tot stand gekomen.

Tegenwoordig, vooral nadat het onderscheid tusschen Oost- en West-Indogermaansch is ingezien en de Balto-Slavische talen tot de eerste, de Germaansche tot de tweede afdeling bleken te behooren, kan de nauwe samenhang dezer beide groepen niet meer worden gehandhaafd. Toch onderscheidt het Balto-Slavisch zich ook, evenals het Armenisch en Albaneesch, hierdoor van de beide Arische groepen, dat het de *e* en *o* van de grondtaal bewaard heeft, al is in de Baltische talen de korte *o* dan ook, evenals in het Germaansch, in korte *a* overgegaan en in het Slavisch de lange *ô* gewoonlijk in lange *â*, terwijl zij in het Baltisch, evenals later ook in een deel van het Germaansch, *û* (*uo*) werd. Daarentegen was reeds vroeger de korte *a* in het geheele Balto-Slavisch in *o* overgegaan, welke *o* dan later in het Baltisch weer *a* werd. De lange *â* handhaafde zich overal, behalve in het Litauwsch, waar zij lange *ô* werd.

Wat de medeklinkers betreft, zijn de aspiratae (evenals in het Iranisch en Armenisch) mediae geworden en zijn in het Slavisch niet alleen; zooals in het geheele Balto-Slavisch, de palatale explosieven in palatale spiranten overgegaan, maar ook de samengevallen gutturalen en labiovelaren vóór *e*, *i* en *j* palatale of dentale affricaten geworden: *k* werd *tsj* of *ts*, *g* (ook de uit Idg. *gh* voortgekome) werd *dzj* of *dz*.

De Balto-Slavische talen kenmerken zich door eene vormrijke declinatie met zeven naamvalsvormen, evenals in 't Arisch en Latijn zonder lidwoord, en eene wat minder vormrijke conjugatie, waarbij niet zoozeer de tijd als wel het meer of minder perfec-

¹⁾ Ook bij ons C. C. Uhlenbeck, *De verwantschapsbetrekkingen tusschen de Germaansche en Balto-Slavische talen*, Leiden 1888; maar later is ook hij ervan teruggekomen, blijkens zijne rede: *De onderlinge verhouding der Oudgermaansche tongvalen en hunne plaats in den Indogermaanschen taalstam*, Leiden 1899 bl. 25—29.

tieve der handeling wordt aangeduid, evenals in 't Arisch, Latijn, Grieksch en Gotisch zonder noodzakelijke bijvoeging van pronomina, en verder door rijkdom van vocalische uitgangen en een ontwikkeld muzikaal accent met quantiteit (zie bl. 216), waardoor zij met haar nog altijd wisselend accent en fijne accentschakeeringen bijzondere diensten hebben bewezen aan de studie over klemtoon en muzikaal accent ook in andere Indogermaansche talen.

De talen van deze groep zijn vooreerst te onderscheiden in *Baltische* en *Slavische* talen.

Van de *Baltische*, Zuidelijk en Oostelijk van de Oostzee gesproken, is het *Oud-Pruisisch* reeds in de 17de eeuw gestorven, zoodat wij het nog maar alleen uit enkele geschriften kennen, namelijk uit den Oudpruisischen Katechismus van 1561 en uit een woordenboekje van ongeveer 800 woorden ¹⁾. Daarentegen leeft nog als volkstaal van Pruisisch en Russisch Litauwen de merkwaardigste en meest ouderwetsche der Baltische talen, het *Litauwsch* ²⁾. De Litauwsche Katechismus van 1547 (uitgegeven door A. BEZZENBERGER) behoort met het Doopformulier van 1559 tot de oudste geschriften in deze taal. Daarnaast leeft in het Zuiden van Lijfland, in Koerland en in het gouvernement van Witebsk het *Lettisch* ³⁾, dat echter veel meer gemoderniseerd is. In wat ouderen vorm kennen wij het uit den (door A. BEZZENBERGER uitgegeven) Katechismus van 1586.

De *Slavische* talen, waarvan de wetenschappelijke studie in het begin der 19de eeuw begonnen werd door JOSEPH DOBROWSKY en den Serviër WUK STEPHANOWITSCH KARADSCHITSCH ⁴⁾, kunnen ver-

¹⁾ Zie G. H. F. Nesselmann, *Die Sprache der alten Preussen*, Berlin 1845 en *Thesaurus linguae Prussicae*, Berlin 1873; Erich Berneker, *Die Preussische Sprache*, Strassburg 1896.

²⁾ Zie August Schleicher, *Handbuch der litauischen Sprache*, Prag 1856—57; Fr. Kurschat, *Grammatik* (Halle 1876) en *Wörterbuch der litauischen Sprache* (Halle 1883); A. Bezenberger, *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache*, Gött. 1877 en *Litauische Forschungen*, Gött. 1882 en Oskar Wiedemann, *Handbuch der litauischen Sprache*, Strassburg 1897.

³⁾ Zie A. Bielenstein *Die lettische Sprache*, Berlin 1863—64 en *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrh.*, St. Petersburg, 1897.

⁴⁾ Zie hun lof verkondigd door B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der Indogermanischen Sprache* I (1893) p. 54 vlg. Na hen mag als de voornaamste beoefenaar van het Slavisch beschouwd worden Franz Miklosich, vooral met *Vergleichende Grammatik* (1862—82) en *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*, Wien 1883. Daarnaast treedt op den

deeld worden in de talen der Anten en der Slavinen, te onderscheiden naar de wijze, waarop Idg. *tj*, *dj* en *dhj* er zich ontwikkeld hebben.

Tot de eerste afdeling behoort het *Sloveensch* of *Wendisch*, dat nu in het Oostenrijksch keizerrijk gesproken wordt in Krain, een deel van Karinthië en Istrië, in het Zuiden van Stiermarken en in het Westelijkste gedeelte van Hongarije. In veel ouderen vorm, dan waarin het tegenwoordig wordt gesproken, kennen wij het door geschriften en wel door het oudste, wat er ooit in eenige Slavische taal geschreven is, de *Oudsloveensche* bijbelvertaling, die ook wel de *Oudbulgaarsche* genoemd wordt, omdat zij in de 9de eeuw door CYRILLUS is gemaakt voor de Bulgaren, waaronder hij als verkondiger van het Christendom werkte (zie bl. 320). Die Cyrillische bijbelvertaling, waarbij zich allerlei liturgische en homiletische geschriften in dezelfde taal aansluiten (bv. de *Glagolitzza* van den Dalmatiër Hiëronymus) heeft dat Oudsloveensch tot de ritueele taal der Grieksche kerk gemaakt, zoodat het ook onder den naam *Kerkslavisch* bekend is. Tegenover de andere Slavische talen heeft het een zeer ouderwetsch karakter.

De Bulgaren, voor wie die bijbelvertaling oorspronkelijk gemaakt werd, waren eigenlijk geene Slaven, maar een Finnisch-Oegrisch volk, dat zich in de 5de eeuw van de Wolga naar Don en Dnieper verplaatste, dáár onder de heerschappij der Awaren geraakte, maar in 634 het Awarische juk afschudde en in 680 het Bulgaarsche rijk stichtte, waarna het met de zeden en gewoonten der omliggende volken ook de Slavische taal van deze overnam. Ook de tegenwoordige Bulgaren en Bessarabiërs spreken nog Slavisch, maar dit *Nieuw-Bulgaarsch* is door invloed van Albaneesch, Roemeensch en Turksch veel veranderd en heeft bv. van de rijke buigingsvormen der Slavische talen bijna niets overgehouden. Nauw verwant met het Sloveensch is het *Servisch*, waarvan het *Kroatisch* zoo goed als niets verschilt, ofschoon het met Latijnsche letters geschreven wordt tegenover het Servisch, dat een uit het Oudsloveensch voortgekomen alfabet gebruikt (zie bl. 321). Deze taal heerscht in drie hoofddialecten in Servië, Montenegro, Herzegovina, Bosnië, Dalmatië, Kroatië, Slavonië, Zuid-Hongarije en een deel van Istrië. De vierde taal der Anten is het *Russisch*, waar-

---

voorgond August Leskien, vooral met *Handbuch der albulgarischen Sprache*, Weimar 1871, 3te Aufl. 1898.

van drie hoofddialecten onderscheiden worden: dat der Groot-Russen, dat der Wit-Russen (in 't Noorden van West-Rusland) en dat der Klein-Russen, ook het *Roetheensch* genoemd (in Klein- en Zuid-Rusland), waarbij ook de taal der Donsche kozakken, die van Podolië, van de Boekowina, het Zuiden van Gallicië en den Noord-oosthoek van Hongarije behooren. Sedert Peter den Grooten is het Grootrussisch dialect van Moskou schrijftaal geworden (zie bl. 320 vlg.).

De talen der Slavinen worden onderscheiden in 1°. het *Tsjechisch*, gesproken in Boheme en Moravië, in den oudsten vorm uit een handschrift van omstreeks 1300 bekend; 2°. het *Slovakisch* in het Noorden van Hongarije en het daaraan grenzende deel van Moravië; 3°. het *Lechisch*, namelijk het *Kasjoebisch*, hier en daar in Silezië (het Oostelijk deel) en Pommeren, en het *Poolsch*, in Polen, het grootste (Noordelijk) deel van Gallicië en het grootste (Oostelijk) deel van Posen gesproken, en ons in den oudsten vorm bekend uit enkele liederen van de 14de eeuw, maar waarvan de eigenlijke letterkunde eerst met het midden der 16de eeuw aanvangt, omdat er vóór dien tijd in het koninkrijk Polen nog bijna alleen Latijn werd geschreven; en 4°. het *Sorbisch*, de taal der Sorben en Wenden in den Pruisischen of Neder-Lausitz en den Saksischen of Opper-Lausitz. Daarheen zijn de Wenden allengs teruggedrongen, terwijl zij zich te voren over een groot deel van Noord-Duitschland tot aan Holstein, en zelfs tot in het Hannoveraansche hadden uitgestrekt. De daar gesproken, maar nu geheel uitgestorven taal wordt *Polabisch* genoemd.

§ 4. *Het West-Indogermaansch.*

Het *West-Indogermaansch* of de zoogenaamde *kentom*-talen heeft de palatale en gutturale explosieven tot gutturalen (*g*, *gh*, *k*, *kh*) doen samenvallen, welke eerst weer in jongere talen palatale spiranten of affricaten geworden zijn, en heeft de labiovelaren bewaard, in sommige talen als gelabialiseerde gutturalen of gutturalen + *w*, in andere als zuivere labialen. Daardoor onderscheidt het zich kenmerkend van het Oost-Indogermaansch, terwijl het van het Arisch vooral onderscheiden is door het behoud van de *e* en *o*.

Van de vier taalgroepen, waartoe het terug te brengen is (nl. het Grieksch, Italisch, Keltisch en Germaansch) staat het Grieksch misschien het dichtst bij de Arische talen. Inniger verwantschap

van het Grieksch met het Italisch (Latijn), dan met eene andere groep, is nog lang algemeen aangenomen, o a. nog door THEODOR MOMMSEN, maar wordt tegenwoordig even algemeen, en zeer zeker met meer recht, ontkend ¹⁾. Veeleer staan Italisch en Keltisch in nauwe betrekking tot elkaar, terwijl dan weder het Keltisch bemiddelend tusschen Italisch en Germaansch schijnt in te staan.

I. *Het Grieksch.*

Willen wij het Grieksch eenigszins karakteriseeren zonder ons daarbij te bepalen tot die kenmerken, welke aan alle Grieksche dialecten gezamenlijk eigen zijn, dan kunnen wij vooreerst opmerken, dat het in vele opzichten een ouderwetsch karakter heeft. Evenals het Arisch toch vormt het zeer gemakkelijk tal van in haar bouw doorzichtige samenstellingen (zie bl. 94), heeft het drie geslachten en eene zeer geschakeerde verbuiging, doch slechts vormen voor vijf naamvallen, waaronder in den Gen. Plur. der *o*- en *â*-stammen den eigenaardigen, eigenlijk pronominalen, uitgang *ôn* (uit Idg. *s-ôm*), dien het met het Italisch gemeen heeft. Daarentegen heeft het behalve een Singularis en Pluralis ook nog een Dualis, ook bij de vervoeging der werkwoorden in Actief, Passief en Medium, met vier persoonswijzen (want naast den Conjunctief komt ook een Optatief voor) en een groot aantal tijden, daar vele werkwoorden twee in vorm verschillende Perfecta hebben (het eene door een eigenaardig *k*-suffix gevormd) en twee Aoristen (met *s* en zonder suffix, en daarnaast nog een eigenaardigen Actieven Aorist op *thên*). De ablaut, ofschoon niet zoo typisch voor de vervoeging als in het Germaansch, vertoont zich door het geheele Grieksch heen. Augment (*e*, evenals in 't Oer-Idg.) en reduplicatie (zie bl. 106) zijn bewaard. In het Actief zijn Praesens, *s*-Aorist en Futurum van het Participium gevormd door *nt*-, en het Perfectum door *w*-, die echter als alle *w*'s gesyncopeerd of gevocaliseerd is. De Participia van het Mediopassief gaan op *men*- uit. De Actieve Infinitief heeft in het Praesens (en Futurum) den uitgang *ein*, d. i. *es-en*. Andere Infinitieven zijn substantieven in

¹⁾ Zie Victor Henry, *Précis de grammaire comparée du grec et du latin*, 2^{éd.} Paris 1889, p. 19: »On admettait autrefois entre le groupe hellénique et le groupe italique une affinité plus étroite qu'entre ceux-ci et les autres groupes de la famille — C'est idée est généralement abandonnée aujourd'hui; peut-être y reviendra-t-on un jour!«

Datiefvorm (uitgang *ai*), gevormd met of zonder de suffixen *men-* of *wen-*, terwijl de Infinitieven van het Passief op *sthai* uitgaan. Ter vorming van causatieven heeft het Grieksch, behalve het suffix *éjo*, ook het suffix *no* Inchoatieven worden door *sko* gevormd. Nieuwerwetsch is het gebruik van het aanwijzend voornaamwoord als lidwoord van bepaaldheid.

Wat het vocalisme betreft, heeft het Grieksch de klinkers der grondtaal op zich zelf tamelijk ongeschonden bewaard, behalve dat de sonante liquidae in *al* of *la*, *ar* of *ra*, en de sonante nasalen in *a* overgingen, waarin ook de onduidelijke vocaal is overgegaan. De lange en korte *u* (spr. *oe*) zijn echter in 't Ionisch-Attisch al in voorhistorischen tijd, doch in de andere dialecten eerst later, *ü* geworden, en eindelijk zelfs *i*, doch als *ü* geschreven. Ook was in 't Ionisch-Attisch de *á* reeds in de 5de eeuw v. Chr. in *é* overgegaan, doch in 't Attisch, waarin zij na klinkers en *r* spoedig weer *á* werd en bleef, nam evenals deze *é* ook de oorspronkelijke *é* de open uitspraak aan, terwijl in het Ionisch de oorspr. *é* de geslotener uitspraak bewaarde. Eenige eeuwen later ging de *é* in uitspraak (niet in het schrift) in *i* over, doch in het Attisch niet in denzelfden tijd als in het Ionisch. Veelvuldige samentrekkingen hebben aan de taal echter een jonger aanzien gegeven. Zij zijn het gevolg van het uitstooten van medeklinkers. Zoo is overal, behalve in 't Aeolisch (zie bl. 320), de *w* in 't midden der woorden of gevocaliiseerd of weggevallen, en dat laatste is ook gebeurd aan 't begin der woorden, zelfs vóór klinkers, in welk geval zij door den spiritus asper vervangen werd, evenals de aanvangs-*j* en -*s* vóór klinkers (zie bl. 196), welke laatste vóór *l*, *r* en *n* (zie bl. 193) en tusschen twee klinkers weg viel na eerst *h* geworden te zijn, behalve, dat de *h* uit *s* tusschen twee klinkers, waarmee een woord begon, als begin-medeklinker bewaard bleef (bv. *ιερός* uit *iheros* voor *iseros*). Daarentegen ontstonden er nieuwe *s*'s uit *t* vóór consonantisch uitgesproken *i* en *e*. Uit de Idg. spiranten *dh* en *th*, die in andere Idg. talen *s* werden, ontstond in het Grieksch (zooals vermoedelijk ook in het Keltisch) *t*. De *m* ging aan 't wordeind, vóór *j* en vóór dentalen tot *n* over, de *n* werd vóór *s* uitgestooten. Iedere explosief is aan het wordeind geapocopeerd. Met voorafgaanden medeklinker heeft de *j* eigenaardige veranderingen ondergaan: *nj* (ook *nj* uit *mj*) en *rj* werden met den voorafgaanden klinker tot vokaal *+ in* of *ir* (zie bl. 174); *lj* assimileerde tot *ll*, maar *pj*

werd *pt*; *tj* en *thj* werden eerst *ts*, later *ss* of *s*; ook *kj* en *chj* gingen in *ss* (Attisch in *tt*) over, terwijl uit *dj* en *gj* de ζ ontstond. Vóór een klinker vinden wij soms de oorspr. misschien spirantische *j* als ζ (b.v. bij $\zeta\upsilon\gamma\omicron\nu$). De ζ is soms ook uit *z* + *d* ontstaan en had den klank *dz* (althans in 't Attisch) tot omstreeks de 4de eeuw v. Chr., toen zij in onze zachte *z* was overgegaan. Voor sommige veranderingen, die de assimilatie in het Grieksch te weeg heeft gebracht, zie men nog bl. 171, 180, 184, 185. De geaspireerde mediae en tenues zijn samengevallen tot geaspireerde tenues, maar evenals in 't Arisch heeft bij opeenvolgende aspiratie dissimilatie (tot tenues) plaats gegrepen (zie bl. 161). De gelabialiseerde gutturaal heeft vóór en na de *u* de labialisatie verloren, maar is overigens labiaal geworden: in het Aeolisch ook vóór *e* en *i*, waarvóór zij in de andere dialecten dentaal werd (zie bl. 162). Opmerkelijk is het groot aantal prothetische — of schijnbaar prothetische — klinkers in 't Grieksch (zie bl. 198).

Evenals in 't Arisch en Balto-Slavisch is het accent er wisselend gebleven, ofschoon het Oer-Idg. accent wel wat gewijzigd is door de werking van de zoogenaamde *driesyllbenwet*, volgens welke van een meerlettergrepig woord de beide laatste lettergrepen alleen dan zonder klemtoon konden blijven, wanneer de vocaal daarin kort was. Was die daarentegen lang en niet zelf geaccentueerd, dan moest de klemtoon op de voorlaatste vallen. De tweeklanken *ai*, *oi*, *ei* der laatste lettergreep met oorspronkelijken stoottoon golden daarbij als kort. Over de schriftvorming zie men bl. 318—320.

Het *Grieksch* of *Helleensch* ¹⁾ werd in het Zuiden van het Balkan-schiereiland, aan de kust van Klein-Azië en op de daar-tusschen gelegen eilanden gedurende het tijdvak der oude geschie-

1) Hoofdwerken daarover zijn: Georg Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, 5te Aufl. Leipzig 1879; R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, 2te Aufl., Hannover 1869—70, 3te Aufl. I (besorgt von F. Blass), 1890—92, II 1898; Gustav Meyer, *Griechische Grammatik*, 3te Aufl. Leipzig 1896; Karl Brugmann, *Griechische Grammatik* 3te Aufl. München 1900; L. Meyer, *Handbuch der griechischen Etymologie*, Leipzig 1902; B. Delbrück, *Die Grundlagen der griechischen Syntax*, Halle 1879; H. Collitz, *Die Verwandtschaftsverhältnisse der griechischen Dialekte*, 1885; Otto Hoffmann, *Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange mit den wichtigsten ihrer Quellen dargestellt*, Gött. 1891—98, en Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Gött. 1896.

denis gesproken in talrijke dialecten, die tot minstens vijf groepen terug te brengen zijn, ons alle min of meer bekend door oude opschriften en sommige ook door tal van geschriften, het Dorisch en Aeolisch door eenige, het Ionisch door eene rijke litteratuur, die met de (uit het Aeolisch vertaalde) Homerische epen, *Ilias* en *Odyssea*, begon, voortging o. a. met Herodotus' Historiën en Hippocrates' geschriften en vooral tot grooten bloei kwam te Athene, waar het *Attisch* dialect heerschte, dat als een zelfstandig ontwikkeld onderdeel van het Ionisch te beschouwen is en als schrijftaal o. a. door de Atheners Thucydides en Xenophon, Plato, Demosthenes en de andere redenaars, als prozaschrijvers, en door Aristophanes en de tragici (behalve in de koren), als dichters, met hunne meesterwerken tot eene classieke taal is gemaakt, die ook buiten Attika werd gebruikt.

Dat *Ionisch* werd (buiten Attika) gesproken op Euboea, de Kykladische eilanden en in de koloniën aan de Lydische en ten deele ook Karische kust van Klein-Azië met de eilanden Chios en Samos. Naast dat Ionisch treedt als tweede dialectgroep op den voorgrond het *Dorisch*, gesproken door de Spartiaten in Lakonika (met de koloniën Tarente en Herakleia), in Messenië, in Argolis en op het eiland Aegina, in Sikyon en Korinthe (met Korkyra), in Megaris (met de kolonie Byzantium), in de talrijke koloniën op Sicilië (Syracuse, Agrigentum, enz.), op Kreta, op verschillende eilanden van de Aegaeïsche Zee, zooals Melos, Thera, Astypalea, Karpathos, en aan de Karische kust met Kos en Rhodos. In het Dorisch schreven o. a. de leerlingen van Pythagoras en min of meer zuiver ook de lierdichters Alkman en Pindarus van Thebe. De derde groep, het *Aeolisch*, werd gesproken in Boeötië en Noord-Thessalië, op de Mysische kust van Klein-Azië met het eiland Lesbos en misschien ook op Kypros en in Arkadië. In Aeolisch dialect zijn o. a. de lierdichten van Sappho en Alcaeus en van de Boeötische dichteres Corinna geschreven. In de vierde dialectengroep vat men de *Noordwest-Grieksche* tongvallen samen: die van Epirus, van Akarnanië, van Aetolië, Phthiotis (of Zuid-Thessalië), Lokris en Phokis. Misschien behooren er in de Peloponnesos ook de tongvallen van Achaïa en Elis toe. Als vijfde dialectengroep staat geheel afzonderlijk het *Pamphyliësch* in Klein-Azië, terwijl het van het *Macedonisch* wegens de uiterst geringe overblijfsels nog niet met volkomen zekerheid is uit te maken, in hoever het tot

de Grieksche tongvallen behoort ¹⁾). Als door niet-Grieksche dialecten (het Istrisch en Thracisch) begrensd, is er veel kans op, dat het van deze ook eenigen invloed heeft ondervonden, maar sedert de nauwe aanraking van Philippus en Alexander van Macedonië met de Grieken onderging het ongetwijfeld sterken invloed van het Attische Grieksch, zooals b.v. Aristoteles dat schreef, dat feitelijk de hoftaal der Macedoniërs werd en door de krijgstochten van Alexander eene wereldtaal is geworden.

Als zoodanig moest het Grieksch langzamerhand ook eene eenheid gaan vormen, en ofschoon de dialecten natuurlijk als volkstalen bleven bestaan, vormde zich daarboven een gemeenlandsch dialect, *ἡ κοινὴ διάλεκτος*, met het Attisch tot grondslag, als schrijftaal en beschaafde spreektaal ²⁾). Als zoodanig ver verbreid, kwam het vooral in Aegypte, met name te Alexandrië, tot grooten bloei door eene wetenschappelijke en wetenschappelijk getinte belletristische litteratuur. In dat algemeene Grieksch is ook de Septuagint en veel later het Nieuwe Testament ³⁾ geschreven. Te Alexandrië ontstond ook de grammatische beoefening der Grieksche taal, waaraan nog altijd een groot deel onzer spraakkunstige terminologie ontleend is. De eerste eigenlijke, doch slechts fragmentarisch bewaarde, *Grammatica* werd in de 2de eeuw v. Ch. geschreven door DIONYSIUS THRAX, leerling van den taalgeleerden criticus ARISTARCHUS. Zijne leerlingen waren in de 2de en 1ste eeuw v. Ch. de jongere DIONYSIUS, AMMONIUS, en vooral DIDYMIUS en TRYPHON, een tijdgenoot van Augustus. Uit de 2de eeuw na Chr. zijn nog APOLLONIUS DYSKOLOS en zijn zoon HERODIANUS te noemen. Hen volgden de Latijnsche grammatici, die ook deze schepping der Grieksche wetenschap vol bewondering overnamen en ook zelf de studie van het Grieksch hielpen bevorderen, zoodat zelfs de heerschappij der Romeinen aan de heerschappij van het Grieksch dáár en elders geen afbreuk kon doen, al bracht zij ook den naam *Grieksch* in gebruik, terwijl de taal te voren gewoonlijk *Helleensch* werd genoemd; en toen het groote

1) Daarover schreef een der beste kenners van het Nieuwgrieksch, G. N. Hatzidakis, *Zur Abstammung der alten Makedoniër*, Athen 1897.

2) Zie over dat Grieksch Albert Thumb, *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, Strassburg 1901.

3) Daarvoor heeft men o. a. Friedrich Blass, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Gött. 1896.

Romeinsche rijk in twee deelen, het Westersche en het Oostersche, gesplitst was, slaagde het Grieksch er, zij het ook eerst een paar eeuwen later, in, de regeeringstaal te worden van het Oostersche rijk, allengs *Byzantijnsch* genoemd naar Byzantium, den ouden naam van Constantinopel.

De geheele middeleeuwen door, tot den val van Constantinopel in 1453 toe, is het daar als spreektaal en voertuig eener omvangrijke letterkunde gebruikt, en dat in zoovele eeuwen het Grieksch daar in vele opzichten veranderingen heeft ondergaan (zie daarover bl. 321), spreekt van zelf. Ook onder de heerschappij der Turken is dat *Middelgrieksch* niet bezweken: in eigenlijk Griekenland en op de Ionische en andere eilanden (ook op Kandia, het oude Kreta) bleef het voortleven, zij het ook onder den naam van Romaansche taal of *Ῥωμαικὴ γλῶσσα*, en in erbarmelijk verbasterden toestand, totdat de Grieksche vrijheidsoorlog in 1830 met de stichting van een onafhankelijken Griekschen staat eindigde en de Grieksche volkstaal, vooral door het weer in gebruik nemen van Oudgrieksche woorden, tot een beschaafd *Nieuwgrieksch*¹⁾ werd gemaakt met eene nieuwe litteratuur. Dat er ook een groot aantal woorden uit andere talen, vooral uit het Italiaansch, in zijn opgenomen en dat de Oudgrieksche vormen er sterk in zijn afgesleten en de klanken er zeer sterk (vooral door *itacisme*) in gewijzigd zijn, ontnemt niets aan het echt Grieksch karakter dezer taal; en hoezeer men er in Griekenland naar streeft, haar kunstmatig meer en meer aan het Oudgrieksch gelijk te maken, bewijst het verzet, dat nog onlangs bij velen het voornemen heeft gevonden, om het Nieuwe Testament in Nieuwgrieksche vertaling in gebruik te brengen en Aeschylus' Orestie in het Nieuwgrieksch ten tooneele te voeren, daar men verlangde, dat iedereen die ook in het Oudgrieksch zou kunnen verstaan.

II. *Het Italisch en Romaansch.*

Van de verschillende Italische talen heeft het *Latijn*²⁾, de taal

1) Zie G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig 1892 en A. Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*, Strassburg 1895. Onder de Nederlandsche beoefenaars van het Nieuwgrieksch is in de eerste plaats D. C. Hesseling te noemen, die voorgangers had in D. Burger en in H. C. Muller, van 1889 tot 1897 redacteur van *Ἑλλάς*.

2) Hoofdwerken er over zijn: W. Corssen, *Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lateinischen Sprache*, Leipzig 1858 -59, 2te Aufl. 1868—70;

van Latium, door de oppermacht van Rome zoozeer het overwicht over de andere verkregen, dat wij nu gewoon zijn, het als type van het Italisch te beschouwen, en wel bepaaldelijk de zoogenaamde *lingua urbana* of beschaafde Romeinsche spreektaal en schrijftaal, tegenover de *lingua rustica* of het volksdialect van Latium.

Wat bouw en vormen betreft, heeft het Latijn een moderner karakter dan het Grieksch. Het heeft namelijk het vermogen der Indogermaansche talen, om samenstellingen te vormen, grootendeels verloren: alleen de oudere schrijvers (bv. Lucretius) maken ze nog, of liever weer opnieuw op voorbeeld van het Grieksch. De drie geslachten zijn bewaard, maar van de drie getallen is de dualis verloren gegaan. Van buigingsvormen heeft het Latijn daarentegen nog een naamval meer dan het Grieksch, den Ablatief, die echter in het meervoud altijd en in het enkelvoud voor een deel met den Datief is saamgevallen. Eigenaardige buigingsvormen van het Latijn zijn de Gen. Sing. der *o*- en *â*-stammen op *î* (Locatiefuitgang), die ook in het Oud-Keltisch wordt aangetroffen, en de Gen. Plur. der *o*- en *â*-stammen met den pronominalen uitgang *rum* (uit Idg. *s-ôm*), dien het Latijn met het Grieksch gemeen heeft. Opmerkelijk is nog de uitsluitend Italisch-Keltische superlatief op *issimo* (uit Idg. *ismmo*).

Bij de vervoeging is het Medium alleen als Passief in gebruik (met de eigenaardige *r* als uitgang van bijna alle persoonsvormen), behalve bij de *deponentia*, waarvan het Medium de eenige vorm is. De Optatief is (op eenige resten na) verloren en evenzoo de beide Aoristen, die echter gedeeltelijk nog als Perfectum bleven voortleven, terwijl andere Perfecta in den oorspr. Idg. vorm voorkomen en de meeste door *vi* of *wi* gevormd zijn. De reduplicatie is meestal verloren, van het augment is in 't geheel niets meer over bij Imperfectum of Plusquamperfectum. Het laatste is van den

---

E Seelmann, *Die Aussprache des Latein*, Heilbronn, 1885; R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* Hannover 1877-79; Fr. Stolz, *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*, Leipzig 1894-95; Fr. Stolz en J. G. Schmalz, *Lateinische Grammatik*, 3te Aufl. München 1900; W. Lindsay, *The latin language: an historical account of latin sounds, stems and flexions*, Oxford 1894 en F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg 1902. Bij ons is het Latijn uit een linguïstisch oogpunt beoefend door J. L. Sirks, *Over de grondslagen der Latynsche etymologie*, Gron. 1868 en H. T. Karsten, *De uitspraak van het Latijn*, Amst. 1893.

Perfectumstam afgeleid, terwijl het Imperfectum vervangen is door eene samenstelling met *bā* als tweede lid, te verklaren als athematische Aorist van den W. *bheu* (worden). Ook het *s*-Futurum is in het Latijn verloren en deels, zooals in 't Keltisch, vervangen door eene samenstelling met *bo* (Praesens van den W. *bheu*), deels door Conjunctievormen.

Het Actieve (d. i. eenige) Praesens van het Participium is gevormd door het suffix *nt-*; het Actief heeft geen Part. Perf., maar dat van het Passief is door een *s*- of *t*-suffix gevormd. Bovendien is aan het Latijn nog een Gerundivum (ook als Gerundium gebruikt) eigen met een *nd*-suffix, en een Part. Futuri, evenals de Infinitief van het Futurum door een suffix *tūr*- gevormd. De Inf. heeft in 't Praesens van het Actief den uitgang *re* (uit *se*), die Locatief schijnt te zijn, en in 't Praesens van het Passief den uitgang *ri* (uit *si*), waarin men een Datief mag zien, evenals in de *i*, waardoor de Inf. van het Passief (zonder bepaald suffix) bij eene der vier klassen van Latijnsche werkwoorden gevormd is. De Supina op *tūm* en *tū* zijn oorspronkelijk naamwoorden in den Acc. en Loc. Inchoatieven worden in het Latijn, evenals in het Grieksch, door *sco* gevormd.

Het wisselend accent heeft in het Latijn plaats gemaakt voor een vast accent (zie bl. 216, 228, 230), en ook in de klanken is groote verandering gekomen, al zijn ook de vijf klinkers in lettergrepen met klemtoon grootendeels onveranderd gebleven; maar korte *e* en *o* gingen in bepaalde gevallen, vooral als zij ongeaccentueerd waren, in *i* en *u* over. Ook de korte *a* vindt men als *i*, *u* of *e*, vooral in lettergrepen zonder klemtoon. De tweeklanken zijn in het latere Latijn gemonophthongeed: *ai* werd *ae*, *ei* werd *i*, *oi* werd *ū* (aan 't wordeind ook *i*), *eu* en *ou* werden *ū*, en ook *au* werd soms *ū*, maar waar hij in 't schrift bleef, zal hij in de uitspraak wel reeds *ō* geworden zijn, zooals in den lateren keizertijd ook uit het schrift blijkt. De onduidelijke vocaal werd *a*, evenals in 't Grieksch. De sonantische liquidae en nasalen werden *ol* (*ul*), *or* (*ur*), *em* en *en*. Van eenige regelmatigheid bij den ablaut valt in het Latijn niets meer in 't oog.

Van de medeklinkers zijn de aspiraten in spiranten overgegaan: *bh* werd *f*, *gh* werd *h* (of *g* na *n*), *dh* werd, na waarschijnlijk eerst spirantische *th* geweest te zijn, *f* aan 't begin en *b* of *d* in 't midden der woorden. Van de gelabialiseerde velaren handhaafde de

tenuis zich als *qu*, maar de media en media aspirata als *gu* alleen na *n*; overigens werden zij *w* (geschreven *v*), behalve dat de geaspireerde media *f* werd aan 't begin der woorden en vóór eene *r* (zie bl. 162). Vóór *n* viel *g* aan 't begin der woorden regelmatig weg (zie bl. 193 vlg.), in 't midden verdween de *k* vóór *n* en ook vóór *m*, maar alleen na lange klinkers. De *s* is in 't Latijn weggefallen aan 't begin van een woord vóór *l*, *m* en *n* (zie bl. 193), is *f* of *b* geworden vóór *r* (b.v. *frigus* voor *srigos*, *consobrīnus* voor *consuesrīnos*) en tusschen twee klinkers in *r* overgegaan (zie bl. 169). De *z* viel weg met verlenging der voorafgaande vocaal, en uit dentaal + *t* is *ss* ontstaan (zie bl. 180), doch *st* vóór *r*.

Zoo hebben er dus nog al wijzigingen in het Latijnsche consonantisme plaats gegrepen, want ook hier heb ik alleen het voor naamste aangeteekend. Sommige van die wijzigingen echter klimmen nog niet tot het oudste Latijn op. Immers in de oudste inscripties, met name op de koperen plaat, die in de „Epistula consulum ad Teuranos” het *Senatusconsultum de Bacchanalibus* van 186 v. Chr. bevat, vinden wij nog *ai* voor het latere *ae* (bv. bij *Caecilius*, later *Caecilii*), *ei* voor later *ī* (b.v. bij *deivo*, later *divo*), en *oi*, die eerst *oe* werd, maar dat ten slotte alleen bleef na *p* of *f* (b.v. bij *poena* en *foedus*), en in andere gevallen *ū* werd (b.v. bij *oinos* en *comoinis*, later *unus* en *communis*). Ook de *ou* is daar nog bewaard, die later in *ū* overging (b.v. bij *loucos*, later *lucus*). De *eu* was reeds in de Oer-Italische periode met die *ou* samengevallen: vgl. *jouumentom*, later *jumentum*, en zoo ook de *ēu*, die wij als *ū* vinden in *Jupiter* (uit *Djēu-pater*, vgl. Gr. *Ζεύς*) naast *ou* met consonantische *u* vóór een klinker bij den Gen. *Jovis*, Dat. *Jovi*, Acc. *Jovem*, Abl. *Jove*. In 't Oud-Latijn luidt *Jovi* nog *Djovei*, want daarin zijn *dj* en *gj* nog niet, zooals in 't later Latijn, aan 't woordbegin en in bepaalde gevallen ook in 't midden der woorden in *jj* en vervolgens in *j* overgegaan (vgl. voor *gj*, *major* uit *magjor* naast *magis*). De oude incripties hebben ook nog de *du* (= *dw*) bewaard, die in 't gewone Latijn als *b* voorkomt, b.v. bij *bis*, *bellum*, *bonus*, *morbis* (vgl. *mordère*), enz. Daar vindt men ook nog de *d* van den ablatiefuitgang, bv. *sententiād*, *poplicōd* (d.i. *publico*), *magistratād*, enz., die ook in 't Umbrisch en Oskisch wordt aangetroffen, maar die in 't Latijn later niet meer, en ook in geene andere taal dan het Arisch (daar als *t*) voorkomt.

Eenige archaïsmen komen nog voor in de overlevering der *Lex XII tabularum* en bij de oudere Latijnsche dichters, zooals Plautus, Terentius, Ennius, Lucretius, enz. en bij latere schrijvers, die aan hunne geschriften eene ouderwetsche kleur wilden geven. Over de schriftvorming der Latijnen zie men blz. 322 vlg.

Op het voetspoor der Grieken zijn ook de Romeinen hunne taal wetenschappelijk gaan bestudeeren. In de 1ste eeuw v. Ch. hield M. TERENTIUS VARRO zich vooral met (in ons oog natuurlijk uiterst gebrekkige) woordafleiding bezig, terwijl de wereldveroverende C. JULIUS CAESAR op zijne krijgstochten in Gallia in zijn (nu verloren) werk *De analogia* de eerste Latijnsche grammatica schreef. Van de latere grammatici hebben ook nog gedurende de middeleeuwen AELIUS DONATUS en PRISCIANUS (uit de 4de eeuw met zijne *Institutiones grammaticae*) het grootste gezag gehad. In de Middeleeuwen zelf was de beroemdste leeraar der Latijnsche spraakkunst ALEXANDER DE VILLEDIEU, wiens *Doctrinale* (van omstreeks 1200) zich nog tot het laatst van de 15de eeuw, d. i. tot het optreden der humanisten, wist te handhaven.

Tegenover het Latijn worden de andere, nauw met elkaar verwante, Italische talen samengevat onder de namen van *Umbrisch* en *Oskisch* ¹⁾, ons door belangrijke oude inscripties bekend, zooals het *Umbrisch* o. a. door de *Eugubinische tafelen*, vermoedelijk uit de 4de eeuw v. Chr., met liturgische voorschriften voor den tempel van Jupiter Apenninus te Iguvium, en het *Oskisch*, dat later ook in Campania gesproken werd, o. a. door de *tabula Bantia*, die het stadrecht van Bantia bevat, en de *cippus Abellanus* met een verdrag tusschen Nola en Abella. Ook hebben wij nog kleine opschriften in het *Sabellisch* (der Sabini) en het daaraan verwante *Paelignisch*, het *Volskisch*, het *Marsisch*, het *Faliskisch* en enkele andere tongvallen, die zich bij de beide bovengenoemde hoofdgroepen aansluiten.

In sommige opzichten hebben Umbrisch en Oskisch een wat ouderwetscher karakter dan het Latijn, bv. door het bewaren van

1) Zie Theodor Mommsen, *Die unteritalischen Dialecte*, 1850; Michel Bréal, *Les tables Eugubines*, Paris 1875; Robert von Planta *Grammatik der Oskisch-Umbrischen Dialecte*, Strassburg 1895; I. Zwetajew *Inscriptiones Italiae Inferioris dialecticae*, Mosquae 1886, en *Sylloge inscriptionum Oskarum*, St. Petersburg. 1878; C. D. Buck, *Der Vocalismus der Oskischen Sprache*, Leipzig 1892, en R. S. Conway, *The Italic Dialects*, Cambridge 1897.

den (ook nog in het Oud-Latijn voorkomenden) Pluralisuitgang *s* ook bij *ā*- en *o*-stammen, bv. Lat. *ae* = Osk. *as*, Umb. *ar*; Lat. *ī* = Osk. *ūs*, Umb. *us* of *ur*. Ook is in het Oskisch de *z* (uit *s*) gebleven tusschen twee klinkers, die in het Umbrisch en Latijn in *r* overging. De Inf. wordt in het Oskisch door *-um*, in het Umbrisch door *-om*, en niet, zooals in 't Latijn, door *re* gevormd. In hun klankstelsel zijn Umbrisch en Oskisch minder ouderwetsch dan het Latijn. Zoo zijn *kt* en *pt* overgegaan in *ht* en *ft*, welke *ft* in 't Umbrisch ook weer *ht* is geworden (zie bl. 171 vlg.). Zoo ging *d* tusschen twee vocalen in spirantische *r* over, en werden *bh* en *dh* ook in 't midden der woorden *f*, waar het Latijn *v* of *d* heeft. In het assibileeren van de *k* vóór *e* en *i* gingen Umbrisch en Oskisch de latere Romaansche talen voor. Wat de labiovelaren betreft, hebben deze talen tegenover de Latijnsche *qu* eene *p* (vgl. Osk. *puf*, Umb. *pufe* met Lat. *ubi* voor *cubi* uit *qubi* en zie verder bl. 163) en tegenover de *w* (uit *gv*) aan 't begin der woorden eene *b* (vgl. *bivus* voor Lat. *vivus*). Het Lat. *bos* (met *b* uit *gv*) moet daarom uit een der Italische tongvallen zijn overgenomen. Zoo zullen wij ook in het twaalfstal Latijnsche woorden, waarin *d* in *l* is overgegaan (bv. *lingua* voor *dingua*, *levir* voor *devir*) zeker te doen hebben met woorden aan een naburig dialect (misschien het Sabellisch) ontleend.

Sinds het midden van de 2e eeuw v. Chr. zijn de Italische krijgslieden en handelaars van het Romeinsche rijk begonnen de Westelijke volken van Europa en enkele in het Oosten te romaniseeren. De taal, die zij er brachten, was echter alleen in den mond der beschaafde Romeinen het Latijn; de andere Italiërs spraken de plattere taal van Rome of hunne Italische dialecten, en dat alles vatten wij nu samen onder den naam van *Vulgaarlatijn*, dat in een groot deel van Europa de oude volkstalen te eenemale verdrong (zie bl. 295—298) en daar de spreektaal bleef der bevolking, ook nadat het Romeinsche rijk op het eind der 5de eeuw ineengestort was.

Wél bleef zelfs toen nog dat Latijn aanvankelijk heerschen als taal der beschaafden, maar ook deze laatste begonnen toch allengs de Romaansche volkstaal te spreken, zoodat het Latijn toen slechts de taal der kerk en van de clergie (geleerdenstand) bleef, als zoodanig ook overgenomen door de Germanen, die in de geromaniseerde landen de heerschappij verwierven. en die het ook maakten

tot de regeeringstaal van het Nieuw-Romeinsche rijk van Karel den Grooten en zijne opvolgers. In alle landen, die eenmaal tot het rijk van Karel den Grooten hadden behoord, bleef dat Latijn nog eeuwen lang de taal der regeering. Eerst in de 13de eeuw hield het in Frankrijk en de Nederlanden, eerst in de 14de eeuw in Duitschland op, regeeringstaal te zijn, maar elders handhaafde het zich als zoodanig nog wat langer. Waar in de 16de eeuw de Hervorming begon te heerschen, hield het toen ook op de kerktaal te wezen, maar in de Katholieke landen bleef het de kerktaal tot in onzen tijd.

Daar het Latijn in zoo wijden kring, ook zonder de volkstaal te zijn, was blijven leven, onderging het natuurlijk ook die veranderingen (vooral door invloed van andere talen), waaraan eene levende taal onderhevig is, en vandaar dat bij de groote beweging, die onder den naam van Renaissance bekend is, de geleerden ook gepoogd hebben, het Latijn in zijne oude zuiverheid te herstellen, op grond van de Latijnsche geschriften der classieke periode en vooral van Cicero, terwijl zij er ook eene uitspraak voor vaststelden, omdat de eigenlijke uitspraak der Romeinen of niet meer bekend was of te zeer afweek van de toen meest gebruikelijke. DESIDERIUS ERASMUS gaf daarbij den toon aan, en sinds dien tijd heerschte over het algemeen de Erasmiaansche uitspraak, die in hoofdzaak aan de Latijnsche letterteekens de klankwaarde toekende, welke deze hebben in de taal van hem, die Latijn spreekt. Het enthousiasme, waarmee toen overal in Europa het classieke Latijn werd beoefend, was de oorzaak, dat het niet alleen geruimen tijd het voertuig der poëzie bleef, in wedijver met de volkstalen, maar zelfs bij uitsluiting van deze de taal der wetenschap. Op het gebied der grammatica was toen vooral de Amsterdamsche hoogleeraar GERARDUS JOANNES VOSSIUS de leidsman. Eerst in de tweede helft der 17de eeuw werd het Latijn in Frankrijk als zoodanig door het Fransch vervangen. In Duitschland duurde de heerschappij van het Latijn als taal der wetenschap nog wel eene eeuw langer, terwijl in ons land het Latijn zich nog weer langer wist te handhaven, zoodat nog zelfs tot in het midden der 19de eeuw toe alle colleges aan onze hoogeschoolen in het Latijn werden gegeven. Tegenwoordig zijn het nog maar alleen eenige beoefenaars der classieke talen, die Latijn schrijven en bij plechtige gelegenheden spreken. Met het Sanskrit heeft het Latijn alzoo

krachtiger dan eenige andere classieke of heilige taal het bewijs geleverd van de levensvatbaarheid eener, van eene overgeleverde schrifttaal afhankelijke, beschaafde taal, die bij het volk al sinds duizend jaar en langer voor eene doode taal moest gelden. Werkelijk dood is eene taal echter alleen, als zij niet meer gebruikt wordt, want eene taal, die door levende menschen gesproken en geschreven wordt, leeft evenmin als eene andere taal op zichzelf, maar met en in de menschen, die er zich van bedienen, ook al hebben zij die niet aan moedersschoot, maar in de school moeten aanleeren. Men kan alleen maar zeggen, dat in den schooljongen het Latijn telkens weder eenigen tijd noodig heeft gehad om tot een nieuw leven te ontwaken, wat met de volkstalen al reeds vrij spoedig na de geboorte der individuen gebeurt.

Het *Vulgaarlatijn* ¹⁾, dat als spreektaal niet alleen de volkstalen der geromaniseerde gewesten, maar ook het Latijn zelf had verdrongen, kenmerkte zich o. a. door accentverplaatsing en verstoring der oude quantiteit, zoodat ten slotte over het algemeen vocalen in open lettergrepen gerek, in geslotene verkort werden. Verder had er uitstooting van *n* vóór *s* plaats, overgang van *x* vóór medeklinkers in *s*, van *b* in *v* in 't midden der woorden, apocope der slot-*m* van meerlettergrepige woorden, enz. Dat laatste had natuurlijk ook invloed op de verbuiging en was de hoofdoorzaak van het later verdwijnen der klasse van, in 't Vulgaarlatijn reeds sterk in aantal geslonken, onzijdige woorden. Het Demonstratief *ille* begon algemeen gebruikt te worden als persoonlijk voornaamwoord en tevens als lidwoord van bepaaldheid. Omschrijving van Genetief en Datief door *de* en *ad* begon meer en meer de oude naamvals vormen te verdringen, zooals ook bij de vervoeging der werkwoorden de omschrijving begon op te komen. Verder waren verscheidene werkwoorden met consonantisch of *j*-thema overgegaan tot de *é*- of *í*-klasse. Ook kwamen in het Vulgaarlatijn meer en meer frequentatieve werkwoorden en denominatieven in de plaats van de oorspronkelijke werkwoorden. Over het algemeen kan men in het Vulgaarlatijn reeds de prototypen aantreffen (of met grond veronderstellen) van het meeste wat later in de Romaansche talen gemeenschappelijk tot heerschappij kwam.

---

¹⁾ Zie daarover vooral Hugo Schuchardt, *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, Leipzig 1866—68.

De uit het Vulgaarlatijn voortgekomen *Romaansche* talen ¹⁾, verschilden wel naar de volken, waaronder zij ontstaan waren (zie bl. 295—298), maar waren toch door eenheid van oorsprong nauw verbonden en zijn dus door het opgeven van gemeenschappelijke kenmerken als Romaansch te karakteriseeren, al wijken ook sommige talen in enkele opzichten van deze kenmerken af. Over het algemeen heeft het Romaansch eene groote menigte nieuwe woorden gevormd door syntactische agglutinatie (zie bl. 97 vlg.) en is het op allerlei punten van syntaxis en constructie gemeenschappelijk van het Latijn afgeweken. De declinatievormen zijn verdwenen, zoodat alleen maar het meervoud van het enkelvoud wordt onderscheiden (zie bl. 263 vlg.). Terwijl het onzijdig geslacht verloren ging, is het mannelijk en vrouwelijk nauwkeurig te herkennen door de verschillende vormen der beide lidwoorden, die in het Latijn nog niet bestonden en die in het Roemeensch achter het substantief geplaatst worden, misschien onder invloed van het Albaneesch, waarin hetzelfde gebeurt. De trappen van vergelijking der adjectieven kunnen meestal alleen door omschrijving gevormd worden.

Bij de vervoeging der werkwoorden in het Actief is het Futurum en in een deel der talen ook het Plusquamperfectum en Futurum exactum buiten gebruik geraakt, maar voor de verloren gegane zijn vier nieuwe tijdvormen in de plaats gekomen: één, het Futurum, door samenstelling en drie door omschrijving met vormen van het werkwoord *habere*. Het Roemeensch zondert zich echter uit door

---

1) Het aantal voortreffelijke werken over het Romaansch in 't algemeen en iedere Romaansche taal in het bijzonder is te groot, om het noemen van zelfs maar de voornaamste mogelijk te maken. Daarvoor verwijs ik naar den *Grundriss der Romanischen Philologie*, die van 1888 tot 1902 door verschillende geleerden werd samengesteld onder redactie van Gustav Gröber. Alleen moet worden opgemerkt, dat de streng wetenschappelijke studie van het Romaansche begonnen is met de werken van Friedrich Diez, zijne *Grammatik*, Bonn 1836, 5te Aufl. 1882 en zijn *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, Bonn 1853, 4te Aufl. 1878. Tegenwoordig is de volledigste vergelijkende spraakkunst de *Grammatik der romanischen Sprachen*, Leipzig 1890—1900 van W. Meyer—Lübke, het beste woordenboek het *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*, 2te Aufl., Paderborn 1901, van G. Körting. Als voortreffelijke Fransche Romanisten mogen Emile Littré, Arsène Darmesteter, Gaston Paris en Paul Meyer hier niet onvermeld blijven. Bij ons wordt de Romaansche taalstudie met eere vergenoegd door A. G. van Hamel en J. J. Salverda de Grave.

omschrijving van het Futurum met vormen van het werkwoord *voiu* (Lat. *volo*). Het Passief, waarvan reeds in 't Latijn enkele tijden door omschrijving met vormen van 't werkwoord *esse* gevormd werden, bestaat in 't Romaansch alleen uit daarmee omschreven tijden. Nieuw is in het Romaansch de invoering der beide tijden van een Conditionalis, waarbij zich ook weder het Roemeensch door andere formatie van de overige Romaansche talen onderscheidt. Het oude Part. Praesentis Activi is alleen bij adjectievisch gebruik in het Romaansch bewaard gebleven; maar zijne eigenlijke functie is overgenomen door den Ablatief van het Gerundium. Daarentegen is het Part. Perfecti Passivi met *t*-suffix bewaard en heeft het zelfs op het Part. met *s*-suffix terrein veroverd. Zoo gaan dan bv. in 't Fransch vormen als *aimant*, *aimé* op *amando*, *amatum* terug. Van het Latijnsche Supinum is in het Romaansch geen spoor meer, maar de Inf. met *n*-suffix heeft zich (behalve in het Roemeensch) gehandhaafd.

Terwijl aan 't woordbegin de medeklinkers (afgezien van den overgang der gutturale explosieven in palatale, dentale of linguale spiranten of affricaten: zie bl. 324 vlg.) vrijwel onveranderd gebleven zijn, hebben zij in 't midden van het woord groote veranderingen ondergaan, vooral tusschen twee klinkers. Zoo heeft in alle Romaansche talen, behalve het Italiaansch, tusschen twee klinkers (doch alleen in 't Fransch ook na oorspr. *au*) regelmatig verzachting van *tenues* plaats gehad. De *p* ging daarbij in de bilabiale spirant *v* over. In het Italiaansch was de verzachting afhankelijk van het accent (zie over de Romaansche accentueering bl. 231): daar deed zich namelijk verzachting voor, indien eene lettergreep met klemtoon onmiddellijk volgde (zie bl. 242) of indien, bij proparoxytona, eene lettergreep met klemtoon voorafging, en bovendien ook telkens wanneer eene *a* volgde. Van de zachte explosieven en spiranten is in het Italiaansch alleen de *g* weggevallen vóór den klemtoon en evenzoo (of in *i* overgegaan) na den toon der proparoxytona, in welk geval de *v* (*b*) in *g* overging; maar in de andere Romaansche talen hebben zachte medeklinkers veel meer geleden. Zoo vielen vóór den klemtoon bijna overal *d* en *g* weg, en in 't Fransch (zie bl. 242) ook in andere gevallen, waarbij dan zelfs *d* en *g* uit ouder *t* en *k* onder bepaalde voorwaarden zijn verdwenen, tenzij de *g* in *i* overging. Bij proparoxytona verdween in het Spaansch en Portugeesch de aanvangs-*d* der

laatste lettergreep en de *g* der voorlaatste, na eerst *i* geworden te zijn. De *v* (*b*) is in het Fransch en Spaansch vóór den klemtoon onder den invloed van labiale klinkers gesyncopeerd. Natuurlijk gaf die syncope van medeklinkers overal, maar voornamelijk in het Fransch, tot allerlei samentrekking van klinkers aanleiding; maar ook de medeklinkers zijn op allerlei wijzen geheel of gedeeltelijk geassimileerd.

Andere klankeigenaardigheden zijn het verdwijnen van de *h* (zie bl. 196 vlg.), het voorvoegen van een klinker vóór de aanvangs-*s* + medeklinker (zie bl. 197), de mouilleering van *l* en *n* (zie bl. 173 vlg.) en het spirantisch worden der halfklinkers. Voor het Fransch (oorspr. alleen de tongval van Ile de France, later de algemeene beschaafde taal van Frankrijk) is eigenaardig de palataliseering van *c* en *g* tot *tsj* en *dzj*, die later weer *sj* en *zj* (geschreven *ch* en *g*) werden, vóór de *a*, welke dan zelf met klemtoon *ie* en zonder klemtoon *e* werd, bv. *chien* uit *canem*, *cheval* uit *caballum*, Oudfr. *jugier* uit *judigare* voor *judicare*. Later is die *ie* dikwijls weer *e* geworden. In het Italiaansch is *s* in *sj* overgegaan (geschreven *se*) vóór *i*, bv. bij *scimmia* uit *simia*, en is na *c* (= *k*, geschreven *ch*), *g* (geschreven *gh*), *p*, *b* en *f* eene *i* (eigenlijk *j*) ontstaan door de sterke mouilleering eener oorspr. op deze consonanten volgende *l* (zie bl. 297). In het Fransch is (gedekte) *l* gesyncopeerd na klinkers, nadat voorafgaande *a* tot *au* (= *o*), bv. bij *autre* uit *altre*, *u* of *o* tot *ou* (= Nl. *oe*), bv. bij *outré* uit *ultra*, *son* uit *soldus* voor *solidus*, *e* tot *eau* (= *o*), bv. bij *beaux* uit *bels*, en *i*, *ie* tot *eu*, *ieu*, bv. bij *eux* uit *illos*, *cieux* uit *ciels*, geworden waren.

Van de Latijnsche tweeklanken zijn *ae* en *oe* (trouwens reeds in het Latijn zelf) in alle Romaansche talen *é* of *è* geworden; maar *ai* werd dat alleen in 't Spaansch en jonger Fransch (geschreven *ai*); *au* monophthongeerde tot *o* in 't Italiaansch, Spaansch en Fransch (zie bl. 177), doch in eene ongeaccentueerde lettergreep vóór eene andere, waarin *u* voorkwam, was reeds in 't Vulgaarlatijn *au* in *a* overgegaan, bv. bij Lat. *augustus*, Vlat. *agustus*, Ital., Spaansch *agosto*, Fr. *août*. Over de menigvuldige klinkerveranderingen kunnen wij hier, zonder tot al te groote uitvoerigheid te vervallen, niet in nadere bijzonderheden treden; alleen moet met een enkel woord gewezen worden op de aan 't Fransch en Portugeesch eigen nasaleering van iedere vocaal door volgende nasaal, ofschoon in 't jonger Fransch die nasaleering zich alleen handhaafde, wanneer de nasaal de

lettergreep besloot. In het Portugeesch bleef de slotvocaal genasaleerd, zelfs wanneer later de nasaal geapocopeerd was.

Komen er in de Romaansche talen woorden voor (en hun aantal is niet gering), die beter dan andere de Latijnsche vocalen en consonanten bewaard schijnen te hebben, dan is het alleen omdat zij in later tijd door schrijvers en geleerden aan het Latijn zijn ontleend en slechts in enkele opzichten ge vulgariseerd zijn. Soms bestonden dezelfde woorden reeds in den historisch ontwikkelden Romaanschen vorm, waarnaast de nieuwe dan meestal in eenigszins andere beteekenis werden opgenomen. Over die en andere als *doubletten* bekende woorden zie men bl. 150 vlg.

De Romaansche talen zijn zeven in getal: vooreerst het *Italiaansch*, dat, vooral sedert Dante, als eene voor geheel Italië geldende beschaafde spreek- en schrijftaal kan beschouwd worden, maar dat als volkstaal allesbehalve eene eenheid vormt, en zóó opgevat, eer een verzamelnaam voor allerlei, zelfs zeer verschillende, tongvallen moet genoemd worden, die, meer dan elders in Europa met de dialecten het geval is, ook door beschaafden worden gesproken. Zoo heeft men naast elkaar, om slechts de voornaamste te noemen, het *Piemonteesch*, dat naar het Zuidfransch overhelt, het onweluidende *Genueesch*, het min of meer gegermaniseerde *Lombardisch* met zijne neiging tot apocopeeren, het *Emiliaansch* van de Romagna, Modena, Parma, Mantua en Pavia, het zoetvloeiende *Venetiaansch*, en het *Toscaansch*, dat voor het zuiverste Italiaansch wordt gehouden, niettegenstaande de leelijke *h*-uitspraak der *c* in bepaalde gevallen, en dat zelf weer in zes dialecten wordt onderscheiden, waarvan het *Florentijnsch* en de tongval van *Siena* van oudsher met elkaar om den voorrang hebben gestreden. Verder heeft men nog het *Romeinsch-Umbrisch*, dat de typische klanken der schrijftaal het duidelijkst doet hooren en het best articuleert, het zangerig *Napolitaansch*, het *Zuid-Calabrisch*, het *Siciliaansch* met zijne reeds zeer oude Semietische bestanddeelen, en het *Sardisch*, dat, ondanks merkbare verbastering door vreemden invloed, in sommige opzichten ouderwetscher is gebleven dan de andere tongvallen en daardoor soms meer aan het Latijn herinnert. Met het afwijkend *Noord-Sardisch* hangt ook het dialect van Corsica, het *Corsisch*, samen.

De tweede Romaansche taal is het *Portugeesch*, dat zich niet tot Portugal bepaalt, vanwaar het ook naar Brazilië is overgebracht,

maar waartoe ook het *Galicisch* in Noordwest-Spanje behoort, evenals de daarmee verwante tongval van Asturië.

De derde taal is het *Spaansch*, ook in Mexico, Midden-Amerika en een groot deel van Zuid-Amerika gesproken, en als algemeene beschaafde spreek- en schrijftaal in de 16e eeuw voortgekomen uit het *Castiliaansch*, waarnaast vóór dien tijd ook het *Arragonsch* als schrijftaal gebruikt werd. Met deze beide Spaansche dialecten zijn verwant de tongvallen van Leon en Estramadura en minder nauw ook die van Andalusia en Murcia.

In Valencia, Catalonia en op de Balearen echter wordt eene geheel andere taal gesproken, het *Catalanisch*, dat in de middel-eeuwen eene belangrijke letterkunde heeft opgeleverd en toen eene taaleenheid vormde met de vierde Romaansche taal, het *Provençaalsch* of Zuidfransch, eertijds ook de *langue d'oc* geheeten tegenover het Noordfransch, de *langue d'oïl*, naar de verschillende woorden, waarmee men bevestigde. Het wordt gesproken in Provence (en Savoie), Languedoc, Auvergne en de Limousin, waarnaar het ook wel *Limousinisch* genoemd wordt, en verder in Gascogne, voorzoover daar niet, evenals in Spaansch Biscaye, het Baskisch de volkstaal is. Door zijne schitterende middeleeuwsche letterkunde telt tegenwoordig dat Provençaalsch nog altijd als eene Romaansche taal mee, ofschoon het nu geene staatstaal en maar in zeer betrekkelijken zin eene litteraire taal is.

Als vijfde taal treedt onder alle andere tegenwoordig het *Fransch* op den voorgrond, dat de volkstaal is in Noord-Frankrijk (met uitzondering van de Westelijke helft van Bretagne), van Fransch-Zwitserland, van het Waalsche gedeelte van België en de eilanden aan de Fransche kust, ook de Normandische eilanden Jersey en Guernsey, ofschoon deze al sinds eeuwen Engelsche bezitting zijn. In de middeleeuwen werd er nog in verschillende tongvallen van het Noordfransch geschreven; sedert de 16de eeuw is de tongval van Ile de France (met Parijs), waarbij zich de tongvallen van Champagne, Orléanais en Berry nauw aansluiten, de beschaafde spreektaal en schrijftaal van Frankrijk geworden. Eenigszins op zich zelf staan verder in het Oosten het wat meer Provençaalsch gekleurde dialect van Fransche-Comté en Fransch-Zwitserland, het *Bourgondisch* en *Lotharingisch*, in het Westen het *Poitevinisch* en het *Normandisch* (waartoe ook de taal van Anjou en Maine behoort) en in het Noorden het *Picardisch* (ook de taal van Artois), gesproken

tot aan Grevelingen, Steenbeke en Waasten, want in het gedeelte van het Fransche département du Nord, dat ten Oosten en ten Noorden van deze plaatsen gelegen is, wordt Vlaamsch gesproken. Daarbij komen dan nog de *Waaalse* tongvallen van het oude Fransch-Vlaanderen, met Rijsel als hoofdstad, van Henegouwen (behalve in de Nederduitsche omgeving van Edingen), in Namen, Belgisch Luxemburg (waar trouwens ook Middelduitsch wordt gesproken), in Luik (behalve de streek van Landen en Neerwinden) en in het deel van Zuid-Brabant, dat ligt ten Zuiden van de rechte lijn, die men van Edingen ongeveer over Waterloo en Waveren naar Jodoigne kan trekken.

Bij deze vijf Romaansche talen komen er nu nog twee van minder beteekenis: het *Rhaeto-Romaansch* of *Ladinisch* en het *Daco-Romaansch* of *Roemeensch*. Het eerste wordt Noordelijk van het Italiaansch gesproken in drie geografisch niet verbonden dialecten: 1°. het *West-Ladinisch* of *Chur-Waalsch* in het Zwitsersche kanton Graubunderland, aan de bronnen van den Rijn en aan de Inn in het dal van Engadin; 2°. het *Centraal-Ladinisch* in Tyrol aan de Etsch; en 3°. het *Oost-Ladinisch* in Friaul.

Van de andere Romaansche talen afgezonderd, heeft zich te midden van geheel andere talen op het Balkan-schiereiland de zevende taal, zij het ook lang niet onverbasterd, weten te handhaven, namelijk het *Daco-Romaansch* of *Roemeensch*, dat in Roemenië sedert de 16de eeuw ook geschreven wordt (zie over het schrift bl. 324) en daar in twee dialecten wordt gesproken: het *Moldavisch* en het *Walachisch*. Dat laatste strekt zich ook uit over het Zuidwesten van Zevenburgen, terwijl een derde dialect, het *Banatisch*, nog gesproken wordt in het Zuidoosten van Hongarije. Ook in Macedonië, Albanië en Epirus wordt hier en daar nog een, naar 't schijnt verwant, maar zeer bedorven, Roemeensch gesproken.

III. *Het Keltisch-Britsch.*

Het Keltisch-Britsch, waarvan de streng wetenschappelijke studie eerst met het werk van ADOLPHE PICTET (1837) over de verwantschap van Keltisch en Sanskrit, met de „Celtica” (1839–42) van LORENZ DIEFENBACH en vooral met de „Grammatica Celtica” (1853, 2de dr. (door HERMANN EBEL) 1871) van KASPAR ZEUSS

begonnen is, was vóór onze jaartelling in Europa de meest verbreide taal of liever taalgroep, want het werd toen niet alleen gesproken door de bevolking van Groot-Brittanje en Ierland, maar ook in het grootste deel van Duitschland en Frankrijk, in België en Zwitserland, in een deel van Spanje en Portugal, sedert de 6de eeuw v. Ch. in Noord-Italië (zie bl. 295 vlg. en 299) en zelfs in Klein-Azië, waar zich een Keltische volksstam, als Galaten bekend, had gevestigd, die in den tijd van Hiëronymus nog hunne taal hadden gehandhaafd.

Van het Keltisch uit dien tijd weten wij maar zeer weinig uit korte *ogom*- (of runen) opschriften (vooral ook op munten) en mededeelingen van woorden door Grieksche en Latijnsche schrijvers ¹⁾. Ongelukkig is ons niets van de oude zangen der Gallische *barden* of de godsdienstige spreuken der *druiden* bewaard. Eerst met de middeleeuwen (omstreeks de 10de eeuw) ontstaat de Middelteltische litteratuur, die beter Middelbritsch mag genoemd worden, omdat destijds, zoo als nu nog, het Keltisch zich (behalve in Fransch Klein-Bretagne) alleen had gehandhaafd in Groot-Brittanje en Ierland.

In twee groote groepen is het Keltisch-Britsch te verdeelen: het *Kymrisch* en het *Gadhelisch*, waarvan het eerste met het Oud-Keltisch der Galliërs nauwer verwant schijnt te zijn, dan het tweede. Immers in het eerste is de labiovelaar *q* in *p* overgegaan (bv. *petquar*, later *petwar*, vier, en *pimp*, vijf) en in het Gadhelisch niet (bv. in Oud-Iersch *cethir*, vier, en *cóic*, vijf), terwijl classieke schrijvers *petorritum* (vierwiel) en *pempedoula* (vijfblad) als Gallische woorden vermelden. Over het algemeen sluit het Keltisch-Britsch (o. a. blijkens den klemtoon, zie bl. 216, 228, 230) zich in vele opzichten bij de Italische groep aan, in andere opzichten ook bij de Germaansche, doch terwijl het Part. Perfecti Passivi evenals in die talen een *t*-suffix heeft, komt een eigenlijke Infinitief niet voor: daarvoor worden wezenlijke verbaalsubstantiva gebruikt. Bij de vervoeging heeft zich de reduplicatie beter gehandhaafd, dan in het Italisch, waarmee het Keltisch echter weder overeenstemt door het Futurum met *b*-suffix (of samenstelling met den W. *bheu*) en door de Passieve persoonsvormen op *r*. De Oud-Keltische verbuiging moet in de meeste opzichten aan de

¹⁾ Zie *Altceltischer Sprachschatz*, een omvangrijk werk, sedert 1891 uitgegeven door A. Holder.

Latijnsche gelijk zijn geweest (o. a. ook door den Locatiefuitgang van den Gen. Sing. op *i*); het latere Iersch heeft er meer van bewaard, dan het latere Kymrisch.

Op vocalisch gebied, waarop het Kymrisch ouderwetscher is dan het Iersch, is de meest in 't oog vallende afwijking, dat de lange *é* ook reeds in 't Oud-Keltisch lange *î* is geworden, terwijl in het Kymrisch de *u* als *ü*, ja in 't grootste gedeelte van Wales zelfs als *i* wordt uitgesproken. Terwijl de *r*- en *l*-sonans er *ri* en *li* zijn geworden, vertoonen de sonante nasalen er zich als *am* en *an* en is de onduidelijke vocaal er in *a* overgegaan. Wat het consonantisme betreft, vertoont het Keltisch vooral met het Germaansch groote overeenkomst. Aan het begin der woorden zijn weliswaar de mediae en tenues onveranderd gebleven (alleen de *p* is overal weggevallen, behalve vóór consonanten, zie bl. 197), maar na vocalen zijn zij in spiranten overgegaan. De *ft* werd daarbij zelfs, als in het Frankisch (en ons Nederlandsch), *cht*. Met het Nederduitsch heeft het Keltisch ook gemeen de assimilatie der uit *ks* ontstane *chs* tot *ss*, met het geheele Latijn en Germaansch den overgang van *tt* door *tst* heen tot *ss*. Vóór *t* en *p* aan 't begin der woorden is de *s* verdwenen. Ten opzichte van de mediae aspiratae stemt het Keltisch, in de uitkomst althans, met het Germaansch overeen: aan het woordbegin zijn zij mediae zonder aspiratie geworden en in het midden (na vocalen, evenals de andere mediae) zachte spiranten. Uitstooting van *n* met rekking van den voorafgaanden klinker vóór *t*, *k* en *s* is alleen aan het Iersch (Gadhelisch) en niet aan de andere Keltische talen eigen. Terwijl het Iersch de *w* als beginklank door *f* vervangt, heeft het daarvoor *v* (geschreven als *b*) na *r*, *l* en *d*; overigens wordt in 't midden der woorden de *w* gevocabaliseerd of uitgestooten. Ook het Kymrisch had moeite met de *w*, die wel in 't midden der woorden bewaard bleef, maar aan 't begin in *gw* overging (zie bl. 288). De *j*, die in 't Kymrisch bleef, is in 't Iersch aan het woordbegin weggevallen. Daar *gh* geregeld *g* geworden is, ontbreekt dus de *h* in het Keltisch: alleen is later in 't Kymrisch *s* aan 't begin der woorden (evenals in 't Grieksch en Oud-Perzisch) in *h* overgegaan. Eindelijk is voor het Keltisch ook nog opmerkelijk de labialiseering en palataliseering of mouilleering van medeklinkers door invloed van den volgende klinker (zie bl. 173).

Tot de *Kymrische* groep behoort in de eerste plaats de taal van

Wales, ons reeds bekend uit gedichten en prozawerken, die misschien tot de 6de eeuw opklimmen, maar in elk geval niet vóór de 11de eeuw, en meestal zelfs vrij wat later zijn opgeschreven. De voornaamste er van zijn uitgegeven onder den titel van *Myvyrian* (door OWEN JONES, 1801—7) en van *Mabinogion* (ontleend aan het *Llyfr Coch o Hergest* of „Roode boek van Hergest” door CHARLOTTE GUEST, 1838—49, en later door JOHN RHYS, 1887).

Tot het Kymrisch behoorde eertijds ook het *Cornisch* of de taal van Cornwallis, die men in den oudsten vorm kent door eene Latijnsch-Cornische woordenlijst uit de 12de eeuw, maar die nu al langer dan eene eeuw uitgestorven is. Daarentegen handhaaft zich nog het *Armoricaansch* of *Bas-Breton*, de taal der Bretons in Frankrijk, die daarheen sedert de 5de eeuw uit Cornwallis gevlucht zijn, om hunne onafhankelijkheid tegenover de Angelsaksen te kunnen bewaren, en die later nog door nieuwe aankomelingen uit Groot-Brittanje versterkt zijn¹). Ofschoon onderdanen van Frankrijk en dus meerendeels ook Fransch sprekend, blijft de bevolking van het Westelijk gedeelte van Bretagne nog trouw vasthouden aan hare taal, die onder hen van den kansel gesproken wordt. Er zijn ook oude, nog uit de middeleeuwen dagteekenende, liederen in gedicht, die onder den titel *Barzaz-Breiz* zijn uitgegeven door H. DE LA VILLEMARQUÉ (4e dr. 1846). De bekendste beoefenaar dezer taal is H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE²).

De voornaamste der *Gadhelische* talen is het *Iersch*, met eene rijke middeleeuwsche litteratuur, beginnende met een leven van St. Patrick uit de 10de eeuw, in ouderdom alleen door te Würzburg en te Carlsruhe bewaarde glossen overtroffen, beide o. a. uitgegeven door WHITLEY STOKES in 1887. Van de wat latere, zeer belangrijke, half sage- half romanlitteratuur, o. a. met Finn en zijn zoon Ossin als dichterlijke helden, en o. a. overgeleverd in het *Lebor na huidre* en het boek van Leinster, is een groot deel uitgegeven door ERNST WINDISCH („Irische Texte mit Wörterbuch”, Leipzig 1880—87), van wien wij o. a. ook eene „Irische Grammatik” (Leipzig 1879) hebben. Behalve het *Mankisch*, het nu zoo

1) Zie J. Loth, *L'émigration bretonne en Armorique*, Paris 1883.

2) Van E. Ernault hebben wij een *Glossaire moyen-breton*, Saint-Brieuc 1895—96, van Victor Henry een *Lexique étymologique du Breton moderne*, Rennes 1900. Vooraf (1850) had ook reeds J. F. M. M. A. le Gonidec een woordenboek met spraakkunst van het Bretonsch uitgegeven.

goed als uitgestorven dialect van het eiland Man, behoort nog tot deze groep het *Gaelisch*, *Ersisch* of *Bergschotsch*, in de Schotsche Hooglanden gesproken en beroemd geworden door de gedichten van Ossian, waarvan echter slechts een gedeelte ongewijzigde volkspoëzie der Bergschotten is, maar het meeste door den uitgever JAMES MACPHERSON geheel is gemoderniseerd, in elk geval in zijne Engelsche vertaling (1760—65) zeer is aangevuld en uitgebreid. Dat de Schotsche liederen in de 15de eeuw uit Ierland naar Schotland zijn overgebracht, wordt nu algemeen aangenomen. De oudste teksten, het boek van den deken van Lismore en het „Leabhar na Feinne”, klimmen in elk geval niet hooger dan het begin der 16de eeuw op.

§ 5. *Het Oost- en Noord-Germaansch.*

Het *Germaansch*, dat de vierde groep van het West-Indogermaansch uitmaakt, onderscheidt zich kenmerkend van alle andere Indogermaansche taalgroepen door de zoogenaamde klankverschuiving (zie bl. 164 vlg.), waardoor de tot tenues aspiratae geworden tenues met de overige tenues aspiratae overgingen in harde spiranten (dus *p*, *t*, *k*, *q* en *ph*, *th*, *kh*, *qh* in *f*, *th*, *ch* later *h* en *chw* later *hw*); vervolgens de mediae aspiratae in zachte spiranten, die later ten deele weer mediae werden (dus *bh*, *dh*, *gh*, *gvh* in de spiranten *bh* of *v*, *dh*, *g* en *gv*, later ten deele in de explosieven *b*, *d*, *g*), en eindelijk de mediae in tenues (dus *b*, *d*, *g*, *gv* in *p*, *t*, *k*, *q*)¹⁾. Later gingen, volgens de wet van Verner (zie bl. 242—246), de harde spiranten in zachte spiranten over, indien de klemtoon niet onmiddellijk voorafging (dus *f*, *th*, *ch* of *h*, *chw* of *hw* en *s* in *bh* of *v*, *dh*, *g*, *gv* en *z*). Toen heerschte dus in het Germaansch nog wisselend accent, dat later, doch reeds in het oudste ons bekende Germaansch, overgegaan is in vast accent

1) Ofschoon deze drie verschuivingen niet tegelijker tijd hebben plaats gehad, kan eenig verband er tusschen moeielijk geloofend worden, al moet het dan ook een ander zijn, dan Jacob Grimm zich voorstelde. Eene zelfde oorzaak moet alle drie op verschillende tijden hebben teweeg gebracht, maar deze is evenmin in zin voor welluidendheid als in gemakzucht te zoeken, veelmeer in eene voortdurende versnelling van het spreektempo der Germanen, zooals waarschijnlijk gemaakt wordt door Wilhelm Wundt in het belangrijk hoofdstuk door hem aan de klankverschuiving gewijd in zijn werk *Völkerpsychologie I Die Sprache* (Leipzig 1900) p. 405—424. Over de Germaansche klanken zie men; behalve verschillende later te noemen grammatica's, vooral Adolf Noreen, *Abriss der wgermanischen Lautlehre*, Strassburg 1894.

en wèl op de eerste lettergreep der woorden (zie bl. 216, 228—230). Daarvan was ook het gevolg de verminking van de dentalen en klinkers der uitgangen (zie bl. 233—239), nadat de slot-*m* reeds *n* was geworden. Dentaal + *t* ging (evenals in 't Italisch en Keltisch) over in *ss* (zie bl. 180), doch vóór *r* in *st*. Vóór *h* werd de *n* uitgestooten, waarbij dan de voorafgaande korte *a*, *i* en *u* gerekt werden (zie bl. 167, 222). Na *n* en vóór *n*, *m* of *j* zijn de dentalen gesyncopeerd, tusschen *s* en *l* de *h*. De labiovelaren hebben reeds in het Oergermaansch veranderingen van beteekenis ondergaan. *Gv* is na eene vocaal en vóór palatale klinkers (d. i. *a*, *e* en *i*) in *w* overgegaan, bv. bij Ohd. *snîwit* (voor *snîgvîth), en misschien ook aan 't woordbegin vóór dezelfde vocalen, althans Skr. *gharmás*, Gr. *ἑρμός*, Lat. *formus* zijn moeielijk te scheiden van Germ. *warm*, doch dan moet dat woord eertijds *gverm* geluid hebben en moet de vorm met *a* (uit Idg. *o*) analogievorm zijn. Vóór *r*, *l* of *n* werd *gv* na vocaal tot *u*. Alleen na de gutturale *n* en vóór palatale klinkers is de *gv* labiovelaar gebleven. Vóór korte *u* en vermoedelijk ook voor korte (Indogerm.) *o*, toen die nog niet in 't Germaansch in *a* was overgegaan, is de labialisatie verloren: zie bv. Got. *ainshun* (voor *hvu), Got. *hals* (voor *hvolso, Idg. *qolsos); Ohd. *gund* (voor **gvund-*), Ohd. (*ver*)*snigan* (voor *snîgvono, versneeuwd, naast *snîwit* voor *snîgvîth); Os. *kuman*, Nl. *komen* (voor *qumon uit Idg. *gvmonom, naast Got. *qiman* uit Idg. *gvemonom), Got. *kalbo* (uit *qolvá, Idg. *gvollbhá). Ook ging de labialisatie bij bepaalde consonantverbindingen verloren, namelijk bij *gvj*, *ngvr*, *gvr*, *qr*, *ql* en *hvt*. In sommige woorden zijn de labiovelaren (vermoedelijk onder invloed van eene voorafgaande of volgende labiaal) in labialen overgegaan, zooals bij Got. *fidwor*, Ohd. *fior*, Nl. *vier*, Got. Ohd. *fimf*, Nl. *vijsf*, Got. *wulfs*, Ohd. Nl. *wolf*, Os. *havoro*, Ohd. *haboro*, Nl. *haver* (vgl. bl. 163) ¹⁾.

Van de klinkers ging korte *o* over in *a* (dus ook *oi* en *ou* in *ai* en *au*) en lange *á* in lange *ô* (zie bl. 154 vlg.) De lange *ê* heeft in het Oergermaansch haar klank eenigszins gewijzigd en is *ae* geworden. Naast deze *ê* (*ae*) moet men voor het oudste Germaansch nog eene tweede lange *ê* aannemen van andere kwaliteit (meer gesloten dan de eerste), die niet op een bepaalden Indo-germaanschen klank teruggaat, maar die op verschillende wijzen

1) Zie H. Webster, *Zur Gutturalfrage im Gotischen*, Boston 1889

ontstaan zal zijn, meestal uit ouder *ei* of door rekking van eene korte *e* bij „ersatzdehnung”. Men vindt die o. a. in Got. *hér* (Nl. *hier*) en Os. *méda* (Mnl. *miede*, loon = Got. *mizdó*, Gr. *μισθός*). De korte *e* handhaafde zich, behalve vóór eene gedekte nasaal of wanneer *i*, *j* of *u* in eene volgende lettergreep voorkwam, want dan werd zij *i* (zie bl. 170, 175). Omgekeerd ging de *i* vóór eene *a*, *e* of *o* der volgende lettergreep over in *e*, evenals in 't zelfde geval de *u* in *o* (zie bl. 171). Dientengevolge werd ook de tweeklank *ew* of *eu* tot *iu* bij volgende *i*, *j* of *u*, en *eo* bij volgende *a*, *e* of *o*, (bl. 175, 177). De *ei* monophthongeerde daarom ook tot *i* (zie bl. 175). Uit de sonante liquidae en nasalen ontwikkelden zich *ul* of *ol*, *ur* of *or*, *um* of *om*, *un* of *on* (zie bl. 198). De onduidelijke vocaal werd *a*.

Het oudere Germaansch heeft bij de verbuiging ¹⁾, behalve de naamvallen, die het Grieksch bezit, ook nog den Instrumentalis bewaard, maar Ablatief- en Locatiefuitgang komen ook daar nog alleen als fossielen bij partikels voor. Het aantal praepositionale verbindingen is daardoor toegenomen en voortdurend toenemend. Overigens heeft de verbuiging alleen door verminking der buigingsuitgangen en door wijzigingen naar analogie geleden, maar de woordstammen worden nog voldoende onderscheiden ²⁾ en het aantal zwakke (of *n*-stammen) is tegenover de andere Indogermaansche talen sterk toegenomen (zie bl. 127 en 265). De drie geslachten hebben zich gehandhaafd, maar van de getallen is de Dualis (behalve bij de geslachtslooze pronomina) reeds in de oudere talen aan 't wegwijnen. Ook alle adjectieven kunnen als *n*-stammen verbogen worden (zie blz. 266 vlg.) ³⁾. De Indogermaansche substantievische verbuiging der adjectievische vocaalstammen daarentegen is onder den invloed van de verbuiging der pronomina in het Germaansch in het oog vallend van karakter veranderd ⁴⁾ door het overnemen van die buigingsuitgangen, welke oorspronkelijk alleen bij de pro-

1) Zie daarover o. a. A. Leskien, *Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*, Leipzig 1876 en M. H. Jellinek, *Beiträge zur Erklärung der germanischen Flexion*, Berlin 1891.

2) Zie F. Kluge, *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialecte*, 2te Aufl., Halle 1899.

3) Zie H. Osthoff, *Zur Geschichte des schwachen deutschen Adjectivums*, Jena 1876 en B. Kahle, *Zur Entwicklung der konsonantischen Deklination im Germanischen*, Berlin 1887.

4) Zie E. Sievers in *Paul und Braune's Beiträge* II (1875) p. 98—124.

nomina van den derden persoon voorkwamen, nl. de Idg. uitgangen : Gen. Sing. Fem. *-esjás* of *-esás* (Got. *-izós* Ohd. *-era*), Dat. Sing. Fem. *-esjái* of *esái* (Got. afwijkend *-ai*, Ohd. gewijzigd *-eru*), Dat. Sing. Masc. Neutr. *-osmê* (Got. *-amma*, Ohd. afwijkend *-emu*), Acc. Sing. Masc. *-onón* (Got. *-ana*, Ohd. *-an*), Nom. Acc. Sing. Neutr. *-od* (Got. *-at-a*, Ohd. *-az*), Nom. Plur. Masc. *-oi* (Got. *-ai*, Ohd. *-e*), Gen. Plur. Masc., Fem., Neutr. *-oisêm*, *-oisóm* (Got. *-aizê*, *-aizô*, Ohd. *-ero*), Dat. Plur. Masc., Fem., Neutr. *-oimis* (Got. *-aim*, Ohd. *-ém*). In de overige naamvallen verschillen substantievische en pronominale verbuiging niet, afgezien van eenige jongere veranderingen. In het oudste Germaansch werd deze verbuiging gebruikt, wanneer de adjectieven attriboot van onbepaalde substantieven waren, terwijl zij als attributen van bepaalde substantieven de zwakke verbuiging hadden. Als praedicaatsnomen stonden de adjectieven (althans in het Gotisch) bijna uitsluitend in den pronominalen vorm. Bij de verbuiging der geslachtslooze pronomina is eigenaardig Germaansch het *k*-suffix van den Acc., bv. bij Got. *mik*, *thuk*, *sik*, Ags. *me*, *thee*, *úsic*, *cowie*.

Bij de vervoeging der werkwoorden ¹⁾ zijn (afgezien van vier onregelmatige athematische verba met den uitgang *m(i)* in den eersten persoon Sing. van 't Praesens: Got. *im*, Ohd. *gám*, *stám*, *tóm*, zie bl. 206, 260) twee, tamelijk scherp gescheiden, klassen ontstaan: 1°. die der sterke werkwoorden met meer ontwikkelde en geregelde klankwisseling (*ablaut*, zie bl. 224—228) dan in de andere Indogermaansche talen, en gewoonlijk met een *o/e*-, soms met een *jo/je*-Praesens, en met een Part. Perf. op *an*- (soms *in*-) en 2°. die der in dien vorm bij de andere talen niet voorkomende zwakke werkwoorden, meestal met een Praesens, dat door *ja/je* (uit *jo-je* of *ejoleje*), door *ô* of *ôja* (uit *ôjo/ôje*) of door *ai* (uit *êj*) ²⁾ van den wortel is afgeleid, met een door *th* gevormd Participium Perfecti en een

¹⁾ Zie F. Kluge, *Beiträge zur Geschichte der germanischen Konjugation*, Strassburg 1879 en K. Ljungstedt, *Anmärkningar till det starka preteritum i germanska språk*, Upsala 1887.

²⁾ Om als oorspr. Idg. suffix *êj* aan te nemen moet men instemmen met H. Osthoff, *Paul und Braune's Beiträge* XIII 444, dat Idg. *ê*, Germ. *ae* in middelsylben zonder hoofdtoon tot *a* verkort zou kunnen zijn, evenals in Auslaut. Ik kan echter niet verhelen, dat noch het een noch het ander mij aannemelijk voorkomt. Eer zou ik een Idg. suffix *oj* willen aannemen, al of niet uit *ôj* verkort. Daaruit lieten zich dan zoowel de Got. vormen met *a* (door wegvallen van de *j*) en met *ai*, als de Ohd. vormen met *ê* (als monophthongering van *ai* in lettergrepen met bijtoon) verklaren.

door samenstelling met *da* (waarschijnlijk Aorist van 't werkwoord *dōn*, Nl. *doen*) gevormd Praeteritum (zie bl. 206)¹). Dat Praeteritum is eigenlijk het Indogermaansche Perfectum, de eenige tijd-vorm behalve het Praesens, die nog in de Germaansche talen gehandhaafd is. De andere tijden beginnen in 't Actief gevormd te worden door omschrijving met vormen van andere werkwoorden en den Inf. of het Part. Perf., en evenzoo in 't Passief, waarvan de enkelvoudige tijdvormen, nog maar alleen in 't oudste Germaansch voorkomen. De wijze van omschrijving echter is niet in alle Germaansche talen dezelfde en klimt dus niet tot het Oergermaansch op. De geheele Coniunctief is verdwenen: de Optatief heeft er de functie van overgenomen. Het augment is met de augmenttijden vervallen en wordt nog maar alleen verscholen teruggevonden in het Got. *iddja* (ging, uit Idg. *eidm*) en het Ags. *eode* (met achtergevoegd *de* van het zwakke Praeteritum), maar de reduplicatie bestaat in het oude Germaansch nog wel, ofschoon alleen bij eene bepaalde klasse van werkwoorden (zie bl. 106 vlg. en 226 vlg.) De Infinitief van het Actief, die ook wel voor het Passief gebruikt wordt, is bij de meeste sterke werkwoorden een onzijdig substantief op *-an* (uit *-onom*) in den Nom. of Acc. en gaat bij de zwakke werkwoorden uit op eene *n*, gevoegd achter den zwakken Praesensstam: vandaar werkwoorden met Infinitieven op *-jan*, *-ōn* en *-ain* (? Got. *-an* Ohd. *-ēn*). Het Part. Praes. heeft het suffix *-nth-* achter den Praesensstam. Met het suffix (*a*)*nj-* is in eenige Germaansche talen ook een Gerundium gevormd, dat in den Genetief (Os *-annias*, Ohd. *-ennes*, Mnl. *-ens*), in den Datief (Os *-annia* of *anne*, Ohd. *-enne*, Mnl. *-enne* of *-ene*) en in den Instrumentalis (Ohd. *-ennu*) voorkomt. Als eigenaardig soort van werkwoorden treden in het Germaansch in vrij groot aantal de in het overige Indogermaansch uiterst zeldzame Praeterito-paresentia op, met perfectvorm en praesensbeteekenis.

Grootelijks is het aantal woorden in het Germaansch toegeno-men door (meestal determinatieve) samenstelling, syntactische

¹) Fr. Lorentz, *Ueber das schwache Präteritum des Germanischen*, Leipzig 1894, H. Paul in *Paul und Braune's Beiträge* VII p. 136 ff., Fr. Kluge in boven aangehaald werk en anderen staan deze verklaring van het zwakke Praeteritum voor. Anderen daarentegen verklaren het, op voorgang van W. Begeemann, *Das schwache Präteritum der germ. Sprachen*, Berlin 1873, uit een Idg. *t*-suffix, en J. Wackernagel en Otto Behaghel in *Kuhn's Zeitschrift* XXX p. 313 uit een *th*-suffix.

agglutinatie en afleiding door prae- en suffixen. In het oudere Germaansch komen allengs de bepaalde en onbepaalde lidwoorden in gebruik, die in het jongere Germaansch onmisbaar schijnen.

Reeds in de 16de eeuw begint de eigenlijke studie der Germaansche talen, maar een streng wetenschappelijk karakter gaven aan die studie het eerst FRANCISCUS JUNIUS in het midden der 17de eeuw met de eerste uitgave der 'Gotische bijbelvertaling (in 1665) en uitgaven van Angelsaksische en Oudhoogduitsche teksten, en LAMBERT TEN KATE in het begin der 18de eeuw met zijn werkje over de „Gemeenschap tussen de Gottische Spraeke en de Nederduytsche” (Amst. 1710) en zijn hoofdwerk: „Aenleiding tot de Kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche Sprake” (Amst. 1723), dat den grondslag legde voor de onderlinge vergelijking der Germaansche talen. Daar men echter op dien grondslag niet voortbouwde, kon in 1822 de Germaansche philologie opnieuw gegrondvest worden met den tweeden druk van het eerste deel der „Deutsche Grammatik” van JACOB GRIMM. Door diens veel omvattenden, waarlijk kolossalen, arbeid op het geheele uitgestrekte gebied der Germaansche philologie heeft hij eene breede rij van leerlingen, ook buiten Duitschland, gevormd, die in zijn geest voortwerkten, totdat WILHELM SCHERER in 1868 met zijn reeds dikwijls genoemd hoofdwerk „Zur Geschichte der Deutschen Sprache” eene nieuwe periode opende in de geschiedenis der Germaansche philologie, welke zich al nauwer en nauwer begon aan te sluiten bij de Indogermaansche philologie, waarin tegen 1880 door de zoogenaamde „Junggrammatiker” onder leiding vooral van KARL BRUGMANN eene nieuwe richting werd gewezen, die ook door de Germanistiek werd ingeslagen ¹⁾. In den laatsten tijd

---

1) Eene opsomming ook zelfs der voornaamste Germanisten en hunne werken zou hier te veel plaats innemen. Ik kan daarom alleen verwijzen naar het hoofdwerk der Germanistiek, den onder redactie van Hermann Paul uitgegeven *Grundriss der germanischen Philologie*, Strassburg 1891 - 93, 2te Aufl. 1897 ff. In het eerste deel daarvan (van 1897 tot 1901 verschenen en het taalkundig gedeelte behandelend) vindt men van Hermann Paul *Begriff und Aufgabe, Geschichte und Methodenlehre der germ. Philologie*, van Eduard Sievers *Runen und Runeninschriften*, van W. Arndt *Die lateinische Schrift*, van Eduard Sievers *Phonetik*, van Friedrich Kluge *Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte en Geschichte der gotischen Sprache*, van Adolf Noreen *Geschichte der nordischen Sprachen*, van Otto Behagel *Geschichte der deutschen Sprache*, van Jan te Winkel *Geschichte der niederländischen Sprache*, van Friedrich Kluge *Geschichte der englischen*

echter schijnt het tusschen hen en hunne onmiddellijke voorgangers tot een vergelijk te zullen komen door het temperen hunner vroeger wel wat al te absoluut verkondigde theorieën, het meer op den voorgrond stellen van de psychische momenten bij de taalontwikkeling en het toenemend bestudeeren van de taalveranderingen bij de levende tongvallen, waarop men zich overal, en niet het minst binnen het Germaansch taalgebied, heeft toegelegd, en waardoor men ook het gewicht van wederzijdschen invloed, taalnabootsing en taalsuggestie (ook door onderwijs en schrift) meer heeft leeren inzien.

In Nederland werd na TEN KATE aanvankelijk geen ander deel der Germanistiek wetenschappelijk bestudeerd, dan het Middelnederlandsch, waarvan de degelijke beoefening begon met BALTHAZAR HUYDECOPER, blijkens zijn levenswerk, de voortreffelijke uitgave van Stoke's Rijmkrönijk in 1772. Na hem treedt als beoefenaar van het Middelnederlandsch (aanvankelijk naast W. J. A. JONCKBLOET) vooral MATTHIAS DE VRIES ¹⁾ op den voorgrond, en vervolgens van zijne leerlingen vooral EELCO VERWIJS, H. E. MOLTZER, JACOB VERDAM, W. L. VAN HELTEN en, als jongeren, J. W. MULLER, F. A. STOETT, P. LEENDERTZ JR. (evenals ook zijn vader P. LEENDERTZ WZ.) en, in Zuid-Nederland, F. VAN VEERDEGHEM, WILLEM DE VREESE, C. LECOUTERE en L. SCHARPÉ. Van de oudere, niet altijd streng wetenschappelijke, maar overigens zeer verdienstelijke Zuidnederlandsche beoefenaars van het Middelnederlandsch noem ik kortheidshalve naast den grondlegger der studie van die taal in België, JAN FRANS WILLEMS, alleen JAN BAPTIST DAVID, J. H. BORMANS, C. P. SERRURE, F. A. SNELLAERT, en K. F. STALLAERT. Van de Duitschers, die de studie dezer taal krachtig bevorderd hebben, verdienen H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, FRANZ JOSEPH MONE, EDUARD KAUSLER, ERNST MARTIN en JOHANNES FRANCK bijzondere vermelding.

Sprache (en daarin *Franz. Lehnbeziehungen* door Dietrich Behrens en *Syntaxis* door Eugen Einenkel), van Theodor Siebs *Geschichte der friesischen Sprache* en van Ph. Wegener, J. A. Lundell, Fr. Kauffmann en J. Wright *Behandlung der lebenden Mundarten*. Een beknopt en desniettemin merkwaardig volledig overzicht der Oegermaansche spraakkunst gaf Wilhelm Streitberg in zijne *Urgermanische Grammatik*, 2te Aufl., Heidelberg 1902. Zie ook nog F. Dieter, *Laut-und-Formenlehre der altgerm. Dialekte*, Leipzig 1902.

¹⁾ Over *De omwenteling in de studie der Nederlandsche taal als het werk van Matthias de Vries* schreef ik in *Vragen van den Dag* VII (1892).

Voor de beoefening van het Nieuw-Nederlandsch bepaal ik mij tot de vermelding van het groote „Woordenboek der Nederlandsche taal”, in 1864 begonnen door L. A. TE WINKEL († 1868) en M. DE VRIES († 1892) en nu nog steeds voortgezet onder redactie van ALBERT KLUYVER (sedert 1888), ADRIAAN BEETS (sedert 1891), G. J. BOEKENOOGEN (sedert 1896) en A. LODERWYCKX (sedert 1903). Ook de andere Germaansche talen hebben in de tweede helft der 19de eeuw in ons land hare beoefenaars gevonden: het Angelsaksisch in P. J. COSIJN, en R. C. BOER, het Oudfriesch in MONTANUS DE HAAN HETTEMA, W. L. VAN HELTEN en F. BUITENRUST HETTEMA, het Oudsaksisch in J. H. GALLÉE, het Oudnederfrankisch in H. KEEN, P. J. COSIJN, W. L. VAN HELTEN, ANDRIES BORGELD en W. F. GOMBAULT, het Middelhoogduitsch in BAREND SIJMONS, het Oudnoorsch in B. SIJMONS en R. C. BOER en het Gotisch in J. H. GALLÉE en C. C. UHLENBECK. Daarmee is de lijst onzer philologen, vooral van hen, die bepaaldelijk op het gebied van het Nederlandsch zeer verdienstelijk hebben gewerkt, wel verre van volledig, doch ook in dezen moet ik mij beperken tot het noemen van enkele namen.

De Germaansche talen worden onderscheiden in drie groepen: *Oost-, Noord- en West-Germaansch*. De meening van H. ZIMMER ¹⁾, dat het *Oostgermaansch*, bepaaldelijk het Gotisch, met het *Noordgermaansch* ééne groep zal vormen tegenover het *Westgermaansch*, vindt tegenwoordig minder aanhangers dan voorheen en is ook moeielijk te handhaven in dien zin, dat de talen van de beide eerste groepen zich gemeenschappelijk, d.i. toen zij nog ééne taal vormden, zouden ontwikkeld hebben, afgescheiden van het Westgermaansch, als eenheid beschouwd; want er is eigenlijk maar één klankverschijnsel, dat *uitsluitend* aan de beide eerste groepen eigen is: de overgang nl. van Oergermaansch *jj* en *wj* in *ggj* en *ggw*, waarbij dan in 't Gotisch de *ggj* vervolgens *ddj* is geworden, terwijl zij in 't Westgermaansch *ij* (later soms *ig*) en *uw* werden: vgl. Og. *wajjus (wand), Got. *waddjus*, On. *veggr*, Os. *wêg* (Nl. *weeg* in *weegluis*); Og. *twajjên (Gen. van *twai*, twee), Got. *twaddjê* On. *tweggja*, Os. *twëia*; Og. *trewwa (trouw), Got. *triggwa*, On. *tryggr* (acc. *tryggvan*), Os. *triuwi* (Ned. *trouw*); Og. *skuwwan (afschaduwten, afspiegelen), Got. *skuggwa* (spiegel), On. *skuggi* (spiegel- of

1) H. Zimmer, *Ostgermanisch und Westgermanisch* in *Zeitschrift für deutsches Alterthum* XIX p. 393 ff.

schaduwbeeld) en *skuggva* (beschaduwen), Ohd. *schwo* (schaduwbeeld).

Overigens valt het niet te ontkennen, dat het Gotisch in sommige opzichten meer overeenkomst vertoont met het Noord- dan met het West-Germaansch. Het heeft er eenige zeer gebruikelijke woorden mee gemeen, die in het Westgermaansch niet voorkomen, al vindt men daar dan ook dikwijls andere afleidsels van denzelfden wortel; terwijl ook omgekeerd eenige algemeen Westgermaansche woorden aan Gotisch en Noordgermaansch ontbreken. Onder de laatste zijn opmerkelijk de woorden op *haid(i)*, Nl. *heid*, *hede*, die in het Gotisch nog niet voorkomen, ofschoon daar wel het subst. *haidus* bestaat, en die evenmin ooit in het Noordgermaansch gevormd zijn. Daarentegen heeft het Gotisch 49 inchoatieve werkwoorden met het Idg. *ná*-suffix, bv. *fullnan* (gevuld worden), *gabatan* (beter worden), enz. waarvan er 12 ook in het Noordgermaansch voorkomen, terwijl het Westgermaansch er slechts enkele bezit, die tot de Oergermaansche of Indogermaansche formaties zullen behooren. Bij de vervoeging hebben Gotisch en Noordgermaansch de *t* in den tweeden pers. Sing. van 't Praeteritum der sterke werkwoorden gemeen (bv. *gaft*, *kaust*), waarvoor het Westgermaansch den Conjunctief-, d. i. Optatiefvorm (Ohd. *gábi*, *kurri*) heeft (zie bl. 259); doch in verschillende Westgermaansche talen, zelfs in het Middelnederlandsch, komt die *t* nog sporadisch voor bij de Praeterito-praesentia. Bij de verbuiging heeft het Gotisch de slot-*z* behouden, maar tot *s* verscherpt: het Noordgermaansch behield die ook, maar dáár is zij in *r* overgegaan, terwijl zij in het Westgermaansch geapocopeerd is (zie bl. 235 vlg).

Op een paar punten komt het Gotisch meer overeen met de meeste Westgermaansche talen, dan met het Noordgermaansch. Het heeft namelijk den uitgang *is* (d. i. *es*) in den Gen. Sing. der *a*-stammen (bv. *dagis*) en den Gen. en Dat. Sing. *ins*, *in* (d. i. *ens*, *en*) der *n*-stammen (b. v. *hanins*, *hanin*) met de meeste Westgermaansche talen gemeen, terwijl het Noordgermaansch bij de *a*-stammen *as*, bij de *n*-stammen *an* heeft. Dat de uitgang van den eersten persoon Sing. van 't zwakke Praeteritum zoowel in 't Gotisch als in 't Westgermaansch *da* is, terwijl men in 't Oer-Noordgermaansch nog *do* vindt, is niet vreemd: beide gaan terug op een ouder *dóm* (klankwisseling van *dém*, Idg. *dhém*, zie bl. 206) en het Noordgermaansch heeft dus hier den ouderen klank nog bewaard.

Daartegenover staat ook het een en ander wat het Noordgermaansch met het Westgermaansch gemeen heeft tegenover het Oostgermaansch, namelijk de vorming van een aanwijzend voor-naamwoord *these* (Nl. *deze*) door achtervoeging van de partikel *se* (On. *si*) achter het algemeen Germaansch demonstratief, en de overgang van de Indogermaansche *i* in *á*, terwijl het Gotisch de *é* behield. Tegenover het Gotisch met *a* vóór *m* in de uitgangen (bv. *dagam*) heeft het Noord- en Westgermaansch daar *u* (uit *o*) vóór *m*. De Oergermaansche (gestooten) *ó* (Idg. *á*), waarop de neutrale *o*-stammen in den Nom. en Acc. Plur. uitgaan, is in 't Gotisch als *a* (verkort) bewaard (bv. bij Got. *warda*), maar in 't Noord- en West-Germaansch *u* geworden (bv. bij *fatu*, Mnl. *vate* en bij woorden met lange wortellettergreep geapocopeerd (bv. bij *word*, ook Mnl. nog *word*). Evenzoo hebben Noord- en West-Germaansch *u* uit *ó* als uitgang van den eersten pers. Sing. van het Praesens Indicativi tegenover het Gotisch, dat *a* heeft, enz. De *z*, die in 't Gotisch bleef (afgezien van de verscherping tot *s* aan 't slot en ook hier en daar elders), is in het Noord- en Westgermaansch steeds *r* geworden (zie bl. 168 vlg.), en de *th* vóór *l*, die zich in 't Gotisch handhaafde, werd in de beide andere groepen *f* (zie bl. 143). Dat het Gotisch nog geen *i*-umlaut kent, is nauwelijks een wezenlijk verschil met het Noord- en Westgermaansch te noemen, omdat die ook dáár eerst veel later is opgetreden, dan de tijd, waaruit wij Gotische geschriften overhebben.

I. *Het Oostgermaansch.*

De eenige Oostgermaansche taal, waarmee wij voldoende bekend zijn, is het *Gotisch* ¹⁾. Het heeft in vele opzichten een ouderwetscher karakter, dan de andere Germaansche talen, die wij trouwens eerst in jongeren toestand kennen. Zoo heeft het de Indo-

¹⁾ De uitvoerigste, doch nu wat verouderde Gotische grammatica is de *Grammatik der Gotischen Sprache*, Leipzig 1846 van H. C. von der Gabelentz en J. Loebe, waarbij ook eene Gotische tekstuitgave en een woordenboek behooren. Jongere en beknopte Gotische spraakkunsten zijn van F. L. Stamm, *Ulphilus. Text. Grammatik Wörterbuch*, Paderborn 1858, 3te Aufl. besorgt von Moritz Heyne (1865), 10te Aufl. besorgt von Ferd. Wrede (1903), van Wilhelm Braune, *Gotische Grammatik*, 5te Aufl. Halle 1900 en van Wilhelm Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*, Heidelberg 1900. Het uitvoerigste Gotische woordenboek is van Ernst Schulze, *Gotisches Glossar*, Magdeburg 1847; daarnaast heeft men C. C. Uhlenbeck, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, 2te Aufl. Amst. 1900.

germaansche *ê* bewaard, die elders *á* werd, en van de medeklinkers de gelabialiseerde velaren *q* en *hw* (ook in 't midden der woorden), die in de andere talen aan 't woordbegin *kw* en *hw* werden en in 't midden de labialisatie verloren: vgl. bv. Got *qistjan*, *naqaths*, *siggan*, *hveits*, *saihvan*, *fairhvus* en ook *sagvus*, *siggvan* met Ohd. *chwistan*, Ags. *nacod*, *sincan*, *hwit*, Ohd. *sehan*, *ferah* en *sang*, *singan*, Nl. (ver)kwisten, naakt, zinken, wit, zien, zang, zingen. Verder bleef ook *th* vóór *l* (zie bl. 143) en bleef de *z*, schoon vaak verscherpt tot *s*, ook na de *n* in den uitgang *ns* van den Acc. Plur. (zie bl. 168 vlg., 235 vlg.). In het Gotisch zijn nog voorbeelden van het substantief in stamvorm als Vocatief gebruikt. De pronominale vormen van den tweeden persoon *thus*, *thuk* en *jus* hebben de oorspronkelijke *u* nog bewaard (zie bl. 253). De Mann. en Vrouw. Nom. Sing. van 't Pronomen van den derden persoon, *sa*, *só*, is nog in volle gebruik (zie bl. 253). Bij de vervoeging der werkwoorden zijn de mediopassiefvormen nog niet in onbruik, evenmin als de eerste en tweede pers. Dualis van alle tijden der werkwoorden, en de derde pers. Sing. en eerste pers. Plur. van den Imperatief. De *t* van den tweeden pers. Sing. van 't Praeteritum heeft zich gehandhaafd (zie bl. 259) en evenzoo bij eene geheele klasse van werkwoorden ook de reduplicatie (zie bl. 106 vlg.). Het Praeteritum doet zoowel voor Perfectum als voor Imperfectum dienst, doch in het Passief vormt men beide tijden ook door omschrijving, bepaaldelijk door 't Praeteritum van *wisan* en *wairthan* met het Participium Perfecti. Het Praet. van *wisan* dient ook ter omschrijving van het Plusquamperfectum en het Praesens van *wisan* ook voor het Perfectum. Het Futurum wordt meestal door het Praesens uitgedrukt, maar ook door vormen van *skulan* (moeten), *duginnan* (beginnen) en *haban* (hebben te) met den Infinitief. Eigenaardig voor het Gotisch zijn nog de vele inchoatieve werkwoorden met Idg. *nd*-suffix (zie boven bl. 420), de wijze, waarop betrekkelijke en onbepaalde voornaamwoorden gevormd worden, de adverbia op *ba* (bv. *harduba* = hard) en die op *th* en *d* (bv. *dalath*, naar beneden, Mnl. *te dale*, en *jaind*, daarheen). Ook kan nog op een spoor van incorporatie als eene Gotische eigenaardigheid gewezen worden (zie bl. 96).

Op een jonger standpunt dan vele andere Germaansche talen staat het Gotisch met zijn *ddj* en *ggw* voor *jj* en *ww* (zie boven bl. 419), met zijn overgang van korte *e* en *o* in *i* en *u* in alle

gevallen, behalve vóór *h*, *hv* en *r*, voor welke medeklinkers daarentegen *i* en *u* tot *e* en *o* (geschreven *ai* en *au*) zijn geworden. Met *ai* en *au* worden ook geschreven de klanken, die in 't Gotisch uit de Germ. tweeklanken *ai* (Idg. *ai* en *oi*) en *au* (Idg. *au* en *ou*) zijn voortgekomen. Gewoonlijk neemt men aan, doch op uiterst zwakke gronden, dat zij ook in 't Gotisch tweeklanken waren: het komt mij echter niet onwaarschijnlijk voor, dat zij in Wulfila's tijd reeds gemonophthongeed waren tot lange *ae* (open *e*) en *da* (open *o*). De Idg. tweeklanken *ei* en *eu* moesten in 't Gotisch ontbreken: *ei* is altijd spelling van lange *i*; *eu* is altijd *iu* geworden. Nieuw is de bijna geheele uitwissching van de gevolgen der werking van Verner's wet bij de vervoeging en verbuiging (bl. 245 en 261). Ook in andere opzichten heeft de analogie zich in het Gotisch niet weinig laten gelden, o.a. ook bij het meervoud der *ter*-stammen (zie bl. 265) en bij de *u*-stammen (zie bl. 237), die zelf ten deele uit consonantstammen ontstaan zijn. Nieuw zijn zeker ook de vrouwelijke vorm van het vragend voornaamwoord, de Dat. Sing. Fem. der adjectieven op *ai* (bv. *blindai*) in plaats van *aizai* (vgl. Mnl. *blindere*, *blinder*) en de Pluralisvormen van het Praeteritum der zwakke vervoeging op *dédum* in plaats van *dum*, zooals in de andere Germaansche talen. Hiermee zijn nog wel niet alle eigenaardigheden van het Gotisch opgegeven, doch zeker wel de voornaamste en in elk geval genoeg om het Gotisch tegenover het overige Germaansch te karakteriseeren.

Afgezien van een paar Gotische runeninscripties, is het oudste Gotisch, dat wij kennen, een deel der bijbelvertaling, in de tweede helft der 4de eeuw door WULFILA († 383) in Moesia vervaardigd (zie bl. 330 vlg. over het door Wulfila ingevoerde schrift), waarvan ons, behalve een paar fragmenten van het Oude Testament, een groot deel van het Nieuwe Testament bewaard is, wat de Evangelieën aangaat meerendeels in den beroemden „Codex argenteus” te Upsala. Verder hebben wij nog acht kleine stukken eener (door den eersten uitgever H. F. MASSMANN in 1834 aldus genoemde) *Skeireins* of „verklaring” van het Johannesevangelie, een paar Oostgotische onderschriften van oorkonden uit de 6de eeuw en een stukje kalender.

Naar Frankrijk en Spanje getrokken, zijn de Westgoten daar geromaniseerd, evenals de Oostgoten in Italië, maar zij, die in Moesia waren blijven wonen, behielden nog lang hunne taal,

althans naar het getuigenis van WALAFRID STRABO (*De rebus ecclesiasticis* 7) nog in de 9de eeuw. Degene, die vandaar uit ten Noorden van de Zwarte Zee, in de Krim, waren gaan wonen, spraken zelfs nog Gotisch in het midden van de 16de eeuw, toen OGLER BUSBECK een paar van hen sprak en uit hun mond eene lijst van 86 woorden en een paar zinnen opteekende ¹⁾, die, hoe gewijzigd ook, en hoe gebrekkig misschien ook overgeleverd, toch nog zeer goed als Gotische woorden te herkennen zijn. Wat de klinkers betreft, blijkt daaruit o. a., dat de *ê* in *î*, de *ô* in *û*, de *au* in *ô* en de *ai* in *ie* waren overgegaan, terwijl de uitgangen ten deele (maar nog niet alle) toonloos geworden waren. De spirantische *th* schijnt aan 't begin der woorden *t* of *ts*, aan 't eind *ts* geworden te zijn, terwijl de *s* aan het begin vóór medeklinkers (althans vóór *l* en *w*) misschien gepalataliseerd was. Opmerkelijk is het, dat de uitgang *ta* der onzijdige adjectieven zich had gehandhaafd, ook bij (*i*)*ta* (*het*), en vooral opmerkelijk, dat het subst. *ei* (uit Germ. *ajjo) in dat *Krimgotisch ada* luidt in overeenstemming met een, niet voorkomend, *addjis*, dat als Gotische vorm mag worden aangenomen. Umlaut schijnt ook toen nog niet in het Gotisch te zijn opgetreden.

Waarschijnlijk was ook de taal der *Burgundiërs* nauwer met het Gotisch, dan met eenige andere Germaansche taal verwant, en misschien ook die der *Wandalen* of *Wandeliërs*, waarover wij echter zoo goed als alleen door overgeleverde eigennamen kunnen oordeelen ²⁾.

II. Het Noordgermaansch.

Het alleroudste Noordgermaansch is ons alleen bekend uit eenige door classieke schrijvers medegedeelde woorden en andere, die reeds zeer vroeg in de Finnische en Lapsche talen opgenomen zijn (zie bl. 285) en verder nog uit eenige runeninscripties (zie bl. 328—330), waaruit o. a. blijkt, dat in den tijd, waarvan zij dagteekenen, de

¹⁾ Deze woordenlijst, die lang in vergetelheid was geraakt, werd uit Busbeck's *Legationis Turcicae epistolae quattuor*, Antv. 1595 weer opnieuw afgedrukt door H. F. Massmann in *Zeitschrift für deutsches Alterthum* I (1841) p. 350 ff. Zie verder W. Tomaschek, *Die Goten in Taurien*. Wien 1881, F. Braun, *Die letzten Schicksale der Krimgoten*, St.-Petersburg 1890, en R. Löwe, *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle 1896.

²⁾ Zie daarover F. Wrede, *Ueber die Sprache der Wandalen*, Strassburg 1886.

a en de *i* der slotlettergrepen nog niet geapocopeerd waren, zooals in het Gotisch reeds het geval is. Men vindt bv. nog als Nom. Sing. *stainaR* en *gastiR* en als Acc. Sing. *staina* (zie bl. 237).

In eene volgende periode wordt het Noordgermaansch tegenwoordig meestal *Vikingernoordsch* genoemd. Het is de taal van omstreeks 800 tot 1050, overgeleverd door een groot aantal runen-inscripties en verder bekend uit woorden, die in allerlei andere talen zijn opgenomen en uit resten van oude klanken en vormen in gedichten, die nog uit dien tijd dagteekenen, al zijn zij ook uitsluitend in de gemoderniseerde taal der volgende periode bewaard. Men vindt in die taal reeds een jonger Mediopassief, dan het uit het Indogermaansch overgeleverde en in het Gotisch nog bestaande: het is oorspronkelijk gevormd door syntactische agglutinatie of achtervoeging van het pronomen reflexivum (*ss* uit *siR*, *sk* uit *sik*) achter den persoonsvorm van het Actief en is, hoe ook in den loop der tijden afgesleten of gewijzigd, steeds een eigenaardig kenmerk der Noordgermaansche talen tegenover alle andere Germaansche talen gebleven. Ofschoon geene letterkundige geschriften ons dat Vikingernoordsch leeren kennen, hebben wij toch in de bovengenoemde gegevens voldoende aanwijzing om ons een beeld te kunnen vormen van het Noordgermaansch in den Vikingertijd en daarin zelfs reeds dialectische verscheidenheden op te merken, waaruit de vier Noordgermaansche talen zich ontwikkelden en die wij paarsgewijze tot twee groepen kunnen terugbrengen: het *Westnoordsch* en het *Oostnoordsch*, ons beide sinds het begin der 12de eeuw uit geschriften bekend (zie bl. 331 vlg.).

De eerste *Westnoordsche* taal is het *IJslandsch*, dat op IJsland gesproken wordt sinds in 874 talrijke Noren uit Noorwegen daarheen uitweken om zich aan de dwingelandij van koning Harald Hårfagri te onttrekken. Van IJsland uit stichtten deze Noren later ook elders koloniën, o. a. sedert 986 ook op Groenland, waar de kolonie zich nog tot het midden van de 15de eeuw handhaafde. Nu is het IJslandsch tot IJsland zelf beperkt, doch het heeft er zich weten staande te houden, al behoort het eiland al sinds 1397 tot Denemarken. De bijzonder rijke en belangwekkende IJslandsche litteratuur, die in haar bloeitijd (omstreeks 1200—1350) met de Noorsche samen de *Oudnoorsche* litteratuur wordt genoemd, zooals ook de IJslandsche taal met de Noorsche uit dien classieken tijd wordt samengevat onder den naam van *Oud-*

noorsch¹⁾, bestaat vooreerst uit de *Skaldenpoëzie*, met eene buitengemeen ontwikkelde, maar conventioneele en daardoor uit zich zelf alleen grootendeels onverstaanbare beeldspraak. Het hoofdwerk daarvan is de oudere *Edda (Saemundar)*; hoofdzakelijk vervat in den „Codex regius” te Kopenhagen en door BRYNJOLF SVEINSSON in 1643 gevonden en bekend gemaakt. Daarbij sluit zich het skaldenleerboek, de jongere *Edda* of *Snorra Edda* aan, in de eerste helft der 13de eeuw door SNORRI STURLESON in proza vervaardigd. Behalve het zoogenaamde wetboek *Grágás* treden in deze litteratuur ongeveer zestig, meestal zeer uitvoerige, prozasaga's als dichterlijke, maar daarom nog niet onhistorische, overleveringen uit den Scandinavischen heldentijd op den voorgrond. Na de minder belangwekkende periode der *Middel-IJslandsche* litteratuur begint de periode van het tegenwoordige *Nieuw-IJslandsch* in 1540 met de uitgave eener vertaling van het Nieuwe Testament, en nog altijd levert IJsland als voorheen dichters en prozaschrijvers van groote begaafdheid op.

De tweede Westnoordsche taal is het *Noorsch*, gesproken in Noorwegen en op de Faröer, maar in de middeleeuwen door Noorsche kolonisten ook naar Ierland en Noord-Schotland, naar Man, de Hebriden en de Shetland- en Orkney-eilanden overgebracht en naar het Westen van Zweden. Met IJsland wedijvert Noorwegen tusschen 1200 en 1350 door eene bloeiende sagalitteratuur in eene nauwverwante taal, die tegen het eind der periode echter reeds begint af te wijken door de verbinding met Zweden in 1319 en het overnemen van Zweedsche taaleigenaardigheden. Door de vereeniging met Denemarken (van 1397 en voorgoed van 1537 tot 1814) begint vervolgens het Deensch een grooten invloed te oefenen en met het eind der middeleeuwen is de eigenlijke Noorsche litteratuur reeds weggekijnd en de beschaafde spreek- en schrijftaal der Noren Deensch geworden met eenige Noorsche idiotismen. Niet alleen de Regeering, maar ook de Kerk met hare Deensche bijbelvertaling heeft dan het Noorsch geheel op den achtergrond gedrongen. Toch bleef het in verschillende, alle min of meer verdeenschte, dialecten voortleven, en sinds in 1814 Noorwegen met Zweden onder ééne koningskroon vereenigd

¹⁾ Klanken en taalvormen van dat Oudnoorsch vindt men het best behandeld in Adolf Noreen's *Altnordische Grammatik*, 2te Aufl. Halle 1892 en in B. Kahle's *Altisländisches Elementarbuch*, Heidelberg 1896.

was en daarbij eene zekere zelfstandigheid teruggekregen had, ontwaakte ook bij velen weer de lust om het Noorsch als beschaafde spreektaal en als schrijftaal te herstellen. Vooral de taalbeoefenaar I. AASEN is er in geslaagd, uit de Oostelijke en Westelijke dialecten eene meer algemeene Noorsche taal te vormen, waarvoor in „Det norske Samlag” (in 1868 gesticht) krachtig propaganda wordt gemaakt. Toch is het Deensch nog altijd de taal der beschaafden, maar als litteraire taal heeft het Noorsch door mannen als Björnson en Ibsen ook buiten Noorwegen zijn weg weten te vinden.

De *Oostnoordsche* groep bestaat uit het *Zweedsch* en *Deensch*, die in den oudsten vorm, waarin zij overgeleyerd zijn, slechts op ondergeschikte punten van elkaar afwijken, maar later ieder eene zelfstandige ontwikkeling hebben gehad en dan merkbaar uiteen gaan. Eene gemeenschappelijke eigenaardigheid van beide echter is steeds gebleven de in het Oudnoorsch eerst omstreeks 1200 opkomende en in het Zweedsch en Deensch later ingevoerde plaatsing van het verbuigbare bepalend lidwoord (Mann. en Vrouw. *en*, Onz. *et*) achter het substantief, bv. Onz. Zweedsch, Deensch *bordet* (de tafel), Mann. Zweedsch *mannen*, Deensch *manden* (de man), Vrouw. Zweedsch *skeden* (de lepel); het Deensch onderscheidt mannelijk en vrouwelijk geslacht niet meer. Het onbepalend lidwoord (Zweedsch *en*, *ett*, Deensch *en*, *et*) daarentegen staat vóór het substantief, evenals het bepalend lidwoord (Zweedsch, Deensch *den*, *det*) vóór het adjectief, dat als attribuut aan een substantief voorafgaat.

Het *Zweedsch* ¹⁾ wordt tegenwoordig gesproken in Zweden (oudtijds werd in West-Zweden Noorsch, in Zuid-Zweden Deensch gesproken) en op de eilanden Gothland, Runö, Dagö en andere Esthlandsche eilanden en in een klein gedeelte van de Esthlandsche en Finsche kust, waar het gebied van het Zweedsch voorheen uitgebreid was, maar allengs meer geslonken is. In de middeleeuwen waren er ook elders Zweedsche koloniën in Rusland, en tot omstreeks 1300 toe was Zweedsch zelfs de taal van Novgorod. De oudste vorm van het Zweedsch is ons door een groot aantal runeninscripties bekend, die zekere afwijking vertoonen van de toch ook tot

¹⁾ Zie. Adolf Noreen, *Altschwedische Grammatik*, Halle 1897—1901. Van eene zeer uitvoerige *Nysvensk Grammatik* gaf A. Noreen in 1903 het eerste gedeelte uit.

deze groep behorende taal van het eiland Gothland of het *Oud-Gutnisch*, die ons ook door runeninscripties van wat jongeren tijd en zelfs door een runenhandschrift (een kalendarium) van 1328 is overgeleverd. De tijd der *Oud-Zweedsche* litteratuur, waarvan de oudste en belangrijkste werken oorkonden en wetboeken zijn, begint eerst met de 13de eeuw. Tegen 1375 rekent men, dat de *Middel-Zweedsche* letterkunde aanvangt, omdat er dan allerlei nieuwheden in de schrijftaal te voorschijn komen, die haar een jonger aanzien geven. Met den tijd der Hervorming ($\pm$ 1527) begint de periode van het *Nieuw-Zweedsch*, waarvan in 1541 de bijbelvertaling van Koning Gustav I het eerste belangrijke monument is. Met de „Frithiofssaga” van Esaias Tegnér verovert de Zweedsche litteratuur in 1825 ook hare plaats in de wereldlitteratuur.

Het *Deensch* is nu beperkt tot Denemarken en het Noordelijk deel van Sleeswijk (ongeveer tot Flensburg). Vroeger werd het in geheel Sleeswijk gesproken, in de middeleeuwen ook in Zuid-Zweden en langen tijd zelfs in Engeland, althans in de omgeving der Deensche veroveraars, die daar de Angelsaksen beheerschten en ook vrijwat sporen van Deensch in het Angelsaksisch hebben achtergelaten. Bovendien is het Deensch, zooals wij zagen, nog altijd de beschaafde spreek- en schrijftaal in Noorwegen. Tot het midden van de 14e eeuw is het nog maar in kleinigheden van het Zweedsch onderscheiden, blijkens de runenopschriften en geschriften, van welke de beide Seelandsche rechtsboeken en het „Jydske Lovbog” op den voorgrond treden. In de periode van het *Middel-Deensch* (1350—1550) kampten de beide hoofddialecten, dat van Seeland en dat van Jutland, om den voorrang. Met de Rijkroniek van 1495 en andere voortreffelijke geschriften behaalde ten slotte het Seelandsch de overwinning, en toen met de Hervorming eene nieuwe bijbelvertaling werd ingevoerd — die van Christjern III, 1550 — werd daarvoor het dialect van Seeland gekozen dat dan ook tevens regeeringstaal en taal der beschaafden werd. Dat het Deensch langzamerhand een ander karakter heeft gekregen dan het Zweedsch, is vooral ook het gevolg geweest van Hoogduitschen invloed, nauw samenhangend met het feit, dat in de tweede helft van de 17de eeuw Hoogduitsch in Denemarken de hoftaal was. Wel begint er omstreeks 1750 in Denemarken een strijd tegen de Hoogduitsche en Fransche indringelingen, maar radicaal kon het herstel van het oudere Deensch toch niet

zijn, en nu behoort het Deensch tot de Germaansche talen, welke zich het meest modern, d.i. het meest vorm- en klankloos vertoonden, zoodat het in dat opzicht voor onze eigene taal niet behoeft onder te doen.

§ 6. *Het Westgermaansch: Angelsaksisch-Friesch.*

De eigenaardigheden van het *Westgermaansch* behoeven hier niet opnieuw in bijzonderheden te worden aangewezen, daar zij reeds blijken uit de in de vorige paragraaf opgegeven punten, waardoor Oost- en Noordgermaansch zich afzonderlijk of gemeenschappelijk van het Westgermaansch onderscheiden. De meest kenmerkende eigenaardigheden zijn zeker de apocope der slot-*z* (zie bl. 235 vlg.) de syncope van *i* en *u* der middelste lettergreep na lange syllabe (zie bl. 239 vlg.), het rhotacisme of de overgang van *z* in *r* (zie bl. 168 vlg.), de vocaliseering van de *w* aan het wordeind, zoowel na klinkers als na medeklinkers, waarop dan weder de door deze vocaliseering ontstane *ú* (*o*) na lange klinkers of tweeklanken geapocopeerd werd; en eindelijk — om alleen het voornaamste te noemen — de rekking van, op de *r* na, alle slotconsonanten van korte lettergrepen ¹⁾ (misschien liever nog verplaatsing der lettergreepgrens te noemen) vóór *j* (bv. bij Nl. *rugge, nette, tellen*, enz.) en onder zekere voorwaarden ook vóór *l, r, n, m* en *w* (bv. bij Nl. *appel, akker, rogge*, enz.), waarbij dan de zachte spiranten, zooals altijd bij geminatie (ook reeds in het Oergermaansch) als gerekte mediae (*bb, dd, gg*) voorkomen. Opmerkelijk zijn ook nog de werkwoorden met schijnbaren ablaut, alle of voor een deel beantwoordend aan de Gotische reduplicerende werkwoorden (zie bl. 226 vlg.) ²⁾.

De *i*-umlaut is aan het oudste Westgermaansch nog niet eigen (zie bl. 174–177), behalve van de korte *e* (en misschien ook van de *ae* of lange *é* ³⁾), maar wel doet hij zich in alle Westgermaan-

¹⁾ Zie Hermann Paul in *Paul und Braune's Beiträge* VII p. 105 ff. en Eduard Sievers in dezelfde *Beiträge* XVI p. 262 ff.

²⁾ Zie daarover o. a. R. E. Ottmann, *Die reduplizierten Präterita in den germanischen Sprachen*, Leipzig 1890, H. Lichtenberger, *De verbis quae in vetustissima Germanorum lingua reduplicatum praeteritum exhibebant*. Nancy 1891, en Karl Brugmann, *Indogermanische Forschungen* VI p. 89 ff.

³⁾ Dat reeds in 't oudste Germaansch de *ae* door *i*-umlaut in een geslotener, tusschen *é* en *î* inliggenden klank zou zijn overgegaan, veronderstelde ik *Tijdschrift* XVIII (1899) bl. 3 vlgg.

sche talen zonder uitzondering voor, evenals in de Noordgermaansche talen, schoon niet in alle in denzelfden omvang, bij dezelfde vocalen of reeds in denzelfden tijd. In het Angelsaksisch-Friesch mag het proces van den umlaut omstreeks de 5de of 6de eeuw worden gesteld. In elk geval waren de vocalen er in volledigen omvang reeds door gewijzigd in de 7de eeuw, waaruit de eerste Angelsaksische geschriften dagteekenen. In de Deutsche talen echter begint de umlautswerking eerst met de 7de of 8ste eeuw en wel het eerst bij de korte *a*, die daardoor *e* werd. De zoogenaamde „rückumlaut“ der Deutsche talen komt dan ook in het Angelsaksisch niet voor, omdat daar de umlaut reeds was opgetreden voor de syncope der volgende *i*.

Onzeker is het nog, of de lange *ê* (of *ae*), evenals in het Noordgermaansch, zoo ook in het algemeen Westgermaansch in lange *â* is overgegaan, zooals sommigen meenen, dan wel of de Angelsaksisch-Friesche taalgroep, waarin de *ae* (zooals in 't Angelsaksisch) of de *ê* (zooals in 't Friesch) bijna uitsluitend voorkomt, die van oudsher bewaard heeft. Wie meent, dat deze *ê* of *ae*, na eerst *â* geweest te zijn, weer tot den oorspronkelijken klank is teruggekeerd, beroept zich dan op de *â*, die in deze groep steeds vóór de *w* wordt gevonden, en op de *ô* bij volgende nasaal in het Angelsch en Oostfriesch, die natuurlijk uit eene vroegere nog in het Kentsch en Oud-Westfriesch onveranderd gebleven *â* moet en niet uit *ae* kan ontstaan zijn. 't Is echter denkbaar, dat deze taalgroep nooit verder is gekomen dan tot overgang van *ae* in *â* vóór *w* en nasalen, en overigens de *ae* bewaard heeft, terwijl de tweede Westgermaansche groep, die der Deutsche talen, in alle gevallen *ae* in *â* heeft doen overgaan. ¹⁾

Dat men het *Angelsaksisch* en het *Friesch* samen tot ééne groep vereenigt tegenover de *Deutsche* talen, die weer nauwer met elkander samenhangen, berust niet alleen op de eigenaardige over-

1) Wie aanneemt, dat Germ. *ae* in het Angelsaksisch-Friesch eerst overal *â* en dan later weer opnieuw *ae* geworden is, kan zich (met A. Pogatscher, *Zur Lautlehre der griechischen, lateinischen und romanischen Lehnworte im Altenglischen*, Strassburg 1883 p. 119 ff.) beroepen op den overgang van *â* in *ae* bij de aan het Latijn ontleende woorden, of liever bij het eenige woord dat daarbij voor de beide talen in aanmerking kan komen, nl. Lat. *strâta*, Ags. *strætt*, Eng. *street*, Ofri. *strête*, Nfri. *striet*, Noordholl. *streejt*. Vermoedelijk echter zal men er wel in slagen, dit struikelblok door het aannemen van analogiewerking of op andere wijze uit den weg te ruimen.

eenkomst, die zij ten opzichte van de lange *ae* vertoonen, maar ook op andere, vooral door TH. SIEBS aangewezen punten van overeenstemming. Zoo is in gesloten lettergrepen ook iedere korte *a* in 't Angelsaksisch tot *ae*, in 't Friesch tot *e* geworden. In open lettergrepen bleef daarentegen de korte *a* in 't Friesch meestal *a* en in 't Angelsaksisch vóór *a*, *o* en *u* eener volgende lettergreep. Ook die korte *a* is zoowel in sommige Friesche als in sommige Angelsaksische dialecten in *o* overgegaan vóór nasalen, welke nasalen in beide talen vóór spiranten werden uitgestooten, wat verlenging van de vocaal ten gevolge had (zie bl. 222 vlg.); doch dit laatste is ook aan het Nedersaksisch eigen, evenals de *s* als teeken van den Nom. en Acc. Plur. der mannelijke *o*-, *jo*- en *wo*-stammen, en de *dh* (*th*) als persoonsuitgang van het geheele meervoud, en dus geen overwegend groepskenmerk, evenmin als de *r*-metathesis (zie bl. 201 vlg.), die deze beide talen met elkaar gemeen hebben, maar ook met het hoofdzakelijk uit Nederfrankisch voortgekomen Nederlandsch. Evenmin is de overgang van *a* in *o* vóór oorspronkelijk *nh* (waarvan de *n* reeds in 't Oergermaansch was gesyncopeerd) uitsluitend Angelsaksisch-Friesch, doch daarbuiten toch ook maar alleen tot Nederlandsche dialecten beperkt, waar de *o* bovendien — wat de Frankische dialecten betreft — misschien op andere wijze (door verkorting van *oa*) ontstaan is. Wel is nog eigenaardig voor de beide talen de uitgangs-*a* uit *ô* of *au*, bv. bij Ags-Friesch *hona*, Ags. *eaha*, Friesch *ahra* tegenover Ohd *hano*, *ahro*, en de uitgangs-*ae* of *e* uit genasaleerde *ô* bij Ags. *tungae*, Friesch *tunge*, tegenover Got. *tuggô*, Os. *tunqa*.

Zoowel in het Friesch als in het Angelsaksisch is *chs* overgegaan in *ks* (geschreven *x*), terwijl zich in 't later Westsaksisch vaak metathesis van *sc* tot *cs* of *x* voordoet, bv. bij *áxian* voor *áscian* (vragen), evenals van *sp* tot *ps*. bv. bij *wlîps* voor *wlîsp* (lispelend). Eigenaardig voor Angelsaksisch en Friesch is ook de reeds zeer oude palataliseering der gutturale consonanten vóór palatale vocalen, ofschoon de latere ontwikkeling dier palatalen uiteenloopt en zelfs voor de verschillende tongvallen dier taalgroepen niet dezelfde is. Zoo klinkt de *k*, die, na *kj* en vervolgens *tj* geworden te zijn, in *tsj* (ook in *ts* en *s*) overging, nu bij vele Engelsche woorden, zooals bij *child* (Ags. *cild*), *cheese* (Ags. *ciese*), enz. en na *i*, bv. bij *rich* (Ags. *rice*) en *such* (Ags. *swylc*) als *tsj* (sedert het begin der 13de eeuw als *ch* geschreven), schoon zij bij andere, als *key* (Ags.

caeg), *king* (Ags. *cyning*), enz. *k* bleef. Het Oudfriesch, dat meestal *k* schrijft (zooals het Ags. *c*) bewijst toch ook nu en dan door de schrijfwijze *tz* en *sz*, dat al zeer vroeg dezelfde klanken bestonden, die nu in het Friesch worden gehoord: in het Westfriesch meestal *tsj* of *ts*, bv. bij *tsjerke* (kerk), *tsjies* (kaas), *meitsje* (maken) en de verkleiningsuitgang *tsje* naast *ke*. In het Oostfriesch (en het Hindeloopensch) werd deze *k* tot *s* aan 't begin en tot *ts* in 't midden der woorden, en in 't Noordfriesch tot *s* of *sj*, terwijl het Schiermonnikoogsch en Oosterschellingsch den ouderen klank *tj* bewaard hebben. Woorden met *k* vóór palatale vocaal ontbreken echter ook in 't Friesch niet geheel. De *sk* (Ags. *sc*) werd in 't Engelsch *sj* (sedert 1500 algemeen als *sh* geschreven), bv. bij *shape*, *sheep*, *ship*, *shoe*, *shut*. enz., dus ook vóór andere dan palatale klinkers, en ook aan 't wordeind, b.v. bij *fish*, *flesh*, *to wash* (doch daarentegen *to ask*). In het Friesch evenwel bleef de *sk*, behalve bij *sjiette* (Ofri. *skiata*) in de meeste dialecten (doch op Schiermonnikoog *sch*), en meestal ook aan 't wordeind en vóór toonlooze vocalen, waar het Nederduitsch nu alleen *s* (*ss*) heeft. De *g* is in den regel, na van spirant explosief geworden te zijn, media gebleven, maar bij eenige woorden aan 't begin door *gj* en *dj* heen *j* geworden, bv. in 't Engelsch bij *yellow*, *yesterday*, *yield*, enz., in 't Oudfriesch bij *jeva*, *jêld*, in 't Nieuwfriesch hij *jeſte* (gift), *jild*, *jistir*, enz. Tot *dzj* of *dz* ging *g* over na nasaal en in geminatie: vandaar Eng. *bridge* (Ags. *brycg*) en *ridge* (Ags. *hrycg*); doch in overeenstemming met het Noordengelsche *brig* en *rig* heeft het Friesch *bregge*, (*h*)*reg*. Daarentegen zijn Germ. *lagjan* en *sagjan* in 't Engelsch *to lay* (Ags. *lecgan*), *to say* (Ags. *secgan*) geworden, terwijl het Oudfriesch *lidzia*, *sidzia*, het Nieuwfriesch *lizze* en *sizze* heeft. Nog is op te merken, dat het Oudfriesch bij *formest* (naast *forma*, eerste) en *medemest* den dubbelen superlatiefuitgang met het Angelsaksisch gemeen heeft (zie bl. 273).

Voor al met den Angelsaksischen tongval van Kent heeft het Friesch groote overeenkomst, want ook dáár vertoont de door *i*-umlaut uit korte en lange *u* ontstane korte of lange *ü* overhelling tot *e* en *é*, zooals inderdaad in het Friesch de gewone umlautsklank der *u* en *ü* is, tegenover het andere Angelsaksisch, dat korte en lange *y* (d.i. *ü*) heeft. Zoo hebben, tegenover het andere Angelsaksisch met *eo* of *io* (uit Oudgermaansche *ew*), ook het Kentsch en het Friesch met elkaar den tweeklank *já* of *ia* gemeen,

terwijl eindelijk de overgang van *eg* en *ég* tot *ei* (in jonger Friesch ook *ai* of *oi*) aan het Kentsch en het Friesch samen eigen is, bv. bij *wei* en *dei* voor *weg* en *daeg*.

I. *Het Angelsaksisch en Engelsch.*

Zooals reeds uit het vermelden van een afzonderlijken Kentschen tongval blijkt, is het *Angelsaksisch* niet op te vatten als eene enkele algemeene taal, zoodat men alleen min of meer bij benadering zekere klanktypen als Angelsaksisch kan opgeven. Inderdaad kennen wij het Angelsaksisch uit eene litteratuur van vijf eeuwen, waarin de taal natuurlijk niet onveranderlijk dezelfde is gebleven; maar bovendien zijn er verschillende Angelsaksische dialecten te onderscheiden, sedert de 5de eeuw door herhaalde invallen der uit Denemarken en de Noord-Zeekust naar Engeland overgevaren veroveraars in het eiland der Britten gebracht. Tot drie dialect-groepen zijn deze tongvallen terug te brengen: die der Angelen, der Saksen en der vermoedelijk uit Nederland (en niet uit Jutland) afkomstige Eoten. De tongval der Angelen, gesproken ten Noorden van de Theems, kan weer onderscheiden worden in drie nauw verwante dialecten: dat van Northumberland in het Noorden van Engeland (met uitzondering van het Noordwesten, waar nog Britsch gesproken werd), dat van Mercia in het midden van Engeland tot aan de Theems, en dat van East-Anglia in het tegenwoordige Norfolk en Suffolk. De tongval der Saksen werd ten Noorden van de Theems gesproken in Essex en Middlesex, en ten Zuiden van de Theems in Sussex en Wessex, doch niet aan de Zuidwestpunt of Klein-Wales waar het Kymrisch zich nog lang wist te handhaven. De taal der Eoten eindelijk is het Kentsch, gesproken in Kent (den Zuidoosthoek van Engeland), op het eiland Wight en de daartegenover liggende Engelsche kust.

Van deze tongvallen heeft die van Wessex de omvangrijkste letterkunde geleverd, vooral door het schrijverstalent van Aelfric en van Koning Aelfred, wiens vertaling van Gregorius' „Cura Pastoralis” door P. J. COSIJN tot grondslag voor zijne „Altwest-sächsische Grammatik” (Haag 1883—88) gelegd is ¹⁾. In de

¹⁾ Eene meer algemeene Angelsaksische spraakkunst is Eduard Sievers' *Angelsächsische Grammatik*, 3te Aufl. Halle 1898 en vooral K. D. Bülbring's *Altenglis hes Elementarbuch I Lautlehre*, Heidelberg 1902. Het uitvoerigste Angelsaksische woordenboek is van Joseph Bosworth, *An Anglo-Saxon dictionary, ed. and enlarged by T. N. Toller*, Oxford 1882—98. Beknopter is van Henry Sweet, *The students dictionary of Anglo-Saxon*, Oxford 1897.

Angelsaksische poëzie spiegelt zich de schakeering der tongvallen minder duidelijk af ten gevolge van dialectvermenging, door overschrijving der handschriften. Zoo heeft het beroemde epos *Beowulf*, ofschoon vermoedelijk van Angliſchen oorsprong, in de ons bewaarde redactie eene Zuidangelsaksische kleur. Verder is nog op te merken, dat alle tongvallen ten Noorden van de Theems zeer sterk Deenschen invloed hebben ondergaan door de veroveringen der Denen sedert het midden der 9de eeuw en de geregelde Deensche overheersching van 1013 tot 1042. Vooral zijn destijds eene menigte Deensche woorden in het Angelsaksisch ingevoerd, zooals in 't bijzonder is aangetoond door J. C. H. R. STEENSTRUP en later door FR. KLUGER.

Wat de medeklinkers aangaat, staat het Angelsaksisch in hoofdzaak (want in bijzonderheden kunnen wij hier evenmin als elders afdalen) op het standpunt van het Westgermaansch, waarvan het zich alleen onderscheidt door de bovenvermelde palataliseering der gutturalen. Dat de spirantische *bh*, die, evenals in de andere Germaansche talen, aan het begin der woorden *b* geworden is, in het midden niet als zoodanig noch als *v*, maar als *f* geschreven wordt, is geen bewijs, dat die daar ook als harde spirant werd uitgesproken. Veeleer mag men, ook met het oog op het tegenwoordige Engelsch, eene zachte spirantische uitspraak aannemen. De *h* handhaafde zich aanvankelijk aan 't woordbegin ook vóór *l*, *r* en *n* en in de verbinding *hw* (uit de labiovelaar ontstaan), maar werd, ofschoon nog geschreven tot op de Middelengelsche periode, misschien reeds in de 11de eeuw niet meer uitgesproken. Later, en ook nu nog, wordt soms *wh* geschreven voor ouder *hw*. De aanvangs-*w* is in 't Angelsaksisch halfvocaal (geen spirant of explosief) en is dat in 't Engelsch nog. De Oudgerm. spirant *th* is als zoodanig bewaard gebleven zelfs tot in het tegenwoordige Engelsch toe, dat van de jongere Germaansche talen nu de eenige is, die haar behouden heeft, want zelfs het Friesch heeft haar niet meer gehandhaafd, evenmin als het Deensch en Zweedsch.

De Germaansche tweeklanken zijn daarentegen in het Angelsaksisch sterk gewijzigd: *ai* werd er *á*, *au* werd er *éa* en *eu* werd er *eo* of *io*. De klinkers, die op zich zelf in beklemtoonde lettergrepen, met uitzondering van de korte en lange *a*, met die van het Westgermaansch overeenstemmen, hebben onder zekere omstandigheden eigenaardige wijzigingen ondergaan, vooreerst door breking vóór bepaalde medeklinkers (zie bl. 172), waardoor *a* tot *ea*, *e* tot *eo* (*io*) en *i* tot *io* (*eo*)

werd. De *i*-umlaut maakte de Angelsaksische *a* tot *e*, *o* tot *e* (of *oe*), *ea* en *eo* tot *ie*, *u* tot *y* (d. i. *ü*), *á* tot lange *ae*, *ô* tot *ê* (of lange *ae*), *ú* tot lange *y* (d. i. *ü*), *â* (uit Germ. *ai*) tot *ae*, *éa* en *io* tot *ie*. Door *u* umlaut (zie bl. 172 vlg.) werd *a* tot *ea*, *e* tot *eo* en *i* tot *io*. Na palatale medeklinkers ging *a* over in *ea*, *e* in *ie*, *u* in *eo* (*io*) en *á* (uit Germ. *ai*) in *éa*. Vóór nasalen gingen soms niet alleen *a* en *á* over in *o* en *ô*, maar ook *e* in *i*, *o* in *u*. Overigens is aan het Angelsaksisch nog bijzonder eigen de rekking van klinkers, regelmatig zelfs vóór liquida of nasaal + media. Over het Angelsaksische schrift zie bl. 331.

Wat de vervoeging der werkwoorden betreft, is in 't bijzonder op te merken, dat de reduplicatie onberkenbaar geworden is, behalve bij *heht* van *hátan*, *reord* van *rædan*, *leolc* van *læcan* (waarnaast de analogievormen *ondreord* van *ondrædan* en *leort* van *lætan*) en dat van het Mediopassief niets meer bestaat dan de vormen *hátte* en *hátton* (= heette, heetten, d. i. werd, werden geheeten). Ter omschrijving van het Passief dienen de werkwoorden *wesan* en *weordhan*; ter omschrijving van 't Futurum wordt soms *sculan* gebezigd, maar meestal dient het Praesens ook voor het Futurum, evenals het Praeteritum voor Imperfectum en Perfectum tegelijk. Wel is de Dualisvorm der werkwoorden verloren gegaan, maar bij het pronomen personale bestaan voor den Dualis nog afzonderlijke vormen: Nom. *wit* en *git*, Gen. *uncer* en *incer*, die ook voor het possessief dienen, Dat. *unc* en *inc*, Acc. *uncit* of *unc*, en *incit* of *inc*.

Van Englands verovering door de Normandiërs in 1066 dagteekent de langzame ondergang van het Angelsaksisch als zoodanig. Spoedig wordt er niet meer in geschreven en wordt het Normandisch Fransch de litteraire taal naast het Latijn. Wanneer de oude volkstaal der Angelsaksen in het midden van de 13de eeuw opnieuw begint geschreven te worden, is het geen eigenlijk Angelsaksisch meer, maar zoodanig met Fransch vermengd, dat het wel eene nieuwe taal mag genoemd worden: het *Middel-Engelsch*, waarvan men kan zeggen, dat het in den loop der 14de eeuw het karakter heeft aangenomen, dat het ook in 't vervolg zou blijven kenmerken (zie bl. 293 vlg.). Daarmee had het echter in Engeland de alleenheerschappij nog niet verworven, want het Fransch bleef er zich nog lang naast handhaven. Rechtstaal bleef het Fransch nog tot 1362, toen bij Parlementsbesluit het Engelsch voor alle gerechtshoven werd voorgeschreven en toen ook voor het eerst het

Parlement zelf in het Engelsch werd geopend. De regeeringstaal, die tot het eind van de 13de eeuw Latijn was geweest, werd toen nog niet door Engelsch vervangen, maar door Fransch, al bestaan er ook uit dien en later tijd Engelsche oorkonden (doch vooral particuliere overeenkomsten). Eerst tegen het eind van de 14de eeuw werd het Engelsch regeeringstaal en ook hoftaal; maar de wetten werden nog tot 1489 uitsluitend in het Latijn of Fransch uitgevaardigd.

De beschaafde spreektaal en schrijftaal der Engelschen, zooals wij die nu kennen, vormde zich gedurende de 15de eeuw uit het Londensche dialect ¹⁾ en de daarin vervatte dicht- en prozawerken van GEFFRAY CHAUCER (1328—1400), die alzoo de vader van de Engelsche schrijftaal mag worden genoemd, ofschoon de belangrijke veranderingen, die er na hem, doch reeds vóór de 16de eeuw, in de uitspraak zijn gekomen, oorzaak werden dat de spelling van het Engelsch volstrekt niet meer aan de uitspraak beantwoordt. Zoo wordt de Angelsaksische lange *ae* (uit Idg. *ê*) geschreven als *ee* (of *ea*), maar uitgesproken als *ie*. Zoo zijn de lange *i* en *û* beide gediphthongeed: de laatste werd *ou* (*ow*) en wordt ook zoo geschreven, maar de eerste werd in de 15de eeuw *ei*, later *ai*, doch bleef in het schrift door *i* afgebeeld. De lange *ô* wordt als zoodanig of als *oo* geschreven, maar uitgesproken als *Nl. oe*. Van de tweeklanken is Germ. *ai* (= Ags. *â*) overgegaan in *o* of *oa* (ook zoo geschreven). Germ. *au* was in 't Angelsaksisch *êa* geworden en wordt ook nu nog meestal *zô* geschreven, maar nam eerst de uitspraak *ÿ* aan (zooals nog in *great* = *grÿjt*), om vervolgens weer verkort te worden tot *è* of over te gaan in *ie*. Ags. *eo* is nu ook *ie* (maar in 't schrift *ee*), Ags. *eow* klinkt nu als *joe*, maar wordt geschreven *ew*. Natuurlijk worden hier alleen de typische klanken opgegeven, want hetzij bij umlaut, hetzij door

¹⁾ Zie L. Morsbach, *Ueber den Ursprung der neuenglischen Schriftsprache*, Heilbronn 1888. Voor de geschiedenis van het Engelsch heeft men verder nog Henry Sweet, *New english grammar, logical and historical* Oxford 1892—93 en Max Kaluza, *Historische Grammatik der englischen Sprache*, Berlin 1900. Voor den woordenschat: W. W. Skeat, *Etymological dictionary of the english language*, 3 éd. Oxford 1898 met *Notes on english Etymologie*, Oxford 1901, en vooral de zeer uitvoerige nog onvoltooid *New english dictionary on historical principles*, sedert 1884 bewerkt door J. A. H. Murray. Bij ons vindt het Engelsch vooral wetenschappelijke beoefenaars in C. Stoffel en J. H. Kern.

allerlei bijzondere omstandigheden doen deze klanken zich in vele woorden weer anders voor, en datzelfde geldt van de korte klinkers nog veel meer, zoodat het te eenemale onmogelijk is van hunne wijzigingen in kort bestek een overzicht te geven. Opmerkelijk is nog de uitspraak ε van de lange $\hat{a}$, die soms uit zeer verschillende Angelsaksische klanken is ontstaan, maar die vooral in vele Romaansche en Latijnsche woorden voorkomt. Over de klankwijzigingen, die deze laatste overigens hebben ondergaan, is het ondoenlijk hier in nadere bijzonderheden te treden.

Over de veranderingen, die de medeklinkers ondergingen, is boven reeds het voornaamste gezegd. Er is nog bij te voegen, dat de *ch* aan 't wordeind, die wij in 't Angelsaksisch nog als *h* geschreven vinden, in het Engelsch in het schrift wel als *gh* gebleven is, maar bij de meeste woorden niet meer wordt uitgesproken, bv. bij *high* (Ags. *heah*). Bij andere is zij en, vooral de eerst later aan 't wordeind gekomen gegemineerde *hh*, in *f* overgegaan, zeker reeds vrij algemeen sedert de 17de eeuw, bv. bij *enough* (Ags. *geneahhe*), terwijl die *ch* vóór *t* in het Engelsche schrift wel als *gh* bewaard bleef, bv. bij *night* en *right*, maar reeds in de 16de eeuw *h* geworden is en nu (evenals in enkele Friesche tongvallen, bv. die van Hindeloopen) in het geheel niet meer wordt uitgesproken.

De slot-*n* van toonlooze lettergrepen (niet zelden ook van slot-lettergrepen met klemtoon en van monosyllaben) is bijna altijd geapocopeerd, zelfs bij den Infinitief, die meestal ook de toonlooze *e* aan 't eind heeft verloren. Alleen is de uitgang *en* bewaard bij sommige verleden deelwoorden der omstreeks 100, tegenover de 265 Angelsaksische en dus in aantal zeer geslonken ¹⁾, maar nog altijd door ablaut gekenmerkte, sterke werkwoorden. Het verleden deelwoord der zwakke werkwoorden gaat nog op *d* uit, maar heeft niet meer, zooals in 't Angelsaksisch, het praefix *ge*. Het tegenwoordig deelwoord, dat in het Angelsaksisch den uitgang *ende* had, ging in 't Zuidengelsch der 12de eeuw op *inde* uit, waaruit de hedendaagsche vorm op *ing* reeds in de 13de eeuw ontstond, tenzij

¹⁾ Ook het Nieuwfriesch heeft er omstreeks 100 overgehouden, waarbij nog omstreeks 40 met schijnbare of jongere klankwisseling; maar in de andere Germ. talen is het aantal sterke werkwoorden grooter gebleven, nl. in 't Hoogduitsch omstreeks 150 tegenover 230 in het Oudhoogduitsch, en in 't Nederlandsch 161 (waarbij nog 22 later sterk geworden werkwoorden te voegen zijn) tegenover 208 in het Middelnederlandsch. In de ons bewaarde Gotische geschriften komen nog 135 sterke werkwoorden voor.

die niet anders mocht zijn, dan het als deelwoord in gebruik gekomen verbaalsubstantief. Alle persoonsuitgangen zijn geapocopeerd, behalve de uit *th* ontstane *s* van den derden pers. Sing. en de *st* van den alleen in bijbeltaal gebruikelijken tweeden pers. Sing. met het overigens ongebruikelijke pronomen *thou*. Perfectum en Plusquamperfectum worden (wat in het Ags. nog niet het geval was) omschreven door de vormen *have* (3 pers. Sing. *has*) en *had*, het Futurum door *shall* en *will* met verschil van beteekenis, het Futurum exactum door *should* en *would*. In ontkenkende zinnen en vraagzinnen worden ook Praesens en Imperfectum meestal omschreven door de vormen *do* (3 pers. Sing. *does*) en *did*, terwijl om eene voortduring der werking te kennen te geven meer dan in andere talen omschrijving door het tegenwoordig deelwoord op *ing* gebruikelijk is, met *am*, (*art*), *is*, Plur. *are* (Ags. North. *am*, *ardh*, *is*, *aron*, *sint*, *sindon*) en met *was*, Plur. *were* (Ags *waes*, *wæron*) van 't werkwoord *to be* (Ags. *béon*).

Van de verbuiging is niets overgebleven (op enkele sporadische resten van zwakke verbuiging ofumlautonderscheiding tusschen Sing. en Plur. na) dan de *s* van den Plur. en van den Gen. Sing. Alle geslachtsverschil is verdwenen: als bepalend lidwoord hebben alle substantieven *the*, als onbepalend *a* (of *an* vóór klinkers) uit Germ. *ain*, dat als telwoord *one* (spr. *oédn*) luidt. Zoo heeft onder alle Indogermaansche talen het Engelsch (evenals het Zuidafrikaansch en in iets mindere mate ook het Deensch) bijna de uiterste grens der deflexie bereikt, en zou het zelfs kans hebben eene monosyllabische taal te worden, indien de vele Romaansche en later uit het Latijn opgenomen woorden niet grootendeels meerlettergrepig waren.

Met Hendrik VIII werd het Engelsch ook de kerktaal en breidde het zich langzamerhand ook verder uit over die streken van Engeland, waar vroeger nog Britsch gesproken werd. Nu is het prinsdom Wales nog maar het eenige niet-Engelsch sprekende gedeelte van het koninkrijk. Ook in Schotland werd het Gaelisch meer en meer teruggedrongen in de Hooglanden, en in plaats van het Northumbrisch Schotsch, dat nog tot de 16de eeuw geschreven werd, heerscht nu ook in Schotland het Engelsch als beschaafde spreektaal, zij het ook met dialectische eigenaardigheden, die natuurlijk in de taal der lagere bevolking van Schotland overheerschen. Ierland alleen handhaaft nog het Iersch, tot de 16de eeuw zelfs uitsluitend, en na dien tijd naast het Engelsch der nieuwe Engelsche landheeren.

Overigens heeft zich het Engelsch zoo ver buiten Engeland uitgebreid, dat het nu wel de meest verbreide wereldtaal mag genoemd worden. Het is de taal der Vereenigde Staten van Noord-Amerika geworden (zie bl. 347 vlg.) en wordt nu ook, naast de volkstalen, gesproken in de vele en uitgestrekte koloniën, die Groot-Brittanje in alle werelddeelen heeft gevestigd: in Noord- en Zuid-Amerika en op verscheidene Middel Amerikaansche eilanden, in Afrika, schoon het in Zuid-Afrika nog met het Nederlandsch om den voorrang kampt (zie bl. 353—355), in Britsch-Indië, waar het de regeeringstaal is, al spreekt de bevolking er ook andere talen, en in Australië, waar het de vroegere volkstalen, met die volken zelf, meer en meer verdringt (zie bl. 355).

Het spreekt wel van zelf, dat ook in Engeland de beschaafde spreektaal niet overal volkomen dezelfde is en dat ook daarin nog de dialectische eigenaardigheden uitkomen van de streek, waar zij gesproken wordt. De Engelsche tongvallen der lagere bevolking worden door A. J. ELLIS ¹⁾ in zes groepen verdeeld: 1°. de drie dialecten der Schotsche Laaglanden en der Orcadische en Shetlands-eilanden; 2°. het Noord-Engelsch van Northumberland, Noord-Lancashire en Noord- en Oost-Yorkshire; 3°. het Middellandsch-Engelsch van Zuid-Lancashire en Zuid-Yorkshire tot en met Lincolnshire, Leicestershire, Staffordshire en Cheshire; 4°. het Oost-Engelsch aan de Oostkust benoorden de Theems, Westwaarts tot en met Rutland, Noordoostelijk Northamptonshire, Buckinghamshire en Middlesex; 5°. het West-Engelsch van Shropshire, West-Hereford, West-Monmouth en (in Wales) het Oosten van Brecknock, Radnor en Montgomery; en 6° het Zuid-Engelsch, dat in alle graafschappen ten Zuiden van de Theems gesproken wordt, en ten Noorden daarvan in de graafschappen gelegen tusschen die welke wij reeds voor de andere dialecten hebben genoemd, en verder ook op het eiland Wight en in Wales in het Zuidelijk deel van Pembroke. Van dit Zuid-Engelsch onderscheidt zich het Oosten (Kent en Oost-Sussex) weder door de uitspraak van *th* als *d*, en het Westen (Cornwall, Devonshire, enz.) door verzachting van *f* en *s* aan 't woordbegin tot *v* en *z*, door het handhaven der *z*, die in het algemeen Engelsch *ie* geworden is, en door het niet diphthongeen

¹⁾ Zie A. J. Ellis, *The existing Phonology of English dialects, compared with that of West-Saxon speech*, London 1889.

van de *i*. De *ú* daarentegen is niet gediphthongeerde in het Noord-Engelsch en in het Noordoostelijkste gedeelte van het gebied, waar Middellandsch-Engelsch gesproken wordt.

II. *Het Friesch.*

Het oudste *Friesch* ¹⁾ is ons eerst uit veel later tijd bekend, dan het Angelsaksisch, zoodat men geneigd zou zijn, niet van *Oudfriesch*, maar liever van *Middelfriesch* te spreken. De oudste schriftelijke overblijfsels zijn, behalve een, door J. H. GALLÉE bekend gemaakt, stuk eener interlineaire psalmvertaling, die misschien uit de 12de eeuw dagteekent, en een paar jongere gedichten, bijna uitsluitend eenige uit het Latijn vertaalde wetten (*kesta, londriuchta, wrkera, wenda, enz.*) ²⁾, die niet hooger dan het midden van de 13de eeuw opklommen. De rechtsboeken van Rüstingen (*Asegabók*), Brókmerland en Hunsegoog zijn ons overgeleverd in handschriften uit de 13de eeuw en uit later tijd, die van Fivelgoo en Oldambt en van Emsigoo, evenals van het Westerlandersch *Jus municipale Frisionum*, waartoe ook de *Wilkerren fan Opstallisbâme* van 1323 en het tractaat *Fan da saun selanden* behooren, alleen in handschriften van de 15de eeuw.

Blijkens deze wetten is het Friesch in dien tijd reeds eene tamelijk afgesleten taal geworden met een eentonig vocalisme, want — afgezien van de dialectische eigenaardigheden, die zich ook reeds duidelijk voordoen in het Friesch van de 13de tot de 15de eeuw — kunnen wij de opmerkingen, die wij boven reeds over het Friesche consonantisme en vocalisme maakten, aanvullen met te zeggen, dat de *ó* er overhelt tot *ú*, dat de *ai* er in sommige tongvallen *á*, in andere *é* is geworden, dat de *au* over is gegaan in *á* en de *ew* in *ja* of *ia*, de *ew + i* in *jú*, dat zoowel van *a* als van *o* en *u* de *i*-umlaut er *e* is en dat *ae*, *ô*, *ú* en *á* (uit *ai* of *au*) alle door *i*-umlaut *é* geworden zijn. In de meeste tegenwoordig nog levende tongvallen, met name in het *Land-*

1) Zie W. L. van Helten, *Altostfriesische Grammatik*, Leeuwarden 1890 en voor het algemeene Oud- en Nieuwfriesch Theodor Siebs in Paul's *Grundriss*. Eene lijst der geschriften in of over het Friesch vindt men bij Th. Siebs, *Zur Geschichte der Englisch-friesischen Sprache* I (Halle 1889) p. 348—393.

2) Zij zijn het meest volledig uitgegeven door K. von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, met een *Alt-friesisches Wörterbuch*, Gött. 1840.

of *Westfriesch*, is de Oudfriesche *ê* weer geregeld of in bepaalde gevallen gediphthongeerde tot *ie*, zoodat wij (bv. in het dialect van Grouw) naast elkaar aantreffen: *skiep* (uit *skaep*), *stien* (uit *stain*), *miene* (uit *mainjan*), *bier* (uit *beor*), *hiere* (uit *hûrian*) en *grien* (uit *grôni*). Men vergelijkte hiermee ook den *ie*-klank van het Engelsch bij *sheep*, *to mean*, *beer*, *green*, en ook bij *dear* (uit *dîuri*) en *to hear* (uit *haurian*). Overigens is in 't Nieuwfriesch de *ie* in vele gevallen gebroken en verkort tot *ji* (met onvolkomen *i*). Dáár is inderdaad de *ô* overgegaan tot *ú* (Nl. *oe*), slechts door een klein verschil in uitspraak onderscheiden van de uit *ú* ontstane *ôe*, die wat meer naar de *ô* is gaan overhellen. Wat de niet of zwak geaccentueerde klinkers betreft, heeft AXEL KOCK voor het Oudfriesch (bepaaldelijk Rûstringsch) eene eigenaardige overeenkomst met het Oudnoordsch (bepaaldelijk Oudzweedsch opgemerkt ¹⁾, namelijk dat de eindlettergrepen *e* en *u* hebben bij korte en *e* en *o* bij lange geaccentueerde wortellettergreep, hetgeen op wat zwakker bijtoon in het laatste dan in het eerste geval en dus op een streven naar een zeker evenwicht in de accentueering der woorden wijst.

Ten opzichte van de medeklinkers is verder nog op te merken, dat de spirant *th*, die zich in het Oudfriesch nog grootendeels handhaafde, in het Nieuwfriesch aan het begin der woorden (evenals in het Nieuw-Zweedsch en Deensch) gewoonlijk in *t* is overgegaan en soms in *d* of *ts* (bv. bij *tsjuster*, *duister*, *tsjeaf*, *dief*) en tusschen twee vocalen is uitgestooten, terwijl de *d* zich daar handhaafde. De *h* wordt in het Oudfriesch vóór *l*, *r*, *n* en *w* nog wel meestal geschreven, maar schijnt toch toen reeds nauwelijks meer uitgesproken te zijn, ook blijkens voorbeelden van weglating in het schrift: In 't hedendaagsch Friesch wordt zij in 't geheel niet meer gehoord, doch vóór de *w* bij enkele woorden nog wel geschreven. Tusschen twee vocalen was zij reeds in 't Oudfriesch, evenals in 't Angelsaksisch, weggefallen. In sommige dialecten (bv. dat van Sylt) viel zij ook weg vóór met *j* aanvangende tweeklanken. In het Noordfriesch is, evenals reeds in het Oudnoordsch, de begin-*w* dikwijls met den daaropvolgenden klinker samengevallen tot *û*. Aan 't eind der woorden en aan 't begin, ook

¹⁾ Zie Axel Kock, *Vocalbalance im Altfriesischen in Paul und Braune's Beiträge XXIX* (1903) p. 175—193.

vóór klinkers, zijn *s* en *f* nog altijd scherp gebleven, doch in 't midden vóór klinkers en *j* in *z* (ook bij geminatie *zz*) en *v* (of *w*) overgegaan. Eene eigenaardige metathesis in 't Nieuwfriesch is die van den uitgang *nese* (Nl. *nis*) tot *ens*, bv bij *kjellens* (koude), *goedens* (goedheid), enz.

De persoonsuitgangen der werkwoorden, die in 't Oudfriesch in 't meervoud alle *th* geworden waren, luiden in 't Nieuwfriesch alle voor het Praesens *e* en voor het Praeteritum *en* (zie bl. 258 vlg.). In het Actief worden Perfectum en Plusquamperfectum omschreven met vormen van het werkwoord *habbe* of *hawwe* (Ofri. *hebbā*); in het Passief dienen vormen van *wirde* (Ofri. *wertha*) ter omschrijving van Perfectum en Plusquamperfectum, ook bij sommige intransitiieve werkwoorden. Voor het Futurum bedient men zich van vormen van 't werkwoord *scille* (Ofri. *scila*), dat, ofschoon met *se* geschreven, (evenals Hd. *sollen*, Nl. *zullen*) van den in 't Oudgermaansch algemeen voorkomenden beginklank *sk* (behalve in 't Noordfriesch met *sk*) alleen den sisklank behouden heeft. Evenals in 't Engelsch heeft ook in 't Friesch het Part. Perf. het voorvoegsel *ge* verloren, dat in het Oudfriesch reeds dikwijls ontbreekt of tot *e* verzwakt is. Ten opzichte van den Infinitief stemt het Oudfriesch met het Oudnoorsch overeen door apocope van de slot-*n*, zoodat de Infinitief er op *a* of *ja* (in 't Nieuwfriesch op toonlooze *e* of *je*) uitgaat. De schijnbare Infinitief op *en*, *in* of sonante *n*, die in het Nieuwfriesch o. a. na *to* en bij gebruik als zelfstnw. voorkomt, is dan ook geen wezenlijke Infinitief, maar een Gerundium, dat in 't Oudfriesch op *-ane* en later soms op *-ande* (ook Ags. *-anne*, *-enne*, *-ene* en *-ende*) uitging (vgl. voor het Gerundium in andere Germ. talen bl. 416).

Het oorspronkelijk gebied der Friezen is in den loop der tijden zeer ingekrompen. Eens was er een tijd, dat het Friesch zich in eene breede strook langs de Noord-Zee kust uitstreckte van de Wezer tot aan het Zwin en waarschijnlijk zelfs daaroverheen tot in Westvlaanderen toe, dus ook in Zeeland en Holland, met uitzondering slechts van het eiland der aan de Franken verwante Bataven tusschen Maas en Rijn en het Kennemerland der Cananefaten. In den tijd van Karel den Grooten heette Utrecht nog op de Friesche grenzen te liggen. De Frankische taal der Zeeuwen heeft dan ook blijkbaar een Frieschen ondergrond (zie bl. 303), terwijl ook de invloed van het Friesch op het Zuidhollandsch

niet te loochenen valt. Volgens het verdrag van 839 strekte het hertogdom Friesland zich toen nog tot de Maas uit, en eerst in de 11de eeuw kan men zeggen, dat de Noordgrens van Kennemerland (destijds omstreeks Alkmaar) de Zuidgrens van Friesland was geworden; maar in het Noordhollandsche Westfriesland (en misschien ook in Waterland) werd nog lang Friesch gesproken, zoodat, naar 't schijnt eerst omstreeks den aanvang van de 16de eeuw dat Friesch daar verhollandscht genoeg was om niet meer Friesch te kunnen heeten. Toch heeft de taal van Noord-Holland met de eilanden Marken, Wieringen, Tessel en Vlieland nog steeds een onmiskenbaar Friesch karakter behouden, zoodat wij zelfs uit dialectische eigenaardigheden kunnen opmaken dat zij eenmaal eene taaleenheid zal hebben gevormd met den tongval, die nu tot Hindeloopen beperkt is, maar zich oudtijds blijkbaar verder Oostelijk, tot aan de nu geheel ingepolderde Boorzee en het Vlie heeft uitgestrekt. De monding van de Boorzee, die eerst in het begin der 16de eeuw ingepolderd was, werd toen, onder den naam van het Bildt, bevolkt met Hollanders, die zich nog altijd door een eenigszins Friesch gekleurd Hollandsch van de overige Friezen onderscheiden.

Ten Oosten van het Vlie, tusschen Vlie en Lauwers, werd en wordt nog het *Landfriesch* gesproken, dat door de Duitschers *Westfriesch* wordt genoemd. Daartoe behoort ook het sterk afwijkend dialect van Schiermonnikoog en het eenigszins verschillend dialect van Oost- en West-Terschelling, terwijl te Midsland op Terschelling tegenwoordig hetzelfde Noordhollandsche dialect, als op Tessel heerscht, en op Ameland het Friesch nu door een eenigszins Friesch gekleurd Hollandsch is vervangen. Het Westfriesch van het vaste land wordt onderscheiden in de tongvallen der Waldjers (in het Noordoosten), der Klaikers (in het Westen, zie bl 153) en van den Zuidhoek, die grenst aan den Saksischen tongval van de Stellingwerven (met Schoterland en Aengwirden), waar ook eens Friesch zal gesproken zijn, maar nu reeds lang niet meer en, wat de Stellingwerven betreft, waarschijnlijk al niet meer in de 9de eeuw. Overigens is in de 15de eeuw het Saksisch niet alleen doorgedrongen in het Oostelijk deel van Kollumerland en Nieuw-Kruisland, maar ook in de grootere Friesche steden (Leeuwarden, Harlingen, Franeker, Sneek en Dokkum), waar van dien tijd af een Friesch gekleurd Saksisch begon te heerschen, dat later

nog verhollandscht werd en nu nog maar op enkele punten (z en ü in plaats van Nl. *ij* en *ui*, *sk* voor Nl. *sch*, *s* en *f* voor Nl. *z* en *v* aan 't begin der woorden) van het beschaafd Nederlandsch afwijkt. Onder den naam van *Stadsfriesch* wordt het van het Landfriesch onderscheiden.

Dat in het Landfriesch ook vrij wat Saksische en Hollandsche woorden zijn opgenomen, spreekt van zelf. Toch is het nog zuiver Friesch gebleven, maar, hoezeer nog altijd door het landvolk gesproken, is het reeds in de 16de eeuw opgehouden de schrijftaal der Friezen te zijn. Alleen voor de aardigheid werd er in de 17de eeuw nog nu en dan in geschreven, totdat in de tweede helft dier eeuw de eerste wetenschappelijke beoefenaar van het Friesch, FRANCISCUS JUNIUS, den besten Frieschen dichter, GIJSBERT JAPICX, aanspoorde, om liever in het Friesch, dan in het Nederlandsch te dichten. Twee jaar na Japicx' dood zag in 1668 de „Friesche Rijmlerije” van dezen Bolswarder schoolmeester het licht, waarop in 1755 de „Friesche Rijmlerije” van den predikant Jan Althuysen volgde; doch eerst tegen het tweede kwart der 19de eeuw ontstond er in Friesland eene beweging om het Friesch weer meer algemeen tot schrijftaal te verheffen. JUSTUS HILDES HALBERTSMA, die gesteund door de dichtergaven van zijn broeder EELTJE, den dichter der liedjes uit de *Lapekoer sen Gabe Scroar* (Dimter 1822—34) en van RINSE POSTHUMUS, den vertaler van stukken van Shakespeare in 't Friesch, aan deze beweging eene wetenschappelijke leiding gaf, stelde ook eene (slechts te weinig fonetische) Nieuwfriesche spelling vast (1838), afwijkende van die van Gijsbert Japicx, waarvoor de Angelsaksische spelling te zeer tot voorbeeld genomen was. Ook de Friesche grammatica werd door G. COLMION (1863), later door PH. VAN BLOM (1889) zóó geregeld, dat er in de schrijftaal eene zekere, daarvoor noodige, eenheid werd gebracht, en sedert 1896 wordt door WALING DIJKSTRA een „Friesch Woordenboek” bewerkt. Toch kan men niet zeggen, dat het Friesch nu de schrijftaal van Friesland geworden is, want zelfs in het dagelijksch leven schrijven de Friezen Nederlandsch. De Friesche beweging is dus niets meer dan de liefdevolle verpleging van een plattelandsdialect als ouderwetsch zinnebeeld van een eenheidsband, die de Friezen nauwer met elkaar, dan met de overige bewoners van Nederland verbindt.

Tusschen Lauwers en Wezer heerschte nog in de eerste helft der

15de eeuw het *Oostfriesch*, dat in twee dialectgroepen, het *Emsfriesch* en het *Wezerfriesch* te onderscheiden was. Het *Emsfriesch* werd gesproken in de Groninger Ommelanden (Hugmerchi of Humsterland, Hunsego, Fivelgoo, Oldambt en Westerwolde) en in tegenwoordig Oost-Friesland (Reiderland, Overledingerland, Emsigoo, Brökmerland, Norderland en Mörmerland) benevens in Saterland of Segelterland in het Westen van Oldenburg. Daarbij behoorden ook de tongvallen van Rottum, Borkum, Juist en vermoedelijk ook van Norderney en Baltrum. Het *Wezerfriesch* werd gesproken in het Oostfriesche Harlingeland, in Rüstringen (om den Jahdeboezem heen in Noord-Oldenburg) en aan den rechter Wezeroever in het Wurtsetenland, en bovendien op de eilanden Langeoog, Spiekeroog en Wangeroog. In den loop der 15de eeuw werd het Oostfriesch overal door het Saksisch verdrongen (zie bl. 300 vlg.). Alleen handhaafde het zich tot in onzen tijd in het door moerassen omgeven Saterland, terwijl er op Wangeroog nu nog enkelen zijn, die het spreken.

Ofschoon oudtijds de Wezer als de Noordgrens van het Friesch werd beschouwd, hebben de Friezen ook nog Noordelijker koloniën gevestigd, die hare taal beter hebben weten te bewaren, dan de Oostfriezen zelf, want haar tongval, het *Noordfriesch*, wordt nog gesproken aan de Oostkust van Sleeswijk, ongeveer van Klanxbüll tegenover Sylt af tot Hattstedt toe, en vroeger nog iets verder, namelijk van Tondern tot aan den Eidermond, d. i. tot Ditmarschen in Holstein. Ook rekent men tot het Noordfriesch nog de sterk afwijkende tongvallen van een deel der bevolking op de eilanden Helgoland, Sylt, Amrum en Föhr. In de tweede helft der 19de eeuw zijn ook de Noordfriezen begonnen het een en ander in hun tongval te schrijven, maar zeer omvangrijk en belangrijk is hunne volkslitteratuur nog niet. Aardige blijspelen in het dialect van Keitum op Sylt zijn gemaakt door Jark Johannsen en met vertaling, beknopte spraakkunst en woordenlijst uitgegeven door TH. SIEBS (1898). Bijdragen tot de kennis van het dialect van Amrum en Föhr heeft men van CHR. JOHANSEN¹⁾.

¹⁾ Chr. Johansen, *Die nordfriesische Sprache nach der Föhringer und Amrumer Mundart*, Kiel 1862. Vgl. ook Bendsen, *Die nordfriesische Sprache nach der Moringer Mundart*, herausg. von M. de Vries, Leiden 1860.

§ 7. *Het Westgermaansch: Nederduitsch.*

De tweede Westgermaansche taalgroep omvat de *Duitsche* talen, d. i. de *volkstalen* (afgeleid van *thiod* = volk), zoo genoemd in tegenstelling tot het Latijn. Tegenover het Angelsaksisch-Friesch zijn de kenmerken er van gemakkelijker negatief op te geven door te zeggen, dat zij de boven opgesomde eigenaardigheden van het Angelsaksisch-Friesch missen, dan positief door te zeggen, wat zij daartegenover met elkaar gemeen hebben, want daartoe wijken de verschillende talen, die tot deze groep behooren, onderling te veel van elkaar af. Het vocalisme dezer talen is in hoofdzaak het Germaansche gebleven, behalve dat de Germaansche lange *ae* in alle, maar niet in alle gelijktijdig, *â* geworden is; maar diphthongeringen (zie bl. 222) en monophthongeringen (zie bl. 178 vlg.) en het niet overal gelijktijdig en in gelijken omvang optreden van den umlaut (zie bl. 174—177) doen de talen van deze groep uiteengaan, evenals de consonantverandering door de zoogenaamde tweede klankverschuiving (zie bl. 152 vlg.), waaraan niet alle Duitse talen ten opzichte van alle explosieven onderhevig zijn geweest, en die zelfs bij de Noordduitsche talen in het geheel niet voorkomt. Aan de Duitse talen eigen is het toenemend gebruik van den stamvorm der adjectieven (zonder buigingsuitgang), wanneer zij als praedicaatsnomen voorkomen.

Bij de vervoeging is opmerkelijk, dat de zwakke werkwoorden der *ô*- en der *ai*-klasse in den eersten persoon Sing. van het Praesens uitgaan op *m* of daaruit ontstane *n*, bv. Ohd. *salbôm* of *salbôn*, *habê*m of *habên*, Os. *thionon*, Onfr. *getrôn*, doch in beide laatste talen zijn de werkwoorden der *ai*-klasse tot eene der andere klassen overgegaan, zooals ze ook in het Angelsaksisch voor een deel der vervoegingsvormen met de werkwoorden der *ô*-klasse zijn samengevallen. Door het verloren gaan van het Mediopassief heeft reeds het oudste Duitsch voor den lijdenden vorm des werkwoords omschrijving ingevoerd door het Participium Perfecti met vormen van *werdan* voor Praesens en Imperfectum, en van *wesan* voor Perfectum en Plusquamperfectum. In het Actief heeft het oudste Duitsch nog maar twee tijden: Praesens en Praeteritum, waarvan de eerste ook voor het Futurum, de tweede voor Perfectum en Plusquamperfectum, maar ook voor Imperfectum dienst doet. Tamelijk vroeg echter treden ter omschrijving van Perfectum en

Plusquamperfectum vormen der werkwoorden *habèn* of *hebbian*, *eigan* (= hebben) en *wesan* op, maar *eigan* gaat al spoedig geheel verloren, op het Participium Perfecti na, dat als adjectief in gebruik blijft. Ter omschrijving van het Futurum dient al vroeg het Praesens van *sculan* (Nl. *zullen*) met den Infinitief, soms ook *willan*. De omschrijving met *werden* heeft eerst in het Nieuw-Hoogduitsch plaats, en ook alleen dáár. Het voorvoegsel *ga*, *gi* of *ge* vóór het Participium Perfecti is aan het geheele Duitsch eigen (zie bl. 262 vlg.) en misschien ook aan het geheele Westgermaansch, ofschoon het Oudfriesch het (in afwijking van het Angelsaksisch) weinig gebruikt, en de nieuwere Friesche tongvallen het geheel missen.

Het Duitsch wordt verdeeld in drie onderafdeelingen: *Nederduitsch*, *Middelduitsch* en *Opperduitsch*.

Het kenmerkend onderscheid tusschen het Nederduitsch en de beide andere afdeelingen is, dat in het oudste Nederduitsch de medeklinkers bijna geheel zijn blijven staan op het algemeen Germaansche standpunt. Alleen zijn ook daarin aan het begin der woorden de zachte spiranten *bh* en *dh* tot de mediae *b* en *d* geworden, zooals ook in het Oost- en Noordgermaansch, en zijn de labiovelaren aan het begin der woorden gutturalen + *w* geworden (*kw* en *hw*), terwijl de *gw* nooit als zoodanig optreedt, maar òf als *g* òf als *w*. Overgang van de dentale spirant *dh* in *d* en later ook van *th* in *d* begint in het Nederduitsch eerst in den historischen tijd, waaruit wij schriftelijke overleveringen hebben. Daartegenover zijn in het Middelduitsch sommige, in het oudste Opperduitsch alle Germaansche mediae in tenues, alle Germaansche tenues in affricaten of spiranten overgegaan, volgens de wet der zoogenaamde tweede klankverschuiving. Vergelijken wij het Nederlandsch als zuiver Nederduitsche taal met het Hoogduitsch, dat grootendeels op het standpunt van het Opperduitsch staat, dan komt het onderscheid in consonantisme duidelijk uit in een zin als deze: *Geen beter leven ken ik, als aan [den] eigen[en] haard vreugdevol zijn dier[baar] pijpken te rooken*, tegenover het Hoogduitsch: *Kein besseres Leben kenne ich, als am eignen Herd freudvoll sein teueres Pfeifchen zu rauchen*.

De streek, waar tegenwoordig nog het Nederduitsch heerscht, ligt Noordelijk van eene lijn, die iets ten Noorden van Grevelingen aan de Noord-Zeekust begint en dan voortloopt tusschen het nu Fransche St.-Omers en het Nederduitsche Boerburg, Watten

en Blaringhem tot Steenbeke toe, zich dan Noordoostelijk ombuigt en verder Oostelijk langs Hazebroek en Belle loopt, tot zij de Belgische grens bereikt, welke zij volgt over Meessene, Kruiseecke en Meenen, zich dan Oostwaarts wendt en, Zuidelijk van Kortrijk en Oudenaarden loopend, op Geertsbergen afgaat, den Noordhoek van Henegouwen (met Lessen en Edingen) insluit, over Dworp ten Zuiden van Halle voortloopt, tusschen Overijsche en Waveren, Hoegaarde en Jodoigne door, en Zuidelijk van Landen en Tongeren, om ten Noorden van Visé de Nederlandsche grens te bereiken ¹⁾, en dan verder Zuidoostelijk op Eupen af te gaan. Dáár houdt zij op de grens te zijn tusschen Nederduitsch en Fransch (of Waalsch), om nu verder de grens tusschen Nederduitsch en Middelduitsch te worden. Eupen op Nederduitsch gebied insluitend, gaat de lijn vervolgens Noordelijk, zoodat zij Aken Oostelijk, Geilenkirchen Westelijk van zich laat liggen, tot zij bij Erkelenz zich Oostwaarts wendt en Zuidelijk van Oldenkirchen voortloopt tot Benrath, ten Zuiden van Düsseldorf. Daar gaat zij den Rijn over en verder, in Zuidoostelijke richting, Zuidelijk langs Solingen en Remscheid en Westelijk langs Wipperfürth en Gummersbach. Zich dan ten Zuiden van Waldbröl Zuidoostelijk keerende, loopt zij verder ten Noorden van Siegen, Bernburg en Waldeck, tusschen Arolsen en Cassel door, steeds in Oostelijke (eenigszins Noordelijke) richting, ten Zuiden van Göttingen en ten Noorden van Nordhausen en Eisleben, tot zij iets ten Zuiden van Magdeburg de Elbe bereikt. Zij volgt die tot Griebau, gaat dan Noordelijk langs Wittenberg, passeert bij Lübben de Spree, bij Fürstenberg (iets ten Zuiden van Frankfort) de Oder en bereikt bij Birnbaum de Warte. Tot dusver grens van Neder- en Middelduitsch, wordt zij nu grens van Nederduitsch en Slavisch en volgt den loop van de Netze, doch zóó dat Zuidelijk daarvan nog eene strook lands Nederduitsch is. Wat meer in Noordelijke richting voortgetrokken, gaat zij bij Kulm de Weichsel over, die zij dan verder ongeveer volgt tot aan de Oost-Zeekust, maar zóó dat Königsberg, Tilsit en Memel nog binnen het Nederduitsch gebied vallen, evenals de streken, waar de Pregel doorstroomt.

De overige grenzen van het Nederduitsch zijn gemakkelijk aan te geven, namelijk de Noordzee, eene lijn even benoorden Flens-

¹⁾ Zie daarover meer in bijzonderheden G. Kurth, *La frontière linguistique en Belgique et dans le Nord de la France*, Bruxelles, 1896.

burg dwars door Sleeswijk getrokken, en de Oostzee met het Nederduitsche eiland Rügen. Te midden van dit Nederduitsch gebied liggen de weinige nog Friesch sprekende en in de vorige paragraaf reeds genoemde streken, en enkele enclaves van Middelduitsche kolonisten, namelijk in Oost-Pruisen eene vrij groote streek in de buurt van Allenstein en Guttstadt, en in de Boven-Harz eene streek bij Klausthal, terwijl ook ten Zuiden van Kleef nog eene kleine Middelduitsche kolonie gevestigd is.

Zoo wordt dan Nederduitsch gesproken in den Noordwesthoek van Frankrijk, in de Noordelijkste helft van België, in Nederland (behalve in het grootste deel van Friesland, waar Friesch gesproken wordt), in Oldenburg (behalve het Friesche Saterland), in Mecklenburg, Brunswijk, Lippe-Detmold en het Noorden van Waldeck, en verder in de volgende gedeelten van Pruisen: in het Noordelijkste gedeelte van de Rijnprovinciën, van Keurhessen en Pruisisch Saksen, in Westfalen (op de Zuidpunt na), in geheel Hannover en Holstein, in de Zuidelijke helft van Sleeswijk (voorzoover daar geen Friesch gesproken wordt), in het grootste (Noordelijkste) gedeelte van Brandenburg, in Pommeren, in bijna geheel West-Pruisen, in een deel van Oost-Pruisen en in het kleinste (Noordelijkste) gedeelte van Posen. In het Oosten van het koninkrijk Pruisen echter is het Hoogduitsch, vooral in de groote steden (Berlijn, enz.), zoozeer doorgedrongen, dat het telkens onzeker wordt, of men deze of gene streek nog Nederduitsch mag noemen. Aanvankelijk was het gebied van het Nederduitsch beperkter dan tegenwoordig en overschreed het de Elbe slechts een weinig Noord-oostwaarts (het land der Noordalbingi), terwijl in Noord-Oldenburg en Oost-Friesland weleer Friesch werd gesproken. Later echter, vooral Oostwaarts, veel verder uitgebreid, strekte het (bv. in de 13de eeuw) zich ook Zuidwaarts wat verder uit dan tegenwoordig, daar toen in Noord-Frankrijk vermoedelijk tot Calais, misschien zelfs tot Boulogne toe, Nederduitsch werd gesproken. Verder heerschte het Nederduitsch toen ook in het Anhaltsche (nl. te Bernburg, Köthen en Dessau) en in de geheele tegenwoordig Pruisische provincie Saksen, met name te Eisleben, Halle, Merseburg en Wittenberg, waar nu Middelduitsch gesproken wordt.

De beide tongvallen, waartoe het Nederduitsch terug te brengen is, zijn het *Nedersaksisch* en het *Nederfrankisch*. Oudtijds was de grens tusschen beide eenigszins anders dan tegenwoordig en wel

z66, dat het Nederfrankisch op het Nedersaksisch iets schijnt gewonnen te hebben. Nu loopt de Westelijke grens van het Saksisch, waardoor het van Nederfrankisch en Friesch gescheiden wordt, — van het Zuiden naar het Noorden — uitgaande van een punt ten Oosten van Wipperfürth, Oostelijk langs Lüttringhausen, Barmen, Werden, Mühlheim aan de Roer, Wezel en Isselburg, d. i. ongeveer langs de grens van Westfalen en de Rijnprovinciën, waarna de scheidingslijn de Oude IJssel in ons land bereikt. Parallel met den rechteroever van de Oude IJssel loopt zij, op eenigen afstand daarvan, een weinig Westelijk van Dinksperloo, Varseveld, Zelhem en Hengeloo, tot zij zich Noordwaarts in de richting van de Nieuwe IJssel buigt, maar z66, dat nog aan den rechteroever daarvan Warnsveld en Zutfen buiten het eigenlijk Saksenland vallen. Even ten Noorden van Zutfen gaat zij de IJssel over en maakt dan eene bocht om Apeldoorn heen, waarna zij bij Hattem weder de IJssel overgaat, om dan ten Oosten van Zwolle, maar ten Westen van Dalfsen, Nieuw-Leuzen en IJhorst, Noordwaarts te gaan en zich in Drente voort te zetten ten Westen van Koekange, Ruinen en Dwingeloo en vandaar, Oostwaarts buigende, tusschen Smilde en Rolde, Zuid-Laren en Anloo d66r, de Groningsche grens te bereiken. Terwijl in Drente ten Oosten van die lijn nog vrij zuiver, zij het ook niet onvermengd, Saksisch gesproken wordt (zie bl. 301 vlg.), heerscht in de venen tusschen Drente en Groningen reeds Groningsch. Overigens mag men tegenwoordig ook tot het Saksisch rekenen de taal der Friezen, die het Saksisch hebben aangenomen in 't Noorden van Oldenburg, Oostfriesland, Groningen en Ommelanden (in 't bijzonder Westerwolde, waar de taal sterker Saksisch gekleurd is, dan elders in Groningen), in het Saksisch geworden deel der provincie Friesland (Aengwierden, Schoterland en de Stellingwerven, de helft van Kollumerland en Nieuw-Kruisland), in het Westen van Drente en in den Noordhoek van Overijssel.

I. *Het Nedersaksisch.*

Het land der *Noordalbingi* (Holstein, Stormen en Dietmarschen) was waarschijnlijk omstreeks het begin onzer jaartelling het stamland der *Saksen*; maar in den tijd van Karel den Grooten werd als het gebied der Saksen voornamelijk beschouwd het land der *Westfalahi*, nu Westfalen, dat der *Angarii* of Engeren nabij de Wezer, met het latere graafschap Ravensberg als middelpunt, en

dat der *Ostfalaki*, Westelijk van de Elbe. Uit dien tijd dagteekent, als gevolg van de onderwerping der Saksen aan Karel den Grooten en de verkondiging van het Christendom onder hen, de Oudsaksische letterkunde, waardoor wij den toestand dier taal reeds in de 9de eeuw kunnen leeren kennen, behalve uit glossen, zeer kleine stukjes poëzie (nl. twee zegenspreuken) en eenige iets omvangrijker prozastukken (eene doopgeloofte, een stukje van een preek van Beda en tiendlijsten van Freckenhorst en Essen), vooral uit twee groote dichtwerken, den *Héliand* of een dichterlijk verhaal van 's Heilands leven, en de *Genesis*, een fragmentarisch overgeleverd verhaal in verzen, dat met den zondeval begint en midden in de geschiedenis van Abraham afbreekt en dat ook in het Angelsaksisch is vertaald, zooals EDUARD SIEVERS reeds had aangetoond ¹⁾ lang vóór de Genesisfragmenten in 1894 door KARL ZANGEMEISTER ontdekt en met dezen door WILHELM BRAUNE uitgegeven waren. Ofschoon verschillende handschriften der Oudsaksische overblijfsels zeer duidelijk bewijzen, dat wij met verschillende dialecten te doen hebben, is de herkomst van de meeste geschriften te weinig bekend en de taal der geschriften niet altijd consequent genoeg, om met voldoende zekerheid de tongvallen te kunnen localiseeren en karakteriseeren.

In hoofdzaak kunnen wij van het *Oudsaksisch* ²⁾ opmerken, dat het (tegenover het Oudnederfrankisch) enkele opmerkelijke punten van overeenstemming vertoont met het Angelsaksisch-Friesch, namelijk de uitstooting der nasalen vóór spiranten met rekking der voorafgaande vocaal (zie bl. 222 vlg.), den uitgang *dh* voor de drie personen van het meervoud in het Praes. Ind. der zwakke en sterke werkwoorden (zie bl. 258) en de *s* als uitgang van den Nom. en Acc. Plur. der mannelijke *o*-, *jo*- en *wo*-stammen (zie bl. 235). Ook heeft het Oudsaksisch, evenals het Angelsaksisch, den Dualis der

1) Zie Ed. Sievers, *Der Heliand und die ags. Genesis*, Halle 1875 en de inleiding zijner standaarduitgave van den *Heliand* (Halle 1878).

2) Zie *Altsächsische Grammatik: I Laut- und Flexionslehre* von J. H. Gallée, Halle 1891, II. *Syntaxis* von Otto Behaghel. Wien 1897; en F. Holthausen, *Altsächsisches Elementarbuch*, Heidelberg 1899. Een Oudsaksisch woordenboek wordt bewerkt door J. H. Gallée, die in zijne *Vorstudiën zu einem altniederdeutschen Wörterbuche*, Leiden 1903 reeds een zeer uitvoerigen voorlooper van zulk een Woordenboek voor zijne vrienden heeft laten drukken. Zie ook W. Schlüter, *Untersuchungen zur Geschichte der altsächsischen Sprache*, Göttingen 1892.

pronomina personalia bewaard: Nom. *wit, git*, Gen. *unkero, inkero*, Dat. Acc. *unc, inc*, en evenzoo van de possessiva: *unka* en *inka*. Die van den tweeden persoon worden nog in een deel van Westfalen gebruikt. Het werkwoord echter had er reeds in 't Oudsaksisch geene afzonderlijke uitgangen meer voor. Aan het Oudsaksisch in 't bijzonder eigen is de regelmatige monophthongering van *au* tot *ô* (behalve vóór *w*) en van *ai* tot *ê* (behalve onmiddellijk vóór *j*, waardoor *ai* tot *ei* overging). Daartegenover vertoonen sommige handschriften regelmatig diphthongering van de Oudgermaansche *ô* tot *uo*. Van minder beteekenis is het, dat *e* en *o* vóór *m* tot *i* en *u* zijn overgegaan. De eenige umlaut, dien men in 't Oudsaksisch aantreft, is die van korte *a* tot korte *e* door de *i* of *j* der volgende (niet der derde) lettergreep; doch in de jongere Saksische tongvallen is de umlaut van velerlei vocalen zeer ontwikkeld. De spirant *th* (*dh*) is er nog niet in *d* overgegaan, zooals in het jongere Saksisch. In sommige handschriften zijn talrijke voorbeelden van jongere svarabhakti te vinden, in andere, vooral der kleinere geschriften, weinige of geene. Voor de Oudsaksische schriftvorming zie men bl. 334 vlg.

De taal der Saksische geschriften, die van de 12de tot de 16de eeuw in vrij groot aantal voorkomen, wordt *Middelnedersaksisch* of ook wel, minder nauwkeurig, *Middelnederduitsch* of *Platduitsch* genoemd ¹⁾. Tot de oudste gedichten in dit Middelnedersaksisch schijnt eene rijmbewerking der *Apocalypsis* van de 12de eeuw te behooren, maar ongelukkig is zij ons alleen overgeleverd in eene mengeltaal van Neder- en Middelduitsch. Andere dichtwerken verraden duidelijk navolging — ook wat de taal betreft — van Middelnederlandsche voorbeelden, zooals een deel der romantische en andere gedichten, die verzameld zijn in twee belangrijke handschriften uit de 15de eeuw, nl. het Hamburger *Hartebók* en een Stokholmsch handschrift. Weer andere zijn uit het Middelnederlandsch vertaald, zooals *Der leyen doctrinal* (d. i. de Mnl. *Dietsche Doctrinael*), het gedicht *Van deme holte des hilligen Krützes* en *Reinke de Vos*, in 1498 te Lübeck gedrukt, of zelfs uit het Mid-

¹⁾ De woordenschat is bijeengebracht door K. Schiller en A. Lübben in hun *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Bremen 1875—81, aan te vullen uit het *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Nordh. 1888 door A. Lübben en Chr. Walther. A. Lübben gaf ook eene *Mittelniederdeutsche Grammatik und Glossar*, Leipzig 1882.

delnederlandsch in het Nedersaksisch overgeschreven, voorzoofer dat zonder moeite mogelijk was, zooals *Die Spieghel der Sonden*. Eene prozaomwerking daarvan is in beter — en toch nog niet onvervalscht — Saksisch vervat. Daarentegen vertoont zich weer Middelduitsche invloed bij de Anhaltsche prozavertaling der oorspronkelijk door Eyke van Repechowe tusschen 1224 en 1230 in het Latijn geschreven *Sassenspiegel*. Het zuiverste middeleeuwsch Nedersaksisch vindt men nog in de oorkonden, stadsrechten en kronieken, zooals de oudere Bremensche en Lübecksche kronieken en vele jongere uit de 16de eeuw ¹⁾.

De zuiver Nedersaksische tongvallen van ons land, namelijk van Twente, Salland en de Graafschap Zutphen, waarbij zich de tongvallen van Westerwolde en Drente, met de stad Groningen als oude hoofdstad van dat landschap, gedeeltelijk aansluiten, kenmerken zich in de middeleeuwen (14de en 15de eeuw) door de volgende, van het Westnederfrankisch of Middelnederlandsch afwijkende, eigenaardigheden. Lange klinkers hebben er umlaut: die van *â* (toen reeds, blijkens enkele gevallen waarin *o* geschreven wordt, als *oa* uitgesproken) is *ê*, die van *ô* (= Germ. *ô*) is *eu* (geschreven *ue*) en die van de regelmatig uit Germ. *au* voortgekomen *ô* eveneens; die van *û* (= Germ. *û*) is *ü*. De korte *a* is ook door umlaut bij overspringing (bv. bij *degelix*) en vóór *cht* (bv. bij *almechtich*) in *e* overgegaan. Lange *î* is niet gediphthongeed. De tweeklank *ai* is wel gemonophthongeed tot *ɛ*, maar daarnaast komt, tegenover het Oudsaksisch en zeker niet minder dan in het Hollandsch, ook *ei* voor. De jongere Germaansche *ê* is *ɛ* gebleven (bv. bij *breef*, *preester*, en verkort bij *genck*, *venck*), en zoo is ook Germ. *eo* in *ɛ* of *ei* overgegaan (bv. bij *leef* of *leif*, *deenen*, enz.), terwijl *iu* niet zooals in 't Westnederfrankisch *ie* werd, maar *ü*, zooals in 't Hollandsch en Oostnederfrankisch. Lange *ô* (uit Germ. *ô*) had blijkbaar niet denzelfden klank als lange *ô* uit *au*, want de laatste wordt vaak met *a* geschreven (bv. *gelaef*), en zoo vindt men ook zeer dikwijls de korte *o* als *a* (bv. bij *apen*, *baven*, *verbaden*, *gesproken*, *hapen*, *salre*, *ap*, enz.). De korte *o* in open lettergrepen wordt evenzoo als *a* geschreven in het Oostnederfrankisch en daaraan grenzende Middelduitsch der 15de eeuw. Vóór

¹⁾ Een overzicht der Middel- en Nieuw-Nedersaksische litteratuur gaf Hermann Jellinghaus in Paul's *Grundriss der germanischen Philologie*, 2te Aufl. II (1901) p. 363—418.

gedekte nasaal is onvolkomen *o* meestal (evenals in 't Hollandsch) onvolkomen *u* geworden. Vóór *d* of *t* zijn *ol* en *al* niet, zooals in 't Westnederfrankisch, in *ou* overgegaan, maar òf onveranderd gebleven òf tot *ol* (soms gerekt als *ool*) samengevallen. Wel is *ft*, evenals in 't Westnederfrankisch, in *cht* overgegaan, maar na de *ch* is de *t* gewoonlijk geapocopeerd. Uitstooting van nasaal vóór spiranten, zooals in 't Oudsaksisch en ook in 't Middelnedersaksisch van Mecklenburg, Holstein en Lübeck (althans bij *us* voor *uns*), vindt men hier alleen vóór *f*. Een paar eigenaardige woordvormen zijn *to* of *toe* (Westnfr. *te* en *tot*), *hoer* (vermoedelijk uitgesproken als *heur*, uit Germ. *hiro*, Westnfr. *haar*), *zee zint* (Westnfr. *zij zijn*) en *zik* als pronomen reflexivum, waarvoor in het Westnederfrankisch altijd het personale gebruikt wordt.

Het *Drentsch* wijkt in de rechtsbronnen der 15de eeuw maar weinig af: *a* voor *ô* of *o* is er zeldzaam; *ft* is er niet altijd in *cht* overgegaan en Germ. *ai* wordt meermalen door *ie* vertegenwoordigd, zooals ook in het Westelijk gedeelte van het Zuidelijker Saksenland. Andere — blijkens het tegenwoordig Drentsch — ongetwijfeld nog bestaande verschilpunten komen in het geschreven Drentsch der middeleeuwen niet uit. Wat meer afwijking vertoont het *Groningsch*, zooals wij het geschreven vinden in het *Stadboek* van 1425. Daar treft men slechts zelden umlaut van lange klinkers aan, en nooit *a* voor *ô* of *o*, geene apocope van *t* na *ch* en zeer dikwijls *ft*. Dat het latere Groningsch door den invloed der Friesche bewoners van de Ommelanden eerst allengs meer van het eigenlijke Saksisch is gaan afwijken, mag gerust worden aangenomen.

Na de middeleeuwen schrijven de Nederlandsche Saksen bijna uitsluitend Nederlandsch, de Noordduitschers bij voorkeur Hoogduitsch en nemen de Nedersaksische geschriften meer en meer in aantal en ook in waarde af. Eerst in het midden van de 19de eeuw zijn er werken van beteekenis in een Saksischen tongval geschreven: gedichten (Quickborn) door den Kielschen hoogleeraar KLAUS GROTH, romans en andere prozawerken en ook enkele gedichten door den Mecklenburger humorist FRITZ REUTER. Het Nieuw-Nedersaksisch, dat zich van het Nieuw-Nederfrankisch het meest kenmerkend onderscheidt door den umlaut bij het Praeteritum van den Indicatief, die eigenlijk alleen aan het Praeteritum van den Conjunctief toekomt, en door het behoud

van den zwakken vorm van den Datief Sing. Fem. der adjectieven, die in het Nederfrankisch verloren is, kan onderscheiden worden in twee groepen van dialecten, Westelijk en Oostelijk van de Elbe. In de Westelijke groep, waartoe bovendien ook het dialect van Oost-Holstein over de Elbe behoort, gaat het geheele meervoud van het Praesens der werkwoorden nog op *t* uit, zooals in 't Oudsaksisch op *dh*; maar in de Oostelijke groep hebben de eerste en de derde persoon *en*, zooals in het Nederfrankisch. Verder is er tusschen Wezer en Elbe nog eene streek met Hannover als middelpunt en zich uitstreckende binnen eene lijn, getrokken van Arolsen (even ten Westen van de Wezer) naar Oldendorf, vandaar Oostelijk naar Uelzen en dan Zuidelijk naar Magdeburg en Zerbst, waar de pronominale vormen *mik* of *mek* en *dik* of *dek* zoowel voor den Datief als voor den Accusatief gelden, terwijl elders in Saksenland de Datief *mi*, *di*, de Accusatief *mi* of *mik*, *di* of *dik* luidt. In het Saksisch van ons land worden alleen *mi* en *di* gebruikt of liever *mèj* of *mi-j*, *dèj* of *di-j*. Over de tegenwoordige Saksische tongvallen van ons land kan hier niet verder worden uitgeweid: voor enkele kenmerken verwijs ik naar bl. 300—302.

II. *Het Nederfrankisch en Nederlandsch.*

Het *Nederfrankisch*, dat binnen de boven reeds opgegeven grenzen gesproken wordt in het Noorden van de Rijnprovinciën, in het Nederduitsch sprekende deel van België en in een groot deel van Nederland, is ons in zijn oudsten vorm alleen door eigennamen bekend, en in wat jongeren vorm (van de 10de of de 11de eeuw) uit eene fragmentarisch bewaarde interlineaire psalmvertaling, die als de Wachtendoncksche, Karolingische of Oudnederlandsche psalmvertaling bekend is, maar slechts onder zeker voorbehoud Oudnederlandsch mag genoemd worden: niet zoozeer omdat een klein deel er van (de eerste psalmen) eer Middelduitsch dan Nederduitsch is, als wel omdat het overige in het Oostnederfrankisch (van Limburg of nog Oostelijker streken) geschreven is, terwijl het Nederlandsch uit het Westnederfrankisch is voortgekomen.

In dit betrekkelijk jonge Oudnederfrankisch ¹⁾ beginnen de

¹⁾ Zie A. Borgeld, *De Oudoostnederfrankische Psalmen. Klank- en Vormleer*, Groningen 1899. Een woordenboekje op het Oudnederfrankisch heeft men in het »Glossar« achter Moritz Heyne's, nu niet meer voldoende en

uitgangen reeds klankloos te worden, zooals zij in alle Duitsche talen na de 11de eeuw zijn. In lettergrepen met klemtoon is de jongere Germaansche *ê* gediphthongeed tot *ie*, de *ô* tot *uo*. De tweeklank *ai* is alleen vóór *r*, *w*, (*h*) gemonophthongeed tot *ê*, maar overigens *ei* geworden, schoon uitzonderingen met *ê* voorkomen. De tweeklank *au* werd geregeld *ô* vóór dentalen en *h*, maar vóór gutturalen en labialen *ou* (ook wel *ô*); *eu* werd *iu* bij *i*, *j* of *u* der volgende lettergreep en overigens *io*, *ia*, en ook reeds *ie*. De korte *i* is in open lettergrepen niet in *e* overgegaan, zooals in 't Nederlandsch. Alleen de *a* is door umlaut veranderd, namelijk in *e* en vóór *n* + dentaal in *ei*. Wat de medeklinkers betreft, is de spirant *th* nog niet *d* geworden, behalve na *l* en *n*. De zachte spirant *bh* is *v* gebleven, alleen aan 't eind van een woord tot *f* verscherpt, en de *f* is, behalve aan 't wordeind, ook reeds verzacht tot *v*, zooals later in 't Nederlandsch, ofschoon zij meestal als *f* geschreven wordt. De verbinding *ft* begint reeds in *ht*, d. i. *cht*, de verbinding *hs*, d. i. *chs* reeds in *ss* over te gaan, zooals later niet alleen in het Nederfrankisch, maar ook in het geheele Nedersaksisch (en in een deel van het Middelduitsch) regel is: Vóór medeklinkers heeft er reeds aphaeresis van *h* plaats gehad. Vóór spiranten is de *n* niet gesyncopeerd, zooals in 't Saksisch. Vóór *i* (misschien ook voor *e*) is de *j* overgegaan in *g*: vandaar de vorm *gi* voor den Nom. Plur. van 't pronomén van den tweeden persoon. Tegenover het Saksisch gaat geen substantief in den Nom. en Acc. Plur. op *s* uit, terwijl in het Praesens de persoonsuitgangen van het meervoud nog *n*, *t* en *nt* zijn. Over het schrift zie men verder bl. 335.

Het tegenwoordige Nederfrankisch vervalt in verschillende tongvallen ¹⁾, waarvan er enkele tot het Middelfrankisch overhellen. Zoo

---

door die van W. L. van Helten (1903) te vervangen uitgave der Psalmen in zijne *Kleinere altniederdeutsche Denkmäler*, 2te Aufl. Paderborn 1877, waarin, behalve de woorden der ons bewaard gebleven psalmen (I—III vs. 5, XVIII, LIII vs. 7 — LXXIII vs. 9) ook de door L. A. te Winkel in 1866 als glossae Lipsianae bekend gemaakte woorden zijn opgenomen, die Justus Lipsius in 1598 heeft overgeschreven uit het toen nog bestaande oorspronkelijke handschrift.

¹⁾ Eene algemeene studie der Nederfrankische zoowel als der overige tongvallen van ons land en der Nederduitsche en Friesche ook daarbuiten is het eerst geleverd door Johan Winkler in zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, 's Grav. 1874 en *Oud Nederland*, 's-Grav. 1887. Eene beknopte opgave der in aantal steeds toenemende spraakkunsten en woor-

behoort tot het Nederfrankisch gebied een zoogenaamd *mich*-kwartier, waarin de *k* in *ch* is overgegaan bij de woorden *ich*, *mich*, *dich*, *zich*, *ouch* en den uitgang-*lich*. De lijn, die dit *mich*-kwartier van het overige Nederfrankisch afscheidt, is door GEORG WENKER de *Uerdingerlinie* genoemd ¹⁾. Zij begint bij Thienen in Zuid-Brabant, loopt vandaar ongeveer naar Diest, om dan nagenoeg geheel Belgisch Limburg in te sluiten en ten Zuiden van Schaft de grens van Nederlandsch Noord-Brabant te bereiken. Vandaar gaat zij vrijwel regelrecht Oostwaarts, zoodat in Noord-Brabant de dorpen Budel, Soerendonk en Maarheeze nog binnen het *mich*-kwartier vallen. In Limburg gaat zij door tusschen Meijel, Maasbree en Venloo, die ten Noorden blijven, en Neder-Weert, Panningen, Helden en Tegelen, die ten Zuiden en dus binnen het *mich*-kwartier liggen. Vandaar beweegt de lijn zich verder Oostelijk tusschen het Noordelijke Wachtendonk en het Zuidelijke Kempen door naar den Rijn, die bij Uerdingen (ten Zuiden van Duisburg) doorsneden wordt. Na de Roer bereikt te hebben, keert de lijn zich opeens naar het Zuiden en loopt dan Westelijk van Elberfeld en Oostelijk van Sonnborn, dat dus nog tot het *mich*-kwartier behoort, naar Wipperfürth, waar de grens is van het Nederduitsch of de *Benratherlinie*. Met uitzondering alleen van het uiterste Westen van Limburg (Weert en omstreken) en de drie in Noord-Brabant genoemde dorpjes, spreekt het geheele *mich*-kwartier de *sch* als *sj* uit; maar de *s* vóór *p*, *t*, *m*, *n*, *l* en *w* wordt alleen palataal uitgesproken ten Oosten van eene lijn, die van Panningen Zuidelijk (en min of meer Westelijk) loopt naar de Maas, die zij ten Oosten van Wessem overschrijdt en die zij dan tot de Zuidgrens van Nederland volgt, maar steeds op eenigen afstand, zoo dat eene geheele strook lands met tal van dorpen aan den rechter Maasoever (en natuurlijk ook Maastricht aan den linker Maasoever) de *s* nog als zuivere dentaal laat hooren. Verder zijn er nog twee kleine streken in het *mich*-kwartier, die met *z* (d. i. *ts*) aan het begin en *s* in het midden en aan het eind der woorden in plaats van *t*, en met *f* en *ch* in plaats van *p* en *k* in 't midden

denboeken van Nederlandsche dialecten gaf ik (met eene dialectkaart) in Paul's *Grundriss* 2te Aufl. I p. 788, en eene uitvoeriger opgave op bl. 22—26 van het werk *De Noordnederlandsche tongvallen. Atlas van taal-kaarten met tekst*, dat sinds 1898 door mij te Leiden wordt uitgegeven.

¹⁾ Zie Jos. Schrijnen, *Benrather-Uerdinger- en Panningerlinie* in *Tijdschrift* XXI bl. 249—252.

en aan 't eind der woorden eer op het standpunt van het Middelduitsch dan van het Nederduitsch staan. De eerste streek omvat het Oosten van het district Eupen en in ons land het uiterste Zuidwesten van Limburg met de gemeenten Vaals, Bocholtz, Simpelveld, Kerkrade en Eigelshoven. De tweede streek begint Westelijk bij Erkelenz en loopt Oostelijk tot Wipperfürth over Benrath als middelpunt van de Zuidgrens, terwijl de Noordgrens even ten Noorden van Düsseldorf gevonden wordt ¹⁾.

Als *zuiver Nederfrankische* tongvallen kunnen wij beschouwen het Zuidbrabantsch, Oostvlaamsch, Antwerpsch en Noordbrabantsch, dat ook nog gesproken wordt in de Tieler- en Bommelerwaard, het land van Maas-en-Waal en de Neder-Betuwe. Alleen het uiterste Oosten van Noord-Brabant, namelijk Grave en het land van Kuik, spreekt geen zuiver *Nederfrankisch* maar een naar het *Saksisch overhellend* dialect, dat wij (met verschillende afwijkingen) ook hooren in Limburg van Venloo af Noordwaarts, in 't oude rijk van Nijmegen, de Duffel, de Lijmers en de Over-Betuwe, in eene smalle strook Oostelijk van de Nieuwe IJsel (Doesburg en Zutfen) en aan den Veluwezoom tot aan de grens van Utrecht. Merkbaar anders zijn (waarschijnlijk door ouderen Frieschen invloed) de ook onderling verschillende *Saxo-Frankische* tongvallen van den IJselmond, de beide, door eene van omstreeks Harderwijk Zuidwaarts getrokken lijn gescheiden, gedeelten van de Noordwestelijke Veluwe langs de Zuiderzee, met het eiland Urk, Eemland in Utrecht, en het Gooi. In het Westen van ons land draagt ook het *Hollandsch*, in Oost- en Westhollandsch te onderscheiden, een eigenaardig ongetwijfeld in hoofdzaak Frankisch karakter. Het wordt in Zuid-Holland ten Noorden van de Maas gesproken en in het Westen van Noord-Holland tot even benoorden Heemskerk, dus in het Zuidelijk deel van het oude Kennemerland. Nog dichter

¹⁾ Dat hier de grens niet volkomen vaststaat en ook ten Noorden van Düsseldorf tusschen Maas en Rijn reeds zeer vroeg de overgang van *t* in *ts* of *s* en van *k* in 't midden en aan 't eind der woorden in *ch* vorderingen heeft gemaakt, zonder nochtans algemeen geworden te zijn, blijkt uit de taal van het Kleefsche, die wij sedert de 13de eeuw kennen en die ons vooral in bijzonderheden bekend is uit Gert van der Schuren's *Teuthonista* of *Duytschlender* (van 1475—77): vgl. bl. 178 en 182 vlgg. van het acad. proefschrift over dit woordenboek door D. H. G. Bellaard ('s-Hertogenbosch 1904) uitgegeven. 't Is echter ook mogelijk, dat wij in Kleef met eene Middelduitsche colonisatie te doen hebben. Vgl. ook Otto Bremer, *Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten*, Leipzig 1895, p. 35 f.

bij het zuiver Frankisch staat de tongval van de grootere (Westelijke) helft van Utrecht waartoe ook die van de Noordhollandsche Vechtstreek en van Amstelland (ook Amsterdam) behoort en die sterken invloed heeft geoeffend op den, vroeger Frieschen, tongval van Waterland en Marken. Daarentegen is het oude Friesch van het Noordhollandsche Zaanland en West-Friesland, met Wieringen, Tessel en Vlieland, sedert de 16de eeuw verhollandscht (zie bl. 443). Daar in Zuid-Holland en Kennemerland reeds bij 't begin onzer jaartelling Bataven en Cananefaten woonden, die aan de Chatten of Hessische Franken verwant waren, heeft het eigenlijke Hollandsch minder invloed van het Friesch ondervonden, dan de taal der Zuidhollandsche eilanden, die weer wat dichter staat bij den tongval van eenige Hollandsche stranddorpen en bij het sterk van het Hollandsch afwijkende, Zeeuwsch, waartoe ook de tongval van het nu Zuidhollandsche Goeree en Overflakkee behoort en dat weer meer overhelt tot het Westvlaamsch, waarvan men mag aannemen, dat het niet zonder Frieschen invloed is gebleven, zoodat wij als *Friso-Frankisch* mogen beschouwen het Westvlaamsch, het Zeeuwsch, het Noordhollandsch en min of meer ook het Utrechtsch en eigenlijk Hollandsch.

Het zuiver Frankisch kunnen wij met den naam van *Westnederfrankisch* bestempelen, als wij de tongvallen van het Oosten der provinciën Zuid-Brabant (het Hageland), Antwerpen (de Kempen) en Noord-Brabant (de Meierij) uitzonderen, en dan kunnen wij daarvan vocalisme en consonantisme in hoofdzaak aldus kenmerken: In open lettergrepen zijn alle vocalen volkomen, in gesloten lettergrepen zijn de korte vocalen (afgezien van veelvuldige rekking vóór de *r*) onvolkomen geworden. Iedere *i* is in open lettergrepen in *e* overgegaan, iedere *u* in *o*, zelfs in gesloten lettergrepen. In open lettergrepen zijn korte en lange *a* samengevallen tot *ða*, doch in 't Westhollandsch tot *ā*, in 't Oosthollandsch en Zeeuwsch tot *ae*. De jongere Germaansche *ê* is gediphthongeed tot *ie*, die later weer éénklank werd, evenals de *oe*, die oorspronkelijk als tweeklank uit de *ô* ontstaan was. Lange *î* en *û* zijn er, behalve vóór *r* en *w*, gediphthongeed tot *ij* en *ui*, doch niet in 't Zeeuwsch en Westvlaamsch (zie bl. 222 en 304 vlg). De tweeklank *au* is er altijd (behalve vóór *w*) gemonophthongeed tot *ô* (zie bl. 178); de tweeklank *ai* is er alleen gemonophthongeed tot *é* als er geene *i* of *j* volgde, want dan werd hij *ei* (zie bl. 178). De *iu* en *eo* zijn er

samengevallen tot *ie*, doch in 't Hollandsch ontstond *ü* of *ui* uit *iu*. Lange vocalen werden door *i*-umlaut niet veranderd, tenzij die wijziging weer door analogie mocht uitgewischt zijn (zie bl. 177). Van de korte vocalen werd daardoor *a* tot *e*, *à* tot *è* (of *ei* vóór nasaal + dentale explosief, zie bl. 174), *o* tot *eu*, *ó* tot onvolkomen *u* (zie bl. 176). Vóór *d* of *t* zijn *al* en *ol* overgegaan in *ou*. Vóór *e* of *i* ging *j* in *g* over, bv. bij *gij*, doch niet in 't Hollandsch, Zeeuwsch en Westvlaamsch. Daarentegen werd *egi* tot *ei*. De spirantische *th* werd *d* en aan 't wordeind *t*, zooals ook iedere andere *d*. De spirant *g* bleef hare uitspraak behouden, aan 't wordeind echter tot *ch* verscherpt. De spirant *bh* bleef midden in 't woord als *v*, maar werd aan 't eind tot *f* verscherpt. Daarentegen is iedere *f*, behalve aan 't wordeind, in *v* overgegaan, en de *s* in *z* vóór klinkers of *w* (zie bl. 169 vlg.). De *sk* werd *sch* aan 't begin van lettergrepen met klemtoon en overigens *s*; de *chs* ging geregeld in *ss* over (zie bl. 186), de *ft* even geregeld in *cht*. De *w* (zie bl. 194 vlg.) handhaafde zich aan 't woordbegin ook vóór *r* (of werd er *v*), maar viel weg vóór *l*, evenals de *h* vóór medeklinkers wegviel (zie bl. 195). De *j* bleef als *i* na lange vocalen of tweeklanken: vandaar de lange tweeklanken *aii*, *oii*, *oei*. De *mb* assimileerde altijd tot *mm* (zie bl. 183). Syncope van nasaal vóór spiranten deed zich alleen voor als de spirant eene *f* was, zooals bij *vijf* voor *fimf* en *zacht* uit *sáft* voor *samft*. Metathesis van *r* is een zeer gewoon verschijnsel (zie bl. 201 vlg.). Het voorvoegsel *ge* vóór het Part. Perf. (zie bl. 263) bleef ongeschonden. De persoonsuitgangen der werkwoorden typeerden zich als *e(n)*, *t*, *e(n)* (zie bl. 258 vlg.). De slot-*n* wordt na toonlooze vocaal slechts zelden uitgesproken (zie bl. 239).

Na de interlineaire psalmvertaling was het eerste wat in het Nederfrankisch geschreven werd het Oostnederfrankisch dichtwerk van HEINRICH VAN VELDEKE uit het laatst van de 12e eeuw. Nog een paar eeuwen later bedienen de Limburgers zich van hun Oostnederfrankischen tongval,¹⁾ maar reeds toen namen sommigen onder hen meer of minder eigenaardigheden van het Westnederfrankisch over, dat allengs was gaan gelden als de algemeene

1) Zie daarover vooral Otto Behaghel in de inleiding op zijne uitgave van *Heinrichs von Veldeke Eneide*, Heilbronn 1882; voor later middel-euwsch Limburgsch, zie vooral J. H. Kern, *De taalvormen der Limburgsche Sermoenen*, Leiden 1891.

Nederlandsche taal voor alle streken, waar geen Saksisch of Friesch gesproken werd. Dat Westnederfrankisch begon, voorzover wij weten, het eerst geschreven te worden in de eerste helft van de 13de eeuw; maar eerst met de tweede helft dier eeuw, toen allengs de vorstelijke kanselarijen het Latijn als regeeringstaal begonnen te laten varen, kan men het *Middelnederlandsch* of *Dietsch* ¹⁾ als gevestigde schrijftaal eener steeds in omvang toenemende litteratuur beschouwen. (Zie over de spelling bl. 335—337).

Aanvankelijk werd verreweg het meest geschreven in het Westvlaamsch, met name door JACOB VAN MAERLANT en na hem ook door Philips Utenbroecke en Jan de Weert; maar spoedig kwamen ook de zuiver Frankische dialecten van Antwerpen (met Jan van Boendale), Oost-Vlaanderen (met Diederic van Assenede en Willem, den dichter van den beroemden *Roman van den vos Reinaerde*) en Zuid-Brabant (met Lodewijc van Velthem) op den voorgrond en begonnen ook Hollanders te schrijven, zooals Melis Stoke en later Willem van Hildegarsberch. Alle schrijvers zijn dan nog duidelijk herkenbaar aan hun dialect, ofschoon zij blijkbaar naar eenheid van taal streven, zooals ook JACOB VAN MAERLANT zelf te kennen gaf; maar in de 16de eeuw kan men wel zeggen, dat het Brabantsch dialect het op de andere tongvallen gewonnen heeft en de eigenlijke schrijftaal der Nederlanders geworden is. Van eenheid der algemeen beschaafde spreektaal is er dan echter nog geen zweem te bespeuren. De spraakkunsten, die dan in groot aantal verschijnen en zich ook met de uitspraak bezighouden, staan bijna alle met hare klankomschrijvingen op dialectisch standpunt.

Na den opstand tegen Spanje en de daarop gevolgde (sedert 1585 definitieve) scheiding van Noord- en Zuid-Nederland evenwel waren het voornamelijk Hollanders (en Zeeuwen), die de Neder-

1) Zie voor de spraakkunst Johannes Franck, *Mittelniederländische Grammatik*, Leipzig 1883. W. L. van Helten, *Middelnederlandsche Spraakkunst*, Gron. 1886, en F. A. Stoett, *Beknopte Middelnederlandsche Spraakkunst*, 's-Grav. 1889-90, voor lexicografie J. Verdam [en E. Verwijs] *Middelnederlandsch Woordenboek* sedert 1882. Voor de taal der 16de eeuw is nog altijd onmisbaar het voortreffelijk *Etymologicon Teutonicae Linguae* (Antw. 1574, 3de dr. 1599, nieuwste uitgave, Utrecht 1777) van Cornelis Kiliaen. Voor vele andere grammatische en lexicografische werken over de Ned. taal en vooral ook over het Nieuw-Nederlandsch moet ik kortheidshalve verwijzen naar het eerste hoofdstuk mijner *Geschiede der nederländischen Sprache* in Paul's *Grundriss* of naar de Nederlandsche vertaling daarvan.

landsche letterkunde deden bloeien, en vandaar eene verhollandsching van deze, aanvankelijk ook in Holland gebruikelijke, Brabantsche schrijftaal, die sedert de 17de eeuw ook de schrijftaal der Friesche en Saksische provinciën van de Vereenigde Nederlanden werd, vooral door invloed van de Hervormde kerk en den officiëelen Statenbijbel van 1637¹⁾. JOOST VAN VONDEL, die met PIETER CORNELISZ HOOFT er zooveel toe heeft bijgedragen om de Nederlandsche taal „te schuimen en te bouwen”, zeide in 1650 van de spreektaal der Hollanders: „Onze spraek wordt tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten en het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtigste koopstadt der weerelt, allervolmaectst gesproken by lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite,” en inderdaad is dan ook destijds onder invloed van de schrijftaal uit de tongvallen der groote Hollandsche steden (vooral Dordrecht, Rotterdam, 's-Gravenhage, Haarlem en Amsterdam) allengs, grootendeels door verzachting of verbanning van alle in 't oog vallende en geïsoleerde dialect-eigenaardigheden, eene algemeene beschaafde Nederlandsche spreektaal ontstaan, die echter ook nu nog niet overal volkomen dezelfde geworden is, omdat de schrijftaal in aard en oorsprong te veel van de spreektaal verschilt, om ooit letterlijk gesproken te kunnen worden, en omdat, vooral wat de uitspraak der klanken betreft, de schrijftaal geene klankafbeelding, maar alleen klanksymbolen geeft, die dus door de sprekers binnen zekere grenzen willekeurig kunnen worden opgevat, zoodat in dit opzicht de schrijftaal het gezag mist, dat zij in woordgebruik en zinsbouw zou kunnen doen gelden. Tamelijk sterk wijkt de Noordnederlandsche beschaafde spreektaal af van die van Zuid-Nederland, te onrechte gewoonlijk *Vlaamsch* genoemd, omdat deze naam alleen toekomt aan de tongvallen van Oost- en West-Vlaanderen. De oorzaak van die afwijking is, dat beide helften van Nederland zoolang afgescheiden en afgezonderd van elkaar zijn gebleven, zoodat in Zuid-Nederland ook de schrijftaal haar Brabantsch karakter wat meer heeft behouden dan in Noord-Nederland,

1) Zie daarover A. de Jager, *Taalkundige Handleiding tot de Staten-overzetting des Bijbels*, Rott. 1837 en tot de *Kantteekeningen op den Statenbijbel* in zijne *Latere Verscheidenheden*, Deventer 1859, en verder J. Heinsius, *Klank- en Buigingsleer van de taal des Statenbijbels*, Gron. 1897.

en bovendien bij den langdurigen en ook nu nog niet ophoudenden invloed van het Fransch door letterlijke vertaling van Fransche woorden en Franschen zinsbouw allerlei barbarismen in het Zuidnederlandsch zijn ingevoerd. Daarentegen worden in Zuid-Nederland de bastaardwoorden (vooral die van Franschen oorsprong) zorgvuldiger vermeden dan in Noord-Nederland, ofschoon ook dáár in sommige perioden het purisme tegen die bastaardwoorden dikwijls heftig te velde getrokken is. Over de spelling van het Nieuw-Nederlandsch zie men bl. 337—342.

Behalve in Nederland en de Noordelijke helft van België wordt ook Nederlandsch, als regeeringstaal, gebruikt in de Nederlandsche koloniën, namelijk de Oostindische eilanden, een deel van Nieuw-Guinea, de Zuidamerikaansche of Westindische kolonie Suriname en de Middenamerikaansche eilanden (zie bl. 348 vlg.). Het is er ook de taal der daar gevestigde Europeanen en hunne halfbloednakomelingen, ofschoon in de West-Indiën niet meer zoo algemeen, terwijl in de Oost-Indiën ook menig inlander, vooral Javaan, het Nederlandsch machtig is, al gebruikt hij het ook niet als zijne gewone omgangstaal. Verder wordt het Nederlandsch, zij het ook in den wat verminkten vorm van Zuidafrikaansch-Hollandsch, gesproken in de Engelsche kaapkolonie en de nu geannexeerde voormalige republieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat (zie bl. 353—355). Eenmaal ook de taal der Noordamerikaansche kolonie Nieuw-Amsterdam (zie bl. 347 vlg.), is het daar nu door het Engelsch verdrongen, ofschoon latere kolonisten in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika ook nu nog hier en daar in vrij groot aantal Nederlandsch spreken.

§ 8. *Het Westgermaansch: Middel- en Opperduitsch.*

Ofschoon *Middel- en Opperduitsch*, vooral wat hun consonantisme betreft, meer met elkaar overeenstemmen, dan een van beide met het Nederduitsch, was het toch een groote vooruitgang, toen WILHELM BRAUNE ¹⁾ veel nauwkeuriger dan te voren gebeurd was de grenzen tusschen en het karakter van deze beide tongvalgroepen bepaalde en ook van die tongvallen zelf de hoofdlijnen

¹⁾ Zie Wilhelm Braune, *Beiträge zur Kenntniss des Fränkischen* in Paul en Braune's *Beiträge* I (1874) p. 1—56. Vgl. verder Otto Behagel in Paul's *Grundriss*. 2e Aufl. I p. 665—669 en Otto Bremer, *Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten*, Leipzig 1895.

der indeeling aangaf, die de grondslag gebleven zijn van de later alleen wat gewijzigde grensbepaling.

I. *Het Middelduitsch.*

Het *Middelduitsch* wordt gesproken in een gebied, waarvan de reeds omschreven Zuidgrens van het Nederduitsch de Noordgrens uitmaakt, althans tot in Posen, waar het Poolsch tusschen Nederduitsch en Middelduitsch indringt. Westelijk wordt het Middelduitsch gescheiden van het Fransch door eene lijn, die iets ten Westen van Eupen begint en dan ongeveer Zuidelijk naar de Noordpunt van het groothertogdom Luxemburg loopt, waarvan het verder de Westgrens volgt met insluiting van den in 't Zuiden daaraan grenzenden Oosthoek van Belgisch-Luxemburg. Vervolgens gaat de lijn eenigszins Oostelijk naar het Zuiden, tusschen Metz, dat nog Fransch is, en Saarlouis door, Westelijk langs Falkenburg, Albesdorf en Saarburg. Daar houdt de lijn op Fransch en Middelduitsch te scheiden en wendt zij zich verder Noordoostwaarts om Zuidgrens van Middelen Noordgrens van Opperduitsch te worden. Zij loopt dan ten Noorden van Zabern en Weissenburg naar Philippsburg (aan den Rijn) en vandaar, Noordelijk van Waibstadt, Mosbach, Buchen en Kùlsheim, naar Prozelten aan de Main, volgt dan verder die rivier tot Gemünden, gaat daarop in Noordelijke richting tusschen Brückenau en Bischofsheim door, Westelijk van Fladungen en Smalkalden, waarna zij zich Oostwaarts buigt, tot Saalfeld loopt en vandaar Oostwaarts over Reichenbach naar de Boheemsche grens, waar het Tsjechisch zich tusschen Middelen Opperduitsch indringt. In het Noordelijk gedeelte van Boheme echter (Joachimsthal, Karlsbad, Leitmeritz en Reichenberg) wordt nog Middelduitsch gesproken, evenals in het Noordelijk gedeelte van Moravië, met Troppau, en met Zwittau en Olmützt als enclaves. Verder heerscht nog Middelduitsch in Silezië, behalve in het Oostelijk gedeelte (met Oppeln en Ratibor). Daarentegen is er in het Middelduitsch gebied een groote enclave in Brandenburg (nl. Kotbus met den Neder-Lausitz) en in het koninkrijk Saksen (nl. Bautzen met den Opper-Lausitz), waar geen Duitsch, maar het Slavische Sorbisch (zie bl. 389) gesproken wordt.

Het *Middelduitsch* onderscheidt zich hierdoor van het Nederduitsch, dat de *t* er (behalve in de verbindingen *tr*, *st*, *cht* en *ft*) aan 't begin der woorden *z* (= *ts*) geworden is en in 't midden

en aan 't eind der woorden (op eene enkele, later te vermelden uitzondering na) altijd *ss* of *s*; dat de *k* er in 't midden en aan 't eind der woorden *ch* is geworden, behalve na *l*, *r*, *n* en in geminatie, en dat de *p* er in sommige dialecten aan 't begin der woorden tot *pf* of *f* is verschoven. De *f* uit *p* is echter als bilabiale spirant duidelijk te onderscheiden van de oorspronkelijke *f*, die labiodentaal is. In sommige tongvallen is de *d* er in 't midden der woorden *t* geworden en in lateren tijd ook aan 't begin der woorden. Tegenover het Opperduitsch onderscheidt het zich o. a. door het monophthongereen der tweeklanken *ie* tot *i*, *uo* tot *ü* en *üe* tot *ü*, en ook door den verkleiningsuitgang *chen*.

Het gebied van het Middelduitsch wordt weer onderscheiden in *Westmiddelduitsch* of *Frankisch Middelduitsch* en in *Oostmiddelduitsch* of *Saksisch Middelduitsch*. Het hoofdonderscheid tusschen beide tongvalgroepen is, dat het Frankisch aan het begin der woorden de *p* onverschoven behoudt, maar het Saksisch die in *pf* en Oostelijk in *f* doet overgaan, terwijl in beide groepen *pp*, en in 't Oostmiddelduitsch ook de *p* van *mp* onverschoven blijft, en dat in het Saksisch Middelduitsch de *d* aan 't begin en in 't midden der woorden tot *t* verschoven is.

Het *Westmiddelduitsch* is weder te onderscheiden in het *Rijnfrankisch*, dat de slot-*t* altijd in *s* deed overgaan, en het *Middelfrankisch*, waarin de *t* bewaard is bij de woorden *dat*, *wat*, *dit*, *it* en *allet*. Van het laatste heeft de Noordelijke tongval, het *Ripuarisch*, bovendien *p* en *d* na *r* bewaard, terwijl die in den Zuidelijken tongval, het *Moezelfrankisch*, in *f* en *t* overgegaan zijn. De *d* is in 't Westmiddelduitsch oudtijds nog geheel onverschoven en later eenigszins in uitspraak tot *t* genaderd. Ook de spirantische *bh* is er in 't midden der woorden *v* gebleven en op 't eind *f* geworden. Het Middelfrankisch staat over het algemeen, wat zijne consonanten betreft, het dichtst bij het Nederfrankisch, en heeft daarmee (vooral het Ripuarisch) nog andere eigenaardigheden gemeen, namelijk den overgang van korte *i* en *u* in open lettergrepen in *e* en *o*, en ook der korte *u* in *o* in gesloten lettergrepen, de spirantische uitspraak der *g*, de verzachting van *f* tot *v*, het bewaren van de *w* (als *w* of *v*) vóór de *r*, den overgang van *ft* tot *cht*, de assimilatie van *chs* tot *ss*, de *r* metathesis en het apocopeeren der slot-*n* na toonlooze klinkers.

Het oudste wat wij in het *Middelfrankisch* bezitten is het frag-

ment eener vertaling van een Triersch Capitulare, vermoedelijk uit de 10de eeuw. Tot de oudste *Rijnfrankische* geschriften behooren o. a. de vertaling van Isidorus' geschrift „Contra Judaeos” (van ± 800), de Straatsburger eed van 842 en het Lodewijkslied van 881.

Bij den aanvang der 12de eeuw begon er in het Frankisch Middelduitsch gebied vrij wat letterkundig leven te heerschen: uit dien tijd dagteekenen daar verschillende berijmde legenden en weldra volgden de roman „König Rother” en de „Alexander” van Pfaffe Lamprecht. Uit later tijd hebben wij o. a. nog het gedicht „Die Böhmenschlacht” (1278), en uit de 14de en 15de eeuw vertalingen van Middelnederlandsche gedichten; maar met de 16de eeuw is het met de Middelduitsche litteratuur over het algemeen gedaan en wordt in plaats van de volkstaal bijna uitsluitend Hoogduitsch geschreven.

Het *Middelfrankisch* wordt gesproken in het groothertogdom Luxemburg. in de Rijnprovinciën van Benrath tot Boppard, en ook in Trier en wat ten Zuiden daarvan ligt, en verder in een klein stukje van Nassau, namelijk wat ten Noorden van de Lahn gelegen is Oostelijk tot Limburg toe, en in Westfalen in de omgeving van Siegen. Eene lijn, die van St. Vith Oostwaarts langs de Ahr naar den Rijn en van daar naar Altenkirchen en Freudenberg getrokken wordt, deelt het Middelfrankisch in twee helften: het *Ripuarisch* Noordelijk en het *Moezelfrankisch* Zuidelijk. In het overige gebied van het Westmiddelduitsch wordt *Rijnfrankisch* gesproken, namelijk in den Zuidoosthoek der Rijnprovinciën, in bijna geheel Nassau, in het Zuiden van Waldeck en Keurhessen (met Cassel en Fulda), in het groothertogdom Hessen en Frankfort, in het Oosten van Lotharingen, in de Beiersche Paltz en in het Noordelijkste gedeelte van Baden (Mannheim, Spiers en Heidelberg) tot Philippsburg toe.

Het *Oostmiddelduitsch* is te onderscheiden in het *Thüringsch* (in de Thüringsche hertogdommen en het Zuidwesten van Pruisisch Saksen), het *Middelsaksisch* (in het koninkrijk Saksen, het Zuid-oosten van Pruisisch Saksen en het Noorden van Boheme) en het *Silezisch* (in Silezië en het Noorden van Moravië). Het *Silezisch* onderscheidt zich van het Thüringsch en Middelsaksisch (en ook van het Westmiddelduitsch) doordat het niet alleen de Oudgermaansche *d* heeft doen overgaan in *t*, maar evenzoo de uit oorspronkelijke *th* voortgekomen *d*, zoodat in dit dialect de *d* geheel

ontbreekt, tegenover de andere Middelduitsche dialecten. Het is zelfs het eenige Duitsche dialect, dat de spirantische *th* niet in *d*, maar in *t* heeft doen overgaan. In het Beiersch en Allemannisch is de *th* reeds in de 8ste eeuw *d* geworden, in 't Opperfrankisch reeds in de 9de eeuw; met het begin van de 10de eeuw ging de *th* in het Rijnfrankisch in *d* over en in het Middelfrankisch treft men de *th* voor 't laatst in de 11de eeuw aan. Het *Middelsaksisch* en het *Silezisch* samen wijken af van het *Thüringsch*, doordat er de *i* tot *ei*, de *u* tot *au* en de *ü* (uit *iu*) tot *eu* (= Nl. *ui*) gediphthongeed zijn. Datzelfde is trouwens ook eigen aan het geheele Opperduitsch (behalve het Allemanisch), aan een deel van het Nedersaksisch (de buurt van Ravensberg en Soest) en aan het Moezel- en Rijnfrankisch. In het Zuidoosten begonnen, schijnt deze diphthongering zich allengs in Noordelijke richting te hebben uitgebreid. Opmerkelijk is het, dat het Westnederfrankisch, waar zich die diphthongering (althans van *i* tot *ij* en van *u* tot *ui*) ook voordoet (zie bl. 304 vlg.), geene geografische eenheid vormt met het gebied, waarover het verschijnsel zich in Duitschland heeft verbreid. Het oudste Oostmiddelduitsche gedicht, dat wij kennen, is het Thüringsche gedicht met het Latijnsche opschrift: „De Heinrico” (± 941).

II. *Het Opperduitsch.*

Het *Opperduitsch* is de taal, die in Duitschland en Zwitserland gesproken wordt ten Zuiden van de reeds boven opgegeven lijn, die Middel- en Opperduitsch scheidt en verder ten Zuiden van Boheme en Moravië, waarvan echter het uiterste Zuiden Opperduitsch spreekt. De Oostgrens wordt gevormd door de grens van Hongarije, die echter een enkele maal (bv. bij Pressburg en Oedenburg) door het Opperduitsch wordt overschreden. De Zuidgrens van het Opperduitsch reikt eerst tot de Drave, dus tot de Zuidelijke helft van Stiermarken en tot Krain en Karinthië, vervolgens tot de Noordgrens van Italië en het Zuiden van Tyrol (waarin Botzen iets ten Noorden van de taalgrens ligt) en verder tot dat gedeelte van Graubunderland, waar Rhaeto-Romaansch wordt gesproken, tot het Italiaansch sprekende Zwitsersche kanton Tessino en het Zuidelijk en Westelijk deel van het kanton Wallis. De Westgrens wordt gevormd door de Fransche kantons Genève, Vaud en Neuchâtel met het Westen van het kanton Freiburg en van

het kanton Bern (ten Westen van het Bielermeer). Verder komt de Westgrens vrij wel overeen met de tegenwoordige grens van Frankrijk en Deutschland.

Vier Opperduitsche dialectgroepen worden onderscheiden: het *Opperfrankisch*, het *Allemannisch*, het *Zwabisch* en het *Beiersch*. In hoever de taal der Burgundiërs en der Langobarden ¹⁾ misschien tot het Opperduitsch behoorden, is moeielijk meer uit te maken. Het Burgundisch schijnt nauwer aan het Gotisch verwant, het Langobardisch echter, waarvan verwantschap met het Angelsaksisch vermoed wordt, vertoont in elk geval de Middel- of Opperduitsche klankverschuiving; maar nadat in Italië het rijk der Langobarden in 774 door de Franken was veroverd, zijn zij langzamerhand geheel in de bevolking van Lombardije opgegaan, die Romaansch sprak. Aan het in de 4de eeuw in het Oosten van Gallië gestichte Burgundische rijk werd reeds in 534 door de Franken een einde gemaakt, en ook de Burgundiërs zijn vervolgens, evenals de Gal-lische Franken zelf, geromaniseerd.

Het *Opperfrankisch* omvat weer twee dialecten, namelijk het *Zuidfrankisch* in het tusschen Philippsburg en Rastadt inliggende deel van Baden en het Noordelijk deel van Wurtemberg, tot iets ten Zuiden van Besigheim, Murrhard en Crailsheim, en het *Oostfrankisch* in het Zuiden van Thüringen (met Meiningen, Hildburghausen en Koburg), in de omgeving van Plauen (in het koninkrijk Saksen) en in het Beiersche Frankenland, waarin Nordlingen, Günzenhausen, Nürnberg en Baireuth niet ver van de Oostelijke grens afiggen, die het Opperfrankisch van het Beiersch scheidt.

Ook het *Allemannisch* omvat twee tongvallen: het *Laag-* en het *Hoog-Allemannisch*. Het eerste is de taal van den Elzas (behalve het uiterste Zuiden), van het grootste (middelste) deel van Baden, van de Zuidpunt van Wurtemberg, van den Zuidwesthoek van Beieren, van den Noordwesthoek van Tyrol tot iets ten Westen van Innsprück en van enkele kleine stukjes van Zwitserland, namelijk het uiterste Oosten van de kantons Appenzell en Sanct-Gallen en de stad Bazél (als enclave). Het *Hoog-Allemannisch* is

¹⁾ Zie R. Kögel, *Die Stellung des Burgundischen innerhalb der germanischen Sprachen in Zeitschrift für deutsches Altertum* XXXVII (1893) p. 223 ff. Carl Meyer, *Sprache und Denkmäler der Langobarden*, Paderborn 1877 en Wilhelm Bruckner, *Die Sprache der Langobarden*, Strassburg 1895.

de taal van het overige Duitsch sprekende gedeelte van Zwitserland, van Baden ten Zuiden van Freiburg en van den Elzas ten Zuiden van Altkirch.

Zwabisch wordt gesproken in Beieren Westelijk van de Lech, in het grootste (middelste) gedeelte van Wurtemberg en in geheel Hohenzollern.

Het *Beiersch* eindelijk is de taal van het Oostelijke gedeelte van Beieren en van alle Duitsch sprekende staten van het keizerrijk Oostenrijk, behalve van den Noordwesthoek van Tyrol, maar met insluiting van kleine grensstreken in Boheme, Moravië en Hongarije en van vele Deutsche enclaves in Hongarije.

Tusschen Middel- en Opperduitsch is, wat de consonanten betreft, het hoofdonderscheid, dat in alle Opperduitsche tongvallen de *p* aan 't begin der woorden *pf* geworden is (evenals ook de *pp*) en dat zij in 't midden en op 't eind der woorden in *ff* of *f* is overgegaan, terwijl ook de *d* bijna overal *t* geworden is aan 't begin der woorden, wat alleen in 't Oostelijkste Middelduitsch is gebeurd. De tweeklanken *ie* (uit Germ. *eo*), *uo* (uit Germ. *ô*) en *üe* (umlaut van *uo*) zijn in 't Opperduitsch niet gemonophthongeed, zooals in 't Middelduitsch, terwijl als deminutief een *l*-suffix wordt gebruikt.

Het *Beiersch*, dat de zoogenaamde tweede klankverschuiving het meest volledig ontwikkeld heeft, staat met zijn consonantisme in de volgende verhouding tot het algemeen Westgermaansch. De *t* is er *z* (= *ts*) aan 't begin der woorden en bij geminatie (dan *tz* geschreven) en *ss* of *s* in 't midden en aan 't eind der woorden. De *k* is er oudtijds aan 't woordbegin in de affricaat *kch* (geschreven *ch*) overgegaan en later aan 't begin aspiraat *kh*, aan 't eind spirantische *ch* geworden; de *p* is er *pf* aan 't begin en bij geminatie, en *ff* of *f* in 't midden of aan 't eind der woorden. De *d* is er overal *t*, ook de uit spirantische *dh* voortgekomen *d*. De spirantische *th* is er *d*. De *b* is er, evenals de spirantische *bh*, overgegaan in *p*, bij geminatie *pp*, en de *g* is er dikwijls, vooral aan 't begin der woorden, *k* en bij geminatie *kk*. De overgang van *b* in *p* en van *g* in *k* vertoont zich echter het meest in het oudste geschreven Opperduitsch. Met uitzondering van het Opperfrankisch heeft het Opperduitsch tot aan de 10de eeuw aan het begin der woorden veel meer *p* en *k* dan *b* en *g*, terwijl dan ook wel in 't midden *p* en *k* voorkomen, doch meer in het Beiersch, dan in het Allemannisch en Zwabisch, maar na de 9de eeuw beginnen *p* en *k*

allengs weer in *b* en *g* over te gaan en tegenwoordig spreken alle Opperduitschers *b* en (behalve bij geminatie) explosieve *g*. De *f* en *h* zijn *f* en *h* gebleven. Eigenaardig voor het Beiersch tegenover het andere Opperduitsch is het, dat *ry* er na korte vocalen nooit *rr* geworden is, zooals in de andere dialecten het geval is, en dat men er dus steeds bv. *nerian* (of *nerigan* = Nl. *ge-neren*) maar nooit *nerren* vindt. Wat zijn vocalisme betreft, heeft het Beiersch al zeer vroeg *i* tot *ai*, *u* tot *au* en *ü* (uit *iu*) tot *eu* gediphthongeed. De verkleiningsuitgang is er *el* (ook *l* of *erl*). Aan het Beiersch zijn nog bijzonder eigen een paar dualisvormen van het pronomen personale van den tweeden persoon: Nom. *es* (*ös*), Dat., Acc. *enk*, die echter voor den pluralis gebruikt worden, en daarbij een possessief *enker* (vgl. Os. *git*, *inc* en *inka*).

In het *Opperfrankisch* is niet alleen *b* en *g* nooit in *p* en *k* overgegaan, maar is ook de *k* aan het begin der woorden onveranderd gebleven. In het *Zuidfrankisch* is bovendien ook de *d* aan het begin der woorden niet in *t* overgegaan en misschien evenmin in een deel van het *Oostfrankisch* gebied. Overigens stemt het *Opperfrankisch* met het Beiersch overeen, ook wat de diphthongering betreft, maar de verkleiningsuitgang is er *la*.

Het *Allemannisch* wijkt van het Beiersch, *Opperfrankisch* en *Zwabisch* in het oog vallend af door het niet diphthongeren van *i*, *u* en *ü*, terwijl *ie*, *uo* en *ue* er diphthongen gebleven zijn. Verder is de *b* er zelden in *p* overgegaan in 't midden der woorden, en is de verkleiningsuitgang er *le* of *li*. In het *Oud-Allemannisch* ging het Praeteritum Pluralis uit op *öm*, *öt*, *ön*, tegenover het Beiersch, waarin de uitgangen *um*, *ut*, *un* waren, doch door het klankloos worden van den uitgang is dat onderscheid nu uitgewischt. Tegenover het Beiersch, waarin plaatsnamen op *ing* eindigen, hebben *Allemannische* plaatsnamen den uitgang *ingen*. Het *Laag-Allemannisch* onderscheidt zich van het *Hoog-Allemannisch* vooral hierdoor, dat het de *k* aan 't begin der woorden onveranderd heeft bewaard, evenals het *Opperfrankisch*, en de *d*, evenals het *Zuidfrankisch*. In het *Hoog-Allemannisch* daarentegen is de *k*, na eerst aan 't woordbegin affricaat *kch* geweest te zijn, evenals in 't midden en aan 't eind in *ch* overgegaan. Zoo ging in 't *Hoog-Allemannisch* ook de affricaat *pf* overal in de spirant *f* over.

Het *Zwabisch* sluit zich het dichtst bij het Beiersch aan, maar heeft enkele eigenaardigheden, die het er van onderscheiden. De *i*

is er niet *ai*, maar *ei* geworden, de korte *i*, *u* en *ü* werden *e*, *o* en *e* (of *ö*) vóór nasaal, de *n* is er gesyncopeerd vóór de *s* met nasaleering der voorafgaande vocaal, de verkleiningsuitgang is er *le* als in 't Allemannisch, en in het meervoud gaan bij de vervoeging der werkwoorden alle drie personen op *et* uit, evenals in het Nedersaksisch en ook in het Oostelijk deel van het Hoog-Allemanisch. De werkwoorden, die gewoonlijk *gén*, *stén*, *haben* luiden, luiden in het Zwabisch *gán*, *stán*, *hán*, zooals trouwens ook wel is andere dialecten voorkomt. Het Zwabisch en het Allemanisch stemmen tegenover het Beiersch met elkaar overeen door de syncope der *h* in de verbinding *hs* en *ht* met verlenging van den voorafgaanden klinker, bv. bij *flús* voor *flahs*, *úte* voor *achten*.

Het Hoogduitsch.

Het oudste Opperduitsch kennen wij uit allerlei glossenverzamelingen der 8ste eeuw en later, en bij het begin der 9de eeuw ook uit dicht- en prozawerken. Zoo kunnen wij het *Zuidfrankisch* bv. leeren kennen uit den Weissenburger Katechismus (9de eeuw) en Otfrid's „Evangelienbuch” van 868, het *Oostfrankisch* uit den „Tatian” ($\pm$ 830), de Merseburger tooverspreuken (10de eeuw) en Williram's Paraphrase van het Hooglied (tweede helft der 11de eeuw), het *Allemannisch* en wel bepaaldelijk het Hoog-Allemanisch, uit eene vertaling der Benedictijner orderegelen ($\pm$ 800), de vele werken van Notker Labeo (begin der 11de eeuw) en het fragmentarisch gedicht „Memento Mori” (11de eeuw), en het *Beiersch* uit het Wessobrunner gebed (814), het Freisinger Paternoster (9de eeuw) en de gedichten „Muspilli” (10de eeuw) en „Merigarto” ($\pm$ 1100), welk laatste gedicht reeds tot het begin der Middelhoogduitsche letterkunde behoort, terwijl de overige bovengenoemde werken met nog andere samen de *Oudhoogduitsche* letterkunde vormen ¹⁾. Men ziet hieruit dus, dat onder Oudhoogduitsch niet eene enkele algemeene taal wordt verstaan, maar dat daaronder alle Opperduitsche (en zelfs Middelduitsche) dialecten worden samengevat, waarin door Duitschers geschreven is tot ongeveer het midden van de 11de eeuw. Over de schrijfwijze van het Oudhoogduitsch zie men bl. 332 vlg.

¹⁾ Zie Adolf Holtzmann, *Altdeutsche Grammatik* I Leipzig 1870—75; Wilhelm Braune, *Althochdeutsche Grammatik*, 2te Aufl. Halle 1891; E. G. Graff, *Althochdeutsche Sprachschatz*, Berlin 1834—46; Oskar Schade, *Altdeutsches Wörterbuch*, 2te Aufl., Halle 1872—82.

Het *Middelhoogduitsch* ¹⁾ is ook wel geene algemeene schrijftaal voor geheel Midden- en Zuid-Duitschland geweest, daar dialectische eigenaardigheden bij verschillende Middelhoogduitsche schrijvers niet ontbreken ²⁾, maar dat neemt niet weg, dat er sedert de 12de eeuw toch naar gestreefd wordt, eene algemeene taal tot heerschappij te brengen, die in hoofdzaak met het Oostfrankisch overeenstemt, en dat ook de schrijvers, vooral de dichters uit Noordelijker en Zuidelijker streken hun best doen, zich naar die, aan de hoven van kunstlievende vorsten heerschende, taal te richten. In den loop der 14de eeuw evenwel begint die eenheid van taal weer af te nemen en gaat ieder weer min of meer in zijn eigen dialect schrijven, zoodat geenszins gezegd kan worden, dat het Nieuwhoogduitsch eene jongere ontwikkeling van het Middelhoogduitsch is.

Het *Nieuwhoogduitsch* ³⁾ daarentegen is voortgekomen uit de taal, die door verschillende kanselarijen in Duitschland in den loop der 14de eeuw werd aangenomen. Keizer Lodewijk van Beieren, die in het midden dier eeuw voor het eerst het Latijn als regeeringstaal door het Duitsch verving, liet in zijne kanselarij nog zijn eigen Beiersch dialect schrijven, en ook zijne opvolgers bedienden zich van hun eigen tongval, maar met Frederik III begon in het midden der 15de eeuw de keizerlijke kanselarijtaal weer eene kunsttaal te worden, boven de dialecten, en keizer Maximiliaan ging voort op den door zijn vader ingeslagen weg. Van veel belang was het, dat in dienzelfden tijd ook de kanselarij van Keursaksen zich bij de keizerlijke aansloot en daardoor allengs eene officiële schrijftaal ontstond voor het geheele Deutsche rijk. Toch zou die

---

¹⁾ Zie Karl Weinhold, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, 2te Aufl. Paderborn 1883; Hermann Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, 4te Aufl., Halle 1894; Victor Michels, *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg 1900; Fr. Kauffmann, *Deutsche Grammatik*, 2te Aufl. Marburg 1895; W. Wilmanns, *Deutsche Grammatik* 2te Aufl., Strassburg 1897—1904; Wilhelm Müller en Friedrich Zarncke, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Leipzig 1854—66; Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Leipzig 1872—78; Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 6te Aufl., Strassburg 1899 en eindelijk het groote door Jacob en Wilhelm Grimm in 1852 begonnen *Deutsches Wörterbuch*, dat nog niet voltooid is, maar waaraan nog steeds door verschillende geleerden wordt gewerkt.

²⁾ Zie H. Paul, *Gab es eine mittelhochdeutsche Schriftsprache?* Halle 1872.

³⁾ Zie H. Rückert, *Geschichte der neuhochdeutschen Schriftsprache*, Leipzig 1875.

misschien nog alleen regeeringstaal gebleven zijn, indien MARTIN LUTHER haar niet in 1521 had gekozen voor zijne bijbelvertaling, die in 1534 voltooid was.

Het door Luther gekozen Hoogduitsch der kanselarijen stemde in hoofdzaak overeen met het Westmiddelduitsch, doch volgde in een paar belangrijke opzichten ook het Beiersch Opperduitsch, en zoo stond van dien tijd af de algemeene Hoogduitsche schrijftaal in de volgende verhouding tot het Oudgermaansch. Van de scherpe spiranten is in het Hoogduitsch de *th*, die in het Oudhoogduitsch nog geschreven werd, *d* geworden, zooals reeds in 't Middelhoogduitsch, waar zij echter vóór *w* overgegaan was in *t* en dus was samengevallen met de *t* uit *d*. Beide *t*'s werden in 't Nieuwhoogduitsch vóór *w* tot *z*, bv. bij *zwingen* en *zweg*. De *ch* (*h*) is vóór aan 't woord vóór klinkers *h*, maar was reeds lang vóór medeklinkers verdwenen, terwijl zij in 't midden der woorden vóór klinkers, ofschoon soms nog geschreven, is weggefallen; maar vóór medeklinkers is zij als *ch* gebleven vóór *t* en is zij vóór *s*, schoon als *ch* geschreven, in de uitspraak als *k* bewaard. Aan 't woordeind is zij òf weggefallen òf als *ch* gebleven. De *f* heeft zich steeds als *f* gehandhaafd. De *s* is zacht vóór klinkers en gepalataliseerd (zoo als reeds in 't Middelhoogduitsch) tot *sj* vóór *p*, *t*, *l*, *m*, *n* en *w*, terwijl ook *sk* in *sj* is overgegaan en als *sch* wordt geschreven, zooals men ook doet met de *s* vóór andere medeklinkers, behalve vóór *p* en *t*. De *w* is er *b* na *l* en *r* en weggefallen vóór *l* en *r*. De zachte spiranten zijn, ook in 't midden der woorden, overgegaan in explosieven, en wel in *t* (in plaats van *d*), *b* en *g*, terwijl de geminatie *gg* er *ck* is. De *t* en *p* zijn er vóór aan 't woord *z* (= *ts*) en *pf* (als in 't Opperduitsch), maar de *k* is er *k* gebleven. In 't midden en aan 't eind der woorden zijn zij *ss* of *s*, *ff* of *f* en *ch*, maar bij geminatie *tz*, *pf* en *ch*. De *ch* is òf een palatale *ach*-klank, òf een postpalatale *ich*-klank.

Wat de klinkers in geaccentueerde lettergrepen betreft, want die in niet-geaccentueerde zijn reeds in 't Middelhoogduitsch klankloos geworden, zijn de korte vocalen over het algemeen onveranderd dezelfde als in 't Oudgermaansch gebleven, behalve dat de *a* door umlaut *e* (of *ä*), de *o* door umlaut *ö* en de *u* door umlaut *ü* werd. De lange vocalen daarentegen wijken sterk af van hetgeen zij in 't Oudgermaansch waren. De lange *ae* is er, als in 't geheele

Duitsch *ä* (met *ê* of *ä* als umlaut), de jongere Germaansche *ē* is er *ie* (als monophthong uitgesproken), de *i* is gediphthongeed tot *ai* (geschreven *ei*); de *ū* tot *au* (met *äu* als umlaut), terwijl de uit *ô* ontstane *uo* (van Oud- en Middelhoogduitsch) weer gemonophthongeed is tot *û* (met *ü* als umlaut). De tweeklanken zijn slechts ten deele gemonophthongeed: de *ai* is ook nu *ai* (geschreven *ei*) behalve vóór *h*, *r*, *w* en aan 't wordeind, waar hij tot *ê* gemonophthongeed is; de *au* is alleen vóór *h* en dentalen tot *ô* gemonophthongeed (met *ö* als umlaut), maar is overigens *au* gebleven (met *äu* als umlaut); *eo* is er *ie* (als monophthong uitgesproken) en *iu* is er *eu* (ongeveer uitgesproken als onze *ui*). Overigens vindt men in het Hoogduitsch een niet onaanzienlijk getal woorden, waarvan klinkers of medeklinkers bewijzen, dat zij uit het een of ander dialect, zelfs uit een Nederduitschen tongval, in het Hoogduitsch zijn opgenomen.

Luther's bijbelvertaling heeft dit Nieuwhoogduitsch tot de algemeene schrijftaal van Duitschland gemaakt ¹⁾. In het Protestantsche Noord-Duitschland ging dat vrij gemakkelijk, al week de taal er ook meer van het Hoogduitsch af dan elders in Duitschland. Het verzet, dat er zich zoo nu en dan tegen openbaarde, werd telkens gemakkelijk gebroken. In Zuid-Duitschland echter waren de Katholieken minder geneigd zich te voegen naar de door Luther algemeen gemaakte taal, al week die ook niet van beteekenis af van de taal der keizerlijke kanselarij. Vooral de Zwitsers bleven nog lang op verschillende punten hunne eigenaardigheden behouden; maar sedert in de tweede helft der 18de eeuw de litteratuur in dat Hoogduitsch met Goethe aan het hoofd zoo schitterend optrad en zoo spoedig het gezag eener classieke litteratuur verworven had, kon er van verzet geen sprake meer zijn en had het Hoogduitsch het als schrijftaal overal gewonnen.

Wanneer men onder beschaafde spreektaal de spreektaal der beschaafden verstaat, kan men nog niet zeggen, dat het Hoogduitsch overal als zoodanig heerscht. Integendeel in vele streken van Duitschland spreken ook de beschaafden nog het volksdialect hunner streek, althans in den familiekring en onder vrienden. Het Hoogduitsch echter is reeds nu de min of meer officiële

¹⁾ Zie P. Pietsch, *Martin Luther und die hochdeutsche Schriftsprache*, Breslau 1883, en F. Kluge, *Von Luther bis Lessing*, 3te Aufl. Strassburg 1897.

spreektaal, die op de scholen wordt geleerd en gebruikt wordt als beschaafde omgangstaal tusschen Duitschers uit verschillende streken van Duitschland.

Het Hoogduitsch is er alzoo een merkwaardig voorbeeld van, hoe eene taal kunstmatig en opzettelijk gevormd kan worden uit verschillende elementen van volkstalen en toch ten laatste de levende taal van een geheel volk kan worden, want reeds nu is dat Hoogduitsch voor velen in Duitschland de eenige spreektaal, en alle waarschijnlijkheid is er voor, dat het allengs de eenige taal in geheel Duitschland zal worden door de tongvallen of gaandeweg aan zich te assimileeren of geheel te verdringen. Natuurlijk was de verbreiding van het Hoogduitsch als spreektaal niet mogelijk geweest, als het niet allereerst als schrijftaal was opgetreden en kansel en school (en in de laatste eeuw ook de kazerne) niet hadden samengewerkt om die schrijftaal ook te doen spreken, met dit gevolg, dat misschien nergens zooveel eenheid in de algemeene spreektaal heerscht als in Duitschland, en nergens de spreektaal zoo weinig van de schrijftaal afwijkt, als dáár.

Dat men desniettemin de bewoners der verschillende streken van Duitschland nog altijd aan hunne uitspraak van het Hoogduitsch kan herkennen, is daarmee niet in strijd, omdat ook deze schrijftaal de klanken niet phonetisch afbeeldt, maar alleen bij benadering aanduidt. Als normaal beschaafde uitspraak geldt voor sommigen die der beschaafde Berlijners, wier oorspronkelijke moedertaal Nederduitsch was, en die dus het Hoogduitsch eenmaal geheel en al als eene vreemde taal aanleerden. In die mate zelfs zijn de Berlijners voor vele andere Duitschers tot voorbeeld geworden, dat ook de, zeker niet beschaafde, Berlijnsche *j*-uitspraak der *g* door vele niet-Berlijners begint te worden nagebootst. Anderen daarentegen kennen meer gezag toe aan het zoogenaamde „Bühnendeutsch“, door de acteurs der groote theaters in de Deutsche hoofdsteden gebruikt, en gevormd eensdeels door de neiging om eene gemiddelde uitspraak aan te nemen voor de vele tongvallen der uit verschillende deelen van Duitschland afkomstige tooneelspelers, andersdeels door de gestrengte, vaak schoolmeesterachtige leiding van den tooneelmeester en de gewoonte om op het tooneel niets anders te zeggen dan wat men uit eene geschreven rol letterlijk van buiten geleerd heeft en dus het eerst in schriftvorm heeft leeren kennen.

Verder is het Hoogduitsch ook een treffend voorbeeld van de verspreiding der talen door taaloverneming. Tegenover de Romaansche talen, overgenomen door volken, die eene geheel andere taal spraken, is het Hoogduitsch overgenomen door menschen, die gewoon waren een nauw verwanten tongval te spreken; doch van den anderen kant was het door de Romanen overgenomen Vulgaarlatijn eene levende taal, terwijl het Hoogduitsch eene door weinigen gevormde kunsttaal en aanvankelijk uitsluitend schrijftaal was en dus den taalbeoefenaar overtuigt van de noodzakelijkheid om bij zijn historisch taalonderzoek rekening te houden met den invloed van schrift en school, die ongetwijfeld bij de toekomstige ontwikkeling der talen eer zal toenemen, dan afnemen.

TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN.

- Bl. 3 reg. 9 v. o. De komma moet vervallen.
- Bl. 8 reg. 6 v. o. gewesst *lees*: geweest.
- Bl. 10 reg. 2 v. b. voorbereide *lees*: voorbereide,
- Bl. 11 reg. 4 v. b. Sedert dit geschreven werd, is er in langen tijd geen werk verschenen, dat van Paul's, op Herbart's Psychologie berustende, beschouwingen in beginsel afweek, totdat voor weinige jaren afwijkende taalpsychologische theorieën werden verkondigd door Wilhelm Wundt in het eerste deel zijner *Völkerpsychologie*, Leipzig 1900. B. Delbrück kwam daartegen gedeeltelijk op in zijne *Grundfragen der Sprachforschung*, Strassburg 1901, beantwoord door Wundt in *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie*, Leipzig 1901. Het belangwekkende van Wundt's werk bestaat wel hierin, dat het, tegenover de voorstellingen van een zielkundig philoloog als Paul, de taal beschouwt van het standpunt eens taalkundigen psycholoog van beteekenis, terwijl het bovendien ook rekening houdt met die taalverschijnsels, welke zich buiten het Indogermaansch taalgebied vertoonen en dus een wat breeder grondslag heeft dan Paul's werk. Wundt's Sprachpsychologie schijnt mij evenwel meer bestemd om Paul's werk aan te vullen en hier en daar te verbeteren, dan het te verdringen. In elk geval mag geen taalbeoefenaar het onbestudeerd laten.
- Bl. 11 reg. 1 v. o. Voeg bij: 3te Aufl. 1898.
- Bl. 12 reg. 18 v. b. expiratorisch *lees*: expiratorisch.
- Bl. 14 reg. 7 v. b. de boventoon *lees*: den boventoon.
- Bl. 15 reg. 16 v. o. Hier en elders gebruik ik de woorden *zacht* en *hard* als synoniemen van *stemhebbend* en *stemloos*, omdat inderdaad de stemhebbende consonanten met minder kracht worden uitgebracht dan de stemlooze, maar toch kunnen ook twee stemlooze met ongelijke kracht worden gesproken, in welk geval men evenzoo eene harde (*fortis*) en eene zachte (*lenis*) onderscheidt,

ja zelfs niet zelden ook in het schrift, door dan de *lenis*, ofschoon zonder stemtoon, met het teeken voor de *media* te schrijven. Zoo zal men dan ook soms de uitdrukkingen „stemlooze lenis” of „stemlooze media” gebruikt vinden. In elk geval echter kunnen alleen de tenues „Sprenglaute”, zijn, waarbij de klank plotseling als ’t ware losbreekt bij het openen van den spraakweg, terwijl bij de stemhebbende en stemlooze mediae of lenes de spraakweg meer geleidelijk opengaat, waarom de Duitschers die dan ook „Lösungslaute” noemen. Schuringsklanken kunnen als lang aangehouden klanken („Dauerlaute”) gedurende het uitspreken van stemloos stemhebbend worden of met stemtoon beginnen en zonder stemtoon eindigen.

Bl. 15 reg. 7 v. o. die *lees*: dien.

Bl. 15 reg. 6 v. o. *s, ch lees*: *s, g, ch*.

Bl. 16 reg. 4 v. b. Voeg achter *w*: in het midden der woorden (want aan het begin is de *w* harde labiodentale ontploffingsklank).

Bl. 16 reg. 13 v. o. *ng lees*: *gb, gd*.

Bl. 19 reg. 8 v. o. Eene poging daartoe deed, sinds ik dit schreef, A. van der Hoeven in zijn proefschrift *Lambert ten Kate, 's-Grav. 1896*.

Bl. 20 reg. 3 v. o. Voeg bij: 4de druk 1893 en in 1901 nog een 5de.

Bl. 21 reg. 8 v. o. Van Viotor's *Elemente* verscheen in 1904 de vijfde druk. Als belangrijke werken moet ik nog vermelden: Johan Storm, *Englische Philologie*, 2te Aufl. Leipzig 1892, Otto Bremer, *Deutsche Phonetik*, Leipzig 1893 en Otto Jespersen, *Fonetik*, Kjöbenhavn 1898.

Bl. 21 reg. 3 v. o. Voeg bij: Een tweede druk verscheen in 1901. Sinds ik dit schreef, is er in ons land meer op fonetisch gebied gewerkt. W. S. Logeman gaf in het derde deel der *Fonetische Studiën* (1890) eene „Darstellung des niederländischen Lautsystems”. Maurits Josson en Johan Kesler schreven samen *De leer der Nederlandsche Spraakgeluiden*, Brussel 1896, en van K. ten Bruggencate (wien wij ook een Ned.-Eng. en Eng.-Ned. Woordenboek danken) verscheen eene *Inleiding tot de klankleer*, Gron. 1900. Empirische onderzoekingen met den phonograaf deed J. D. Boeke. Van zijne uitkomsten gaf hij o. a. verslag in *De Natuur* (1890—91), in Pflüger's *Archiv für die gesammte Physiologie* L (1891) p. 297—318, LXXVI (1899) p. 497—516, en elders. Over het R-geluid hield hij in 1901 eene voordracht

in de vergadering van het Prov. Utrechtsch Genootschap. A. G. van Hamel deed onderzoekingen met de werktuigen van den abbé Rousselot en volgens de methode, door dezen uiteengezet in zijne *Principes de phonétique expérimentale* (1897). Zie o. a. *Hand. van het eerste Ned. Phil. Congres te Amsterdam* in 1898. H. Zwaardemaker deed, na zijne rede *Over Spraakgeluiden*, Utrecht 1897, met eigen registratie-apparaat verschillende onderzoekingen, dikwijls in samenwerking met J. H. Gallée. Zie o. a. *Hand. van het eerste Ned. Phil. Congres te Amsterdam* in 1898 en *van het derde te Groningen* in 1902, en *Taal en Letteren* X bl. 74—87. Verder hebben wij twee verhandelingen van L. P. H. Eykman: *Signification des mouvements de la mâchoire en parlant*, Haarlem 1900 en *Les mouvements du voile du palais*, Haarlem 1902. Dezelfde deelde op het *Vierde Ned. Phil. Congres te Utrecht* in 1904 de uitkomsten mee van zijn onderzoek met Röntgenstralen naar den binnenmondstand bij het zingen en spreken der Ned. klinkers, terwijl A. Verschuur over een der Zeeuwsche tongvallen belangrijke onderzoekingen openbaar maakte in zijn proefschrift *Klankeleer van het Noord-Bevelandsch*, Amst. 1902.

Bl. 23 reg. 18 v. b. Achter „maken” te voegen: omdat zij geassimileerd zijn tot eene gerekte gutturale *n*.

Bl. 28 reg. 5 v. b. de eene *lees*: het eene.

Bl. 28 reg. 7 v. b. Wanneer Wilhelm Wundt, *Völkerpsychologie* I *Die Sprache* II p. 263 ff. te velde trekt tegen de absolute onderscheiding van subject en praedicaat, als aan de logica ontleend en dus alleen op logisch gebouwde zinnen toepasselijk, en ook volzinnen aanneemt, die alleen uit subject en attribuut bestaan (zooals bv. gevoelszinnen), dan schijnt hij mij toe zich aan woordenspel schuldig te maken, want dan noemt hij alleen attribuut wat een ander praedicaat noemt, omdat hij het woord praedicaat uitsluitend van een verbum wil gebruiken en niet van een nomen. Praedicaat nu wordt gezegd van alles wat toegekend wordt, onverschillig of het eene handeling of eene eigenschap is; attribuut daarentegen van alles wat als reeds van te voren aan iets toegekend wordt voorgesteld, van alles dus wat aan iets eigen is. In den door hem als voorbeeld aangehaalden volzin: *Welch eine Wendung durch Gottes Fügung!* noemt hij *durch Gottes Fügung* attribuut en loochent hij een praedicaat. Het blijkt echter, dat hij *durch Gottes Fügung* opvat in de be-

teekenis van: *is er door God veroorzaakt*; maar bij die opvatting moet men het wel praedicaat noemen, om onderscheid te kunnen maken tusschen deze en eene andere ook mogelijke, maar door Wundt over het hoofd geziene opvatting, waarbij *durch Gottes Fügung* inderdaad attribueert zou zijn, als nadere bepaling van *welche Wendung*, maar waarbij *welche Wendung* dan, wel verre van subject te zijn, integendeel als praedicaat (praedicaatsnomen) moet worden opgevat. Dat zoo iets mogelijk is, en de zin zou kunnen beteekenen: *Welch eine durch Gottes Fügung verursachte Wendung [ist das]!* waarin *das* als subject te beschouwen is, schijnt bij Wundt niet te zijn opgekomen. Een dergelijk subject toch, in den vaagsten vorm aanduidend, wat ieder reeds weet (namelijk het verloop der gebeurtenissen), behoeft niet noodzakelijk in een woord te worden uitgedrukt. Ook het weglaten van het koppelwerkwoord kan geene bevreemding wekken. Zelfs behoeft men nog geen aanhanger van de logische beschouwingswijze der grammatica te zijn, om het weglaten van *zijn* in de beteekenis van *bestaan (dasein)* mogelijk te achten, en den zin op te vatten als *Welch eine Wendung durch Gottes Fügung ist da*. Waar toch een naamwoord wordt genoemd zonder meer en men aan dat naamwoord het karakter van een volzin wil toekennen, zal men steeds in de eerste plaats gaan aanvullen de weggelaten mededeeling, dat het door het naamwoord aangeduide begrip bestaat, hetzij in de werkelijkheid, hetzij in de voorstelling des sprekers. Het praedicaat is in dat geval zoo vaag en primitief mogelijk; maar denkt men zich dat praedicaat niet bij het naamwoord, dan is het naamwoord ook geen subject meer, want het woord subject wordt zinledig zonder de bijgedachte aan praedicaat. 't Is dan een als uit een woordenboek voorgelezen klank.

Dat de begrippen *praedicaat* en *verbum* elkaar niet dekken, al heeft in de Indogermaansche talen het praedicaat meestal een verbaalvorm, volgt reeds hieruit, dat buiten het gebied der flecteerende talen, bv. in de agglutineerende (waarin persoonsuitgangen ontbreken en het verbaal karakter van een woord eigenlijk alleen in zijne beteekenis bestaat) van praedicaat geene sprake zou kunnen zijn, indien dat altijd door een verbum finitum moest worden gevormd. Toch bestaat ook in die talen een volzin uit eene gedachte, d. i. uit de verbinding van eene sub-

jectsvoorstelling en hetgeen daarvan gezegd of gepraediceerd wordt (praedicaat).

Zonder veel gevaar voor verwarring van taal en logica kan men den inhoud van een volzin eene *gedachte* blijven noemen, ook al aanvaardt men Wundt's definitie van volzin (II p. 240) als „den sprachlichen Ausdruck für die willkürliche Gliederung einer Gesamtvorstellung in ihre in logische Beziehungen zu einander gesetzten Bestandtheile.” Door bij deze definitie in de eerste plaats te letten op de zinvorming als een psychologisch verschijnsel, kon Wundt volkomen terecht met het oog daarop den zin de uitdrukking eener in factoren ontbonden totaal voorstelling noemen tegenover Paul, *Prinzipien* § 85, volgens wien de zin is: „der sprachliche Ausdruck, das Symbol dafür, dass sich die Verbindung mehrerer Vorstellungen oder Vorstellungsgruppen in der Seele des Sprechenden vollzogen hat”. Wel echter kan men het met Paul eens zijn, wanneer deze den zin tevens noemt: „das Mittel dazu, die nämliche Verbindung der nämlichen Vorstellungen in der Seele des Hörenden zu erzeugen”. Immers daar een zin voor den hoorder zou ophouden zin te zijn, wanneer niet tevens het verband der factoren tot elkaar en tot de totaalvoorstelling bleek, kan men, met betrekking tot den uitgesproken en door anderen als zin aangehoorden zin, dezen ook aldus definiëren: „een zin bestaat uit een zeker aantal factoren in een zoodanig verband tot elkaar, dat zij daardoor geschikt zijn dezelfde totaalvoorstelling te wekken, die de spreker bij de zinvorming voor zich in factoren ontleed heeft”. Evenmin als een ongearticuleerd gemurmel een woord kan genoemd worden, kan een zin genoemd worden als hij niet een zekeren syntactischen vorm heeft, die natuurlijk niet voor iedere taal dezelfde behoeft te zijn evenmin als in iedere taal hetzelfde woord voor dezelfde voorstelling wordt gebruikt. Dat een zeker zinsverband een wezenlijk en onmisbaar kenmerk van een zin is, behoeft ons echter in zinvorming nog niet in de eerste plaats verbinding van bestanddeelen te doen zien, daar immers de bestanddeelen eerst zijn ontstaan door de ontleding van het geheel.

Bl. 29 reg. 4 v. b. voltooidheid *lees* : voltooiing. Bedoeld worden natuurlijk de duratieve en perfectieve „Aktionsarten”. De duratieve stelt de handeling voor als op gang zijnde en dus voortdurend, de perfectieve daarentegen als oogenblikkelijk en dus als begon-

nen en voltooid tegelijk. Daartusschen staan echter vormen, die wel eene voortdurende handeling aanduiden, maar daarbij tevens te kennen geven, dat die handeling naar voltooiing streeft. Men zou ze duratief-perfectief kunnen noemen tegenover de momentaan-perfectieve. Sommige werkwoorden kunnen naar den aard hunner beteekenis alleen in den duratieven, andere alleen in den perfectieven vorm voorkomen, maar de meeste in beide. Hielden de vervoegingsvormen op, uitsluitend duratief en perfectief te onderscheiden en begonnen zij meer en meer in gebruik te komen om den tijd der handeling aan te duiden, dan konden praefixen gaan dienen om het perfectieve eener handeling te kennen te geven, en daardoor konden dan duratieve werkwoorden, wier beteekenis het toeliet, tot perfectieve worden gemaakt. Over het daartoe in het Germaansch gebruikte praefix *ga*, *gi*, *ge* zie men bl. 262 vlg. Terwijl nu dit voorvoegsel *ge* in ons tegenwoordig Nederlandsch heeft opgehouden perfectieve kracht te oefenen, hebben wij in onze hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn* nog een middel om duratieve en perfectieve handelingen te onderscheiden. Werkwoorden van beweging toch hebben, met *hebben* vervoegd, eene duratieve beteekenis. *Hij heeft gewandeld* geeft alleen te kennen: het wandelen gedurende eenigen tijd; maar *hij is naar Haarlem gewandeld* geeft te kennen, dat het wandelen tot Haarlem heeft geduurd, maar daar ook zijn einddoel gevonden heeft. Deze onderscheiding door hulpwerkwoorden heeft het Hoogduitsch met het Nederlandsch gemeen: zie daarover Hermann Paul, *Die Umschreibung des Perfektums im Deutschen mit haben und sein*, in *Abhand. der k. bayer. Akad. der Wiss.* I C, XXII (München 1902) p. 161—210. Dat de in het Balto Slavisch zoo in 't oog vallende en ook in het Grieksch reeds, bijzonder door G. Curtius, aangewezen Aktionsarten eigenlijk evengoed in het Germaansch bestaan, is het eerst duidelijk betoogd door W. Streitberg, *Perfective und imperfective Aktionsart im Germanischen*, in *Beiträge* XV (1889) p. 70 ff. Daarna is over de oorspronkelijke beteekenis der werkwoordstijden als slechts ten deele tijdvormen en grootendeels Aktionsvormen o. a. gehandeld door Gustav Herbig in *Indogermanische Forschungen* VI (1896) p. 157—269.

Evenals er nu door praefixen perfectieve werkwoorden van duratieve konden gevormd worden, werden er in vele flectee-

rende talen door prae- en suffixen ook andere soorten van werkwoorden gevormd om bepaalde manieren van handeling aan te geven, zooals de *iteratieve*, die zelf ook weer duratief of perfectief konden zijn, en de nauw verwante *frequen'atieve* en *intensieve*. Door het suffix *ejo* werden in alle Indogermaansche talen *causatieve* werkwoorden gemaakt (in 't Grieksch bv. ook door het suffix *no*) om het veroorzaken of doen plaats hebben eener handeling aan te duiden, terwijl door het suffix *sko* in het Grieksch en Latijn, door het Idg. suffix *ná* in het Germaansch (vooral in het Gotisch), en in onze taal bv. door het praefix *ont inchoa'tieve* werkwoorden gevormd zijn, die te kennen geven, dat er met eene handeling een aanvang wordt gemaakt. Daar deze praefixen meestal in alle tijden en wijzen van het werkwoord behouden blijven, noemt men zulke werkwoordsvormen niet meer werkwoordswijzen, maar afzonderlijke werkwoorden, terwijl in andere dan de Indogermaansche talen, bv. de Semietische en vele agglutineerende, sommige van deze vormen, en bovendien nog andere, als wijzen van één en hetzelfde werkwoord in de grammatica worden opgevat.

Bl. 29 reg. 13 v. b. Eigenlijk is het onjuist gezegd, dat participium en infinitief naamwoorden worden: in de flecteerende talen zijn zij het van oudsher. De infinitieven toch zijn oorspr. substantieven in den een of anderen naamvalsform, terwijl de participia oorspr. nomina agentis zijn, als adjectieven gebruikt, zie bl. 378, 390 vlg., 397, 416. De inrichting der woordenboeken voor de moderne talen, waarin de werkwoorden in den infinitiefvorm zijn opgenomen, geeft aanleiding tot eene verkeerde opvatting. Veel beter zijn de woordenboeken der classieke talen, waarin de werkwoorden voorkomen in den eersten-persoonsvorm van het Praesens Indicativi, zooals zij ook in de Sanskritlexica in den derden-persoonsvorm zijn geplaatst.

Bl. 38 reg. 8 v. b. Met de *eigen* taal van het kind bedoelik niet de door het kind uitgevonden taal, want het is zeer de vraag of eenig kind wel een enkel woord uitdenkt gedurende de beide eerste levensjaren en zelfs nog veel later. Het doet niets dan (meestal gebrekkig) napraten, wat hem is voorgezegd, al geeft het ook soms aardige blijken van vernuft door zich naïef en toch bevredigend te behelpen met een hoogst onvolledig materiaal. De onoorspronkelijkheid van het kind wordt helder in

het licht gesteld door W. Wundt, *Völkerpsychologie I Die Sprache* (1900) I p. 267—302.

- Bl. 59 reg. 19 v. o. onze *lees*: eene.
- Bl. 66 reg. 2 v. b. Vgl. hierbij echter het medegedeelde op bl. 241.
- Bl. 66 reg. 4 v. o. B. H. Sayce *lees*: A. H. Sayce.
- Bl. 73 reg. 12 v. b. De oorspronkelijke eenheid van spier- en gebarentaal met de klanktaal, waarvan Geiger vooral bij zijn onderzoek naar den oorsprong der taal uitging en waarop ik, als het m. i. gewichtigste van zijne oorsprongstheorie, meer in 't bijzonder de aandacht vestigde, met terzijdestelling van zijne andere, mij minder juist voorkomende meeningen ter verklaring van het oorsprongsproces der taal, is later ook met meer nadruk en scherper geformuleerd verkondigd, tegenover alle andere theorieën aangaande den oorsprong der taal, door W. Wundt, toen hij over dat onderwerp als eene der einduitkomsten van zijne geheele taalpsychologie handelde in zijne *Völkerpsychologie I Die Sprache* II p. 584—614. Ook hij meent — ondanks de polemiek, die hij tegen Geiger en Noiré voert — „dass sich die Lautsprache ursprünglich mit und an der Geberdensprache entwickelt hat.” Overigens is hij er — en zeker volkomen terecht — van overtuigd, dat de oorsprong der taal niet is na te gaan, daar zij met den menschelijken geest langzamerhand is ontstaan en nooit iemand — zelfs al ware hij bij het ontstaan als ontwikkeld en wetenschappelijk toeschouwer tegenwoordig geweest — het oogenblik zou hebben kunnen aanwijzen, waarop het uitstooten van klank het eerst is begonnen taal te zijn. Geheel in dien geest verklaarde ik mij hier op bl. 76.
- Bl. 80 reg. 10 v. b. Terwijl ik in 1893, toen dit geschreven werd, nog vreezen kon voor een ketter gehouden te worden, kan ik nu met genoegen opmerken, dat er in de opvatting aangaande de beteekenis der taalwortels groote verandering is gekomen en dat nu deze ketterij veel kans heeft de orthodoxe leer te worden.
- Bl. 82 reg. 22 v. b. Ofschoon Fick voor de Indogermaansche grondtaal eenlettergrepige wortels aannam, begreep hij ook zelf wel, dat het voor eene practische taalvergelijking noodzakelijk is, niet nitsluitend van eenlettergrepige wortels uit te gaan, maar ook van meerlettergrepige, die in elk geval reeds in het algemeene Indogermaansch vóór de scheiding moeten hebben bestaan en die men dan met hem, ter onderscheiding van de wortels, *bases*

(d. i. grondvormen of grondwoorden) kan noemen, zooals ook meer en meer gebruikelijk wordt.

Bl. 82 reg. 1 v. o, Tegenover deze uiterste consequentie der worteltheorie staat lijnrecht de niet minder phantastische voorstelling, door Otto Jespersen in het laatste gedeelte van zijn, overigens niet onvernuftig, werk *Progress in Language*, London 1894, gegeven, dat namelijk de talen steeds meer afgesleten raken en altijd meer op weg zijn naar eenlettergrepigheid, zoodat men, hoe verder men in de oudheid teruggaat, zich de woorden des te samengestelder, zich de vormen des te veeltaliger mag denken. Ook deze eenzijdige voorstelling zal wel niemand licht bevredigen. Veeleer mag men aannemen, dat synthese en analyse te allen tijde elkaars noodzakelijk complement bij ieder psychisch proces hebben uitgemaakt, en dat wie spreekt van eene óf uitsluitend synthetische óf uitsluitend analytische richting in de taalontwikkeling, daarbij alleen op de ééne zijde der medaille let en de keerzijde over het hoofd ziet. De Nederlandsche taal bv., die bij menigeen doorgaat voor in analytische richting zich te ontwikkelen, omdat o. a. de naamvals vormen meer en meer verdwenen zijn, is tevens bezig in een ander opzicht, door vaste verbindingen van voorzetsels met bepaalde werkwoorden en naamwoorden, nieuwe synthetische vormen te ontwikkelen. Voor de meeste talen is deflexie hetzelfde als overgang naar de klasse der agglutineerende, ja der polysynthetische, talen. Overigens maakt de geheele taalontwikkeling veelmeer den indruk van een kringloop (met zich verplaatsenden kring, zooals bij de hemellichamen) dan van een vooruitgaan in eene rechte lijn, zoodat de voorstelling van vooruitgang in de taal, die Jespersen zelfs in den titel van zijn boek geformuleerd heeft, bepaald onjuist genoemd moet worden. Neemt men, zooals ook hij doet, „vooruitgang” in den zin van „beterwording”, dan kan daarvan voor den beoefenaar der historische taalwetenschap nooit sprake wezen, want voor dezen is alles in de taal even goed. Wie van beter of minder goed in eene taal wil spreken, moet zich plaatsen op het enger standpunt van den taalonderwijzer, wiens plicht het is, niet *de taal* te onderwijzen, maar eene taal, welke ter bereiking van het een of ander vooropgesteld doel meer of minder geschikt is, hetzij dat zulk een doel bestaat in het zooveel mogelijk spreken en schrijven naar

de (altijd slechts tijdelijke) norm der beschaafden, hetzij dat dit doel van aesthetischen of practischen aard is. Hetzelfde verschijnsel in de taalontwikkeling kan dus door den een vooruitgang, door den ander achteruitgang worden genoemd, al naar mate van het doel, dat men met de taal wenscht te bereiken, of de persoonlijke sympathie, die men voor den eenen of anderen taalvorm koestert. Daar echter ook de meest objectieve beoefenaar der taalgeschiedenis persoonlijk dergelijke sympathieën heeft, spreken deze begrijpelijkerwijze ook nu en dan (schoon te onrecht) mee in zijne taalhistorische uiteenzetting, zij het slechts in de keus zijner woorden. De bescheiden lezer moet dus ook daarbij, zooals altijd, het geschrevene „cum grano salis” weten op te vatten.

Bl. 95 reg. 14 v. o. Zoo is infixie van het persoonlijk voornw. tusschen praefix en verbum ook voor het Oudiersch aangewezen door F. Sommer, *Das Pronomen personale infixum im Altirischen* in *Zeitschrift für Celtische Philologie* I 177 ff., en door H. d'Arbois de Jubainville, *L'infixation du substantif et du pronom entre le préfixe et le verbe en Grec archaïque et en vieil Irlandais* in *Mémoires de la Société de linguistique de Paris*, X.

Bl. 97 reg. 13 v. o. voor *lees*: van.

Bl. 101 reg. 16 v. b. gevoelt *lees*: gevoelt.

Bl. 106 reg. 5 v. b. *nûng-nûng lees*: *nûng-nûng*.

Bl. 107 reg. 11 v. b. *dada lees*: *dada* uit *dhedhá, *dhedhê*.

Bl. 108 reg. 19 v. b. Eigenlijk is *blauwblauw* laten eerst later als verdubbelingsvorm opgevat. Aanvankelijk zeide men: *laat blauw blauw blijven* dus: *laat* wat blauw is ook maar blauw blijven. Zie F. A. Stoett, *Ned. Spreekwoorden*, Zutphen 1901, bl. 66.

Bl. 119 reg. 1 v. o. het Germaansch *lees*: in het Germaansch.

Bl. 123 reg. 15 v. o. maar den ouderen *lees*: maar van den ouderen.

Bl. 126 reg. 13 v. o. Wat hier in 't Indogermaansch *o*-suffixen genoemd worden, zijn eigenlijk ablaute suffixen, dus *e-|o-*, *je-|jo-*, en *we-|wo-* suffixen. Naast het Idg. *á-*, *ǵá-* en *wá-* suffix staat ook het *jé-* suffix, dat hier echter niet afzonderlijk vermeld werd, omdat het in het Germaansch met het *ǵá-* suffix is samengevallen. Het *i-* suffix moest eigenlijk liever *oj-|ej-* suffix genoemd worden, omdat deze suffixvorm (althans in het Gotisch) in den Gen. en Dat. Sing. en den Nom. Plur. optreedt tegenover den Nom.

Sing. en andere naamvallen met Schwundstufe, waarbij dus alleen de ge vocaliseerde *j* (behoudens latere syncope) overbleef. Zoo zouden ook de *u*-stammen beter *ow*-|*ew* stammen te noemen zijn, met *u* als Schwundstufe-vocaal. De door eene vocaal gevolgde consonantische suffixen zijn *re*-|*ro*-, *le*-|*lo*-, *me*-|*mo*-, *ne*-|*no*-, *te*-|*to*-, *ke*-|*ko*-, *ske*-|*sko*-, *nej*-|*noj*-, *tej*-|*toj*-, *new*-|*now*, *tew*-|*tow*-suffixen. Van de zuivere consonantstammen moeten, behalve de reeds genoemde *on*-|*en*- (ook *mon*-|*men*-, *jon*-|*jen*-, *won*-|*wen*-) en *os*-|*es*- (ook *jos*-|*jes*- en *wos*-|*wes*-) stammen, nog vermeld worden de *z*- en *nt*-stammen, de *r*-stammen (gedeeltelijk *rt*-stammen) en de *tor*-|*ter*-stammen der verwantschapsnamen, terwijl eenige nomina in het geheel geen suffix hebben, maar de buigingsuitgangen terstond achter den wortelvorm aannemen.

Bl. 129 reg. 1 v. b. waar die instrumentalis uitgang is *lees*: waar die *ē* instrumentalisuitgang is.

Bl. 129 reg. 10 v. o. *boer* (eig. *geboer*) *lees*: *buur* (eig. *gebuur*). Over *boer* zie men mijn opstel: *De uitspraak der u + w in het Middelnederlandsch* in het „Album-Kern” (1903).

Bl. 134 reg. 1 v. b. perzich *lees*: perzisch.

Bl. 141 reg. 15 v. o. Toen ik dit schreef, had Herman Hirt zijn belangrijk werk *Der indogermanische Ablaut vornehmlich in seinem Verhältnis zur Betonung*, Strassburg 1900 nog niet uitgegeven. Daarin nu wordt eene nieuwe poging ter verklaring van den kwalitatieven ablaut gedaan. De meening van G. Mahlow (*Die langen Vokale a, e, o in den europäischen Sprachen*, Berlin 1879 2te Aufl. 1888 p. 161) en van anderen, dat de *o* uit de *e* zou ontstaan zijn in lettergrepen met bijtoon en onder den invloed van dien bijtoon, tot uitgangspunt nemend, maar die, zooals ook noodig was, wijzigend, trachtte Hirt aan te toonen, dat „Idg. *o* aus *e* entstanden sei, wenn dieses den Gegenton bekam, d. h. wesentlich in der Komposition oder bei Akzentverschiebung”. Hij wees daarbij op vormen als ἀπάρωρ naast πατήρ, maar moest voor allerlei afwijkende gevallen zijne toevlucht tot analogiewerking nemen. Zelfs moest hij erkennen (p. 157): „Im Verbum steht anscheinend präsentischem *e* perfektisches *o* gegenüber im Aind., Griech. und Germanischen. Ist diese Verteilung wirklich indogermanisch, so sehe ich keine Möglichkeit, diesen Wechsel durch alte Akzentverhältnisse zu erklären und es bleibt dann abzuwarten, ob ein anderer die Regel finden wird”. Hij beproeft

het dan echter, aan te toonen, dat de perfectumvormen niet Oerindogermaansch maar op verschillende wijzen ontstaan zijn; doch overtuigend komt zijne bewijsvoering mij geenszins voor, zoodat ik bij mijn gevoelen moet blijven, dat eene bevredigende verklaring van den qualitatieven ablaut nog altijd niet is gevonden.

Bl. 144 reg. 1 v. o Men moet zich natuurlijk niet plompweg voorstellen, dat iemand bij zich zelf overleggen zou: „laat ik niet *vers* in plaats van *vaers* zeggen, omdat men dan misschien zou kunnen meenen dat ik *versch* bedoelde.” Niet alleen zou er in dit geval slechts uiterst zelden vrees voor misvatting behoeven te zijn, maar op het oogenblik, waarop men spreekt, gaat men bijna nooit met eenig opzet te werk. Wel daarentegen werkt hetgeen men bij zich zelf over taal heeft nagedacht of van anderen vernomen heeft mee bij de onbewuste taalbeweging, die er in den menschelijken geest plaats heeft. Nadenken en overleg kunnen natuurlijk als uitgangspunten zelfs van onbewust verloopende psycho-physiologische processen in het algemeen niet worden geloochend, en mogen dat dus ook niet bij het proces der taalvorming. Wie nu de taal — te eenzijdig — opvat als iets geheel persoonlijks, moet bij ieder taalvormingsproces in den geest van den individu trachten te onderscheiden, in hoever voorafgaand nadenken en daarmee samenhangende wilsformuleering aan die taalvorming aandeel heeft gehad, en wie van de taal van een volk spreekt (wat zelfs de meest consequente voorstander der subjectiviteit van de taal niet zal kunnen nalaten) moet dus, daar van eigenlijk nadenken bij een volk wel geen sprake kan wezen, wel degelijk onderscheiden, of een taalvormings- of taalwijzigingsproces eene spontane uiting is of berust op het door nadenken en wilsformuleering ontstane initiatief van een bepaald persoon, die door anderen meer of minder bewust en opzettelijk is nagevolgd. Onbewuste navolging zal daarbij wel regel, opzettelijke nabootsing uitzondering zijn. Bovendien moet men, meer dan gewoonlijk gedaan wordt, beteekenis toekennen aan de critiek, die te allen tijde op het spreken is geoeffend door den hoorder, zij het ook slechts met een spotlach of een teeken van verwondering of twijfel. Wie gewoon is, zelf *vaers* te zeggen en ook door anderen te hooren zeggen, en dan (bv. uit den mond van een Groninger,

die meent zóó beter Hollandsch te spreken, of van iemand die overeenkomstig het schrift tracht te spreken) den klank *vers* hoort en daarbij een ondenkbaar oogenblik de gedachte aan *versch* als het ware door zijn geest voelt heenbliksemen, zal, ook al weet hij onmiddellijk des sprekers bedoeling te raden, dat allicht met een blik, soms met een woord te kennen geven; en van dat oogenblik af kan, wie vroeger *vers* zeide, zich gaan voornemen in 't vervolg *vaers* te zeggen; maar de keerzijde van deze taalcorrectie zal zijn, dat wie vreemd heeft opgehoord van de uitspraak *vers*, die hem aan *versch* herinnerde, nog te meer de neiging zal behouden om zelf *vaers* te zeggen. Velerlei is er dus in de hoofden van spreker en hoorder omgegaan, wat in het kort door mij is weergegeven, toen ik schreef, dat bij *vaers* de zeldzame *ae* zich misschien handhaafde om verwarring met het homonieme *versch* te voorkomen. Als type van zulke taalcorrecties kennen wij het gewone gezegde tot kinderen, wanneer zij *as* zeggen in plaats van *als*: „*as* is verbrande turf”. Een zoo spottend terecht gewezen kind zal in 't vervolg *als* zeggen, om den schijn te vermijden, alsof hij het met het homonieme *asch* verwarde. Juist door die correctie van taalleeraars zonder akte, zooals wij allen zijn, is het bestaan of voortbestaan van gemeenschappelijke volkstalen in de hand gewerkt en naarmate de verscheidenheid der individuen toeneemt en de onafhanke-lijkheidszin hen meer en meer afkeerig maakt van slaafsche navolging, zal die taalcorrectie nog krachtiger op den voorgrond treden als het voornaamste middel om de taaleenheid onder een volk te handhaven. Vgl. over „Dissimilation als Prohibitiv-
mittel gegen Lautänderung” o. a. Karl Brugmann, *Kurze ver-
gleichende Grammatik der idg. Sprachen* I (Strassburg 1902) p. 41
Bl. 147 reg. 3 v. b. Zie hierbij mijn werk *De Noordnederlandsche
tongvallen*, bl. 52 vlgg.

Bl. 153 reg. 6 v. b. De gissing, dat de tweede Hoogduitsche klankverschuiving zou samenhangen met het Opperduitsche berg-land, is onlangs nog eens verdedigd door H. Meyer, *Ueber den
Ursprung der germ. Lautverschiebung* in *Zeitschrift für deutsches
Alterthum* XLV p. 101—128. Deze ziet in alle gevallen der klankverschuiving eene versterking der expiratie en merkt op, dat die het natuurlijk gevolg is van heftige beweging, zooals bij rennen en bergbestijgen. Openbaart zich nu bij een volk eene

versterking der ademhaling, dan zal dat allicht zijne oorzaak kunnen hebben in het gaan wonen in een bergland. Zoo is het dan, meent hij, niet vreemd, dat in de 6de eeuw, toen Allemannen en Beieren het Alpengebied binnendrongen, ook de tweede klankverschuiving zich begon voor te doen.

Bl. 157 reg. 8 v. b. nauwkeurig *lees*: nauwkeurig,

Bl. 164 reg. 9 v. o. klemtoon *lees*: stemtoon.

Bl. 165 reg. 19 v. o. onzer eeuw *lees*: der negentiende eeuw.

Bl. 183 reg. 5 v. o. Deze verklaring van *penning* schijnt mij nu niet meer de ware. Nu geloof ik, dat de *t* in 't Ohd. en de in 't Mnl. soms voorkomende *d* van *pendinc* epenthetisch zijn, en dat het woord eene *ing*-afleiding is van het Keltische *pen* (kop). Een penning zal dus zoo genoemd zijn naar den daarop voorkomenden *kop* (in casu den kop der Romeinsche keizers), waarnaar wij op 't oogenblik ook een gulden nog wel een *kopstuk* of een *pop* noemen, en middeleeuwsche Spaansche munten den naam van *testone* (van *testa*, hoofd) droegen.

Bl. 192 reg. 9 v. o. *psalmodie* voor *salmodie* *lees*: *salmodie* voor *psalmodie*.

Bl. 193 reg. 1 v. o. De verklaring dezer *s* uit sandhi voldeed evenmin aan Jos. Schrijnen, die in zijn geschrift *Etude sur le Phénomène de l's mobile dans les langues classiques et subsidiairement dans les groupes congénères*, Louvain 1891, eene andere verklaring voorsloeg, door hem nader uiteengezet in „Nederlandsche doubletten” in *Tijdschrift* XX bl. 307—319. (Vgl. ook XXIII bl. 81—98).

Bl. 197 reg. 2 v. o. Nog eene andere mogelijkheid had hier vermeld moeten worden, namelijk dat in de talen, die het schijnbare voorvoegsel missen, aphaeresis kan hebben plaats gehad, of dat van een meerlettergrepig woord de eerste, alleen uit een klinker bestaande, lettergreep bij ablaut in sommige taalvormen op den zwaksten trap stond en zoo als Schwundstufevocaal veroverdween. Daarop heeft vooral Herman Hirt in zijn werk *Der idg. Ablaut* gewezen, waarin hij bijzonderen nadruk legt op de werking van den ablaut bij meerlettergrepige bases. Volgens hem moet van de door ons gegeven voorbeelden Schwundstufe worden aangenomen bij Skr. *rudhárás*, Lat. *ruber*, Nl. *rood* tegenover Gr. *ῥυθρός* van de basis *ereudh*; bij Lat. *mingo* tegenover Gr. *ῥιμχέιν*, van de basis *omeigh*; bij Lat. *ruga* (rimpel) tegenover Gr. *ῥύσσω* van de basis *oreugh*; en bij Lat. *novem*, Nl. *negen* tegenover

Gr. ἐννέα van een basis *enewen*. Natuurlijk zal het wel altijd uiterst moeielijk blijven, uit te maken welke basis inderdaad moet worden aangenomen, maar het aantal voorbeelden, waarin men het verdwijnen van eene aanvangsvocaal door ablaot hoogst waarschijnlijk mag achten, is niet gering. Verder moet nog worden opgemerkt, dat volkomen gelijkstelling van de nauw aan elkaar verwante *aleph* en *spiritus lenis* volgens E. Sievers niet aangaat, blijkens zijne woorden, *Grundzüge der Phonetik* § 358—360: „In den semitischen Sprachen ist der feste Einsatz bestimmt geregelt und gilt als Consonant + Vocal: ihm entspricht das hebr. Aleph. arab. Hamza. Man bezeichnet den festen Einsatz gewöhnlich mit dem Zeichen des griech. Spiritus lenis, mit dem man ihn eine Zeit lang, aber wohl fälschlich, identificirt hat. Ob ein leise gehauchter Einsatz oder der leise Einsatz selbst dem altgriech. Spiritus lenis entspricht, ist aber unsicher.“ Overigens geeft Sievers (§ 370) toe, dat uit den „festen Einsatz“ vooral vóór liquidae en nasalen klinkers kunnen ontstaan, waarbij hij voor Grieksche voorbeelden verwijst naar G. Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*, 4te Aufl. p. 714 f.

Bl. 200 reg. 7 v. o. *begraffenis lees: begraffenis*)

Bl. 201 reg. 9 v. o. *porcso lees: porcso.*

Bl. 212 reg. 15 v. o. een *lees: en.*

Bl. 217 reg. 7 v. o. Sedert ik schreef, dat vormen als *Pietsen huis*, *Better* of *Joder japon* uit de schrijftaal verbannen waren, heb ik die vormen inderdaad zoo nu en dan weer geschreven gevonden, maar dan soms in de eenigszins pedante etymologische spelling *Piet zijn huis*, *Bet haar* of *Jo haar japon*. Dat nu wordt niet gezegd en werd ook sinds lang niet meer geschreven: 't is het product van dilettantische taalgeleerdheid. In overeenstemming met de werkelijkheid is alleen het feit, dat het bepalende substantief, wanneer het aan het bepaalde voorafgaat, nu in de beschaafde taal den genetiefsuitgang *s* heeft en in een minder beschaafd Nederlandsch voor 't mannelijk den uitgang *sen* (of *zen*), voor 't vrouwelijk den uitgang *er* (of *der*). Mochten de laatste uitgangen meer tot de beschaafde taal doordringen (wat denkbaar is, omdat ook het begrip van meer of minder beschaafd telkens ten opzichte van de taal verandert) en mochten zij dientengevolge meer, dan nu geschiedt, geschreven worden, dan zouden onze spraakkunsten bij haar verbuigingsparadigma een

paar nieuwe genetiefs-suffixen naast de *s* moeten opgeven. Veel kans om algemeen te worden heeft een andere, op soortgelijke wijze ontstane, genetiefsuitgang niet, namelijk de Hollandsche en Utrechtsche uitgang *en* in uitdrukkingen als *Pieten huis*, *de hont-en ete*, die vroeger ook wel geschreven werd en zich heeft vastgezet bij familienamen als *Joosten*, *Krijnen*, *Francken* enz., met weglating van het woord „zoon”. Voor de Zaanstreken vindt men hem opgegeven door G. J. Boekenoogen, *De Zaanse volkstaal*, Leiden 1896, bl. LIX, voor de Veluwe door W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*, Utrecht 1904, bl. 74. In Zuid-Holland is *-en* gewoonlijk verzwakt tot *-e*. Zoo althans vond ik het opgegeven voor Zoetermeer en Zegwaard, voor Boscoop en Waddingsveen, terwijl ook A. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland*, 's-Grav. 1896, bl. 30 vlg., voor Beierland uitdrukkingen als *noome segaar*, *Miene jurrek* vermeldt. Door Lambert ten Kate (*Aenleiding* I bl. 392) werd deze uitgang gelijkgesteld met den uitgang *-en*, dien wij tegenwoordig den zwakken genetiefsuitgang noemen, doch hij deed dat te onrechte. Met het oog op eene, ook aan de Zaan (zie Boekenoogen, bl. LXI), op de Veluwe (zie Van Schothorst, bl. 73) en op Beierland (zie Opprel, bl. 35) gebruikelijke uitdrukking: *hum boek*, *hum jak* voor *zijn boek*, *zijn* (zelfs *haar*) *jak*, zie ik in dat *en* den zwak uitgesproken possessieven Datief Sing. van het pronomen personale, n.l. *hem*. Men bedenke namelijk, dat het voorafgaande, nu in onverbogen vorm voorkomend, substantief eertijds in den Genetief of possessieven Datief stond, zooals in de 15de en 16de eeuw en zelfs nog wel eens bij Bredero en Vondel (zie W. L. van Helten, *Vondel's taal*, Rott. 1881 II bl. 151), en dat men dus zeide: *des mans zijn huis* of *den man zijn huis*. Zoo zeide men ook in het Mhd.: *durch zweier biscoffe ir rât*, in de Nhd. spreektaal *dem Kind sein Spielzeug* en in het Ofr. *des Normanz veient lor felonie*. Zie J. Grimm, *Deutsche Grammatik* IV p. 351 en Fr. Diez, *Gramm der Rom. Sprachen* 2te Aufl. III p. 70. Het Pron. Poss. werd in die zinnen pleonastisch gebruikt, evenals het Pron. Demonstr. in het bekende versje *Jan die sloeg Lijsje*. Wanneer nu in plaats van den Gen. de possessieve Datief van het substantief gebruikt werd, dan kon evengoed als een (met een Genetief gelijkstaand) Pron. Poss. de Datief van een Pron. Pers. gebruikt worden en kon men gaan zeggen: *den man hem huis*,

wat dan afleet tot *de man-en huis*. Zoodra men ophield — zooals reeds Vondel begon te doen — het voorafgaande substantief in den tweeden of derden naamvalsform te gebruiken, was daarmee de weg gebaad tot de tegenwoordig alleen mogelijke opvatting van *sen*, *er* en *en* als Genetiefsuitgangen, zoodat deze volksuitdrukkingen ons leeren, hoe ook nog in de jongere talen nieuwe buigingsuitgangen door agglutinatie kunnen ontstaan, als ter bevestiging van de juistheid der voor de Oud-Indogermaansche buigingsuitgangen aangenomen agglutinatiethorie van Franz Bopp, maar ten bewijze tevens, dat de taalgeschiedenis een kringloop is, waarbij analyse en synthese elkaar telkens weer afwisselen en er in eene periode van deflexie reeds weer eene nieuwe periode van flexie wordt voorbereid.

Bl. 222 reg. 19 v. o. Meer waarschijnlijk komt het mij nu voor, dat de *ij* (= *i* + *i*) alleen met twee *i*'s geschreven wordt, omdat ook bij andere vocalen (althans in gesloten lettergrepen) de volkomen klank door verdubbeling wordt aangeduid.

Bl. 223 reg. 13 v. b. met *lees*: niet.

Bl. 227 reg. 5 v. b. De hier gegeven voorstelling van het ontstaan van den schijnbaren ablaut der vroeger reduplicerende werkwoorden lijdt aan onduidelijkheid, daar niet genoegzaam blijkt, dat de *é* van *lét* eene andere, jongere *é* is, dan die van *lélét* en *létan*, waaruit eene *á* in het Westgermaansch ontstond. Ook is niet genoegzaam aangeduid, hoe deze jongere *é* (= Nl. *ie*) zou ontstaan zijn, nl. door accentueering van de korte *e* der reduplicatielettergreep en verkorting, zelfs verdwijning der *é* van den wortel, zoodat uit *lélét* eerst *lélet*, vervolgens *lélt* ontstond. Werd dan ook nog de *l* gesyncopeerd en de *é* door Ersatzdehnung gerekt, dan ontstond *lét* = Nl. *liet*. Dat tegen deze wijze van verklaren bij sommige werkwoorden (waaronder ook *laten*) ernstige bedenkingen zijn aan te voeren, valt echter niet te loochenen, ofschoon er andere perfectvormen, met name in het Angelsaksisch (bv. *heht* van *hátan*, *leolt* van *lácán*, enz.), voorkomen, bij welke eene dergelijke ontwikkeling zich nog duidelijk vertoont en dus niet betwijfeld kan worden. Wat de andere verba aangaat, hebben sommigen nu gegist, dat alleen bij de weinige met vocalen beginnende werkwoorden de *é* langs phonetischen weg zou ontstaan zijn en dan langs analogischen weg ook bij de overige, doch zeer waarschijnlijk komt mij dat

- niet voor. Volgens Karl Brugmann, *Indogerm. Forschungen* VI p. 89 ff., zouden sommige der Gotische reduplicerende werkwoorden in het Westgermaansch al reeds lang in 't geheel geene reduplicatie meer hebben gehad, maar daarentegen werkelijk ablaute met *éi*, waaruit jongere *ê* kon ontstaan, en *éu*, als normaaltrap. Werkwoorden met *á* uit *ê* zooals *laten*, zouden dan echter toch door analogie moeten verklaard worden.
- Bl. 229 reg. 8 v. b. voorvoegsel *lees* : voorvoegsels.
- Bl. 229 reg. 15 v. b. vormvermindering *lees* : vormverandering.
- Bl. 231 reg. 12 v. b. Bovendiendien *lees* : Bovendien.
- Bl. 234 reg. 14 v. o. *quod*) *lees* : *quod*), Vel 17 is afgedrukt zonder mijn imprimatur.
- Bl. 234 reg. 11 v. o. de *lees* : den.
- Bl. 235 reg. 2 v. b. persoonl. pur *lees* : persoon plur.
- Bl. 235 reg. 17 v. o. te schrappen : *bróthryjuns*, enz.
- Bl. 235 reg. 8 v. o. dus *lees* : dus, Verder leze men „anderen” voor „andere”.
- Blz. 235 reg. 3 v. o. Volgens W. L. van Heltén, *Beiträge* XX 516 f en XXVIII 536 ff. is de uitgang *ns* alleen aan het Gotisch en niet aan het Westgermaansch eigen, zoodat dus ook bij Ohd. *taga*, Mnl. *tage* geen sprake van apocope van *ns* zou kunnen zijn. Bevredigende verklaring van die vormen echter schijnt mij in dat geval nog niet gegeven, al is Van Heltén's twijfel aan apocope van *ns* ook niet ongerechtvaardigd.
- Bl. 236 reg. 2 v. o. *Phillogie* *lees* : *Philologie*.
- Bl. 237 reg. 13 v. b. uidt *lees* : luidt.
- Bl. 237 reg. 5 v. o. *Breiträge* *lees* : *Beiträge*.
- Bl. 237 reg. 4 v. o. *ḍaxpu* *lees* : *ḍaxpu* en *ḥḍuc* *lees* : *ḥḍuc*.
- Bl. 239 reg. 11 v. b. hebben *lees* : niet hebben.
- Bl. 240 reg. 11 v. b. regelmatig *lees* : regelmatig :
- Bl. 240 reg. 12 v. o. wonderspreuking *lees* : wonderspreukig.
- Bl. 240 reg. 4 v. o. fer emonosillaba *lees* : fere monosillaba.
- Bl. 240 reg. 3 v. o. exanimanti *lees* : examinanti.
- Bl. 241 reg. 14 v. b. verschillende *lees* : verschillenden.
- Bl. 241 reg. 20 v. o. medial *lees* : mediae.
- Bl. 241 reg. 8 v. o. habant *lees* : habent.
- Bl. 241 reg. 7 en 6 v. o. ü *lees* : ii
- Bl. 242 reg. 6 v. b. overgang *lees* : overgaan.
- Bl. 242 reg. 16 v. o. oudere *lees* : andere.

- Bl. 242 reg. 5 v. o. *fs*; lees: *fs*.
- Bl. 242 reg. 2 v. o. *Zeischrift* lees; *Zeitschrift*.
- Bl. 243 reg. 19 v. b. *ἐπτά* lees: *ἐπτά*.
- Bl. 243 reg. 3 v. o. *junhiza* uit **juhiza* lees: *juhiza* uit **junhiza*.
- Bl. 244 reg. 16 v. b. *-ez* lees: *-er*.
- Bl. 253 reg. 3 v. o. *greve* lees: *greve* (nu *grieve*).
- Bl. 259 reg. 17 v. b. Hierbij had opgemerkt kunnen worden, dat eigenlijk ook de *t* van Got. *namt* op analogiewerking berust, daar de uitgang in 't Germaansch klankwettig alleen *t* kon zijn na de scherpe spiranten *s*, *h* en *f*.
- Bl. 260 reg. 11 v. o. *zegge* lees: *zeggen*.
- Bl. 271 reg. 5 v. o. Germ. *thá*, lees: Germ. *thó*.
- Bl. 291 reg. 1 v. b. 228 lees: 228—230.
- Bl. 291 reg. 14 v. o. *wagen-lits* lees: *wagon-lits*.
- Bl. 316 reg. 7 v. o. *Asoka* lees: *Asjoka*.
- Bl. 320 reg. 12 v. b. 25 lees: 24.
- Bl. 324 reg. 13 v. b. *kregen* lees: *kreeg*.
- Bl. 325 reg. 5 v. b. Om misvatting te voorkomen moet opgemerkt worden, dat de *g* in het Engelsch bij woorden van Germaanschen oorsprong natuurlijk ook vóór *e* en *i* gutturale media gebleven is.
- Bl. 347 reg. 1 v. o. *Vocabulaire* lees: *Vocabulaire*.
- Bl. 350 reg. 3 v. b. *ukuhlopina* lees: *ukuhlonipa*.
- Bl. 358 reg. 14 v. b. Ik mag niet verzuimen hier aan te teekenen, dat het door Mpoe Sedah in 1157 n. Chr. vervaardigde groote Javaansche heldendicht onlangs voor het eerst volledig is uitgegeven door J. G. H. Gunning, *Bhârata-yuddha, Oudjavaansch heldendicht*, 's-Grav. 1903. Ook moet nog gewezen worden op de eigenaardige vierregelige Maleische volksdichtjes of *pantoens*, die door Ch. A. van Ophuysen behandeld zijn in zijne redevoering over „Het Maleische volksdicht”, waarmee hij 18 Mei 1904 zijn hoogleraarsambt te Leiden aanvaardde. De dramatische letterkunde der Javanen bestaat uit de bekende *wayang*-stukken, waarvan er verscheidene geheel of gedeeltelijk gedrukt zijn.
- Bl. 381 reg. 8 v. o. De eerste eigenlijke spraakkunst der Zigeunertaal is nu geschreven door F. N. Finck, *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*, Marburg 1903.
- Bl. 383 reg. 11 v. b. *hymmen* lees: *hymnen*.
- Bl. 407 reg. 2 v. b. Zie over de weinig van elkaar afwijkende

Portugeesche dialecten J. Leite de Vasconcellos, *Esquisse d'une dialectologie portugaise*, Paris, Lisabonne 1901, en van denzelfden geleerde *Estudos de Philologia Mirandesa*, Lisboa 1901—2, vooral merkwaardig, omdat daarin een nieuw voorbeeld van taaloverneming wordt gegeven. Immers het daar in bijzonderheden onderzochte dialect van Miranda, in het Noordoosten van Portugal op de grenzen van Leon, blijkt oorspronkelijk een Spaansche tongval geweest te zijn, maar in betrekkelijk jongen tijd een Portugeesch karakter te hebben aangenomen, waar de Spaansche ondergrond echter nog doorheen schijnt.

Bl. 432 reg. 18 v. o. hij *lees*: bij.

Bl. 468 reg. 6 v. b. taal *lees*: talen.

Bl. 471 reg. 9 v. b. is *lees*: in.

BLADWIJZER

DER BEHANDELDE ZAKEN.

- Ablaut: kwalitatieve, 141, 149 vlg., 487 vlg.; kwantitatieve, 224—228; bij de Germ werkwoorden, 226—228, 437; schijnablaut der vroegere reduplicerende werkwoorden, 493 vlg.
- Abstracte woorden, 26 vlg.
- Accent, 12, 31—33, 116 vlg., 392; van wisselend vast geworden, 223, 228; oorzaak van klankverandering, 214—247.
- Accentverplaatsing, 229 vlg.
- Achterevoegsels, 112 vlg., 120—135, 271—274
- Aegyptisch, 351.
- Aeolisch, 393.
- Aequalis (gradus), 271 vlg.
- Aethiopisch, 365.
- Affricaten, 17.
- Afleiding der woorden, 110—135.
- Afrikaansche talen, 349—355.
- Agglutinatie-theorie van Bopp, 133—135; syntactische agglutinatie 97—104.
- Agglutineerende talen, 29 vlg., 95.
- Ain, 199, 319.
- Akkadisch, 365 vlg.
- Aktionsarten, 29, 262 vlg., 481—483.
- Albaaneesch, 385.
- Aleph, 193 315, 319, 491.
- Allemannisch, 468 vlg., 470.
- Amerikaansche talen, 344—349.
- Amharisch, 351 vlg.
- Analogiewerking, 247 284.
- Analytische taalontwikkeling, 485 vlg.
- Angelsaksisch, 430—435.
- Aphaeresis: van medeklinkers, 192—197; van klinkers, 231—233; van lettergrepen, 233.
- Apocope: van medeklinkers, 218 vlg., 233—236; van klinkers, 231, 236 vlg.
- Apperceptie, 7, 74, 91.
- Arabisch, 364 vlg.
- Arameesch, 363 vlg.
- Arische talen, 377—383.
- Armenisch, 383—385.
- Armoricaansch, 411.
- Articulatie, 23.
- Articulatiebasis, 13.
- Aspiraten, 17, 323.
- Assimilatie: vocalische, 179; wederkeerige, 179; gedeeltelijke, 179—182; progressieve, 182 vlg.; regressieve, 183—186.
- Assyrisch, 362.
- Attisch, 393.
- Augment, 375, 377, 384, 390, 416.
- Auslautgesetze (Germaansche), 218 vlg., 233—239.
- Australische talen, 355 vlg.
- Awestâ-taal, 383.
- Aziatische talen, 256—367, 371—385.
- Babylonisch, 362.
- Bahuwrihi samenstelling, 268—272.
- Balinesch, 357, 358.
- Balto Slavisch, 385—389.
- Bantoe-talen, 349 vlg.
- Barden, 409.
- Barytonen, 32.
- Bas-Breton, 411.
- Bases (Woord-), 484 vlg.
- Baskisch, 369 vlg.
- Bastaardvloeken, 284.
- Beeldschrift, 310 vlg.
- Begrippen, 6 vlg.
- Begripswoorden, 24—28.
- Beiersch, 469 vlg.
- Benratherlinie, 457.
- Betrekkingwoorden, 24—28, 360.
- Boomnamen (geslacht der), 278.
- Boschjesmannen (talen der), 349.
- Bow-wow- en pooh-pooh-theorie, 64, 71.

- Brabantsch, 305, 458 vlg., 461.
 Breking, 172, 177 vlg.
 Britsch, 408—412.
 Brouwen, 191 vlg.
 Bühnendeutsch, 475.
 Buiging, 28.
 Buigingsuitgangen, 128 vlg., 133—
 135, 233—239, 244 vlg., 263—268,
 374, 414 vlg.; schijnbare, 127 vlg.
 Bulgaarsch, 388.
 Burgundisch, 468.
 Byzantijsch-Grieksch, 320, 321, 395.
 Catalanisch, 403—406, 407.
 Causatieven, 245, 375, 378, 391, 483.
 Chaldeeuwsch, 363 vlg.
 Chamietisch, 351 vlg.
 Chineesch, 359 vlg.
 Chronologie: der klankveranderin-
 gen, 164—170; der woordontlee-
 ningen, 289.
 Chur-Waalsch, 403—406, 408.
 Clamor concomitans, 73.
 Combinatorische klankverandering,
 170—186.
 Concrete woorden, 26 vlg.
 Conjugatie, 28 vlg., 106 vlg., 134,
 226—228, 234 vlg., 236—240,
 245 vlg., 252, 256—262, 375.
 Consonanten, 13, 15—18.
 Copulatieve samenstelling, 91—93
 Cornisch, 411.
 Crasis, 210—212.
 Daco-Romaansch, 403—406, 408.
 Darwinisme en taal, 70 vlg.
 Declinatie, 29, 127 vlg., 133 vlg.,
 233—239, 244 vlg., 263—268,
 374, 414 vlg.
 Deelwoorden, 262 vlg., 378, 390,
 397, 409, 415, 483; schijnbare,
 270 vlg.
 Deensch, 428 vlg.
 Deflexie, 485.
 Demonstratieve woorden, 24, 89 vlg.
 Demotisch schrift, 313.
 Denken en spreken, 6—9.
 Desideratieven, 378.
 Determinatieve samenstelling, 93.
 Dêwanâgari, 316.
 Dhâtupâthas, 77.
 Dialect, 41—45.
 Diernamen (onzijdige), 275.
 Dietsch, 461.
 Differentiëering, 149—153, 488 vlg.
 Digamma aeolicum, 320.
 Diphthongen, 15.
 Diphthongearing, 221 vlg., 304 vlg.
 Dissimlatie, 212—214, 488 vlg.
 Dorisch, 393.
 Doubletten, 150 vlg.
 Drâwidische talen, 358 vlg.
 Drentsch, 301 vlg., 454.
 Driesylbenwet, 392.
 Dualis der pronomina, 386, 435,
 452, 470.
 Dubbelwortels, 140—143
 Duitsch, 446—476
 Duratieven, 481 vlg.
 Dwandwa-samenstelling, 91—23,
 Dynamisch accent, 12, 31—33,
 216, 228.
 Eigenlijke en oneigenlijke samen-
 stelling, 100.
 Eigennamen, 26.
 Elisie, 208—210
 Enclisis, 24, 217—219.
 Engelsch, 293 vlg., 435—440,
 Epenthesis: van klinkers, 173 vlg.,
 198—201; van medeklinkers, 204
 —208.
 Ersatzdehnung, 167, 222 vlg.
 Eskimo-taal, 347, 361,
 Ethnographie van Nederland, 299.
 Etrurisch, 371.
 Etymologie, 65.
 Europeesche talen, 367—376, 385
 —476.
 Evolutietheorie van Schlegel, 132 vlg.
 Explosivae, 15.
 Exspiratorisch accent, 12, 31—33,
 216, 228
 Finnisch Oegriscche talen, 285, 366,
 368 vlg.
 Flecteerende talen, 29 vlg.
 Fortis en lenis, 477 vlg.
 Frankisch: Nederfr. 447—450, 455
 —463; Middelfr. 465 vlg.; Rijnfr.
 465 vlg.; Moezelfr. 465 vlg.; Op-
 perfr. 468, 470; Oostfr. 468, 470;
 Zuidfr. 468—470.
 Fransch, 403—406, 407 vlg.
 Friesch, 301, 302 vlg., 429—433,
 440—445.

- Friso-Frankisch, 302—305, 458 vlg.
 Friso-Saksisch, 300 vlg., 450.
 Functie in den zin, 30.
 Gadhelisch, 409 vlg., 411 vlg.
 Gaelisch, 412.
 Galileesch, 364.
 Geg (het), 385.
 Geleidelijkheid der klankverandering, 153—155.
 Gemakzucht, oorzaak van klankverandering, 187—203.
 Genetiefs-s, 128 vlg., 266, 374,
 Genetiefsuitgangen (nieuwe), 491—493.
 Georgisch, 369.
 Germaansch: Oostgerm., 412—424;
 Noordgerm., 412—421, 424—429;
 Westgerm., 412—421, 429—476.
 Germanistiek, 417—419.
 Gerundium, 378, 397, 404, 416, 442
 Geslachtsverandering, 272—278
 Geslachtsverval, 278—280.
 Gevoelklanken als grondwoorden,
 90.
 Ghez (het) 352, 365.
 Gotisch, 419—424.
 Grammatica wisseling, 244—246.
 Grieksch, 389—395
 Grondwoorden, 76—91, 484 vlg.
 Groningsch, 300 vlg., 308, 454.
 Gutnisch (Oud-), 428.
 Gutturaalrijen, 162.
 Halfklinkers, 17.
 Hamza, 198, 491.
 Hauchdissimulationsgesetz, 161.
 Hebreuwsch, 363.
 Herhaling van woorden, 108 vlg.
 Hiaatvermijding, 205.
 Hiëratisch schrift 313.
 Hiëroglyphenschrift, 312 vlg., 316.
 Himyaritisch, 365.
 Hindi, 381.
 Hindoestani, 380 vlg.
 Hittietisch, 384.
 Hoezwaresj, 382.
 Hollandsch, 458.
 Hongaarsch, 369.
 Hoogduitsch, 471—476.
 Hottentotsch, 349.
 Hyperboraëische talen, 360 vlg.
 Iberen, 296, 370 vlg.
 I-epenthesis, 173 vlg.
 Iersch, 411.
 IJslandsch, 425 vlg.
 Ikingschrift, 311.
 Inchoatieven, 391, 397, 420, 483.
 Inclinatie, 24, 217—219
 Incorporatie, 95 vlg, 486.
 Indische talen, 377—381.
 Indo-Chineesche talen, 359 vlg.
 Indogermaansch, 371—476; Oost-
 Indogermaansch, 376—389; West-
 Indogermaansch, 389—476.
 Infinitief, 378, 390 vlg., 397, 416,
 483.
 Infixie, zie Incorporatie.
 Innuït (het), 347.
 Intensieven, 378, 483.
 Invloed der talen op elkaar, 291 vlg.
 Ionisch, 393.
 Iranische talen, 381—383.
 Itacisme, 321.
 Italiaansch, 403—406.
 Italsch, 395—408.
 Jaganisch, 347.
 Jakoetisch, 366.
 Japansch, 366 vlg.
 Javaansch, 357 vlg., 495.
 Junggrammatiker, 165, 417 vlg.
 Kaapach-Hollandsch, 353—355.
 Kaffertalen, 349 vlg.
 Kanaänietisch, 363.
 Kanareesch, 359.
 Kasjoebisch, 389.
 Kaukasische talen, 369.
 Kawi (het), 358, 495
 Kelten, 295—299, 408 vlg.
 Keltisch-Britsch, 408—412.
 Kentom- en Satem-talen, 162,
 376 vlg.
 Khassia-taal, 360.
 Khetsjoea-taal, 346.
 Khoi-khoïn (het), 349.
 Kindertaal, 38, 58, 70, 108, 483 vlg.
 Kirghizisch, 366.
 Klanknaboetsing, 109 vlg.
 Klankschrift, 312—342
 Klanktrappen, 223 vlg.
 Klankverandering, 136—247.
 Klankverschuiving: eerste, 155 vlg.,
 164 vlg., 412; tweede, 152, 447,
 489 vlg.

- Klankverzwakking, 230 vlg.
 Klankwetten, 156—161, 247.
 Klankwisseling, zie Ablaut.
 Klemtoon, 12, 23 vlg., 31—33, 116 vlg., 216.
 Klikklanken der Hottentotten, 84.
 Klimaat (invloed van het) op de taal, 152 vlg.
 Klinkers, 13—15
 Koerdisch, 383.
 Kolh-taal, 359.
 Koptisch, 351.
 Krimgotisch, 424.
 Kroatisch, 388.
 Kymrisch, 409—411.
 Labialisatie der velaren, 162 vlg., 392, 409, 413.
 Labialisering van klinkers, 172 vlg.
 Ladinisch, 403—406, 408.
 Langobardisch, 468.
 Lapsch, 285, 368.
 Latijn, 395—399, 400—402.
 Lechisch, 389.
 Lettergrepen, 22.
 Letterverwisseling, 202—204
 Lettisch, 387.
 Lidwoorden, 361, 391, 403, 417, 438.
 Limburgsch, 455—458, 460.
 Liquidae, 17.
 Litauwisch, 387.
 Logica in de taal, 8 vlg.
 Lugdunum—Batavorum, 299
 Macedonisch, 393 vlg.
 Majyaarsch, 369.
 Malagasi (het) 352 vlg., 358.
 Malayalam (het), 359.
 Maleisch, 355, 357 vlg., 495.
 Malteesch, 363.
 Mandingo-talen, 350.
 Mankisch, 411.
 Maori (het), 356.
 Masoretische punctuatie, 316.
 Maya-talen, 346.
 Medeklinkers, 13, 15—18.
 Mediae, 15.
 Mediopassief, 375, 378, 390, 396, 404, 409, 416, 422, 425, 435.
 Melanesisch, 356.
 Menangkabausch, 357, 358.
 Metathesis, 201 vlg., 204.
 Mich-kwartier, 457 vlg.
 Middelduitsch, 463—467.
 Moabietisch, 315, 363.
 Moldavisch, 408.
 Mon (het), 360.
 Mongoolsch, 366, 368.
 Monophthonggeering, 177—179.
 Monosyllabische talen, 29 vlg., 240 vlg., 359 vlg.
 Mouilleering, 173 vlg.
 Muzikaal accent, 12, 31—33, 214—216.
 Naamval, 29; verval der naamvalen, 263—268.
 Nabateesch, 364.
 Nabootsing, oorzaak van klankverandering, 139 vlg., 191 vlg., 306—308.
 Na- en voor-klinken, 22.
 Nahuatl (het), 345 vlg.
 Nasalen, 12, 17 vlg.
 Nativistische theorie, 74 vlg.
 Nederduitsch, 446—463.
 Nederlandsch, 461—463.
 Negertalen, 350 vlg.
 Neusklinken, 12, 17 vlg.
 Noordhollandsch, 302 vlg.,
 Noorsch, 425—427.
 Nubische talen, 351.
 Nu-ephekkustikon, 206 vlg.
 Numeralia, 91 vlg., 162 vlg., 254—256, 298.
 Oeral altaïsch, 365—369.
 Omschrijvende vervoeging, 403 vlg., 416, 422, 435, 438, 442, 446 vlg.
 Onomatopoeia, 109 vlg.
 Ontploffingsklanken, 15.
 Onzelfstandige achtervoegsels, 120.
 Oorsprong der taal 57—76, 484.
 Opperduitsch, 467—471.
 Oskisch, 399 vlg.
 Ossetisch, 383.
 Overgangsklanken 22.
 Oxytonon, 32.
 Palataalwet, 166 vlg.
 Palatalisering van klinkers, 173 vlg., 304; van medeklinkers, 324 vlg., 431 vlg.
 Pali (het), 380.
 Papiement (het), 348.
 Papoea-talen, 355, 357.
 Parsi (het), 382.

- Participia, 262 vlg. 378, 390, 397,
 409, 415, 483, schijnbare 270 vlg.
 Patois, 307.
 Pehlevi (het), 382.
 Pelasgen, 371.
 Perfectief praefix, 262 vlg., 482.
 Persoonlijk karakter der taal, 33—36.
 Persoonsnamen (onzijdige), 275 vlg.
 Persoonsuitgangen, 134, 234, 236,
 375.
 Perzisch, 382 vlg.
 Pesjereh (het), 347.
 Phoenicisch, 363.
 Phonetiek (geschiedenis der), 18—21,
 478 vlg.
 Phonetisch schrift, 47 vlg., 341.
 Poesjtoe (het), 383.
 Poëtische taal, 55.
 Polabisch, 389.
 Polynesisch, 355 vlg.
 Poolsch, 389.
 Portugeesch, 403—407, 496.
 Possessief pronomen, 217, 253.
 Possessieve samenstelling, 268—272.
 Praedicaat, 28, 479—481.
 Praedicatieve wortels, 89 vlg.
 Praefixen, 113—120, 262 vlg.
 Praeterito-praesentia, 244, 262, 416.
 Prâkrit (het), 379 vlg.
 Proclisis, 24, 217—219.
 Pronomina, 217, 218, 234, 254—256,
 374 vlg., 386, 415, 421, 435, 452,
 455, 470.
 Prothesis, 197 vlg., 490 vlg.
 Provençaalsch, 403—406, 407.
 Pruisisch (Oud-), 387.
 Psycho-physiologische klankveran-
 dering, 187—247.
 Punisch, 363.
 Quantiteit, 12, 238.
 Quiposeschrift, 311.
 Rebus, 311.
 Reduplicatie, 106 vlg., 226 vlg.,
 375, 435.
 Rekking: van klinkers, 167, 222;
 van medeklinkers, 429.
 Relatieve woorden, 24.
 Rhaeto-Romaansch, 403—406, 408.
 Rhotacisme, 169 vlg.
 Ripuarisch, 465 vlg.
 Roemeensch, 403—406, 408.
 Romaansch, 295—298, 403—408.
 Runenschrift, 315, 328—330.
 Russisch, 388 vlg.
 Sabeesch, 365.
 Saksisch: Nedersaks., 300—302, 447
 —455; Middelsaks., 464 vlg.,
 466 vlg.
 Samaritaansch, 364.
 Samengestelde uitgangen, 122—126,
 273 vlg.
 Samenstelling, 91—110, 268—272.
 Samentrekking, 210—212.
 Samojeedsch, 366, 368.
 Sandhi, 31, 51, 219.
 Sanskrit, 377—379.
 Saxo-Frankisch, 301 vlg., 458.
 Schrijftaal, 46—56; invloed er van
 op de spreektaal, 146—149.
 Schrijfteekens, 46—51, 311—342.
 Schrift, 46, 311 vlg.
 Schriftvorming, 311—342.
 Schuringsklanken, 15.
 Semietisch, 361—365.
 Semivocales, 17.
 Servisch, 388.
 Silezisch, 466 vlg.
 Singhaleesch, 359, 381.
 Sjewa's, 198 vlg.
 Skaldenpoëzie, 426.
 Slavisch, 385—389.
 Sleoptoon, 221 vlg., 238.
 Slovakisch, 389.
 Sloveensch, 388.
 Soemerisch, 365 vlg.
 Sonanten, 198, 376.
 Sonoorklanken, 17.
 Soortnamen, 26.
 Sorbisch, 389.
 Spaansch, 403—406, 407.
 Spellingwijziging, 47 vlg., 339—342.
 Spijkerschrift, 314, 317.
 Spiranten, 15.
 Spiritus asper, 196, 320.
 Spiritus lenis, 198, 491.
 Spraak en taal, 3.
 Spraakwerktuigen, 11—13.
 Spreken, 3—6.
 Stamboom(taal-), 310.
 Stamland van het Indogermaansch,
 372—374.
 Stamvormende suff., 126 vlg., 486 vlg.

- Stembandletters, 16.
 Stembuiging, 12.
 Sterke werkwoorden, 226—228, 415, 437.
 Stoottoon, 221 vlg., 238.
 Subject, 28, 479—481.
 Suffixen, 112 vlg., 120—135, 270—274, 486 vlg.
 Superlatieven met dubbelen uitgang, 273 vlg.
 Supinum, 350.
 Swaheli-taal, 397.
 Swarabhakti, 198—201.
 Syllabaaraccent, 221.
 Syllabaarschrift, 312—319.
 Syllaben, 22.
 Syncope: van klinkers, 231, 239 vlg., van medeklinkers, 167, 222 vlg., 242.
 Synergastische theorie, 73, 484.
 Syntaxis, 30.
 Syrisch, 364.
 Taaloverneming, 40, 284—310, 373.
 Taalpsychologie (geschiedenis der) 9—11, 477.
 Taalsplitsing, 38—41, 310.
 Taalvermenging, 40 vlg., 292—294.
 Taalverspreiding, 372.
 Taalverwantschap, 40, 310.
 Tamoel (het), 359.
 Telinga-taal, 359.
 Telwoorden, 91 vlg., 162 vlg., 254—256, 298.
 Tenues, 15.
 Tepi, 67 vlg.
 Thüringsch, 466 vlg.
 Tibetaansch, 360.
 Toengoezisch, 366.
 Tongval, 41—45.
 Toskisch, 385.
 Tsjechisch, 389.
 Tsjippeweisch, 345.
 Turksch—Tatarisch, 366, 367 vlg.
 Tusschenwerpsels als grondwoorden, 90.
 Twaalfvallig stelsel, 254.
 Tweeklanken, 15.
 Twentsch, 301 vlg., 453 vlg.
 Twintigtallig stelsel, 298.
 Typeering van klanken, 137—151.
 U-epenthesis, 173.
 Uerdingerlinie, 457.
 Uitverkiezing, 139, 143.
 Ukuhlonipa, 68 vlg.
 Umbrisch, 399 vlg.
 Umlaut: door *a*, 172, 177 vlg.; door *u*, 172 vlg.; door *i*, 174—177, 301 vlg.
 Verdubbeling, 105 vlg.
 Verholen samenstellingen, 105.
 Verholen afleidsels, 129 vlg.
 Verkorting van klinkers, 170 vlg., 238.
 Verstaan, 36—38.
 Verwantschapsnamen of *ter-tor*-stammen, 134, 224, 235, 265 vlg.
 Verzachting van medeklinkers, 241—246.
 Vikingernoordsch, 425.
 Vlaamsch, 458, 459, 462.
 Vocaalharmonie, 219 vlg.
 Vocalen, 13—15.
 Vocalische assimilatie, 179.
 Volksetymologie, 280—284.
 Volzin, 28, 481.
 Voornaamwoorden, 217, 218, 234, 252—256, 374 vlg., 386, 415, 421, 435, 452, 455, 470.
 Voorstellingen, 6 vlg.
 Voorvoegsels, 113—120, 262 vlg.
 Vreemde woorden in verschillende talen, 285—290.
 Vulgaarlatijn, 400, 402.
 Waalsch, 408.
 Walachisch, 408.
 Wandilisch, 424.
 Welluidendheid, oorzaak van klankverandering, 204—214.
 Wendisch, 388.
 Werkwoorden: sterke, 226—228, 415, 437; zwakke, 206, 240, 260 vlg., 415 vlg., 420 446.
 Wet van Grassmann, 161.
 Wet van Grimm, 155 vlg., 164 vlg., 412.
 Wet van Verner, 242—246.
 Woord (het), 21 vlg.
 Woordaccent, 223.
 Woordafleiding, 110—135.
 Woordvorming, 91—135, 263—274.
 Wortels (taal-), 76—91, 484.
 Zeeuwsch, 303.

- Zelfstandige achtervoegsels, 112 vlg.
 Zend (het), 383.
 Zigeuner-taal, 381, 495.
 Zinaccent, 217—221.
 Zinsverband, 28—33.
 Zuidafrikaansch, 353—355.

- Zwabisch, 469, 470 vlg.
 Zwakke verbuiging, 127, 265.
 Zwakke werkwoorden, 206, 240,
 260 vlg., 415 vlg., 420, 446.
 Zweedsch, 427 vlg.

BLADWIJZER

DER VERMELDE PERSONEN.

- Aasen (I.), 427.
 Abel (Karl), 66.
 Accius (L.), 323.
 Adam (Lucien), 66, 346, 366.
 Adelung (J. Ch.), 63, 81, 86.
 Adriani (N.), 357.
 Aelfred (Koning), 433.
 Aelfric, 433.
 Amarasinha, 379.
 Ammonius, 394.
 Andresen (Karl Gustaf), 280.
 Andrews (L.), 355.
 Anquetil du Perron, 383.
 Apollonius Dyskolos, 394.
 Appleyard (J. W.), 68 vlg., 349.
 Arbois de Jubainville (H. d'), 370,
 411, 486
 Aristarchus, 394.
 Aristoteles, 9, 59, 394.
 Arndt (Wilhelm), 417.
 Ascoli (G. J.), 20, 66, 81 vlg., 136,
 295.
 Augustinus, 62, 363
 Bartholomae (Chr.), 140, 214, 381.
 Becanus (Joh. Goropius), 81, 240.
 Bechtel (Fritz), 225, 376.
 Becker (Carl Ferdinand), 132.
 Beets (Adriaan), 419.
 Begemann (W.), 416.
 Behaghel (Otto), 416, 417, 451,
 460, 463.
 Behrens (Dietrich), 418.
 Bell (A. Melville), 20.
 Bellaard (D. H. G.), 458.
 Penfey (Theodor), 87, 132, 373.
 Bendsen (Bende), 445.
 Berneker (Erich), 387.
 Bezold (Carl), 362.
 Bezzenberger (Adalbert), 162, 214,
 374, 387.
 Bielenstein (A.), 387.
 Bilderdiik (Willem), 19, 58, 63, 87.
 Blass (Friedrich), 321, 392, 394.
 Bleek (W. H. J.), 71, 349.
 Blom (Ph. van), 444.
 Böhlingk (Otto von), 366, 379.
 Boeke (J. D.), 478.
 Boekenooien (G. J.), 419, 492.
 Boeles (P. C. J. A.), 329.
 Boele van Hensbroek (P. A. M.), 357.
 Poendale (Jan van), 337, 461.
 Boer (R. C.), 419.
 Bonald (A. de), 62.
 Bonaparte (Louis Lucien), 370.
 Bopp (Franz), 64, 81, 89, 113 vlg.,
 153, 224, 379, 385, 493
 Borgeld (Andries), 419, 455.
 Borinski (Karl), 21.
 Bormans (J. H.), 418.
 Bosch (J. H. van den), 100.
 Bosworth (Joseph), 433.
 Bourquin (Th.), 347.
 Braun (F.), 424.
 Braune (Wilhelm), 236, 421, 451,
 463, 471.
 Bréal (Michel), 71, 399.
 Bremer (Otto), 166, 299, 458, 463,
 478.
 Brill (W. G.), 10, 87 vlg.
 Brincker (P. H.), 350.
 Brosses (Ch. de), 63.
 Bruckner (Wilhelm), 468.
 Brücke (Ernst), 19.
 Bruggencate (K. ten), 478.

- Brugmann (Karl), 134, 160, 182, 214
 225, 236, 254, 260, 272, 274, 373,
 374, 376, 392, 417, 419, 489, 494.
 Brugsch (Heinrich), 351, 362.
 Bruining (A.), 377
 Brunnhofer (H.), 373.
 Brunot (Ferdinand), 123, 148.
 Brusciotto, 350.
 Brynjolf Sveinsson, 426.
 Buck (C. D.), 399.
 Bühler (Georg), 317, 377.
 Bülbring (Karl D.), 433.
 Büttner (C. G.), 349, 350.
 Bugge (Sophus), 236, 285.
 Burger (Dionys), 395.
 Busbeck (Ogier), 424.
 Caesar (C. Julius), 299, 399.
 Caland (W.), 377.
 Casaubonus (M.), 62.
 Castrén (M. A.), 361, 368.
 Champollion (Fr.), 316.
 Chaucer (Geffray), 436.
 Christaller (J. G.), 350.
 Cicero (M. Tullius), 322, 401.
 Claudius (Keizer), 323.
 Cohen Stuart (A. B.), 21, 358.
 Collitz (H.), 392.
 Colmjon (G.), 444.
 Confucius, 360.
 Conrady (August), 241.
 Conway (R. S.), 399.
 Coornhert (Dirck Volekertsz), 337.
 Corssen (W.), 371, 395.
 Cosijn (P. J.), 419, 433.
 Coudreau (H.), 346.
 Crevaux (J.), 346.
 Curti (Th.), 73.
 Curtius (Georg), 65, 80, 81 vlg.,
 89, 134, 160, 187, 249, 392, 482,
 491.
 Cyrillus, 320, 388.
 Czermak (J. N.), 20.
 Dames (L.), 383.
 Dante Alighieri, 296, 403.
 Darmesteter (Arsène), 131, 403.
 Darmesteter (James), 383.
 Darwin (Charles), 70.
 David (Jan Baptist), 418.
 Deecke (W.), 371.
 Delbrück (Berthold), 90, 372, 374,
 387, 392, 477.
 Delitzsch (Friedrich), 66, 362.
 Democritus, 59.
 Didymus, 394
 Diefenbach (Lorenz), 408.
 Dieter (F.), 418.
 Diez (Friedrich), 207, 403, 492.
 Dijkstra (R.), 341.
 Dijkstra (Waling), 444.
 Dio Cassius, 299
 Diodorus Siculus, 61.
 Dionysius Thrax, 394.
 Dobrowsky (Joseph), 387.
 Donatus (Aelius), 399.
 Donders (F. C.), 20.
 Donker Curtius (J. H.), 367.
 Dozy (R. P. A.), 283, 362.
 Ebel (Hermann), 408.
 Eck (H. van), 358.
 Einkenel (Eugen), 418.
 Ellis (A. J.), 20, 439.
 Engelmann (W.), 286.
 Ennius (Q.), 323, 399.
 Epicurus, 59.
 Erasmus (Desiderius), 401.
 Erckert (R. von), 369.
 Erman (Adolf), 351.
 Ernault (E.), 411
 Erpenius (Thomas), 362.
 Eunomius, 62.
 Euting (Julius), 363.
 Eykman (L. P. H.), 479.
 Eys (W. J. van), 203, 370.
 Farrar (F. W.), 71.
 Febres (A.), 346.
 Fick (August), 65, 81 vlg., 136,
 374, 484.
 Finck (Franz Nikolaus), 495.
 Förstemann (W.), 280.
 Franck (Johannes), 418, 461.
 Franke (R. Otto), 187 vlg.
 Funk (B.), 356.
 Gabelentz (Georg von der), 344, 370.
 Gabelentz (H. C. von der), 345, 356,
 366, 368, 421.
 Gallée (J. H.), 419, 440, 451, 479.
 Geiger (Lazar), 73, 373, 484.
 Geiger (Wilhelm), 381.
 Gerth van Wijk (D.), 357.
 Gesenius (Wilhelm), 363.
 Giesswein (Alexander), 58, 75, 95,
 220.

- Goeje (M. J. de), 362.
 Golius (Jacob), 362.
 Gombault (W. F.), 419.
 Gonidec (J. F. M. M. A. le), 411.
 Gottsched (J. Ch.), 333.
 Graff (E. G.), 471.
 Grashuis (G. J.), 357.
 Grassmann (H.), 161.
 Gregorius van Nyssa, 62.
 Grimm (Jacob), 57, 81, 85 vlg., 100,
 112, 114, 156, 158, 224, 226, 412,
 417, 472, 492.
 Grimm (Wilhelm), 472.
 Gröber (Gustav), 403.
 Grösser, 356.
 Groot (J. J. M. de), 360.
 Groth (Klaus), 454.
 Guest (Charlotte), 411.
 Guirandon (F. G. de), 351.
 Gunning (J. G. H.), 495.
 Gyarmathi (Sam.), 369.
 Halbertsma (Eeltje), 444.
 Halbertsma (Justus Hiddes), 444.
 Hale (H.), 67 vlg.
 Hamaker (H. A.), 362.
 Hamann (Johann Georg), 62.
 Hamel (A. G. van), 403, 479.
 Hanssen (Fr.), 214, 238.
 Hasselt (J. L. van), 355.
 Hatzidakis (G. N.), 394, 395.
 Haupt (Paul), 365.
 Heinsius (Jacobus), 462.
 Helmholtz (Hermann L. F. von), 20.
 Helten (W. L. van), 19, 194, 214,
 234, 237, 418, 419, 440, 456, 461,
 492, 494.
 Henning (Rudolf), 329.
 Henrici (E.), 350.
 Henry (Victor), 190, 346, 347, 390,
 411.
 Herbart (J. F.), 10, 70, 477.
 Herbig (Gustav), 482.
 Herder (J. G.), 9, 63.
 Hermans (Herman), 363.
 Herodianus, 394.
 Herodotus, 58, 393.
 Hesseling (D. C.), 286, 353, 395.
 Hettema (F. Buitenrust), 419.
 Hettema (Montanus de Haan), 419.
 Heyne (Moritz), 421, 455.
 Heyse (K. W. L.), 10, 69.
 Hildebrand (Karl), 207.
 Hirt (Herman), 136, 214, 228, 238,
 372, 373, 376, 487 vlg., 490 vlg.
 Hoeven (A. van der), 478.
 Hoffmann (J. J.), 367.
 Hoffmann (Otto), 375, 392.
 Hoffmann von Fallersleben (H.), 418.
 Holder (Alfred), 409.
 Hollander (J. J. de), 357.
 Holthausen (Ferdinand), 451.
 Holtzmann (Adolf), 225, 471.
 Houtsma (M. Th.), 362.
 Hübschmann (Heinrich), 376, 383.
 Huizinga (Johan), 380.
 Humboldt (Wilhelm von), 5, 9, 10,
 29, 36, 37, 66, 70, 81, 89, 241,
 358, 370.
 Humphreys (H. N.), 311.
 Huydecoper (Balthazar), 418.
 Jackson (W.), 381.
 Jacobi (Hermann), 215.
 Jacobi (Th.), 225.
 Jäger (G.), 71.
 Jager (Arie de), 462.
 Japicx (Gijsbert), 444.
 Jehusa Hanasi, 363.
 Jellinek (M. H.), 214, 414.
 Jellinghaus (Hermann), 453.
 Jensen (Peter), 384.
 Jespersen (Otto), 478, 485 vlg.
 Jhering (R. von), 372.
 Johansen (Chr.), 445.
 Jonckbloet (W. J. A.), 418.
 Jones (William), 372.
 Jonker (J. C. G.), 358.
 Josson (Maurits), 478.
 Junius (Franciscus), 417, 444.
 Justi (Ferdinand), 383.
 Juynboll (T. G. J.), 362.
 Kahle (Bernhard), 414, 426.
 Kaluza (Max), 436.
 Karst (Josef), 383.
 Karsten (H. T.), 396.
 Kate (Lambert ten), 18 vlg., 58,
 62, 77, 85, 149, 156, 158, 224,
 229, 337, 417, 478, 492.
 Kauffman (Friedrich), 183, 418, 472.
 Kansler (Eduard), 418.
 Kempelen (Wolfgang von), 19.
 Kern (H.), 21, 140, 145, 356, 358,
 377, 379, 419.

- Kern (J. H.), 436, 460.
 Kesler (Johan), 478.
 Kielhorn (Franz), 377.
 Kiliaen (Cornelis), 337, 461.
 Kinker (Johannes), 9, 19, 36, 58.
 Kirchoff (Adolf), 318, 329.
 Klinkert (H. C.), 357.
 Kluge (Friedrich), 165, 182, 195, 214,
 218, 236, 285, 414, 415, 416, 417,
 434, 472, 474.
 Kluyver (Albert), 123, 284, 381, 419.
 Kock (Axel), 441.
 Kögel (Rudolf), 468.
 Körting (Gustav), 403.
 Kretschmer (Paul), 214, 372, 392.
 Kudelka (Joseph), 20.
 Kühner (R.), 392, 396.
 Kuhn (Ernst), 381.
 Kurschat (Fr.), 387.
 Kurth (Godefroid), 448.
 Lacombe (A.), 345.
 Land (J. P. N.), 47, 362.
 Lange (A. R.), 278.
 Langen (K. F. H. van), 357.
 Lassen (Christian), 132.
 Latham (R. G.), 373.
 Lazarus (Moritz), 10, 71.
 Lecoutere (C.), 418.
 Leemans (Conradus), 351.
 Leendertz Jr. (Pieter), 418.
 Leendertz Wz. (Pieter), 418.
 Leeuwen Jz. (Jan van), 210.
 Lefèvre (André), 344.
 Leibnitz. (G. G.), 7.
 Leite de Vasconcellos (J.), 496.
 Lennep (Jacob van), 144.
 Lenormand (F.), 365.
 Leo (Heinrich), 77.
 Lepsius (C. R.), 351.
 Leskien (August), 160, 236, 238, 249,
 388, 414.
 Lexer (Matthias), 472.
 Leyds (Reinier), 318.
 Lichtenberger (H.), 429.
 Limburg Brouwer (P. A. S. van), 380.
 Lindsay (W.), 396.
 Lipsius (Justus), 240, 456.
 Littré (Emile), 148, 403.
 Ljungstedt (Karl), 415.
 Locke (John), 62.
 Lodewyckx (A.), 419.
 Löbe (J.), 421.
 Löwe (Richard), 424.
 Logeman (W. S.), 478.
 Lorentz (Friedrich), 206, 416.
 Loth (J.), 411.
 Lotze (Hermann), 10, 70.
 Lucretius Carus (T.), 59—61, 396,
 399.
 Lübben (August), 452.
 Lundell (J. A.), 418.
 Luther (Martin), 472, 474.
 Lyell (C.), 70.
 Maerlant (Jacob van), 270, 461.
 Macdonald (D.), 356.
 Macpherson (James), 412.
 Mahlow (G.), 376, 487.
 Martin (Ernst), 418.
 Marty (Anton), 75.
 Massmann (H. F.), 423, 424.
 Matthes (B. F.), 357.
 Maupertuis (P. M. de), 62.
 Max Müller (F.), zie Müller (F. Max)
 Meinhof (C.), 349.
 Merkel (C. L.), 20.
 Mesrop, 321.
 Meyboom (L. S. P.), 311.
 Meyer (Carl), 468.
 Meyer (Gustav), 385, 392.
 Meyer (Heinrich), 353, 489 vlg.
 Meyer (L.), 392.
 Meyer (Paul), 403.
 Meyer—Lübke (Wilhelm), 277, 403.
 Michels (Victor), 227, 472.
 Miklosich (Franz), 381, 387.
 Misteli (Franz), 249.
 Moltzer (Henri Erneste), 58, 280,
 418.
 Mommsen (Theodor), 390, 399.
 Mone (Franz Joseph), 418.
 Morsbach (Lorenz), 436.
 Mozes van Khorene, 321.
 Much (Rudolf), 298.
 Müller (Friedrich), 66, 344, 383.
 Müller (F. Max), 47, 64, 66, 67,
 73, 79 vlg., 89, 379.
 Müller (Heinrich Dietrich), 82 vlg.
 Müller (Wilhelm), 472.
 Muller (H. C.), 395.
 Muller (J. W.), 141, 418.
 Murray (J. A. H.), 436.
 Nesselmann (G. H. F.), 387.

- Noiré (Ludwig), 73, 484.
 Noreen (Adolf), 142, 182, 214, 412, 417, 426, 427.
 Notker Labeo, 332, 471.
 Ohm, 20.
 Olaf Thordhanson, 332.
 Oosting (H. J.), 357.
 Ophuysen (Ch. A. van), 495.
 Opprel (A.), 492.
 Osthoff (Hermann), 152, 160, 182, 225, 255, 375, 414, 415.
 Otfrid, 332, 471.
 Ottmann (R. E.), 429.
 Owen Jones, 411.
 Pagès (L.), 367.
 Pânini, 18, 378.
 Paris (Gaston), 256, 403.
 Paul (Hermann), 11, 165, 182, 195, 214, 224, 236, 242, 249, 416, 417, 429, 472, 477, 481, 482.
 Pauli (Carl), 371.
 Penka (Karl), 373.
 Persson (Per), 140.
 Petitot (E.), 345.
 Philips (Georg), 370.
 Pictet (Adolphe), 408.
 Pietsch (Paul), 474.
 Pijnappel Gz. (Jan), 19, 357.
 Pimentel (F.), 345.
 Pisko (J.), 385.
 Pitman (I.), 47.
 Planta (Robert von), 399.
 Plato, 9, 18, 59, 393.
 Platzmann (J.), 347.
 Pleyte (Willem), 351.
 Pösche (Theodor), 373.
 Pogatscher (Alois), 430.
 Portmann (M. V.), 355.
 Posthumus (Rinse), 444.
 Pott (August Friedrich), 29, 65, 66, 79, 90, 106, 133, 241, 249, 298, 370, 372, 381, 385.
 Priscianus, 332, 399.
 Psammetichus, 58.
 Psichari (J.), 321.
 Rand (S. T.), 345.
 Rask (Rasmus Christian), 156.
 Reinach (Salomon), 372.
 Reinisch (Leo), 66, 351.
 Renan (Erneste), 64 vlg, 362, 363.
 Rhode (J. G.), 372.
 Rhys (John), 411.
 Richthofen (K. von), 440.
 Riedel (J. G. F.), 357.
 Riggs (L. R.), 345.
 Rogow (J.), 368.
 Roorda (Pieter), 21, 478.
 Roorda (Taco), 10, 358, 362.
 Roorda van Eysinga (P. P.), 357, 358.
 Rosenthal (Ludwig), 73.
 Rosny (Léon de), 311, 367.
 Rossbach (A.), 20.
 Roth (Rudolph von), 379.
 Rougé (E. de), 315.
 Rousseau (Jean Jacques), 62.
 Rousselot, 479.
 Rudbeck (Olaf), 369.
 Rückert (Heinrich), 472.
 Sagot (P.), 346.
 Sajnovics, 369.
 Salverda de Grave (J. J.), 290, 305, 403.
 Saussure (Ferdinand de), 376.
 Sayce (A. H.), 66, 241.
 Schade (Oskar), 471.
 Scharpé (L.), 418.
 Scheidius (Everard), 86, 362.
 Scherer (Wilhelm), 20, 75, 89, 135, 165, 214, 225, 235, 236, 249, 417.
 Schiefner (A.), 368, 369.
 Schiller (K.), 452.
 Schils (G. H.), 349.
 Schlegel (August Wilhelm von), 132.
 Schlegel (Friedrich von), 9, 64, 132.
 Schlegel (Gustaaf), 360.
 Schleicher (August), 64, 66, 71, 81, 87, 134, 384, 385, 387.
 Schleiermacher (A. A. E.), 311.
 Schlüter (Wolfgang), 451.
 Schmalz (J. G.), 396.
 Schmidt (Johannes), 39, 166, 214, 254, 372, 374, 376, 384.
 Schothorst (Wijnand van), 492.
 Schrader (Otto), 372.
 Schrijnen (Jos.), 457, 490.
 Schröder (Paul), 363.
 Schuchardt (Hugo), 290, 295, 369, 370, 402.
 Schultens (Albert), 362.
 Schultens (H. A.), 86, 362.
 Schulze (Ernst), 421.

- Schuren (Gert van der), 458.
 Seelmann (E.), 214, 396.
 Serrure (C. P.), 418.
 Serrurier (L.), 367.
 Sicard (R. A.), 62.
 Siebold (Ph. F. van), 367.
 Siebs (Theodor), 418, 431, 440, 445.
 Siegenbeek (Matthijs), 339.
 Sievers (Eduard), 20, 195, 214, 236,
 267, 414, 417, 429, 433, 451,
 478, 491.
 Sijmons (Barend), 419.
 Sirks (J. L.), 396.
 Skeat (Walter W.), 91, 436.
 Smith (Adam), 86.
 Snellaert (F. A.), 418.
 Snorri Sturleson, 332, 426.
 Snouck Hurgronje (C.), 357, 362.
 Sommer (Ferdinand), 396, 486.
 Speyer (J. S.), 377.
 Spiegel (Fr.), 381.
 Spiegel (Hendrik Laurensz.), 240,
 279, 284, 337, 338.
 Stallaert (Karel F.), 418.
 Stamm (Friedrich Ludwig), 421.
 Steenstrup (J. C. H. R.), 434.
 Steinbach, 356.
 Steintal (Heymann), 5, 9, 10, 36,
 58, 70, 74, 81, 88, 91, 311, 350.
 Stoett (F. A.), 418, 461, 486.
 Stoffel (C.), 436.
 Stokes (Whitley), 374, 411.
 Stoll (Otto), 346.
 Stolz (Friedrich), 396.
 Storm (Johan), 478.
 Strahlenberg, 369.
 Streitberg (Wilhelm), 166, 182, 195,
 214, 236, 238, 418, 421, 482.
 Süßmilch (J. P.), 62.
 Sütterlin (Ludwig), 126.
 Swaay (H. A. J. van), 262.
 Sweet (Henry), 20, 433, 436.
 Swyghuysen Groenewoud (J. C.), 362.
 Tacitus (Cornelius), 315, 329.
 Talens (J. G.), 274.
 Taylor, 311.
 Techmer (F.), 20.
 Thomsen (Wilhelm), 285.
 Thoroddr Gamlason, 331.
 Thumb (Albert), 232, 394, 395.
 Thurneysen (Rudolf), 295.
 Tiedemann (D.), 63, 86.
 Tobler (Ludwig), 207.
 Toller (T. Northcote), 434.
 Tomaschek (Wilhelm), 373, 383, 424.
 Toorn (J. L. van den), 357, 358.
 Trautmann (Moritz), 20.
 Trissino (Gian Giorgio), 325.
 Tryphon, 394.
 Tschudi (J. J. von), 346.
 Tuuk (H. Neubronner van der),
 357, 358.
 Uhlenbeck (C. C.), 165, 203, 370,
 372, 377, 379, 386, 419, 421.
 Varro (M. Terentius), 399.
 Veerdegheem (F. van), 418.
 Veldeke (Heinrich van), 335, 460.
 Verdam (Jacob), 249, 418, 461.
 Verner (Karl), 214, 225, 242.
 Verschuur (Andries), 479.
 Verwijs (Eelco), 418, 461.
 Vico (Giambattista), 47, 62, 81, 86.
 Viëtor (Wilhelm), 21, 329, 341, 478.
 Viljoen (W. J.), 353.
 Villédieu (Alexander de), 399.
 Villemarqué (H. de la), 411.
 Vinson (Julien), 359.
 Violette, 356.
 Vitruvius Pollio (M.), 61.
 Vliet (J. van der), 379.
 Vloten (G. van), 362.
 Vogel (J. Ph.), 380.
 Voigtmann (Ch. G.), 71.
 Vondel (Joost van), 280, 462.
 Vossius (Gerardus Joannes), 401.
 Vreede (A. C.), 358.
 Vreese (Willem de), 418.
 Vries (Matthias de), 352, 339, 340,
 418, 419, 445.
 Vries (Wobbe de), 300.
 Vroom (J. de), 358.
 Waals (H. G. van der), 378.
 Wackernagel (Jakob), 379, 416.
 Wackernagel (Wilhelm), 71.
 Walafrid Strabo, 424.
 Walther (Christoph), 452.
 Warren (S.), 277.
 Webster (Helen Louisa), 413.
 Wedgwood (H.), 71.
 Wegener (Ph.), 418.
 Weinhold (Karl), 472.
 Wenker (Georg), 182, 457.

- Westphal (Rudolf), 132, 236.
 Wheatstone, 20.
 Wheeler (B. J.), 249.
 Whitney (William Dwight), 58, 89,
 187, 249, 379.
 Wiedemann (Oskar), 387.
 Wijck (B. H. C. K. van der), 9, 58.
 Wijk (Nikolaas van), 304, 374.
 Wijnkoop (J. D.), 362.
 Willems (Jan Frans), 418.
 Willis, 20.
 Wilmanns (Wilhelm), 472.
 Wimmer (Ludv. F. A.), 329, 330.
 Windisch (Ernst), 411.
 Winkel (Jan te), 178, 195, 270, 272,
 283, 285, 290, 300, 304, 337, 348,
 353, 417, 418, 429, 457, 461, 487,
 489.
 Winkel (L. A. te), 10, 19, 29, 88
 vlg., 339, 340, 419, 456.
 Winkler (Cornelis), 189.
 Winkler (Heinrich), 365.
 Winkler (Johan), 456.
 Winteler (J.), 71.
 Winter (C. F.), 358.
 Wrede (Ferdinand), 421, 424.
 Wright (J.), 418.
 Wuk Stephanowitsch Karadschitsch,
 387.
 Wulfla, 330, 423.
 Wundt (Wilhelm), 274, 412, 477,
 479—481, 484.
 Wuttke (Heinrich), 311, 315.
 Ypey (Annaeus), 58, 63.
 Zacher (Julius), 329.
 Zangemeister (Karl), 451.
 Zarneke (Friedrich), 472.
 Zagarra (Pacheco), 346.
 Zeuss (Kaspar), 408.
 Zimmer (Heinrich), 214, 228, 271,
 419.
 Zimmern (Heinrich), 362.
 Zubaty (Josef), 140.
 Zwaardemaker Cz., (Hendrik), 479.
 Zwetajew (Iwan), 399.